

Jura på Frue Plads

Tegning af Ebbe Sadolin: Konsistoriegården.
© Ebbe Sadolin/COPY-DAN Billedkunst 20040511

Knud Waaben

Jura på Frue Plads

*Juridisk forskning og uddannelse ved
Københavns Universitet gennem 500 år*

FORLAGET THOMSON

GadJura

Knud Waaben

Jura på Frue Plads

Juridisk forskning og uddannelse ved

Københavns Universitet gennem 500 år

1. udgave / 1. oplag

© Forlaget Thomson A/S, København 2005

Omslag og grafisk tilrettelægning: Birger Gregers MDD, Frederiksberg

Tryk: Narayana Press

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse

af dette værk eller dele heraf er ikke tilladt

ifølge gældende lov om ophavsret.

ISBN 87-619-1029-5

På omslagets forside gengives H.G.F. Holms prospekt fra Frue Plads med

Københavns Universitets nyopførte hovedbygning, ca. 1836. Københavns Bymuseum.

AMICIS

Forord

Denne fremstilling af retsvidenskabens og den juridiske undervisnings historie ved Københavns Universitet er oprindeligt skrevet til vort fakultetsbind af det store jubilæumsværk »Københavns Universitet 1479-1979«. Som redaktør af fakultetsbindet indtil 1996 og som medforfatter måtte jeg med andre dele ansvaret for en beklagelig forsinkelse. Efter den tidligere gældende fakultetsinddeling skulle bindet omfatte fem samfundsvidenskabelige fag. Om de fire andre fag udkom i 2001 2. halvbind af jubilæumsværkets bind VI.

Forskellige vanskeligheder bevirkede at der i 2001 blev indgået en skriftlig aftale mellem rektoratet, bindredaktøren og mig om afslutningen på arbejdet med det juridiske afsnit. Men i 2003 traf bindets redaktør og universitetets rektor énsidigt nye dispositioner. Jeg trak da min fremstilling tilbage og besluttede at udgive den som selvstændig bog efter endnu en gennemgang og en reduktion af omfanget. Det er dette arbejde der hermed udsendes.

Det har fra første færd været min plan at dette fags historie ikke – som for visse andre fakulteters vedkommende – skulle være blot et professorgalleri og en gennemgang af faglige forfatterskaber, men give god plads for en omtale af studieordninger, undervisning, eksamensformer og de studerendes opfattelse af studiets hverdag og af den forberedelse til et praktisk virke som universitetet havde at tilbyde.

Fremstillingen står i gæld til en ret omfattende litteratur, af hvilken meget er opregnet på en liste sidst i bogen, medens noterne indeholder henvisninger til artikler, memoirer mv. Den bedste ledetråd har været de grundige bidrag som professorerne Poul Johs. Jørgensen og Frantz Dahl skrev til et Festskrift i 1936 i anledning af tohundrede året for indførelsen af juridisk eksamen. Arkivstof er bevaret i stort omfang, og universitetets Årbog har til 1970'erne været stedet hvor man samlede de oplysninger der i sammenhæng udgør fundamentet for en historisk skildring af universitetets virksomhed. Årbogen trængte efterhånden til en revideret plan, men siden 70'erne

har den fulgt en usikker kurs. Det er tvivlsomt om en tilfredsstillende løsning er fundet med de nu udkommende bind af enorme dimensioner med meget overflødig stof. De ældre årbøger suppleres gennem et par hundrede år af mange andre kilder, blandt dem det for henved 30 år siden afskaffede årlige Festskrift i forbindelse med universitetets årsfest.

De fem århundreder er inddelt i fem perioder. (1) Fra universitetets grundlæggelse i 1479 havde juraen sit eget fakultet - først én, senere flere professorer -, men undervisningen var stort set beregnet for de vordende teologer, og den litterære produktion består mest af korte dissertationer o.l. på latin. (2) Perioden 1736-1820 omfatter det juridiske studiums og eksamensordningens grundlæggelse og de første generationer af lærere og forfattere. Dette er naturretstænkningens sidste fase; den unge Ludvig Holberg indlagde sig stor fortjeneste ved på dansk at introducere europæiske tanker i en af sine første bøger. Periodens mest mindeværdige navne i det juridiske fakultet er Peder Kofod Ancher og Henrik Stampe. I årene omkring 1800 dimitterer universitetet ca. 20 candidati juris årligt, medens antallet af examinati juris, de »danske eller ustuderede jurister«, var noget større. (3) Årene 1820-70 indledes med Anders Sandøe Ørsteds skelsættende retsvidenskabelige forfatter-skab der ikke hører til fakultetets historie men gjorde Ørsted til århundredets læremester. Nu fremkommer på mange områder de første omfattende juridiske hånd- og lærebøger, og de juridiske kandidater bliver talrige nok til at udfylde stillingerne ved domstolene og i administrationen. Som i det 18. årh. forlader mange professorer universitetet for at overgå til anden embedsvirksomhed. (4) I årene 1870-1930 opnår fakultetet gradvis en forøgelse af den længe meget beskedne lærerstab, og dermed begynder en faglig specialisering hvor én lærer hidtil havde skullet varetage flere juridiske discipliner. Der er meget betydelige juridiske forfattere blandt lærerne; de øvede en afgørende indflydelse på udformningen af ny lovgivning, og nogle fik en fremtrædende position i det politiske liv.

Om den tidsmæssige afgrænsning af (5) perioden fra 1930 skal fremhæves at den stort set standser omkring universitetets 500 års jubilæum og betragter de seneste årtiers lærere og juridiske produktion som nutid og ikke som genstand for historieskrivning. Dog er omtalen af de sidste 50 års ændringer i studiestrukturen ført nogenlunde à jour. Det samme gælder tal der belyser det stigende antal faste stillinger - herunder de nye interne lektorater - og den stærkt øgede studentebestand og kandidatproduktion. I universitetets organisatoriske struktur skilles juraen i 1993 ud fra andre samfundsvidenskaber og bliver til et selvstændigt fakultet.

For støtte til bogens udgivelse retter jeg en varm tak til Augustinus Fonden, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond og Velux Fonden.

April 2005

Knud Waaben

Indhold

1479-1736

<i>Fra grundlæggelse til fornyelse</i>	19
Europæiske forudsætninger	19
Et fakultet med én professor	22
<i>Fra reformationen til Danske Lov</i>	26
Opløsning, reformation og ny fundats	26
Professorer og andre jurister	28
Nicolaus Theophilus og Leonhard Metzner	31
Claus Plum og hans efterfølgere	33
Akademiet i Sorø og Henrik Ernst	40
Jura i embeds- og retslivet	42
<i>Romerret og naturret</i>	47
Gamle vaner og nye signaler	47
Chr. Reitzer og Henrik Weghorst	49
Holbergs Naturret	51

1736-1820

<i>Studieforordningen af 1736</i>	57
Forordningens baggrund	57
Forordningens tilblivelse	60
<i>Studiefag og lærere</i>	63
Studieordningens juridiske discipliner	63
Dansk ret i studiet	65

Kofod Anchers og Stampes tid 66
J.E. Colbjørnsen, L. Nørregaard og det yngre slægtled 70

Retsvidenskaben 74
Almindelige træk 74
Naturretten 76
Dansk ret 80
Retshistorie 82
Lovgivningsvidenskab 84
Stampes Erklæringer og fakultetsresponsa 87

Fakultetet og undervisningen 92
»Professorernes ustadighed« 92
Stillinger som notarius og adjunctus 94
Offentlig og privat undervisning 96
Kommunitetsundervisning 100
Forelæsningsplaner 101

Eksamensforhold 104
Regler om prøverne 104
Eksamensprotokollerne 108
Statskundskab eller Notitia statuum 111
Censorer 114
Juridiske levnedsløb 115
Akademiet i Sorø 120

Juridisk eksamen for ustuderede 124
Studium og eksamen 124
De ustuderede jurister i retslivet 129

1820-1870

Studiefag og lærere 135
Studieordningen af 1821 135
Fakultetets lærere 1820-1870 137

Retsvidenskaben 142
Anders Sandøe Ørsted 142

Almindelig retslære	146
Civilret	150
Strafferet	152
Proces	155
Retshistorie og romerret	156
<i>Fakultetet og undervisningen</i>	159
Forelæsningsplaner	159
Offentlige og private forelæsninger	160
Lønningsforhold	164
A.S. Ørsted som privatlærer	167
Manuduktion og debat om studiet	169
Det juridisk-praktiske Selskab	173
Slesvigsk ret	176
<i>Eksamensforhold</i>	180
Regler om prøverne	180
Censorer eller eksamenskommissioner	183
Juridisk eksamen for ustuderede	185
<i>Jura på latin og dansk</i>	187
Eksamenssproget	187
Akademiske afhandlinger	188
Doktorgraden, licentiatgraden og prisopgaver	190
<i>Juristerne og samfundet</i>	192
Adkomsten til embeder	192
Jurister kritiserer deres studium	196
Politisk debat om studier og jurister	197
Veje bort fra juraen	200

1870-1930

<i>Studieordninger og læsefag</i>	207
1800-tallet rinder ud	207
Debat om teoretisk og praktisk jura	208
Nye spor fra 1902	211

<i>Lærere 1870-1930</i>	213
Tredive års stilstand	213
Vækst efter år 1900	217
Kommissionsarbejde og politik	221
Islandsk ret	225

<i>Retsvidenskaben</i>	227
Almindelig retslære	227
Civilret	229
Strafferet	234
Proces	237
Offentlig ret	238
Retshistorie og romerret	241

<i>Studieforhold</i>	245
Forelæsninger og øvelser	245
Konkrete opgaver og ny borgerlig ret	247
Juridisk Laboratorium	248
Kriminalistiske interesser	251
Universitetsmanuduktører	252

<i>Eksamen</i>	254
Prøvernes afholdelse	254
Nye skriftlige prøver	256
Mundtlige prøver	258
Juridisk eksamen for ustuderede	259

1930-2000

<i>Lange linier gennem 70 år</i>	263
Retsgrundlaget	263
Forandringer på de indre linier	265

<i>Studiets fag og struktur</i>	268
Studieordninger 1931-44	268
Valgfri fag vinder frem	271
Ny studiestruktur	274

<i>Lærere</i>	277
Professorer indtil 1960	277
Nye årgange	279
Andre faste stillinger	280
<i>Retsvidenskaben</i>	282
Almindelig retslære	282
Civilret	285
Offentlig ret	289
Strafferet og proces	294
Retshistorie og Romerret	297
<i>Akademiske grader</i>	301
Doktorgraden	301
Licentiat- og PhD-graden	303
Prisopgaver	304
<i>Institutter</i>	305
Kriminologi og et nyt institut	305
Institutter for juristerne	306
<i>Undervisning</i>	309
Eksterne lektorer	309
Universitetsmanuduktion	310
Forelæsninger	311
Lærebøger	314
Kursusundervisning	315
<i>Eksamen</i>	317
Prøver og karakterer	317
Jurastudiet i tal	319
Et eksamensløfte fra 1736	321
<i>Noter</i>	323
<i>Litteratur</i>	353
<i>Register</i>	359

I479-I736

Fra grundlæggelse til fornyelse

Europæiske forudsætninger

Oprettelsen af et dansk universitet med et juridisk fakultet kan kun forstås på baggrund af de lærdomssæder og de former for videnskabelig virksomhed som var vokset frem i europæiske lande siden begyndelsen af 1100-tallet. (1) Fakultetsinddelingen og beskrivelsen af fagkredsen hos os fulgte de mønstre som kendtes ude i Europa. Den mest direkte påvirkning har vort universitets statutter modtaget fra universitetet i Køln der var grundlagt i 1388. Herfra kom også de første lærere, fordi vicekansleren Peder Albertsen gjorde en rejse til Køln til sin vigtigste forberedelse til universitetets virksomhed. Peder Albertsen havde selv studeret i Køln og erhvervet akademiske grader. Han var næppe meget mere end 30 år da den store opgave i København blev betroet ham.

Det var en pavebulle af 19. juni 1475 til ærkebiskop Jens Brostrup i Lund der gav kong Christian 1. tilladelse til at indrette et universitet. (2) I den var et par steder nævnt universitetet i Bologna som det mest fremtrædende eksempel på den kirkelige overmyndighed og de privilegier og tilladelser som pavestolen havde forbundet og agtede at forbinde med alle universiteter, også det danske. Af pavebullens ordlyd fremgår den dobbelthed som prægede universiteternes oprettelse: de var kirkens værk og skulle tjene troen og sjælenes frelse, men de var også hjemsteder for boglig viden til gavn for åndelige og timelige formål. Vel var dette fra kirkens synspunkt en helhed, men der spirede dog heraf en vækst der kunne tage to retninger: mod den teologiske lærdoms planteskole og mod den humanistiske dannelses manglefarvede agre.

Henimod år 1100 var der i Bologna blevet grundlagt en retsskole som dyrkede studiet af de *romerretlige* kilder i Corpus juris civilis. Det blev et særkende for denne skole af såkaldte *glossatorer* at den opnåede en overordentlig stor beherskelse af det romerretlige retsstof og nedlagde resultatet af sine studier i tilføjede noter (glosser), men ikke i systematiske fremstillinger og

slet ikke i forsøg på at udvikle et til de nye tiders behov svarende retssystem. Med brug af filologiske og skolastiske metoder behandlede man Corpus juris som et system der stod fast. Dets indre modsætninger blev ikke set som resultat af et historisk forløb, men de skulle påvises og derefter opløses. Skolens første betydelige repræsentant var *Irnerius*, og i dens slutfase fremkom omkring 1250 *Accursius' »Glossa ordinaria«* som opnåede stor autoritet i retslivet.

Med navn efter denne første skole kom der efter 1300 en ny, *postglossatorerne* (eller kommentatorerne), som dyrkede en mere kritisk og bevægelig arbejdsform. På baggrund af glossatorernes tekster og indflydelse og de norditalienske bysamfunds vækst så de nye generationer af jurister det som deres opgave at befæste og udvikle en ret der passede til samfundstilstanden. De stillede sig friere over for det justinianske retsstof og optog hvad de kunne bruge af den lokale eller provinsielle ret. I denne skoles virksomhed må man se begyndelsen til den reception af romerretten som gennem nogle hundrede år fandt sted i nogle europæiske lande. Postglossatorerne gjorde sig ikke blot gældende som en universitetsskole, men i endnu højere grad som responderende og indflydelsesrige retsmyndige; man har sammenlignet dem med det klassiske Roms store praktiserende jurister. De mest fremtrædende italienske retslærde var *Bartolus* og hans elev *Baldus*, begge i det 14. årh.

Den retsvidenskab som her er omtalt udviklede sig på ingen måde i kirken og den teologiske dannelses tjeneste. Der var ikke noget teologisk fakultet i Bologna før i århundredet efter 1300. Tilstanden i retsvidenskabens blev radikalt forandret da den af kirken dyrkede ret blev en selvstændig og magtfuld faktor i den lærde verden og en del af teologernes nødvendige lærdom. Hjemstedet for denne ret har vel især været domkapitler, klostre og andre kirkelige stiftelser, men den kom også til at præge middelalderens universiteter.

Beskæftigelsen med *kanonisk ret* havde været kendt siden den kristne kirkes første tid. Ud over den hellige skrift omfattede dens retskilder navnlig pavebreve og beslutninger på bispesynoder. Kirken måtte have orden i egne rækker og bringe sin egen organisation og myndighed i retlige former. Men dertil kom i stadig stigende grad kirkens autoritet i forhold til menighedens medlemmer, altså den kirkelige jurisdiktion vedrørende de troendes levevis, udøvet gennem kirkelige domstole og normeret ved en detaljeret kirkelig procesret. Den kanoniske ret var efter sagens natur en universel ret. Den kunne gøres gældende over for den verdslige øvrighed overalt hvor kirkens

mænd havde mod og midler til at hævde den, om fornødent med pavemagtens støtte. Den danske kongemagts strid med ærkebisper og pave stol i det 13. årh. var for en stor del en strid om lov og ret. (3) Men der blev også taget andre midler i brug.

Den kanoniske rets studium og autoritet blev væsentligt styrket ved *Decretum Gratiani* fra omkring 1140, udarbejdet af den Gratian som sandsynligvis var munk i Bologna. Denne samling blev senere suppleret med andre kilder. En samlet trykt udgave i 1582 fik navnet *Corpus Juris Canonici*. Den kanoniske rets mest ansete studiesteder blev Bologna og Paris. Hvor både romerret og kanonisk ret blev dyrket anvendtes den akademiske titel *doctor utriusque juris* (doktor i begge slags ret). Dette »utriusque juris« indgår også i overskriften til statutterne for det juridiske fakultet i København.

Den indre forbindelse mellem romerret og kanonisk ret viste sig navnlig på den måde at kendskab til den romerretlige teknik og terminologi og retsvidenskabelige metode var en nødvendig forudsætning for kanonisterne. Omvendt optog civilisterne efterhånden elementer af kanonisk ret i deres lærestof. Men skellet mellem de to arter af retsvidenskab og to skoler af lærde var tydeligt. I 1219 forbød pave Honorius 3. studiet af romerret i Paris, antagelig for at hævde det teologiske studiums herredømme..

Den senere ærkebiskop *Anders Sunesen* var i slutningen af 1100-tallet på et længere studieophold i udlandet, mest i Paris men også i Bologna og Oxford. Der kendes ikke mange enkeltheder om disse studieår, men det er sikkert at Sunesen foruden teologi har dyrket både humanistiske og juridiske studier, og hans senere virksomhed i Danmark er præget af det, ikke mindst hans latinske parafrase af Skånske Lov som viser en indflydelse fra kanonisk ret, bl.a. ved sin betoning af den subjektive skylds betydning for det straffetretlige ansvar. (4) Dette værk tilstræbte ikke juridisk lærdom, men var formentlig beregnet på at give teologerne ved domskolen en indføring i landsdelens verdslige ret. Før Anders Sunesen havde hans ældre slægtning Absalon studeret i Paris; han blev her ven med den franskfødte Vilhelm som han skaffede til Danmark og som blev abbed for Æbelholt kloster. Før 1200 var også den senere Viborg-biskop Gunner i Paris. Om han her eller senere blev kyndig i kanonisk ret, og om han har haft nogen andel i udformningen af Jyske Lov, det er uvist (5).

Der åbnede sig efterhånden nye veje og byporte for unge danskere der kunne rejse ud med en pose penge. Fra midten af 1300-tallet blev der oprettet universiteter i Tyskland og andre mellemeuropæiske lande, således i Heidelberg 1386, Køln 1388, Erfurt 1398, Leipzig 1409, Rostock 1419 og Gre-

ifswald 1456. Der er fundet mere end 2000 navne på danske studerende alene ved de tyske universiteter mellem 1372 og 1536 og mere end 3.000 studierejsende mellem 1536 og 1660. (6) Mest besøgt var universitetet i Rostock der lå nærmest. Kun forholdsvis få af de dannelsesrejsende har bragt egentlig juridisk lærdom med sig til hjemlandet. Blandt dem der huskes var *Knud Mikkelsen* hvis levnedsløb man i øvrigt ikke kender meget til. Han stammede fra Jylland, kom på studieophold i Rostock og senere i Erfurt hvor han formentlig opholdt sig i to omgange. Her blev han juridisk doktor og endog rektor for universitetet i året 1434-35. I 1451 blev han biskop i Viborg. Vi kender ikke året for det arbejde som har bevaret hans navn i dansk retsvidenskab, en samling »glosser« eller noter på latin til Jyske Lov. (7) Det ikke mindst for eftertiden interessante ved hans metode er hans sammenligninger mellem den jyske lovbog og romerret og kanonisk ret. Stig Luul har betegnet Knuds glosser som »et Arbejde, som i hvert Fald ikke er ringere end mange af de Skrifter, som har et Navn i den europæiske Retsvidenskabs Historie«. (8) Knud Mikkelsen døde omkring det år da det nye Københavns Universitet indledte sin virksomhed. I dette universitets læseplaner var der naturligvis ingen plads for de danske landskabslove.

Et fakultet med én professor

Af pavens brev fra 1475 fremgik det at tilladelsen til den danske konge gjaldt oprettelsen af et universitet »omfattende alle fakulteter og alle tilladte videnskaber«. I statutterne fra 1479, (1) der fulgte mønstret fra Köln, hed det at der var fire fakulteter, hvert af dem med en dekan. Det filosofiske fakultet blev efter gammel skik kaldt artesfakultetet; her dyrkedes de syv »frie kunster« som siden antikken havde haft en fast plads i en velordnet uddannelse: grammatik, retorik, dialektik, aritmetik, geometri, astronomi og musik. (2) Artesfakultetet havde en lavere status end de tre egentlige fagfakulteter: det teologiske, det juridiske og det medicinske. Antagelig har artesstudiet – også kaldet filosofi – i almindelighed udgjort en forskole i forhold til fagstudierne og for mange studerendes vedkommende været det eneste de brugte deres tid på. De højt specialiserede studier i artesfag hører en senere tid til.

Universitetets første domicil var byens tidligere rådhus. Der var for ikke længe siden blevet bygget et nyt på Gammel Torv. (3) Universitetets bygning lå hvor nu bispegården ligger på hjørnet af Nørregade og det nuværende Stu-

diestræde. Ved reformationen blev denne bygning bispegård, og universitetet flyttede over på den anden side af Nørregade; her lå nogle bygninger op mod den anselige Vor Frue kirkegård. Endnu bevaret er den middelalderlige Konsistoriebygning. Universitetet har antagelig længe kun haft to auditorier til rådighed; om brugen af dem og fordelingen mellem fag kan der ikke oplyses noget. Det er nærliggende at tro at et ringe antal studerende, fx hos juristen, har kunnet samles i professorboligen. (4) Gennem århundrederne skete der megen om- og tilbygning på det område som i dag kan kaldes universitetsfirkanten. Ud mod kirkegården og i de tilstødende gader opførtes professorboligerne.

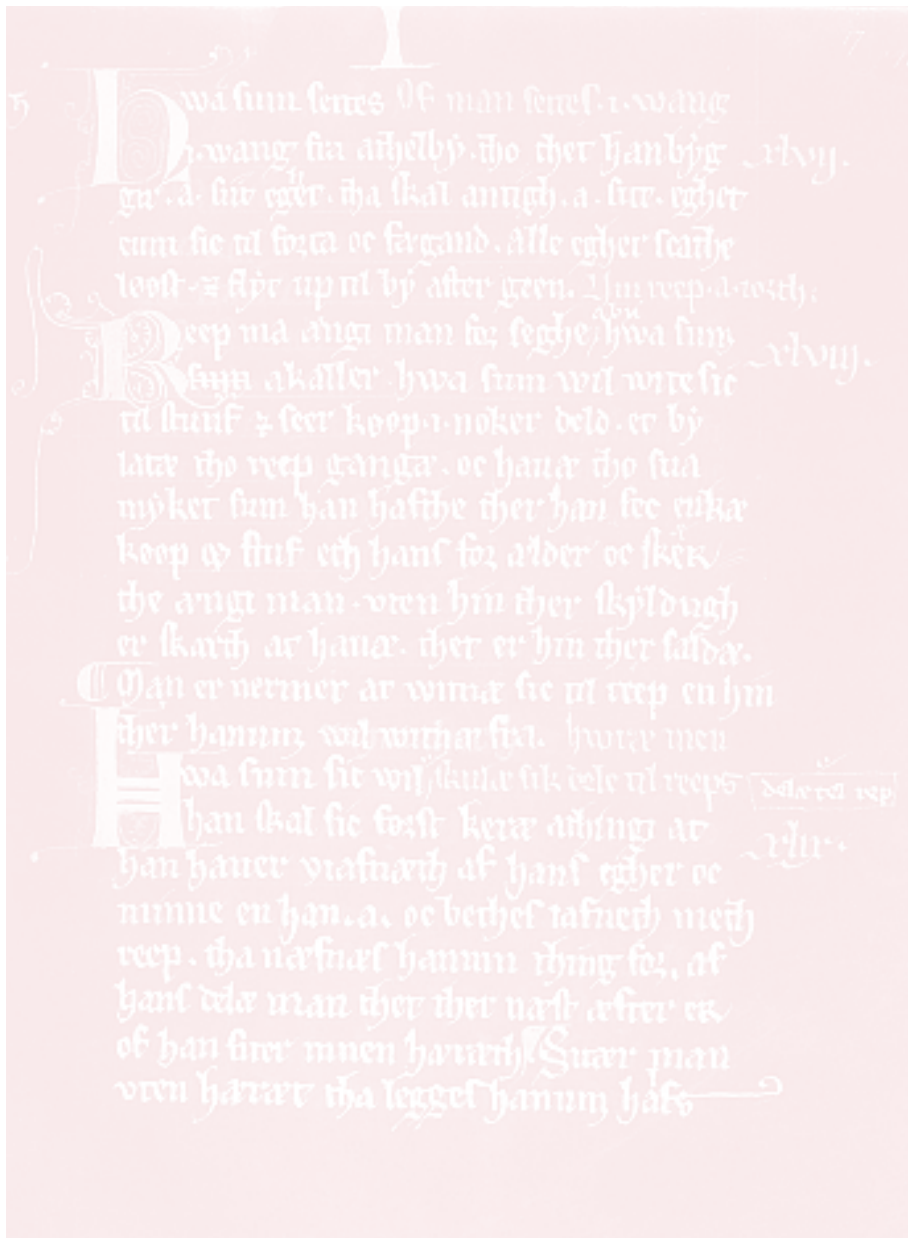
Hvert af vore nye fakulteter i København fik sine egne statutter. Af dem er kun bevaret statutterne for det juridiske fakultet. (5)

Statutterne fastslår indledningsvis at præstedømmet og den verdslige myndighed er de største guddommelige gaver. Heraf følger at der er to slags retsvidenskab der skal dyrkes: »Disse to, nemlig den kanoniske visdom og den civile ret, betyder således en viden om det gode og det retfærdige, den værdifuldeste viden overhovedet. De bidrager til at holde selviske tilskyndelser inden for rettens grænser, til at retfærdigheden dyrkes på jorden og uretfærdigheden fordrives, til at freden mellem mennesker opretholdes og enigheden, som eller var forvist uden for verdens grænser, hentes tilbage«.

Så udtalt er statutternes sondring mellem to grene af retten og retsvidenskaben at der i nogle bestemmelser tales om to fakulteter som dog alligevel kun er ét. Der er separate forskrifter om hvorledes lærerne i de to fag begynder kl. 6 om morgenen og forelæser dagen igennem, og der anvises som emner i kanonisk ret de forskellige samlinger af dekretaler, i civilret de tre dele af Corpus juris civilis. Om det sidstnævnte hedder det: »I Codex og Digesterne skal der læses over de paragraffer som er mest relevante og bedst tjener et praktisk formål ...« Det hører til dekanens pligter »at drage omsorg for at fakultetets undervisning og øvrige akademiske handlinger finder sted regelmæssigt, samvittighedsfuldt, til forhøjelse af universitetets og fakultetets anseelse og til gavn for studenter og lærere...«. Der er bestemmelser om forelæsninger ved doktorer, licentiater og baccalærer og om erhvervelse af graderne.

Det er højst usandsynligt at fakultetet regelmæssigt har kunnet opfylde den høje målsætning i statutterne. De bevarede oplysninger om fakultetets virksomhed indtil reformationen er så fragmentariske at der ikke kan meddeles meget andet end nogle navne på juridiske lærere.

Den første juridiske professor og dekan var *Erik Nielsen Rosenkrantz*. (6)

De danske landskabslove blev udbredt i talrige håndskrifter, og mange af dem er bevaret. Det nationale lovstof indgik imidlertid ikke i den juridiske undervisning som blev indledt ved Københavns Universitet. Den byggede på den europæiske kulturarv. Her gengives en side af et håndskrift af Jyske Lov fra ca. 1300 (lovens 1. bog kap. 48-50). Det Arnemagnæanske Institut.

Han havde studeret i Erfurt, Rostock og Greifswald, havde erhvervet doktorgraden i kanonisk ret og endog været rektor i en alder af ca. 25 år. Allerede i det nye universitets første år og flere gange senere blev han dets rektor. Erik Nielsen Rosenkrantz virkede ved universitetet til sin død omkring 1505. Skønt vi praktisk talt intet ved om undervisning og skrifter må han gennem nogle årtier have hørt til et bærende lag ved det unge universitet. Hertil hørte også vicekansleren Peder Albertsen (indtil 1517); han betænkte universitetet med gaver og fik Gotfred af Ghemen placeret i byen som dens første bogtrykker. En tredje var den skotskfødte filosof og teolog Petrus David de Scotia eller Peder Skotte (indtil 1520), en af dem som Peder Albertsen førte hertil fra Køln. Ligesom sin juristkollega var han adskillige gange universitetets rektor.

Til fakultetet kom også ved oprettelsen en *Tileman Schlecht* fra Køln der blev doktor i 1480. Af andre navne før 1520 kendes *Ditlev Smyther* og *A. Amelung*. Den danske adelsmand *Vincent Lunge* blev professor i 1521. Han havde studeret i udlandet og var doktor i begge slags ret. Med Lunge kom antagelig en velkvalificeret mand til studiet, men hans tid blev kort. Han udnævntes til lensmand; senere blev han ved ophold og ægteskab i Norge en ledende skikkelse i den norske selvstændighedsbevægelse. Lunge blev dræbt af politiske modstandere i 1536. (7)

Den lovkyndighed som blev dyrket havde intet at gøre med rettens pleje ved by- og herredsretter. At den kunne være mangelfuld ses bl.a. af indledningen til Christian 2.s landslov 1522: kongen har hørt om »den store brøst, den ukristelige og uredelige gerning og vildfarelse, som her udi vort rige er og i lang tid har været, med ulovlige domme, uretfærdige og uskellige vidner etc.« Kun i en speciel sammenhæng kommer et krav om lovkendskab til orde. Det er i en bestemmelse om åndelige eller gejstlige sager til hvilke kongen vil sende studerede mænd til Roskilde: »Så skal også samme doktorer og mestre være erfarne både i kirkeloven og i kejserloven«.

Disse og andre navne har været tilstrækkelige til at man i universitetshistorien har regnet med en vis aktivitet ved det juridiske fakultet, om end langt fra blomstrende og specielt uden bidrag til en juridisk litteratur. Efter alt at dømme har dette fakultet i noget højere grad end det medicinske, der befandt sig i et konstant dødvande, kunnet give en tro på nytten af den universitetsgrundlæggelse der var sket i 1479.

Fra reformationen til Danske Lov

Opløsning, reformation og ny fundats

Et par årtier efter 1500 begyndte det at gå tilbage for universitetet. Dets tilgang af studerende dalede, og der kom ikke nye lærere som kunne give universitetet anseelse. Omkring 1530 var der ingen tegn på liv på stedet. Denne sørgelige udvikling har ikke nogen enkel forklaring, men den hænger sammen med en svigtende interesse for universitetets trivsel og en uvished om udviklingens retning da religionsstridighederne begyndte. Reformatorerne fremgang må have gjort teologiske studier mindre fristende ved et universitet der holdt fast ved det gamle; kvalificerede læreremner synes at være rejst andre steder hen.

Da reformationen var fuldendt i 1536 blev der taget skridt til en genoprettelse af Københavns Universitet der blev placeret i den nye statslige kirke-dannelses tjeneste. Institutionen er senere ofte blevet betegnet som en præsteskole. Men det var også en del af målsætningen – skønt ufuldkomment realiseret – at skabe et hjemsted for en fornyelse af den humanistiske dannelse som kendtes fra tyske universiteter.

Universitetets genoprettelse blev formelt kundgjort den 9. september 1537, og en ny fundats er dateret den 10. januar 1539. (1) Universitetet blev normeret med i alt 14 professorater, nemlig 3 teologiske, 1 juridisk, 2 medicinske og 8 inden for »de frie kunster«; af de sidstnævnte var der nogle som klart tog sigte på både klassiske studier og teologi, bl.a. lærerne i hebraisk og græsk. Fælles for alle fakulteter var den ugeplan som påbød professorerne at holde forelæsninger mandag, tirsdag, torsdag og fredag, medens onsdag var beregnet for repetitorier og disputationer. Lørdag var forbeholdt professorernes egne forhandlinger. Som tidligere nævnt fik universitetet fra reformationen sit blivende sted i området nord for Vor Frue kirke.

Ligesom det først grundlagte universitet var også det genoprettede således indrettet at fakulteter og undervisning udgjorde en trinrække; artesfagene skulle give de nye studerende nødvendige forkundskaber og almen dan-

nelse, medens højere mål blev sat for det teologiske, det juridiske og det medicinske fakultet. Det var dog på ingen måde meningen at de tre fagfakulteter på lige fod skulle give de studerende forudsætninger for at træffe de hertil svarende erhvervsvalg. Kun på kirkens (og dermed også skolens) behov blev kræfterne fuldtud sat ind. Man har forudsat at det især var de vordende gejstlige der ville profitere af juridiske forelæsninger. Romerretten formodedes at tale om den af Gud indstiftede naturlige ret. Her var dog et område hvor der blev manet til forsigtighed på juristens side; han skulle konferere med teologerne i »samvittighedsager«, hvortil hørte ikke blot ægteskabsret men efter omstændighederne også spørgsmål om køb og salg. Der måtte ikke fra universitetsjuraen udgå lærdomme som kirken så skævt til.

Det er ikke desto mindre bemærkelsesværdigt at fundatsen indeholder denne hensigtserklæring: »Vi fremmer altså alle videnskaber for at opdrage mænd til vore og andre riger, der kunne være til tjeneste for den verdslige regering og for menighederne, og som andre kunne glæde sig over og takke Gud for«. (2)

For retsvidenskabens vedkommende var den indlysende følge af reformationen at den kanoniske ret faldt bort, bortset fra de dele som retsordenen i et luthersk land måtte tage til sig i kraft af bibellæsning. Vigtigst var læren om slægtskabsforhold og ægteskab. Den professor som udgjorde et fakultet fik i øvrigt ved fundatsen til opgave at forelæse over romerret, endda begrænset til Institutiones, medens andre dele af Corpus juris måtte vente til der engang kom en professor mere, – en mulighed som man altså regnede med. I 1544 blev det pålagt universitetets rentemester at købe nogle eksemplarer af Institutiones til brug for de studerende som lagde sig efter retsvidenskabens. (3) Fakultetets lærer kunne ifølge fundatsen også inddrage andet stof fra klassiske forfattere, bl.a. Aristoteles' Politik. Naturretten, der senere fik en fremtrædende plads i jurastudiet, er kun indirekte til stede i kraft af fundatsens forudsætning om at romerretten stemmer overens med naturens ret. (4) Også i forbindelse med bestemmelserne om fakultetets opgave kommer det frem at der i lærestoffet er noget der kan gavne staten.

Det ville være forkert at tro at det juridiske fakultet – altså den enlige juridiske professor – havde særlige opgaver i spørgsmål som vi ville kalde juridiske. Jurisdiktionen i ægteskabsager var kirkelig, udøvet af den såkaldte tamperret, og den overgik i 1681 for Sjællands vedkommende fra Roskilde domkapitel til konsistorium. Her lå også disciplinær- og straffemyndigheden over studerende. Efter fundatsen af 1539 havde teologerne pligt til at afgive erklæringer i samvittighedsspørgsmål. De blev også spurgt i andre sager,

men det forekom også at det var konsistorium der udtalte sig. (5) Modsat en senere tids opfattelse er det ikke blevet betragtet som juristens fortrin at han kunne give svar på fortolkningsspørgsmål og forstod sig på at bedømme beviser. Når det gælder speciel sagkundskab er det medicinerne der tidligst har fået selvstændige funktioner. (6) Der kendes eksempler på at henvendelser om erklæringer har været rettet til det teologiske og det juridiske fakultet i fællesskab, fx en sag fra Norge i 1673: om en mand måtte ægte sin afdøde hustrus brodersøns enke. (7) Juristernes responderende praksis efter 1736 vil senere blive omtalt.

Professorer og andre jurister

Vi har næsten ingen underretning om hvorledes de første jurister efter 1539 virkede i deres stilling. Kilderne oplyser ikke meget andet end deres navne og trykte skrifter og lidt om hvorfra de kom. (1)

Laurentius Siebeneicher (eller Sibeney) stammede fra Freising i Bayern og havde studeret i Wittenberg hvorfra han kaldtes til København. Her virkede han i en kort årrække 1539-41.

Fra Wittenberg kom også hans efterfølger, hollænderen *Bernart Wigbold Fries*. (2) Han var uden akademiske grader, hvilket voldte professorerne i København nogle anfægtelser, men han blev gjort til licentiat. Som juridisk lærer har han vistnok kun virket 1542-45, men han fik en stilling som rådgiver i statssager og blev flere gange brugt som udsending til fremmede lande. Fries døde i 1556.

Rembert Gilsheim var fra Rostock og kom til København i 1544. (3) Året efter fik han lærerstillingen efter Fries, men han forlod universitetet allerede i 1549, vistnok som i Fries' tilfælde for at overgå til anden statstjeneste. Senere fik han diplomatiske hverv hos andre europæiske regenter.

Medens disse tre kun beklædte lærerposten i sammenlagt 10 år fik den næste i rækken, hollænderen *Albert Knoppert*, en mere end 25 år lang funktionstid ved fakultetet, men uden at efterlade sig mange spor af retsvidenskabelig aktivitet. (4) Som følge af kilders tilfældige overlevelse ved vi til gengæld at Knoppert i 1558 fik tilladelse til at opsætte en vejrhane (»vindmølle«) på Ledøje præstegård der hørte til universitetsgodset. Det er lige så interessant historie som en af tidens ligegyldige disputationer på latin. Knoppert havde studeret og disputeret i Rostock, kom til København i 1549 og var uni-

versitetets rektor i fire perioder. Også han viste sig meget brugbar som sendebud for regeringen. Han døde i 1576 under en rejse som offer for et røverisk overfald. Knoppert var da ude i et hverv som bestod i at fremskaffe responsa fra tyske og nederlandske universiteter til brug i Frederik 2.s statsretlige stridigheder med de slesvig-holstenske hertuger. (5)

Der fulgte efter disse fire endnu to der var indkaldt udefra: Nicolaus Theophilus og Leonhard Metzner. De vil senere blive omtalt. Først med Claus Plum kom der fra 1617 en danskfødt professor ved fakultetet. Det skal dog bemærkes at Theophilus var en født flensborger og altså – som H. Rørdam bemærker – født på Jyske Løvs område.

Der havde enkelte gange efter 1539 været tale om at knytte en dansk jurist til undervisningen. Den for sine latinske digte berømte *Erasmus Lætus* (Rasmus Glad) blev i 1546 opfordret til at lægge sig efter retsvidenskaben. Men trods en interesse for de gamle danske love var det ikke i jura han blev professor. (6) Efter Knopperts død blev der gjort to forgæves forsøg på at skaffe en efterfølger. Den første henvendelse blev rettet til slesvigeren *Poul Cypreus* der var ansat hos hertugen af Gottorp men også betegnes som advokat. Men Cypreus måtte med beklagelse afslå universitetets tilbud. (7) Det var også resultatet da der i 1578 blev sendt en opfordring til licentiat *Jacob Bording*, søn af en medicinsk professor i København. Han opholdt sig i Rostock og stod i hertugen af Mecklenburgs tjeneste, og når han ikke tog mod opfordringen fra København skyldtes det vistnok at hertugen ikke ville give slip på ham. (8) H. Rørdam fremhæver i sin universitetshistorie at den lærde *Erik Krabbe* (1510-64) havde det format der skulle til: »Havde det været tænkeligt, at en af Rigets mægtigste Mænd kunde have optraadt som akademisk Lærer, da vilde Erik Krabbe visselig have passet bedre paa en saadan Plads ved den danske Højskole end de tydske eller nederlandske Jurister, man fik herind, saavidt vi kunne skjønne til liden Gavn for det juridiske Studium«. (9) Ikke kun udenlandsrejserne men også og navnlig det aldrig afsluttede arbejde med en ny dansk lovbog havde givet Erik Krabbe omfattende juridiske kundskaber.

Rørdam, der ikke var glad for at støde på de mange udlændinge, nævner også efter år 1600 *Jonas Charisius* som kvalificeret til at overtage professoratet. (10) Han kom fra Nykøbing Falster, havde studeret i Padua og Heidelberg og erhvervet den medicinske doktorgrad. I Danmark blev han sekretær i Tyske Kancelli og erhvervede den juridiske doktorgrad i 1603, den første i 60 år. Det skete et par år efter at han havde været med Christian 4. ved Nordkap. Charisius var en af dem der ligesom de foran nævnte juridiske professorer indlagde sig fortjeneste som kongens udsending til andre lande; han var bl.a.

Teologen Niels Hemming-
sen (1513-1600) ydede
mere væsentlige bidrag til
litteraturen om retslæren
end 1500-tallets jurister.
Vigtigst var hans skrifter
om ægteskabssager
og om naturens lov der
begge er nyudgivet i dansk
oversættelse.
Stik i Det kgl. Bibliotek.

aktiv i handels- og industripolitiske anliggender. Det er meget muligt at han kunne være blevet en fortræffelig professor i retsvidenskab, men, som Rørdam bemærker, vi kan ikke vide om Charisius ønskede stillingen.

Det vil senere blive nævnt at der i 1649 uden held blev rettet en opfordring til den fremragende dr.jur. Peder Lassen. Efter Claus Plum kom der i stedet igen en tysker.

Uden for det juridiske fakultet er teologen *Niels Hemmingsen* (1513-1600) den som der er mest grund til at huske for bidrag til retslærens udvikling i Danmark efter reformationen. (11) De fra juridisk synspunkt vigtigste værker er gjort tilgængelige gennem Richard Motts oversættelser: *Vejledning i ægteskabssager*, 1572 (1987) og *Om naturens lov*, 1562 (I-III 1991-95). Niels Hemmingsen havde haft sine mest frugtbare studieår i Wittenberg, hvor han havde Philip Melanchton som lærer. Omkring 1542 blev han professor i græsk i København, fra 1553 i teologi. I 1579 blev han suspenderet fordi der

fra Tyskland var udgået klager over ham for krypto-calvinisme. Han tog bolig i Roskilde hvor han tilbragte sine sidste 20 år.

H. Rørdam havde i sin universitetshistorie blik for Niels Hemmingsens store betydning også uden for teologien. Om retsvidenskaben ved Københavns Universitet hedder det hos Rørdam: »Heldigt var det under disse forhold, at universitetet dog havde en mand af så alsidig dygtighed som Hemmingsen, der ved sine skrifter om naturretten og ægteskabsretten gjorde fyldest trods nogen af de juridiske professorer, universitetet havde i hele det 16de århundrede«. (12) Bogen om naturret er det centrale værk om Hemmingsens syn på forholdet mellem Guds lov, naturretten og den positive ret som den var fastsat i de af øvrigheden givne love. Naturens ret er ikke identisk med Guds lov, forstået som de i den hellige skrift udtrykte bud. Naturens ret er et af Gud i den menneskelige fornuft indprentet kendskab til de rette grundsætninger for erkendelse og handlinger. De positive love kan undertiden stride mod naturens lov og kan da ikke gøre krav på gyldighed. Et lands love må derfor afprøves ved at blive stillet over for vor erkendelse af hvad naturretten tilsiger. I andre skrifter kom Niels Hemmingsen langt omkring i de spørgsmål om den rette adfærd, bl.a. i handelslivet, som optog teologer og jurister. Herhen hører det gennem århundreder drøftede spørgsmål om renteforbud, rentebegrænsning og åger.

Nicolaus Theophilus og Leonhard Metzner

Nicolaus Theophilus (1541-1604) fik i 1580 det professorat som havde stået ledigt siden Albert Knopperts død i 1576. (1) Den ledige professorløn var et par gange blevet brugt til rejsestipendier for medicinere. (2) Ligesom sin forgænger fik også Theophilus en lang funktionstid, men lærergerningen blev også i hans tilfælde jævnlig afbrudt af anden statstjeneste. Theophilus var en præstesøn fra Flensborg og fik sin uddannelse i Wittenberg, Rostock og Jena. I Rostock blev han dr. jur., og det var en tjeneste hos landgreven af Hessen der førte ham til Danmark hvor han modtog opfordringen til at lade sig ansætte ved universitetet.

Der vides mere om Theophilus' rejsende gøremål i kongens tjeneste end om hans juridiske undervisning. Den har utvivlsomt været koncentreret om romerretten. Theophilus havde en professorbolig som han var utilfreds med; han ønskede den bolig som en afdød teolog havde haft, men dette ønske –

der fandt støtte hos kongen – mødte modstand hos teologerne der hævdede at denne bolig var forbeholdt dem.(3) Af Theophilus' trykte produktion, som næppe var meget omfattende, er bevaret fire korte disputatser til øvelsesbrug – to af dem om manddrab – og endnu et par skrifter.(4) Hans *De diversis regulis juris antiqui* fra 1584 er nyudgivet af Ditlev Tamm i 1984 under titlen *Theophilus' gyldne retsregler*. Skriftet slutter med to digte på latin, det længste udtrykker fromme nytårsønsker. Theophilus havde i 1567 af Maximilian 2. fået titel af hofpoet som anerkendelse af digterisk talent.

Theophilus' efterfølger blev den tyskfødte *Leonhard Metzner (von Salhausen)* (1570-1629).(5) Han havde fra 16 års alderen og formentlig i en halv snes år dyrket humanistiske og juridiske studier ved ophold i Wittenberg, Leipzig, Jena og andre studiesteder og var blevet dr.jur. i Basel. I forbindelse med et familiebesøg i Danmark fik han i 1602 ansættelse i Tyske Kancelli, og denne stilling beholdt han da han i 1605 blev juridisk professor. Han virkede ved universitetet indtil 1615, i den øvrige statstjeneste indtil 1624, og han tilbragte sine sidste år i Flensborg.

Der er bevaret nogle juridiske tekster på latin af Metzner, heraf to ægteskabsretlige. Af en vis interesse er hans tingsretlige afhandling *De rerum divisione et acquirendo earum dominio* fra 1610. Om den skriver Poul Johs. Jørgensen at den – sammenlignet med Theophilus' arbejder – »har mere ligefrem Form af en kort Lærebog og fyldestgør ikke daarligt Kravene til en saadan«. (6)

Den juridiske litteratur efter reformationen som vi har kendskab til er meget ubetydelig både af omfang og indhold. Den er et produkt af de akademiske konventioner som beherskede den tids undervisning og erhvervelsen af grader. Tabt er manuskripter til forelæsninger og de studerendes nedskrivning efter diktat eller i deres egen version. Vi ville gerne have haft de forelæsninger som Metzners efterfølger Claus Plum holdt i nogle semestre 1618-19 – måske også ved andre lejligheder – om rettens oprindelse, væsen og arter.(7) Det lyder spændende, men var det måske ikke.

Af såkaldte disputationer skulle enhver lærer holde fire om året, (8) – en forpligtelse der næppe er blevet fuldtud overholdt. Læreren fremlagde et sæt trykte theses eller påstande som han eller en anden skulle forsvare over for opposition fra studerende der muligvis oftest var udpegede på forhånd. Disse disputationer var altså en øvelsesform, men de var mere end det; det var foreskrevet at alle universitetets lærere skulle være til stede ved disputationer i alle fakulteter. Til disputationerne skulle man derfor vælge »sådanne behagelige, nyttige og vigtige emner at disputere over, som enhver kan finde

Denne tegning af R. Mejborg, 1879, er et forsøg på at rekonstruere universitetsgårdens udseende på Christian 4.s tid, set mod Frue Kirke. Til venstre: Christian 4.s auditoriebygning; midtfor: Domus anatomica, indrettet i en biblioteks- og auditoriebygning fra 1500-årene; til højre: to bygninger der udgjorde den sydlige ende af husrækken langs Nørregade.

fornøjelse i at høre på«. Fundatsen advarede mod at vælge elementært stof der hørte hjemme i forelæsningserne, men også mod at henfalde til unyttige spidsfindigheder.

Et andet formål tjente de disputatser ved hvilke de akademiske grader som baccalar, licentiat eller doktor blev erhvervet. (9) Vi kan her forbigå disse grader som for juristernes vedkommende var næsten uden praktisk betydning. Der kendes kun få juridiske doktorpromotioner fra de første godt 100 år efter reformationen; en af disse doktorer var den tidligere nævnte Jonas Charisius. (10)

Claus Plum og hans efterfølgere

Fundatsen af 1539 havde stillet i udsigt at der kunne komme en juridisk professor nr. 2. Men endnu i midten af 1600-tallet var der kun en, og der forlyder ikke noget om at suppleanter er trådt til når professoren var optaget af andre

gøremål eller var afgået ved døden eller fra embedet. De studerende har haft andre fag at passe, og det er ikke mange der har bemærket at der indtrådte uregelmæssigheder i det juridiske udbud af forelæsninger.

Den københavnske købmandssøn *Claus Plum* tiltrådte professoratet i 1617 i en alder af 32 år. (1) Et tilbud om at overtage denne stilling havde nået ham i Padua allerede i 1615, og han havde da forbeholdt sig at afslutte sit ophold i udlandet før han vendte hjem. Hans rejse havde da stået på i mere end 10 år og ført ham til en række studiesteder i mange lande.

Blandt de ikke særlig fyldige oplysninger om Claus Plums liv i København er beretningen om en episode der ville være triviell hvis det var et klammeri mellem en student og en vægter, men bemærkes fordi parterne var en juridisk professor og en borgmester. (2) Professoren i græsk klagede i december 1618 over at der sent den foregående aften havde været stor opstandelse foran hans hus. Blandt de tilstedeværende – vistnok et bryllupsselskab – var Claus Plum og borgmester Mikkel Vibe. Det ser efter Plums forklaring ud til at Vibe har opfordret Plum til at slå. Vibe på sin side påstod at Plum havde været i ondt lune og slået glas i stykker og tilmed slået nogle tilstedeværende. En rådmand fortalte at han havde måttet flygte fra Plum og i farten tabt en sko. Der er vistnok ingen slutning på konsistoriums sag, men sædvanligvis endte sådanne optrin med at parterne blev forligte.

Ved universitetsstudier, rejser, ansættelser og giftermål blev Claus Plum og hans juridiske efterfølgere inddraget i de kredse som bl.a. udgjorde et universitetsdynasti og desuden talte biskopper og dommere i Højesteret. (3) Ved universitetet havde ikke kun teologien men også filologi, matematik, naturvidenskab og medicin fremtrædende repræsentanter. Studieophold i udlandet og de senere levnedsløb viser med hvilken lethed disse bøgernes mænd skiftede eller kombinerede studiefag. Det er et træk som genfindes efter 1700 hos jurister som Andreas Hojer og Henrik Stampe.

Claus Plum blev gift 1. gang med en datter af biskop Peder Winstrup, 2. gang med en datter af den norskfødte Cort Aslaksen der som ung havde været elev af Tycho Brahe, blev professor i København og senere biskop. Mange navne udgår fra matematikeren og lægen Thomas Fincke der tjente universitetet i mere end 60 år. Han havde en søn der fik ansættelse ved universitetet uden at udmærke sig. Han havde også døtre; den ældste vender vi tilbage til. Datteren Dorthe blev gift med Ole Worm som i sine to næste ægteskaber fik seks børn; to døtre blev gift med to brødre Bornemann, den ene af dem juridisk professor fra 1667. Worms søn Willum var Peder Schumachers fætter og ungdomsven og blev hans efterfølger som kgl. bibliotekar. Han erhverve-

de den medicinske doktorgrad i Padua, blev professor i København og justitiarius i Højesteret. Han blev far til en professor og en biskop og bedstefar til den bekendte førstedeputerede i Danske Kancelli Bolle Luxdorph og til ikke mindre end tre højesteretsdommere.

Thomas Finckes ældste datter Anna blev gift med teologen og lægen Caspar Bartholin, og af deres fem sønner blev de tre professorer. En af dem, fagligt den betydeligste, var Thomas Bartholin. Af hans sønner blev tre professorer. Sønnen Thomas d.y. vil blive nævnt senere fordi han kortvarigt optræder i det juridiske fakultet. Den yngste af Caspar Bartholins sønner, Rasmus Bartholin, var matematiker, fysiker og læge. Hans datter blev gift med Ole Rømer, og efter hendes død indgik Rømer ægteskab med en datter af Caspar Bartholin d.y., også han en søn af Caspar Bartholin d.æ.

Det er ikke mindst Ole Worms breve der har bevaret levende indtryk af det akademiske miljø, herunder Worms brevkontakt med venner og slægtninge på studieophold i udlandet. Da Bertel Bartholin i 1642 i et brev fra Padua røber en plan om at gå til kursus i retsvidenskab og siden blive licentiat i faget vækker det bestyrtelse hos Ole Worm og Bartholins familie: »Gid fædrelandets tilstand stod dig klar, gid juristernes kår hos os var dig bekendt, så ville du være anderledes sindet«. Jura er ikke noget godt fag her. (4) Det var nu vist heller ikke Bertel Bartholins hensigt at blive egentlig jurist; han ville dyrke filologi og mente at man da også måtte kende noget til jura. En halv snes år efter denne brevveksling lyder det i et brev fra Ole Worm til sønnen Willum i Leiden: Hvorfor holder du dig ikke til dine rejseformål i kemi, botanik og medicin? Du spilder tid og penge ved at høre på de retslærde. (5)

Mellem alle de lærde spidser i København syner Claus Plum ikke meget. Det kan godt undre at han, der utvivlsomt havde lært meget, ikke kom til på tryk at give sine underforsynede landsmænd en andel i sine kundskaber. Claus Plum havde ved sin tiltrædelse måttet love at erhverve doktorgraden, men det skete først i 1621 med en afhandling om hævd. Der kendes nogle titler på disputationer; en af dem, med et ægteskabsretligt emne, er bevaret. Også nogle emner for forelæsningsrækker kendes, bl.a. det som er nævnt ovenfor.

P. Kofod Ancher skrev senere kritisk om sine gamle forgængeres rejser og interesser: »I forrige Tider er alene bleven skrevet og læst hos os over fremmede Love. Vore Jurister have mestendeel hentet deres juridiske Videnskab udenlands fra. Dette har bibragt dem en saadan Høyagtning for romerske og canoniske Love, at de ikke have holdt det for Umagen værd at bekymre sig om videre. Hiemkomne til Fædrenelandet som Jurister, maatte de lade see

Det smukt dekorerede titelblad til Christen Ostersen Vejles »Glossarium juridicum« har for neden de her gengivne stik der viser retsscener i 1600-tallet, se også næste side. Fot. Nationalmuseet.

hvad de vare; til Beviis paa deres Duelighed søgte de ved alle Leyligheder at lære andre, hvad de selv havde lært af andre«. (6) Det sidste er nok rigtigt hvad undervisningen angår. Men det var ikke trangen til at skrive og lade trykke der mest prægede Claus Plum og andre hjemvendte danske jurister.

Fra Plums tid stammer nogle efterretninger om den brug af diktatforelæsninger der senere blev en vedholdende plage i det juridiske studium. Egentlig var denne praksis let forklarlig når der ikke forelå fremstillinger der egnede sig som lærebøger. I en betænkning fra 1621 vendte Jesper Brochmand sig mod diktaterne, endog med speciel adresse til juristen, og i et fundatstillæg fra 1621 er der udtrykkelige bestemmelser herom. Christian 4. har erfaret at mange professorer »tilbringer det meste af tiden med dikteren, som de har sammenflikket af adskillige forfattere for at spare egen umage«. Det er derfor kongens vilje at langsommelig og unyttig dikteren skal ophøre. Studenterne kan jo ikke blive ved universitetet så længe at de kan afvente en langvarig gennemgangs afslutning. Der står i dette tillæg at en professor skal afslutte en gennemgang »på et års tid«. En sådan maksimering af varigheden blev senere forsøgt da juraen havde fået sit eget studium. Da Brochmand var inde på at pålægge professorerne en pligt til hvert andet eller tredie år at udgive resultater af deres studier, bemærkede teologen og lægen Caspar Bartholin hertil at de professorer der savnede evnerne dertil snarere burde have et forbud mod at skrive. (7) Diktatforelæsningerne kunne naturligvis ikke afskaf-

Billedet til venstre viser et retsmøde i herredstinget og billedet ovenfor landstinget. På begge stik ses dommer og skriver ved bordet, foran dem sagens parter og i den højre side de forsamlede almuefolk, blandt dem formentlig vidner.

fes ved et forbud som det nævnte. I et fundatsudkast af 1691 anslås en mere forsonlig tone: »Dog må de (professorerne) godt diktere noget, så at tilhørerne desto bedre kan forstå det, som forklares.«(8)

Claus Plum ydede bistand og opmuntring da rådmand i Roskilde *Christen Ostersen Vejle* udarbejdede sit *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum*, 1641. I den danske retslitteraturs historie er det Ostersen Vejle der mere end Plum fortjener at blive husket. Hans bog på 850 sider er, skønt uden akademiske prætensioner, en landvinding i 1600-tallets juridiske litteratur. I en alfabetisk-leksikalsk opstilling indeholder den forklaringer på retsbegreber og regler i dansk ret, således mere end 60 korte stykker om adel og om bonde og 25 eller mere om ord som gæld, herred, ting, arv og borgmester. Den der brugte Ostersen Vejles bog var godt hjulpet med henvisninger. Glossariet udkom i 2. udgave i 1652, navnlig forøget med stof fra Christian 4.s reces 1643, og blev genoptrykt i 1665. (9) Den er blevet købt og brugt, måske også af de forelæsere som viste en øget interesse for dansk ret. Kofod Ancher gav i 1769 værket en udførlig og anerkendende omtale. (10) Hos ham hedder det, særlig med tanke på værkets retshistoriske betydning: »Jeg i det mindste, og ventelig mange andre tillige med mig, maa taknemlig erkiende, at det vilde have været os meget vanskeligt uden Hielp af Ostersen, enten at udfinde alle gamle Ords rette Bemærkelse, eller at finde Stederne i de gamle Love, som man behøver at eftersee. Thi hvem af os har vel dem saa sterkt indprentede i

Hukommelsen, at vi uden vidtløftig Eftersøgning strax kunde finde, hvad vi søge efter?»

Samtidig med Ostersen Vejles bog er *Arent Berntsens Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*, 1650-56. (11) Værket rummer spredt omtale af retsforhold, bl.a. køb og salg af fast ejendom, men er i øvrigt en beskrivelse af de danske og norske samfund som et par årtier senere fik nye lovbøger.

Ved Plums død i 1649 fik *Peder Lassen* tilbudt stillingen, men han svarede med et afslag. Med hans egne ord i en stambog fra fødebyen Randers: »1649 den 2. april skref professorerne i Kiøbenhafn och Kongens cantzeler herr Christian Thomasen til hanom och anbød ham den juridiske profession, men hand slog det aff«. (12) Peder Lassen havde fra 17 års alderen tilbragt mere end 20 år i mange europæiske lande og byer, og han var juridisk licentiat fra Basel. Peder Lassen blev senere kendt for sin deltagelse i udarbejdelsen af Danske Lov. (13) Han repræsenterede utvivlsomt den højeste grad af juridiske kundskaber hos en danskfødt som man i 1600-tallet kunne ønske sig ved Københavns Universitet.

Som Claus Plums efterfølger blev i 1650 ansat den i Flensborg bosiddende *Johannes (Johan, Hans) Müller* (1605-72). (14) Han havde fået sin uddannelse i Rostock og Greifswald og på senere rejser til Holland, Frankrig og England. I København kendte man Müller fra hans besøg som gottorpsk udsending. Der er bevaret fire disputationer af ham om den europæiske lensret, sandsynligvis tænkt som dele af en samlet fremstilling, og han har forelæst over *Institutiones*, medens han ikke kunne ventes at have interesse for dansk ret. Müller forlod universitetet i 1661 og blev borgmester i Flensborg.

Medens Müller endnu sad i sit embede fik fakultetet en professor nr. 2 og 3. (15) I 1657 blev Peder Scavenius udnævnt til »secundus professor juris ordinarius«, og året efter blev Peder Resen »tertius juris consultus«. En forklaring på denne tilvækst kan være at de nye professorer kom til efter ønsker fra dem selv og at de var ulønnede. Efter Müllers afgang rykkede de op, og i 1667 blev *Cosmus Bornemann* tredje mand i fakultetet. Også han fik efterfølgere efter oprykning, men i det ikke-gennemførte fundatsudkast fra 1691 regnes der stadig kun med en juridisk professor, og fundatsen fra 1732 betegner det som noget nyt at der nu kommer et professorat nr. 2.

Trods den øgede bemanning af fakultetet kan man ikke regne de første 30 år efter enevældens indførelse som en periode med klar fremgang for juraen. De mest positive bidrag til retslitteraturen er uden tvivl Resens nedenfor nævnte udgivelse af retshistoriske kilder. Undervisningen har sikkert fulgt de velkendte spor, med hovedvægt på romerretten, men nok med lidt

hyppigere omtale af dansk ret som led i retssammenligninger. De bevarede lektionskataloger før 1700 er for få til at man ad den vej kan nå et pålideligt billede af forelæsningsernes art. I øvrigt har undervisningen været præget af periodevis stilstand som følge af professorernes beskæftigelse uden for universitetet. Heri er der ikke noget nyt, bortset fra at det nu er en anden embedsvirksomhed end de hidtil kendte diplomatiske hverv.

Peder Lauridsen Scavenius (1623-85) og *Peder Hansen Resen* (1625-88) var jævnaldrende, begge sønner af teologer der blev professorer og senere biskopper. (16) De gik i Vor Frue skole og kom til universitetet omtrent samtidig. Efter teologisk eksamen rejste de begge til udlandet på studierejser der blev langvarige, længst for Scavenius' vedkommende, formentlig mere end 10 år. Efter hjemkomsten fik de ansættelse ved universitetet. Scavenius blev som nævnt 2. professor i 1657, Resen samme år professor i etik og det følgende år »tertius« i jura. For begges vedkommende kom der hertil stillinger og hverv af anden art. De blev særligt tilforordnede dommere i Højesteret (17) og medvirkede ved udarbejdelsen af Danske Lov. Men om dette lovarbejde må det fremhæves at dets hovedforfatter var Rasmus Vinding der blev professor i græsk og senere i historie. Han var som jurist en selvært mand. Scavenius var generalprokurør fra 1660. Han var sandsynligvis den der ydede mindst på universitetet. Resen dyrkede historiske studier; han var en passioneret samler af bøger og håndskrifter og blev udgiver af gamle love. (18) En varig berømmelse vandt han gennem sit topografiske værk *Atlas Danicus*. Det er sandsynligt at disse interesser har givet hans juridiske undervisning et dansk islæt.

Cosmus Bornemann (1637-92) var fra 1667 den nye trediemand i fakultetet. (19) Han blev som sine to kolleger stærkt optaget af anden virksomhed, bl.a. i Højesteret. Til retslitteraturen har han kun bidraget med to disputater. (20) Den første indbragte ham en doktorgrad i Holland under hans studierejse, den anden – om fremmedes arveret – gjorde ham til dansk dr.jur. et par år efter universitetsansættelsen. Heri behandles også dansk ret om emnet.

I en kort årrække fra 1684 var *Thomas Bartholin* d.y. juridisk professor, i hvert fald nominelt. Det er ikke helt klart hvorfor han fik denne udnævnelse, men det kan skyldes at han (der jo var en Bartholin) før en udenlandsrejse og i en alder af 18 år var blevet designeret professor i statskundskab og historie. Hans egentlige felt var studiet af nordisk oldtids- og middelalderhistorie – hans medarbejder var Arne Magnusson –, og han fik samtidig med professorudnævnelsen titel af kgl. antikvar. Bartholin var ved at vinde berømmelse da han døde i 1690, 31 år gammel.

Akademiet i Sorø og Henrik Ernst

I 1600-tallet fandt der i nogle årtier en juridisk undervisning sted ved det kongelige adelige akademi (ridderakademiet) i Sorø. (1) Det blev stiftet i 1623, og stedet blev valgt fordi der i forvejen var en fin skoletradition i Sorø. Initiativet var udgået fra rigsrådet, altså fra adelen, og man fulgte herved en europæisk tendens til at forme en fra universiteternes forskellig højere uddannelse som bedre svarede til adelens behov for dannelse og færdigheder. Man har peget på akademier eller kollegier i Tübingen og Kassel som de steder der mest sandsynligt var et kendskab til i Danmark. Stifterne havde en fornem impresario i den lærde Holger Rosenkrantz der skaffede gode folk fra Tyskland. Det er indlysende at der hos os var grobund for tanken om et akademi. Det fristede ikke adelsfamilier at sende de unge til Københavns Universitet, og de dyre udenlandsrejser kunne – i hvert fald for de første års vedkommende – med fordel erstattes af et ophold på et passende indrettet hjemligt sted. Der var farer ved at sende unge og umodne adelige ud i den store verden.

En bestemmelse fra 1623 (2) fastsatte antallet af professorer til seks, blandt dem en juridisk. Det var dog ikke alle stillinger der straks kunne besættes; på den anden side kom der senere flere til. Den juridiske professor fik man først i 1639. Fagene omfattede bl.a. teologi, jura, matematik, historie, medicin og romanske sprog. Akademiets særlige formål og karakter fremgår vel ikke af denne fagliste, men desto tydeligere af de normerede stillinger som eksercitsmestre, bl.a. en berider, en fægtemester, en dansemester, en boldmester, en maler og et par musikere. Hertil kom et antal privatpræceptorer. Det var en mand fra denne kategori der først bragte juraen til Sorø.

Henrik Ernst (1603-65) var tysker, men har formentlig fra 23 års alderen haft den stærkeste og måske eneste tilknytning til Danmark. (3) 1627-29 var han ved akademiet som præceptor for en ung dansk adelsmand. Ophold i Sorø har antagelig vekslet med lange rejser i udlandet som ledsager for højtstående personer, og under den sidste af disse rejser erhvervede Ernst den juridiske doktorgrad. Han havde holdt forelæsninger i Sorø allerede før han i 1639 blev professor i retsvidenskab og moralfilosofi. Ernst var imidlertid en alsidig forsker der også beskæftigede sig med klassisk filologi, antikhistorie og teologi. Han kom i en vistnok udramatisk splid med Ole Worm da han anfægtede dennes fortolkning af guldhornet fra Gallehus.

Fra 1634 stammer hans første juridiske værk *Catholica juris*, en introduktion til retsstudier. I 1647 udkom hans *Methodus discendi juris civilis*, en af sund fornuft og pædagogisk evne præget anvisning på hvorledes retsstudiet

Peder Lassen (1606-81) var utvivlsomt 1600-tallets lærdeste danskfødte jurist. Han kom fra Randers og tilbragte mange studieår i udlandet. I 1649 afslog han et tilbud om at blive professor juris ved Københavns Universitet; senere blev han assessor i Højesteret. Peder Lassen huskes især for sin mangeårige deltagelse i forarbejderne til Danske Lov. Stik af J. Haas 1652, Det kgl. Bibliotek.

skal gribes an. (4) Den skildrede fremgangsmåde er tænkt som et kursus på to år, altså i sig selv ret vidtgående, men det tilføjes at der hører fortsatte studier til en egentlig beherskelse af romerretten. Ernsts juridiske indsats må i det hele anses som betydelig, også i kraft af de impulser han gav andre der var aktive i Sorø. Poul Johs. Jørgensen bemærker at det juridiske studium i Sorø i Ernsts tid stod over det der blev drevet i København. (5)

Henrik Ernst forlod undervisningen i Sorø omkring 1660, idet han dog beholdt professoratet som en hædersstilling. Han kom til Danske Kancelli og i Højesteret. Ernst havde ret tidligt i sine skrifter vist sig at være en tilhænger af et absolutistisk monarki, en opfattelse han i mange år måtte omgås med varsomhed. I 1660 har det været klart at han ville være en gevinst for det nye styre. De første år i København gjorde ham også til medlem af de to første lovkommissioner hvor også Peder Lassen havde sæde. Men arbejdet førte ikke langt på dette stadium, og Ernst døde i 1665. Sorø Akademi var før hans afgang kommet ind i en nedgangstid, og det blev nedlagt i 1665.

Akademiet i Sorø fik i en kort årrække en efterfølger i et ridderakademi i København, grundlagt i 1691-92. (6) Også her var juraen repræsenteret; vi møder senere den Henrik Weghorst der virkede både ved akademiet og ved universitetet. Ved akademiet blev også i en fremrykket alder ansat Otto Sperling der var søn af den fra Ulfeldt'ernes historie kendte læge af samme navn. Otto Sperling d.y. var professor i historie og retsvidenskab. Han var blevet dr.jur. i Kiel og havde praktiseret som advokat i Hamburg. Men om hans juridiske undervisning i København er der ikke mange oplysninger. Han er blevet husket for sit virke på historisk-antikvariske områder.

Det nye akademi stod åbent ikke blot for adelige men også for borger-sønner. Men der meldte sig for få, og akademiet blev ophævet i 1710. Det er mærkeligt at man indlod sig på dette program med forelæsninger, sproglærere, fægte- og dansestimere og flotte heste i stalden, medens man forsøgte at arbejde med den alvorlige krisetilstand på universitetet. Et udkast til ny fundats fra 1691 henlå uden at føre til flere overvejelser.

Jura i embeds- og retslivet

1600-tallet viste endnu i enevældens første årtier ingen tegn på at det juridiske fakultet kunne bruges til at uddanne en juriststand. I godt 200 år havde København haft et universitet med et juridisk fakultet der længe kun havde én professor. Tilhørerne var et begrænset og ubestemt udsnit af dem der blev immatrikuleret. Enevælden havde ikke kunnet ændre det forhold at universitetet mest af alt var en præsteskole. Man skal vist lede længe for at finde skriftligt vidnesbyrd om en vordende teolog eller anden studerende der har påhørt en juridisk forelæsning. Uden for teologernes kreds havde 1600-tallet set en række glimrende repræsentanter for både humanistiske og naturvidenskabelige fag. Men denne blomstring var nu afløst af en henvisnen, og et udkast til en ny fundats havde ikke ført til alvorlige forsøg på at give forskningen og undervisningen en ny kurs.

Det havde omtrent fra grundlæggelsen været klart at der i statslivet var opgaver som kaldte på andre forudsætninger end bibelstudier og oplæring til forkyndelse. I den katolske tid havde fremtrædende kirkefolk vigtige opgaver som kongens rådgivere og som diplomatiske sendebud. Om Jens Andersen Beldenak, en ret vanskelig mand med en omskiftelig skæbne, er det blevet sagt at han under sine retsstudier i udlandet »udviklede sin sikkert

medfødte sans for prokuratoragtig argumentation«. (1) Efter reformationen var det en inderkreds af adelige der førte an i kancelliet og i de diplomatiske og repræsentative hverv ved hvilke udsøgt levemåde, sprogkunderskab, politisk sans og behændighed var fortrin. Disse adelige havde deres faglige forudsætninger fra ophold i udlandet. Uden tvivl har rejserne betydet meget for adelens varetagelse af statstjenestens opgaver. Men om rejsernes udbytte specielt i relation til jura og statskundskab kan der ikke opgøres et samlet regnskab. Det gælder i virkeligheden også de mange og lange studierejser der blev foretaget af borgerligt fødte hvis sociale og erhvervsmæssige muligheder blev øget gennem 1600-tallet. Vekslende og ubestemte studieinteresser har gjort sig gældende, og det nærmer sig et tilfældighedernes spil på hvilket område en hjemvendt dansker fandt sin plads. For universitetsfolkenes vedkommende havde det fra begyndelsen været tydeligt at kongen og hans embedskredse ønskede at bruge jurister til hverv uden for universitetet; det blev også tilfældet med Scavenius, Resen og Bornemann. Ejendommeligt er det at tænke på at en Ole Rømer skulle sættes til at være politimester i København. Med et spring i tiden kan der mindes om en debat på Rigsdagen efter 1849 hvor det blev beklaget at lønningsforhold trak nogle af de for teori bedst anlagte jurister bort fra universitetet. Det samme var blevet sagt omkring år 1800.

Lovproduktionen var betydelig under Christian 4. (2) En stor del af den har ikke krævet juridiske færdigheder; ofte gjaldt det kun om at give kongens og rigsrådets ønsker form i forståelige påbud og forbud. Men bedre juridiske forudsætninger i regeringskredse ville ikke have skadet når det drejede sig om en ajourføring af landskabs- og købstadslovenes mængde af privatretlige og processuelle bestemmelser. Christian 4.s tid bragte ikke en mand med evner og interesser som Erik Krabbes under Christian 3. Den mest kyndige var nok Jens Bielke, men han sad som kansler i Norge og beskæftigede sig med norsk ret. I Danmark var det kanslerne Christen Friis og Christen Thomesen Sehested der stod for den største del af lovgivningsarbejdet ; om faglige evner hos deres medarbejdere kan der vist ikke oplyses meget. Af uddannelse og interesser var Friis og Sehested mere teologer og politikere end jurister. Sehested var hovedmanden bag Christian 4.s største lovsammenskrivning, den »store reces« fra 1643. Da forarbejderne til en almindelig lovbog blev indledt efter 1660 var det de borgerligt fødte jurister og andre med sans for jura der førte det store ord. (3)

Embedsstillinger i administrationen og hverv som dommere og prokuratorer blev ikke betragtet som beskæftigelser der krævede en faglig uddan-

Henrik Ernst (1603-65) var i 20 år professor ved det første akademi i Sorø. Han skrev bl.a. en vejledning i studiet af romerretten, men også historiske, filologiske og teologiske skrifter. Sine sidste år tilbragte Ernst i København hvor han blev embedsmand i Danske Kancelli og assessor i Højesteret. Han tog del i de første forberedelser til udarbejdelsen af Danske Lov. Det kgl. Bibliotek.

nelse. (4) Om rekrutteringen af centraladministrationens personale under de første enevældige konger er det blevet fremhævet at studier i København eller i udlandet havde klart mindre vægt end praktisk erfaring og formodet duelighed hos personer der nød kongens eller hans nærmeste rådgiveres bevågenhed. Dommersæderne i appelretterne var længe et privilegium for adelen, men landsdommerne kom dog almindeligvis fra de lavere adelige lag. (5) Enevælden gav plads for et stigende antal borgerlige. I Højesteret skulle der være en halvdel af borgerlige dommere. Retsplejen ved underretterne har uden nærmere refleksion hvilet på noget selvfølgeligt: Man havde lovene; dem kunne de læsekyndige lægfolk læse og anvende. Hvis nogen var utilfreds med en dom kunne der ske appel til en højere ret.

Det er ørkesløst at ville spørge om nogen på et meget tidligere tidspunkt – 50 eller 100 år før det faktisk skete – burde have foreslået indretningen af et jurastudium der tjente landets retsvæsen og ikke blot – som akademiet i Sorø og det senere akademi i København – var til nytte, besmykkelse og

tidsfordriv for de bedst stillede. Vi får heller ikke svar på om indehaverne af embeder som herreds-, birke- eller byfoged var mere duelige i 1600-tallet end den stand man beskrev i kritiske vendinger efter 1700. De mange sammenlægninger af retskredse, der gav bønderne længere afstande til tinget, var formentlig mere motiveret af et ønske om en indtægtsmæssig forbedring end af hensynet til at begrænse retsbetjentenes antal til de bedst kvalificerede. Det er sandsynligt at stillingerne i mindre grad end tidligere blev lagt i hænderne på mennesker i by og på land der havde erhverv, indtægter og anseelse, men hyppigere var gunstbevisninger til temmelig ukvalificerede personer.

Poul Johs. Jørgensen gik i sin skildring af juraens vilkår i 1600-tallet ud fra at der efter enevældens indførelse »føltes en stigende Trang til juridisk Uddannelse hos dem, der skulle anvendes i Retsplejen og Administrationen«, men at man dog endnu befandt sig i en overgangstid. Han fremhæver at man med Danske Lov fik en velordnet og let tilgængelig kodifikation, og at det for underdommere og prokuratorer efter datidens forhold måtte »stille sig som haabløst at ville kræve en bestemt fyldigere Uddannelse«. (6)

Helt uden anfægtelser har styret ikke ladet retsplejen gå sin gang i de gamle baner. En forordning af 9. september 1638 havde ganske vist ikke meget at sige om dommerne, men den lod prokuratorerne stå for hård beskyldning. De kunne ikke undværes, sagde man, men det stod dårligt til, og det blev opregnet hvad der skulle gælde om dem og hvad de skulle overholde og undgå. (7) Bestemmelserne blev optaget i den store reces 1643 og i sammentrængt form i Danske Lov. Lovbogens 1-9-10 kan læses som en officiel bevidnelse af at prokuratorerne var et folkefærd som man havde dårlige erfaringer med. De måtte ikke bruges i landsbyerne; den bonde som ikke selv kunne føre sin sag kunne få beskikket en ærlig mand fra herredet eller birket. Men i praksis forsvandt prokuratorerne ikke fra landområderne.

Ret sent i perioden før 1736 kan det spores at nogle har »lagt sig efter juraen« (fx efter at være blevet teologiske kandidater) og har fået en slags juridisk uddannelse uden at rejse til udlandet. Hans Ursin (f. 1682) var i 10 år fuldmægtig hos byfogeden i København og blev højesteretsprokurator. Han har haft en betydelig praksis; blandt dem der blev oplært på hans kontor var Andreas Lowson (f. 1704) der også blev højesteretsprokurator. Lowson er blevet kaldt »stærk in jure danico«. Både Ursin og Lowson blev assessorer i Højesteret. (8) Der var altså allerede før 1736 en top på prokuratorstanden, men den var fåtallig. Et par af de mest fremtrædende var omstridte og fik bøder af Højesteret for deres procesførelse.

En erhvervsrettet juridisk uddannelse kunne naturligvis kun have været etableret hvis den omfattede dansk ret. Men om dansk rets stilling i undervisningen indtil slutningen af det 17. årh. er det næppe muligt at sige meget andet end at den er dårligt belyst i kilderne men under alle omstændigheder beskeden. Det har næppe haft nogen virkning at nogle studerende i 1658 sendte en ansøgning til kongen i hvilken de bl.a. foreslog at en juridisk professor gav undervisning i dansk ret. Disse studenter havde deltaget i Københavns forsvar, og blandt dem var den senere professor Cosmus Bornemann. Poul Johs. Jørgensen bemærker om det nævnte punkt i ansøgningen: »Det, de paagældende Studenter ønskede, var aabenbart ikke, at den egentlige juridiske Undervisning fremtidig skulde baseres væsentlig paa dansk Ret, men blot at der skulde gives de teologiske Studenter Lejlighed til at blive lidt orienterede med Hensyn til denne, for at de, hvis den teologiske Karriere svigtede, kunne have bedre Chancer for at opnaa et af de smaa lokale Retsembeder, der ikke forudsatte nogen egentlig juridisk Uddannelse, men ved hvilke Kendskab til dansk Ret dog var en anbefaling«. (9)

Det sikreste der kan siges om dansk rets stilling er at der forekom forelæsninger over Frederik 2.s ægteskabsordinans af 1582. Men det var jo et stof der havde været kendt længe og var nyttigt for teologer. I øvrigt er det kun oplyst eller antydnet at dansk ret dukkede op i sammenligninger med romerretten. Fundatsudkastet af 1691 har herom den bemærkning at juristen bl.a. skal »konferere den danske lov med romerretten«. Om end dette næppe giver en fast praksis var det dog en fremgangsmåde der var kendt, og den retssammenlignende metode holdt sig i øvrigt i live efter 1736. Da var det Kofod Anchers mening at det ikke var nok med sammenligninger. Han skrev i øvrigt at en ældre tids mangel på litteratur om dansk ret skyldtes to fejlagtige opfattelser: at Danske Lov var tydelig nok, og at fortolkning var et indgreb i kongens beføjelser.

Det er tvivlsomt om den sidste forklaring rammer noget centralt i tankegangen hos de sidste slægtled af enevældens jurister før 1736. Men de savnede blik for mangler i litteraturen og lyst til at publicere. (10)

Romerret og naturret

Gamle vaner og nye signaler

Med få års mellemrum var Scavenius', Resens og Bornemanns tid forbi omkring 1690. Det i forvejen tynde udbud af juridisk undervisning har i 1680'erne fået et yderligere knæk ved vacancer, indtil der i 1692 kom to nye lærere: Christian Reitzer og Henrik Weghorst. Med dem er vi kommet nærmere til den tid da nogle begyndte at efterlyse et juridisk studium med en dertil hørende eksamen og tilknytning til praktiske opgaver i det danske samfund.

Når tiderne skifter efter Scavenius', Resens og Bornemanns afgang har det imidlertid andre årsager end en øget bevidsthed om den nationale ret, for den kom til at vise en langsom vækst. I det flere gange nævnte fundatsudkast fra 1691 lyder bestemmelsen om den juridiske professors opgave således: »Juris consultus skal forklare jus naturæ et gentium og konferere den danske lov med jure romano et civili«. Der er sket noget siden universitetet fik den fundats af 1539 som formelt stadig var gældende. Fundatsen pålagde juristen at forelæse over romerretten der formodedes at være udtryk for den naturlige ret. (1) Efter 1539 var både naturret og romerret blevet noget andet.

I Tyskland var der en udvikling i gang der ændrede opfattelsen af romerret som studieemne for jurister. Der skete i Tyskland en reception af romerretten, og man blev opmærksom på at det jo ikke var den justinianske ret som helhed der blev indført. En overlevering om at en rigsløv af 1137 havde indført romerretten i Tyskland fremstod mere og mere som en myte. Det var elementer af romerret der havde vundet indpas sammen med videnskabeligt uddannede jurister ved domstolene og i forvaltningen, og når man ville beskrive tysk ret i systematiske fremstillinger - en stadig mere påtrængende opgave - måtte man også afgøre hvad der var til stede af arvegods fra den ældre germanske ret og af helt nyt retsstof der var skabt efter de seneste århundreders behov. Det var navnlig den tyske jurist *Hermann Conring* der

Hugo Grotius (1583-1645) er europæisk retsvidenskabs største eller i hvert fald bedst kendte navn i århundrederne mellem romerretsstudiets genoplivelse og år 1800. Hans værk »De jure belli ac pacis«, 1625, blev naturretens grundbog og mistede først indflydelse da tanken om rettens nationalt og historisk betingede karakter slog igennem.

med sit værk *De origine juris Germanici* fra 1643 bidrog til at lægge afstand mellem på den ene side den justinianske romerret, på den anden side tysk ret. (2) »Gemeines Recht« var den almindelige betegnelse for den med anden ret opblandede romerret i Tyskland. Som almindelig ret havde romerretten kun en subsidiær gyldighed i forhold til de enkelte tyske staters lovgivning. Efter Conring lå vejen åben for en introduktion af national tysk ret som studieobjekt for jurister. I Danmark kan man i behandlingen af romerretten spore en bevægelse hen mod den målsætning som den juridiske undervisning fik fra 1736: at de studerende som minimum burde kende romerretlig terminologi, og at romerretten i øvrigt væsentligst skulle dyrkes i form af »den nu brugelige jurisprudentia romano-germanico«. Denne bevægelse mødes med en nyvakt interesse for naturretten.

Ude i Europa bragte 1600-tallet et gennembrud for en naturretlig tænkning der var frigjort fra et teologisk fundament. De tre forfattere Grotius,

Pufendorf og Thomasius er så ofte behandlet i den retshistoriske litteratur at det vil være overflødig her at give en nærmere omtale af deres værker og tanker. Og da naturretten kom sent til Danmark vil det især være perioden fra 1736 der giver anledning til at gå nærmere ind på denne disciplin.

Ældst af de tre nordeuropæiske berømtheder var hollænderen *Hugo Grotius* (1583-1645) hvis hovedværk *De jure belli ac pacis* udkom i 1625. Et mere detaljeret system af retsregler på naturretligt grundlag udvikledes af *Samuel Pufendorf* (1632-94). Han var tysk og blev professor i Heidelberg, senere ved det nye universitet i Lund. (3) I titlen på Pufendorfs hovedværk *De jure naturae et gentium* (1672) er forenet de to fag - naturret og folkeret - der også i det 18. årh.s danske studieplaner kom til at følges ad. (3) *Christian Thomasius* (1655-1728) var med til at grundlægge universitetet i Halle hvor han blev professor. Hans vigtigste værk er *Fundamenta juris naturae et gentium ex sensu communi deducta* (1705). Hertil kom *Christian Wolff* (1679-1754) hvis indflydelse på senere generationer af danske jurister blev betydelig.

Der kom ikke hos os trykte fremstillinger af naturretten af de to professorer som nu skal omtales. Men de havde begge planer om det. Ludvig Holberg blev den der introducerede faget i et ungdomsarbejde, og det skete på dansk.

Chr. Reitzer og Henrik Weghorst

Chr. Reitzer (1665-1736) blev professor i 1692 efter seks års studieophold i udlandet, vistnok helt igennem helliget de samfundsorienterede fag der sigtede på embedsvirksomhed. (1) Han studerede naturret hos Chr. Thomasius i Halle og har utvivlsomt allerede da været fortrolig med Grotius og Pufendorf. Som professor har Reitzer næppe gjort dansk ret i sig selv til genstand for forelæsninger, men har inddraget den i retssammenligninger. Herpå tyder nogle lektionsanmeldelser fra årene mellem 1697 og 1705, hvor emnerne er dels justiniansk romerret, dels naturret, i begge tilfælde »sammen med dansk ret«. (2) Der er ikke bevaret håndskrifter med Reitzers forelæsninger, heller ikke trykte skrifter der kunne vise om han adskilte sig fra sine forgængere. Reitzers eftermæle er skabt af de samtidige yngre akademikere der kom hos den højtuddannede mand med det formidable bibliotek. Til denne kreds hørte bl.a. Ludvig Holberg og historikeren Hans Gram. Om Reitzer selv, centrum i denne kreds, har Holberg-forskeren Th. A. Müller sagt at han var »noget mangel og kun lidet produktiv«. (3)

Den tyske jurist Samuel Pufendorf (1632-94) var måske den af de naturlige klassikere der fik størst indflydelse på europæisk retsvidenskab. Han bidrog til at udvikle en retens og retsvidenskabens systematik. Efter nogle år i Heidelberg kom han til universitetet i Lund hvor han virkede i årene 1668-77 og udgav sit hovedværk »De jure naturæ et gentium«, 1672

Henrik Weghorst (1653-1722) var født i Kiel, og efter skolegang i København kom han tilbage til Kiel hvor han studerede og blev dr.jur. (4) Han var i to omgange på lange udenlandsophold, men kom så i 1692 til København som professor ved det nystiftede akademi, det følgende år tillige ved universitetet, først i retsvidenskab, senere også i moralfilosofi. I modsætning til Chr. Reitzer var han en meget flittig skribent, der ganske vist ikke fik meget trykt men efterlod sig en omfattende samling af håndskrifter. Dette materiale på latin er aldrig blevet grundigt studeret og refereret, men Poul Johs. Jørgensen har dog læst en del i det med henblik på den fakultetshistoriske fremstilling fra 1936. Jørgensen skriver om Weghorst: »Han har uden Tvivl været en af de virksomste juridiske Professorer i Universitetets ældre Periode og omtales ogsaa som en meget kyndig Mand«. (5)

Weghorst har især dyrket naturretten og romerretten, herunder den tysk-romerske ret. Dele af en systematisk fremstilling af naturretten foreligger i en vistnok trykklar stand, foruden manuskripter om Hugo Grotius. Weghorst har desuden læst over europæisk lensret og statsret. Dansk ret har han dyrket i form af sammenligninger med romerret, og han udgav oversættelser af Danske Lov til latin og tysk. Ifølge lektionskatalogerne har Weghorst flere gange opfordret studenterne til at komme i hans hjem og dér få dunkle punkter forklaret. (6)

Kofod Ancher oplyser at han ikke har læst noget af Resen og Weghorst. Om den sidstnævnte har han hørt fra tilhørere at han kun »i Anledning af den danske Lov har kommenteret over én og anden Materie i romerske og canoniske Love«.

Reitzer og Weghorst var begge knyttet til universitetet i ca. 30 år. Weghorst døde i 1722, og Reitzer blev stiftamtmand i 1723. Reitzer blev ved universitetet efterfulgt af Chr. Bagger der i godt 10 år var eneste juridiske professor indtil Andreas Hojer blev udnævnt i 1734. Det var magre år der gik forud for indførelsen af juridisk eksamen. Der kom ingen faglige skrifter i Baggers tid, men han forelæste kort før 1736 over romersk-tysk ret.

Holbergs Naturret

Ludvig Holberg (1684-1754) var i 1709 i en alder af 25 år kommet hjem fra sin tredje udenlandsrejse. Han havde fået sin teologiske eksamen i 1704 men agtede ikke at studere videre i det fag eller at blive præst. Lysten til at se fremmede steder drev ham ud på rejser, og de medvirkede til at forme hans interesser og udvikle hans glæde ved studier og skriverier. Allerede under et to års ophold i Oxford skrev han det som i 1711-13 blev til hans to første bøger; emnet var de europæiske landes historie og geografi. I 1709 fik Holberg ophold på Borchs kollegium, og han blev godt modtaget i den tidligere nævnte kreds der kom i professor Chr. Reitzers hjem. Det var her Holberg kom på sporet af den naturret som Reitzer forelæste men ikke skrev om.

Holbergs bog fik titlen *Moralsk Kierne eller Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*. Den er blevet kaldt »den bedste indførelse i Holbergs og rationalismens tankeverden, porten til vort 18. århundrede«. (1) Bogen var færdig i 1714 men udkom først i 1716 efter Holbergs næste udenlandsrejse. Den er på 325 sider i det nyeste optryk. (2) I videnskabernes rangorden sæt-

ter Holberg teologien øverst; det måtte han nødvendigvis gøre. Men derefter følger moralfilosofien som omtrent identificeres med naturretten og bliver en lære om menneskets moralske fornuft, hvorved Holberg indvarsler oplysningstiden i Danmark. Han skriver i en forholdsvis populær og tilstrækkelig velordnet form, og det kommer hele tiden til syne at der er lærde autoriteter der har behandlet emnerne. Alt er beregnet på at gøre læserne interesserede i ting som de ikke er vant til at høre om, men som er vigtige fordi de vedkommer dem selv.

På titelbladet meddelte Holberg at bogen var »uddragen af de fornemste Juristers, besynderlig Grotii, Puffendorfs og Thomasi Skrifter« og at der var eksempler fra nordisk historie og henvisninger til danske og norske love. Væsentlig er også hans fremhævelse af Cicero, Seneca og Melanchton og ikke mindst af Hobbes, hvis *Leviathan* (1651) i tid lå mellem Grotius og Puffendorf. Hos Hobbes fandt Holberg både noget godt og noget slet; om kritik af Hobbes hedder det med en karakteristisk vending: »dog ser man tidt, at de fordømme ham allermeest, som aldrig have læst hans Skrifter«. Det er først og fremmest det af Puffendorf opstillede naturretssystem der udgør grundlaget for Holbergs bog.

Ud over at være en fremstilling af den naturlige eller fornuftige ret rummer Holbergs skrift adskillige oplysninger om dansk ret og reglernes begrundelse – oplysninger som der ikke dengang var sidestykker til i skrifter der kunne tjene som vejledning for domstolene. Fra læren om strafansvar kan nævnes bemærkninger om nødvendigheden af loves kundgørelse, om nødværge, om vilje og vildfarelse (den senere lære om forsæt og uagtsomhed) og om betydningen af psykisk unormalitet og beruselse for dommen om en lovovertræders tilregnelighed.

Holbergs bog solgtes småt i begyndelsen, men fra 1728 kom der fem nye udgaver i det 18. årh. Bogen undergik nogen forandring fra den første til de senere udgaver. Løjtnanten i »Erasmus Montanus« kan ikke have læst Holbergs Naturret, for han var blevet student et par år før den udkom. Løjtnanten var nær ved Holbergs egen situation; det er jo også forfatteren selv der taler når løjtnanten siger om sin studietid: »Jeg læsede mesten gamle latinske Autores, og studerede paa Naturens Ret og moralske Sager, hvilket jeg endnu gjør«.

Få år efter udgivelsen af denne bog fik Holberg en ny anledning til at beskæftige sig med naturretten. Han var da blevet professor i metafysik; en anden af de kvikke og læselystne fra Chr. Reitzers kreds var den 4 år yngre Andreas Hojer, senere juridisk professor. Hojer havde egentlig specialiseret sig i

Ludvig Holberg kunne under lidt andre omstændigheder have fået en universitetsansættelse i jura. Det blev heldigvis ikke hans lod at arbejde videre med de naturlige studier der havde bidraget til at sætte hans pen i gang. Han blev professor i metafysik, derefter i latinsk litteratur og fra 1730 i historie. Stik af O.H. de Lode efter et senere tabt maleri af Johan Roselius.

medicin, men forsøgte noget nyt da han i 1718 udgav både en Danmarkshistorie på tysk og en afhandling om slægtskabsforholds juridiske betydning. Det historiske arbejde indeholdt bemærkninger som stødte Holberg, og han gik til angreb på Hojer. Her begrænser vi et referat til det juridiske stridspunkt. (3) Hojers skrift indeholdt det synspunkt at der ikke af naturretten kunne udledes et forbud mod ægteskab mellem nærbeslægtede. Hvad Mose-loven indeholdt herom var ikke universel ret men en lov givet for jødefolket. Synspunktet var ikke opfundet af Hojer. Det ville have været en velgerning for naturretslæren (og ændret det teologiske fakultets responsumpraksis) om dette syn på Moselovens begrænsede gyldighed var blevet anerkendt. Men skønt Hojer havde gjort sig megen umage for at betone at moralopfattelsen udelukkede ægteskab mellem nærbeslægtede, måtte han se sig angrebet af en krænket og uvenlig Holberg. Hojer kom for det teologiske fakultet og sagen derefter til kongen, men så døde den hen.

1736-1820

Studieforordningen af 1736

Forordningens baggrund

Historikere har været enige om at Københavns Universitet i begyndelsen af det 18. årh. befandt sig i en tilstand af forfald. Der havde omkring 1690 været gjort et forsøg på at gennemføre en ny fundats; de dele af udkastet som angik retsvidenskaben er omtalt ovenfor. Men udkastet førte ikke til noget. Der var i de år interesse for at skabe vækst i et Ridderakademi i København, men det kom der ikke noget godt ud af. Den senere juridiske professor Andreas Hojer var i 1725 ophavsmand til en stærkt kritisk bedømmelse af universitetet, og han fik tilslutning fra Danske Kancellis nye oversekretær Chr. Møinichen. I sine skrivelser er Møinichen meget nær ved at ønske sig et juridisk studium, eller et studium med jura i, men han nævner det ikke. Han foreslår en omstøbning af universitetet, så at nutidens nyttige fag kunne blive dyrket og uddanne »Capable Subjecta, der kunde tiene H.Mt. baade inden og uden Rigerne, baade udi geistlige og verdslige Bestillinger«. Men ligesom i 1690'erne blev initiativet ikke fulgt op. (1)

Ludvig Holberg skriver i 1729: Både fremmede og nogle af vore egne kritiserer at der næsten kun studeres teologi hos os; der er ingen jurister, læger, matematikere osv. (2) Holberg fandt eksaminer for jurister nyttige. Det siger han i sin Epistel nr. 159, men så vil han også gøre opmærksom på at en eksamen ikke siger noget om en persons evner for praktiske hverv. Man kan fx ikke ved eksamen prøve den vordende dommers skønsomhed og ærlighed, og advokater kan ikke ved universitetet lære at føre en sag godt. Der kan vist ikke hos Holberg findes udtalelser om hvorledes man får et opdyrket fag og en uddannet stand bragt til veje. Han har antydnet et ideal af en dommer der er »en fornuftig Jurist og en ærlig Mand« (Epistel nr. 388). Men det var ikke hans sag at skrive forslag herom; det interesserede ham mindre end at gøre sig lystig over det naragtige og ufuldkomne. Når løjerne skal bringes til en harmonisk afslutning (i »Det lykkelige Skibbrud«) er det imidlertid en værdig dommer der eksekverer fornuften.

Efter den store brand i 1728 måtte opmærksomheden igen rettes mod universitetets fremtid. Universitetsfundatsen af 1732 sikrede juraen to professorater og satte navne på juraens discipliner. Men der var endnu ikke vist vej til det som skulle give disse lærere og disse fag et mål og en mening. Man må som hidtil have forestillet sig at juristernes forelæsninger blev søgt af de studerende i andre fag – navnlig teologi – der havde interesse i dem.

I 1720 var der faldet en udtalelse som viste at nogle kunne komme på tanken om en juristuddannelse. (3) Den nylig udnævnte justitiarius i Højesteret Frederik Rostgaard skulle udtale sig om hvorvidt der var tilstrækkelig mange prokuratorer. Rostgaard skrev: »Og paa det at unge skikkelige Mennesker ... kunde undervises i Lov og Ret og i Rettergangsmaade, skulde det være at ynske, at noget sligt paa Universitetet enten publice eller i private Collegier i det danske Sprog blev dennem forelæst, hvorefter dennem kunde tilladis for Under-Retterne i Kiøbenhavn at øve sig, indtil de naaede den Fuldkommenhed, at de kunde kiendis dygtige til at betiene en privilegered Procurators eller i det mindste (!) en Herretzfogeds eller Herretzskrivers Embede«. (4)

Hårdest ramt af den manglende uddannelse var underretterne. I 1660 var der ca. 350 by-, herreds- og birkeretter. Det var landjurisdiktionerne der helt dominerede billedet af retsvæsenet. Hver af retterne havde sin egen herreds- eller birkefoged samt en stilling som retsskriver. Fra 1680'erne skete der adskillige sammenlægninger af retskredse. Det forbedrede embedsindehaverens økonomiske vilkår og øgede deres faglige rutine. Kai Fr. Hammerich antager at antallet af retsbetjente (dommere og skrivere) var ca. 600 i 1680'erne og faldt til ca. 325 omkring 1750 og ca. 230 kort før år 1800. (5) Der blev opnået en større koncentration om nogenlunde kvalificerede retsbetjente. Om både dommere og retsskrivere gælder at der før 1736 næppe er stillet væsentlig højere krav ved udnævnelsen end færdighed i at læse og skrive. Personligt kendskab til en tjener, skriver eller forvalter har ofte begunstiget en ansættelse.

Det er umuligt at danne sig et overblik over hvor mange der har drevet en praksis som prokuratorer. (6) Der kunne opnås beskikkelse ved kgl. bevilling, ved amtmandsbevilling eller ved lokalt borgerskab. Men der har også været personer som virkede med en til den enkelte sag begrænset godkendelse eller helt uden for reglerne.

Prokuratorer fik tidligt et dårligt ry for at fordreje retten og forhale rettergangen til egen økonomisk fordel. Christian 4's forordning af 9. september 1638 med det sært sammenstuede indhold om præstedrukkenskab, prokuratorer, krybskytter mv. havde sammenfattet nogle erfaringer om prokuratorer.

Tilskyndet af den juridi-
ske professor Christian
Reitzer og ved brug af den-
nes store bibliotek skrev
Ludvig Holberg sin
»Natur- og Folkeret«.
Bogen var færdig i 1714
men udkom først i 1716
efter Holbergs hjemkomst
fra en ny udenlandsrejse.
Det her gengivne titelblad
har årstallet 1715.

rets slette optræden og vaner. Nogle år efter Danske Lov viste to forordninger fra 1690 igen utilfredshed med prokuratorernes omgang med sagerne. Det blev bl.a. pålagt dommerne at overvinde den af prokuratorerne iscenesatte praksis at sagernes sidespørgsmål blev gjort til genstand for særskilt pådømmelse eller appel; alt skulle afgøres under hovedsagen, så at denne ikke blev forhalet. Den kritiske holdning fik ny næring efter 1730. En forordning af 23. december 1735 handler om »Lovens Skierpelse imod temere Litigantes (unødigt procesførende) samt uretvide Dommere og Procuratores«. Den indeholder i sin præambel disse udtalelser: »Justitiens uforhalede og retsindige Befordring er hidindtil hindret, dels ved det at trættekiere Menneskers Ondskab samt egennyttige og uretvide Procuratorers Opholdelse og Lov-

kroge have indviklet andre Undersaatter i unødvendige Processer, og giort Sagerne meget forvirrede og uendelige, deels ved det at Underdommernes Egennyttighed, Vankundighed eller Partiskhed haver spildt Parternes Ret og den ved vrang og uforsvarlig Behandling saaledes forvirret, at den aldrig mere har kundet komme for Lyset, og de i det mindste ere blevne nødte med største Bekostning at søge for Høieste Ret, hvad de ved første Instance burde have erholdet; Hvorudover Høieste Rets Sageres Tal aarlig bliver saa stort, at de ei lettelig i de sædvanlige Sessioner kan afgiøres, Undersaatterne udsues og Landet opfyldes med Uretfærdighed, ublue og oftest falske Eeder og andre deraf flydende himmelraabende Synder...« Forordningen er af interesse ved den fornyede kritik af retsvæsenet og ved reglernes sammenhæng med den godt en måned senere udstedte forordning om de juridiske eksaminer.

Da den jyske godsejer og herredsfoged Christen Sørensen Testrup i 1747 skrev om retsforhold var han fuld af skepsis over for prokuratorerne. Hovedsagen var jo dog at forstå loven og have sund fornuft og et godt iudicium. Det gjaldt også dommerne. (7)

Forordningens tilblivelse

Forordningen af 10. februar 1736 om indførelse af de juridiske eksaminer lagde grunden til en faglig uddannelse og en videre udvikling af den retsvidenskabskab som i 250 år havde været repræsenteret ved Københavns Universitet. Forordningen fastlægger hvorledes der skal holdes eksamen og i hvilke discipliner. Der er bestemmelser om akademiske grader, om den særlige eksamen på dansk for ustuderede og om eksaminers betydning med henblik på udnævnelser i retsvæsenet. Om den kritik der angik moralske brist er der ikke her tale, men der har vel været en forhåbning om at studierne også i den henseende ville vise en velgørende virkning.

De vigtigste omstændigheder ved forordningens udstedelse blev klarlagt af Poul Johs. Jørgensen i det festskrift fra 1936 hvormed tohundrede året for forordningen blev fejret. (1) På ét punkt tillod kilderne imidlertid ikke Jørgensen at føre et direkte bevis for forløbet.

Et brev af 22. september 1735 fra Christian 6. til chefen for Danske Kancelli J.L. Holstein viser at Holstein har sendt kongen et promemoria om »justitsen« som kongen har glædet sig over. (2) Promemoriets er ikke bevaret, men af kongens ordvalg fremgår det at papiret var uden navneangivelse. Kongen

vil gerne vide hvem der er forfatteren, men et svar på dette spørgsmål kendes ikke.

Danske Kancelli gik i forbindelse med universitetspatronen Ivar Rosenkrantz videre med sagen. Rosenkrantz var Holsteins forgænger i Danske Kancelli. De to juridiske professorer Bagger og Hojer afgav en udtalelse der indeholdt et forslag til en eksamensordning. (3) Her er sammenkædningen af retsvæsenets tilstand og universitetets opgave tydelig: »saa skulde vi med ald optænkelig Fliid overveye, hvorledes Studium juris paa dette Kongelige Universitet stoed at bringes i større og saadan Flor, at fleere, end hidtil skeet er, sig derpaa med Alvor maatte applicere, offentlige Examina Juridica kunde indføres og endelig denne beklagelige Misbrug derved tillige kunde hemes eller i det ringeste med Tiden forminskes, og Landet med bequemme og retviise Procuratorer, Skrivere, Dommere og andre Civil-Betiente forsuines«. Indstillingen sluttede med et stykke der blev streget over i kancelliet, et ønske om at majestæten ville »raade Bod paa Underdommernes store Fatigdom og Trang, som ey allene forleeder dem til mangfoldige Uretferdigheder, og gjør derhos, at de ey synderlig frygte for at fældes paa deres ringe Bestillinger, men tillige og hinderer, at ingen studerede skikkelige Personer nu skiøtter om at søge de Herreds- eller Bye-Fogeders Bestillinger, som i ældre Tiider vare i Anseelse og Værdighed«.

Det må antages at Hojer var hovedmanden, måske den eneste aktive koncipist. Poul Johs. Jørgensen har stærkt betvivlet at Hojer også var ophavsmand til det promemoria som Holstein havde sendt kongen: »naturligvis er det ikke udelukket, at (promemoriets) kan have været forfattet af Hojer, men meget sandsynligt er det ikke«. (4) Derimod anser Jørgensen det for sikkert at der har været en nær sammenhæng mellem forordningen om retsvæsenet og eksamensforordningen. En anden opfattelse blev gjort gældende af Troels G. Jørgensen: at Hojer var forfatter til promemoriets. (5)

Kristof Glamann har i indledningen til udgivelsen af Otto Thotts »Uforgribelige Tanker om Commerciens Tilstand« hæftet sig ved den ret udførlige omtale Thott vier retsvæsenet. (6) Thott betragter således et velordnet retsvæsen som en betingelse for at skaffe penge til landet, da kreditorer ønsker sikkerhed for ved domstolens hjælp at kunne gennemtvinge deres krav. Det er vigtigt at »det hverken staar i listige Advocaters Kunst at forhale eller i uretvis Dommeres Magt at fordreje det allerringeste ...«. »Hvorledis mand ellers kunde faae bedre og kyndigere Underdommere heri Landet, hvorpaa vores Rettergang meget beroer, og mueligen vel lod sig gjøre, det saavel som meere Justitien vedkommende forbigaaes her, hvor det egentligen ikke

henhører«. (7) På denne baggrund opstiller Glamann den mulighed at det er Thott der er forfatter til promemoret. Thotts skrift er dateret og altså afsluttet den 31. december 1735, få dage efter forordningen om temere litigantes og godt 3 måneder efter at kongen havde svaret Holstein på tilsendelsen af promemoret. Glamann henviser desuden til at Thott politisk var mere centralt placeret end Hojer, og at han, der i en årrække havde virket i Højesteret, havde større erfaring vedrørende retterne end Hojer.

En tredje mulighed, ligeledes uden positiv støtte i kilderne, er bragt på bane af Ditlev Tamm: at J.L. Holstein havde forfattet promemoret eller fået en anden til at gøre det. (8) Der kan vel også tænkes andre muligheder, fx. professor Hans Gram.

Vi ved ikke om det skriftstykke der gjorde et så gunstigt indtryk på kongen i september 1735 var særlig indgående eller interessant. Det kan have haft sit tyngdepunkt i betragtninger over retsvæsenet; der stod jo fra kongens hånd at det angik »justitsen«. Vi ved kun at promemoret satte noget i gang, og at det efter al sandsynlighed var Hojer der med de to professorers forslag lagde grunden til studieforordningen. Det ville ikke være mærkeligt hvis der i 1735 i Danske Kancelli var en viden om at behovet for uddannelse var et emne som flere gange havde været rejst. Ovenfor er fremhævet Frederik Rostgaards betænkning fra 1720 og kancelliets overvejelser om en universitetsreform i 1725. Hvad specielt angår Holstein havde han gode forudsætninger for at kende forholdene ved underretterne. I 1731 havde han som stiftbefalingsmand over Sjælland besvaret et spørgsmål fra kancelliet om underrettsdommerne, og året efter skrev han kritisk til kancelliet om prokuratorerne. (9) I 1735 blev han selv chef for Danske Kancelli. Arbejdet med universitetsfundatsen af 1732 havde gjort det aktuelt at tænke på de juridiske professorater og deres fag. Kunne det undgås at nogen spurgte: Hvem skal egentlig have glæde og nytte af det som de to herrer holder forelæsninger om? Som det senere skal omtales var professorerne Andreas Hojer og Hans Gram indtil januar 1736 beskæftiget med at skrive planer for et genoprettet akademi i Sorø. De stod her bl.a. over for spørgsmålet om juraens placering i læseprogrammet.

I retsstudiernes historie er Andreas Hojer tilstrækkelig fornemt placeret ved oplysningerne om de umiddelbare forarbejder til forordningen af 1736.

Studiefag og lærere

Studieordningens juridiske discipliner

Universitetsfundatsen af 31. marts 1732 bestemte i § 2 hvorledes de juridiske discipliner skulle fordeles mellem de to professorer. Den ene havde til opgave at læse over natur- og folkeretten (*jus naturæ et gentium*), den offentlige ret (*jus publicum*) og moralfilosofi (*philosophia moralis*). Den andens fag var romerret (*jus Justinianum*), og han skulle desuden forklare dansk ret og vise dens overensstemmelse med natur- og folkeretten og med andre landes love. (1)

Forordningen af 1736 forudsatte denne opregning af fagene opretholdt. (2) Bagger og Hojer blev studiets professorer med de fag som de i forvejen havde. Men forordningen afspejlede den tanke at ikke alle stillinger i retslivet krævede de samme kvalifikationer. Efter kap. 1 § 5 skulle studenten ved sin indskrivning til eksamen oplyse »hvad han formeener sig in omnibus Partibus Jurisprudentiæ at præstere«, og hvilke forelæsninger han havde hørt. I øvrigt kom eksamenskravene til udtryk i kap. 1 § 4 om anvendelsen af de tre hovedkarakterer der var overtaget fra teologerne. Til bestået eksamen med laveste karakter, *haud contemnendus*, krævedes at studenten havde nogenlunde kendskab til naturretten, forstod dansk og norsk lov og rettergangsmåde samt den juridiske terminologi i Institutiones. For at opnå *haud illaudabilis* skulle han yderligere have noget kendskab til tysk-romersk ret, og i natur- og folkeret skulle han være »vel grundet«. Karakteren *laudabilis*, den senere 1. karakter, var forbeholdt dem der havde noget mere omfattende kundskaber. Her krævedes: »at være vel grundet in Jure Naturæ, Gentium et Universali samt Danico et Norvegico, og have en god Kundskab om Jure Romano-Germanico og dets Forskiel fra Jure Danico, samt have nogenledes fattet Jus Militare et Jus Publicum Universale Danicum og Germanicum, saa de fornødne Ting deraf vides«.

Til beskikkelse som højesteretsprokurator eller dommer i en overordnet domstol blev krævet eksamen med bedste karakter, kap. 3 §§ 3 og 4. For øv-

På den nuværende festsals plads lå indtil bombardementet i 1807 den gamle auditoriebygning. Den stammede fra ca. 1600 og kunne genopføres efter branden i 1728. Til venstre for den middelalderlige Konsistoriebygning ses det bolighus som blev opført i forbindelse med Kommunitetsbygningens fornyelse o. 1730. Den blev senere professorbolig og blev endnu ind i det 20. årh. benyttet til dette formål. Rach og Eegberg, Nationalmuseet.

rigt skulle de juridiske kandidater have en almindelig fortrinsret ved udnævnelser.

Andreas Hojer har skrevet om den opfattelse at ikke alle jurister behøvede at have de samme kundskaber. Den borgerlige rets detaljer kunne undværes af dem der blev ansat i offentlig administration og havde mere brug for statsret, lensret etc. Denne tanke om det praktiske retslivs varierende krav kom også til udtryk i et reskript af 28. oktober 1746. Her hedder det at »naar et Subjectum er sindet at applicere sig paa de Ting, som vedkomme enten Justits- eller andre til Staten eller Politien henhørende Embeder, da skal fornemmelig in examine de Videnskaber behandles, som de sig derudi kunde føre til Brug og Nytte«.

I 85 år, indtil 1821, bestod studiet nogenlunde uforandret af de samme fag. Fundatsen af 7. maj 1788 gentog i det væsentlige fagbetegnelserne. Der var stadig to sæt regler herom. Først bestemtes hvad professorerne skulle forelæse over (kap. 1 § 4), senere i fundatsen opregnedes eksamenskravene

(kap. 4 § 15). Der er næppe lagt den største vægt på nøjagtighed og konsekvens med hensyn til fagbetegnelserne. Det var tilfældigt om der blev skrevet dansk eller dansk-norsk ret, eller om et fag hed naturret eller natur- og folkeret. Da fundatsens bestemmelser blev suppleret ved en instruktion af 1789 blev udtrykket (kendskab til) »den meest brugelige juridiske Terminologie« til » den meest brugelige Terminologie af den romerske Ret«.

I 1788 blev de juridiske professorer fritaget for pligten til at læse over moralfilosofien. Retshistorie blev udtrykkelig optaget blandt forelæsningsfagene. Endelig indførtes faget statskundskab der henhørte under en professor i historie. Dette nye fag må ses som en erkendelse af at jurister burde have kendskab til samfundsforhold.

Dansk ret i studiet

Læseplanen rummede en stor mængde ikke-dansk retsstof. Det er let at se at den største del af dette stof var dømt til at måtte vige for dansk ret. Den fremmede ret var på den anden side videnskabeligt og bogligt bearbejdet. Fremmede regler skærpede opmærksomheden over for variationer i de praktiske livsforhold og over for almene begreber.

Der var imidlertid også tiltænkt den dansk-norske ret en plads. Den opregning af dansk rets enkelte grene der fra det 19. årh. blev studieordningernes grundvold var endnu ikke indarbejdet; man ser kun retsplejen særlig fremhævet. Fra 1788 nævnes også strafferetten som et fag med egen skriftlig prøve. En særskilt betoning af dansk ret fandt udtryk i forskriften om den praktiske prøve i et konkret retstilfælde. Det var en øvelse i hverdagens praktiske færdigheder.

En forordning af 15. marts 1743 fremhævede i en speciel sammenhæng at det var en uddannelse til juridisk arbejde i Danmark der var brug for. Et andet moment har dog også gjort sig gældende her: et ønske om at der ikke blev kastet vrag på nationale akademiske indretninger. Forordningen af 1743 vendte sig mod den praksis at rejse udenlands og forsømme det der blev tilbudt herhjemme. Ansættelse i Danmark skulle være betinget af flittig brug af forelæsninger i København i mindst 2 år. Dette skulle også være det nyttige fundament for dem der derefter ville tilbringe en tid i udlandet. Denne tanke om en fortrinsstilling for uddannelse i Danmark fandt også udtryk i et reskript af 28. oktober 1746 og en forordning af 11. maj 1775 samt i fundatsen

for akademiet i Sorø af 1782. I 1775 hedder det at den som har læst i mindst 2 år ved Københavns Universitet, i Sorø eller i Kiel (1) vil i udlandet gøre landet ære og »bære Vidne om Studeringernes Flor her i Landet«.

De juridiske professorer pegede på vigtigheden af at undervise i dansk ret. I Andreas Hojers programskrift fra 1736 var ganske vist opregnet en mængde færdigheder som juristen burde være i besiddelse af. Men alt dette var til dels tænkt som et idealbillede af den alment dannede jurist. Der var dog også i Hojers bemærkninger en skepsis med hensyn til betydningen af romerret. »Efter Naturens og den Guddommelige Rettes Kundskab bør en Jurist hos os (frem) for alle Ting gjøre sig den Danske og Norske Ret vel bekiendt ...« (2)

Kofod Ancher roste Hojer for hans studiemål. Kofod Ancher selv ønskede »efter den systematiske Læremaades Grundregler at anlegge en retskaffen Plan af en Dansk og Norsk Jurisprudenz«. (3) En komparativ metode har Stampe vistnok benyttet. Han fortæller i sin selvbiografi (der er skrevet i tredje person) at han læste over naturretten, dansk-norsk ret og tysk-romersk ret i 13 år fra 1740 til 1753: »Han var saaledes den første, som ved Kiøbenhavns Universitet paa en Slags systematisk Maade læste over den heele danske og norske Lov. Da han i sine Forelæsninger gierne lagde Institutiones Justiniani, Struvii Jurisprudenciam eller et andet Compendium Juris Romani til Grund, og ved hver Titel eller Materie tillige forklarede den samme Materie af den danske og norske Lov, viisende derhos, hvorvidt og med hvilke Imitationer Principia Juris romani kunde finde Application i den danske Lov ..., (viste han) de Principia, hvorpaa den danske og norske Lov i saa Fald in Specie ere grundede«. (4)

Kofod Anchers og Stampes tid

Da studieordningen af 1736 trådte i kraft havde universitetet som nævnt to juridiske professorer. De havde begge studeret i Halle. *Christian Bagger* (1692-1741) var blevet udnævnt i 1723 og var i en halv snes år eneste lærer i jura. Da han fik en kollega blev hans fag romerret og dansk ret. *Andreas Hojer* (1690-1739) havde egentlig haft kurs mod medicinen, men efter en årrække med forskellige embedshverv blev han i 1734 udnævnt til juridisk professor med natur- og folkeretten som fag. Hojers indsats blev i det væsentlige begrænset til disputatsen *Ideæ jurisconsulti danici* fra 1736, der udkom i dansk oversættelse ved Peder Sommer: *Forestilling paa en dansk Jurist* (1737, 2. udg.

1744). (1) Ingen af disse to kom til at virke længe ved fakultetet. Bagger blev udnævnt til stiftamtmand i Norge i 1738, og Hojer døde i 1739.

Til efterfølger for Christian Bagger udnævntes i 1739 tyskeren *Christian Ludwig Scheidt* (1700-61) som tillige skulle være lærer for kronprins Frederik (V). (2) Det kan formodes at denne sidstnævnte udpegelse var årsagen til at der blev sikret ham et professorat og at Bagger kom til Norge. Scheidt var blevet religiøst vakt under et ophold i Halle og er vel blevet anbefalet som en velegnet lærer for Christian 6.s søn. Han havde erhvervet den juridiske doktorgrad og blev derefter juridisk professor i Göttingen. Det blev et problem for ham at varetage opgaver med hensyn til dansk ret. Professor *Christian Thestrup* fra det filosofiske fakultet blev derfor i 1739 beskikket til i Scheidts sted at forrette »hvad i det danske Sprog kunne forefalde«. Thestrup udnævntes samme år til tillige at være professor juris extraordinarius.

Efter Andreas Hojers død skiftede Scheidt til professoratet i natur- og folkeret. (3) I 1748 blev han kgl. historiograf efter Hans Gram, men han følte sig forbigået da Jacob Langebæk udnævntes til gehejmearkivar, og i 1748 tog han mod en kaldelse til et embede i Hannover. P.F. Suhm sagde om Scheidt at han var høflig og munter, »men lidt for ceremonieus« og af udseende »aldeles ikke kiøn«. (4)

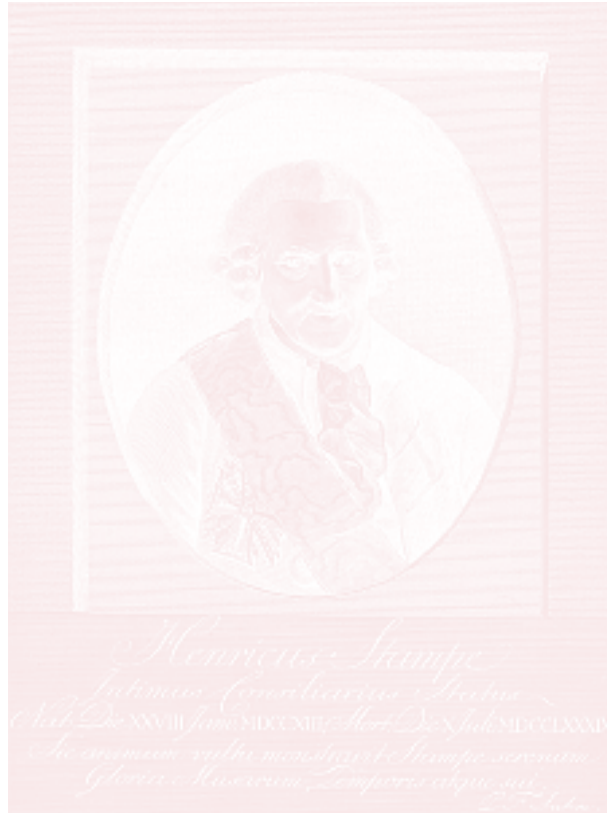
Andreas Hojers efterfølger blev udpeget efter en konkurrence i 1739-40. (5) Der meldte sig ikke mindre end seks ansøgere. Ældst var den 37-årige Bernhard Møllmann der var historiker. De øvrige ansøgere var mellem 22 og 29 år. Professor Christian Thestrup indgav ansøgning for sin søstersøn Henrik Stampe der i en ung alder var blevet konrektor i Ålborg, men nu i tre år havde studeret jura og matematik i Tyskland, Frankrig og England og endnu ikke var kommet hjem, ifølge Thestrup forhindret deri af østenstorm og streng vinter. Desuden var der Peder Kofod Ancher, Isac Cold, Niels Horrebow og Peter Wartberg.

Konkurrencen blev anordnet som en række disputatshandlinger, idet hver ansøger skulle skrive en afhandling om et selvvalgt emne og forsvare den. Disse disputatser fandt sted mellem 9. december 1739 og 4. maj 1740. Bedømmelsen foregik på den måde at alle professorer ved universitetet afgav særskilte vota. Flertallet af de voterende har haft bedre forudsætninger for at anlægge en udvortes bedømmelse af ansøgernes præstationer end for at vurdere deres juridiske indsigt. Det var ikke alle der formulerede konklusioner om prioritering af ansøgerne. Ludvig Holberg skrev kort at Wartberg, Kofod Ancher og især Stampe havde udmærket sig ved den mundtlige handling, medens Møllmann havde et fortrin i sit skriftlige arbejde. Den sidst-

*Henrik Stampe (1713-89)
var juridisk professor i
mere end 30 år men øvede
sin største indsats som
generalprokurør. Hans
»Erklæringer« blev udgivet
i seks bind efter hans død.*

*Gennem Stampes kloge
og velskrevne indlæg om
konkrete retsspørgsmål
går som en rød tråd hans
betoning af kompeten-
cedelingen mellem dom-
stolenes håndhævelse af
»lands lov og ret« - borger-
nes værn mod uretten - og
kongemagtens og rege-
ringskollegiernes lovgi-
vende og administrative
myndighed. Stik efter
maleri fra Jens Juels skole.*

nævnte mening havde også den nylig fra Tyskland ankomne nye juraprofessor C.L. Scheidt, men han fremhævede Kofod Ancher som den kyndigste i retsvidenskab og filosofi. To af bedømmerne var klart inhabile, men de blev ikke fritaget for at ytre sig. Astronomen P. Horrebow havde sin ældste søn mellem ansøgerne og håbede på en velvillig bedømmelse, for hvis sønnen kom i embede ville kun 12 af hans børn være uforsørgede. Chr. Thestrup havde som nævnt søstersønnen Henrik Stampe mellem ansøgerne. Om ham skrev han at han var den bedste.

Den samlede votering efterlod ingen klar konklusion. Blandt argumentationens udenværker blev det nævnt af professor Anchersen til fordel for Kofod Ancher: at bornholmerne i en kritisk fase af Danmarks historie havde vist landet og kongehuset stor troskab. Ved kgl. resolution af 28. juni 1740 blev det bestemt at Kofod Ancher, Stampe og Møllmann skulle sættes på en ny prøve ved at holde forelæsninger i et stykke tid, Kofod Ancher i jura, Stampe i filosofi og Møllmann i historie. Konkurrencen var i realiteten blevet

vundet af Kofod Ancher, og den 19. maj 1741 blev han udnævnt til professor juris, Stampe til professor i filosofi og Møllmann til professor i fædrelandets oldsager. Universitetet havde sikret sig tre lærere. Kofod Ancher skulle af sin løn afgive 200 rd. til Stampe og 100 rd. til Møllmann. (6)

Med udnævnelsen af Scheidt og Kofod Ancher indledes en periode på mere end 50 år hvor den juridiske undervisning og eksamen tilfalder mange skiftende lærere. I princippet var der frem til 1788 kun to professorater. Men i en lang årrække var deres indehavere lidet aktive ved universitetet. Ved siden af dem optræder der en række professores extraordinarii eller designati og faste professorer fra det filosofiske fakultet som gjorde tjeneste hos juristerne. (7) Kun ganske få af dem præsterede arbejder af varig betydning.

Peder Kofod Ancher (1710-88) var blevet teologisk kandidat i 1730 og juridisk kandidat i 1738. Den juridiske doktorgrad erhvervede han i 1742 efter sin udnævnelse til professor. Som juridisk forfatter kom han til at øve sin vigtigste indsats på retshistoriens område; hans danske lovhistorie udgør sammen med Henrik Stampes Erklæringer det absolutte højdepunkt af originalt arbejde i det 18. årh.s retslitteratur. I to perioder (1753-67 og 1772-76) var han generalauditør ved søetaten. Helbredsgrunde satte grænser for Kofod Anchers virksomhed som forelæser, og fra 1756 havde han tilladelse til at virke ved vikar. J.H. Bärens, en flittig juridisk forfatter og organisator af fattigvæsenet, har i en udgave på tysk af Kofod Anchers Lensret givet en udførlig levnedsbeskrivelse af forfatteren.

Henrik Stampe (1713-89) var teologisk kandidat 1731, og i modsætning til Kofod Ancher tog han ikke den juridiske eksamen efter 1736; doktorgraden erhvervede han på sin konkurrenceafhandling. Efter ansættelsen ved det filosofiske fakultet blev han allerede i 1743 tillige knyttet til det juridiske fakultet, og i 1753 udnævntes han til juridisk professor efter Scheidt. (8) Samtidig blev han imidlertid bragt ind på en anden embedsbane, dog uden at professoratet blev opgivet. Stampe havde siden 1748 været generalauditør ved søetaten, og i 1753 udnævntes han til generalprokurør. I denne stilling kom hans evne til at forene teoretiske kundskaber og praktisk dømmekraft til fuld udfoldelse.

Ludvig Holberg, forfatteren til århundredets mest læste juridiske bog på dansk, kom aldrig til at gøre tjeneste i det juridiske fakultet. Hans ungdomsinteresse for natur- og folkeretten blev ikke i det lange løb bestemmende for hans faglige udvikling. Men han satte moralfilosofi og naturret højt blandt videnskaberne, og i nogle år har han set juraen som en mulighed for oprykning. I 1730 må det have passet ham bedst at blive professor i historie. Den 40

år yngre *Martin Hübner* blev i 1751 designeret og i 1761 udnævnt professor ved det filosofiske fakultet, men to år før denne sidste udnævnelse blev han professor juris designatus og hørte derefter til to fakulteter, dog uden nogen- sinde at forelæse eller eksaminere hos juristerne. Hübners diplomatiske virksomhed og vigtigste bøger har bevaret hans navn i folkerettens historie.

De første årtier af 1700-tallet var endnu en tid da personlige interesser, uventede tilbud og rene tilfældigheder kunne bestemme talenters faglige levnedsløb. Skift fra ét fag eller fakultet til et andet eller samtidigt tilhør til to fakulteter var endnu muligheder. Andreas Hojer var langt henne i en løbebane som læge (9) da han kom ind i skiftende embedshverv og endelig i jura. Men han var også historiker. Den 20 år yngre Kofod Ancher var teologisk kandidat; det var også Stampe, men han havde interesse for matematik og meget andet da han studerede i udlandet. (10) Af medansøgerne til professoratet var én bibliotekar og historiker, en anden astronom og matematiker. Næsten alle de professorer vi herefter møder er hurtigt efter juridisk eksamen kommet ind på et juridisk spor, og med et par undtagelser har de ikke været på studierejser.

J.E. Colbjørnsen, L. Nørregaard og det yngre slægtled

Efter at Kofod Ancher og Stampe i 1750'erne var blevet optaget af anden virksomhed var de længe endnu indehavere af de to ordinære professorater. Som stedfortrædere eller afløsere kommer nu en række jurister der har hørt til de mest talentfulde af fakultetets egne kandidater. (1)

F.C. Sevel (1723-78) blev notarius ved fakultetet i 1751 og professor i 1756. Han huskes bedst for sine fakultetsresponsa. Sevels efterfølger i en kort år-række var *Jens Bing Dons* (1734-1802) der hurtigt kom til Danske Kancelli. Den mest varige tilknytning til fakultetet fik *B.G. Obelitz* (1728-1806) der kom til som vikar for Stampe i 1753. Obelitz blev i 1754 professor designatus i det filosofiske fakultet med ret til senere at slutte i det juridiske fakultet, og her udnævntes han i 1759.

Ved siden af Kofod Ancher og Stampe var nordmanden *J.E. Colbjørnsen* (1744-1802) den universitetsjurist i det 18. årh. der nød den største anseelse. Han blev cand. jur. i 1770 og derefter højesteretsprokurator. I 1773 blev han professor designatus og i 1785 ordinær professor. Da han afgik fra denne stilling i 1789 var han allerede travlt optaget af andre opgaver, således fra 1787

J.E. Colbjørnsen (1744-1802) var professor fra 1773 til 1789 da han skiftede til administrative stillinger. Ved sin død i 1802, kun 57 år gammel, var han justitiarius i Højesteret, en stilling som et par år senere tilfaldt hans yngre broder Christian. Blandt det sene 1700-tals jurister var J.E. Colbjørnsen en af de mest afholdte og højest beundrede.

som deputeret i Rentekammeret og medlem af den store landbokommission. Fra 1799 til sin død i 1802 var han justitiarius i Højesteret. Colbjørnsens skriftlige produktion omfatter hovedsagelig nogle posthumt udgivne responsa. I en mindeartikel hed det om ham: »Forfatteriet var ikke hans Sag, men som Docent skinnede hans Navn i sin Tid paa vort Universitets Himmel som en Stjerne af første Størrelse«. (2)

Af andre lærere skal nævnes dem der tiltrådte før år 1800 og som for fires vedkommende kom til at præge fakultetets liv eller mangel på liv i den første trediedel af det 19. årh.

Lauritz Nørregaard (1745-1804) havde tabt en konkurrence om det professorat som Colbjørnsen fik, men i 1779 blev han knyttet til fakultetet som adjunkt. Han blev professor designatus i 1782 og overtog Colbjørnsens stilling i 1789. Nørregaard havde vigtige administrative hverv, bl.a. som generalauditor ved søetaten og som deputeret i Admiralitetskollegiet. I 1800 blev han ved kgl. resolution helt fritaget for at holde forelæsninger. (3) Som forfatter gjorde han sig kendt ved at udgive sine forelæsninger over privatretten i

seks bind. Nørregaard og Colbjørnsen døde kort efter 1800 i en alder af knap 60 år.

J.F.W. Schlegel (1765-1836) gjorde sig som 20-årig bemærket ved som den første at bestå embedseksamen med udmærkelse, et resultat der næste gang blev opnået af Ørsted. Efter en længere udenlandsrejse deltog han i 1788 i en konkurrence om et professorat, men stillingen tilfaldt den 11 år ældre C.M.T. Cold. Schlegel blev adjunkt i 1789 og samme år professor. Schlegels virke ved universitetet kom til at strække sig over mere end 45 år. I forelæsninger over retslære og naturret introducerede han Kant. Stats- og folkeretlige emner havde hans interesse, og han dyrkede den ældre danske retshistorie.

Fr. Th. Hurtigkarl (1763-1829) var et par år ældre end Schlegel, men blev kandidat tre år efter denne. Han knyttedes til fakultetet som adjunkt og notarius i 1791, og 1798 blev han professor. Ud over nogle artikler på latin publicerede han sine forelæsninger over dansk og norsk ret, og han blev hermed Nørregaards efterfølger som lærebogsforfatter i studiets centrale stof. Hurtigkarls administrative virksomhed kom hovedsagelig til at ligge inden for universitetets økonomiske forvaltning.

Christian Bagger Brorson (1762-1835) kom til at indtage en særstilling ved fakultetet. Han var højesteretsadvokat fra 1788 og udgav i årene 1791-1801 en omfattende kommentar til Danske Lov i seks dele. Brorson var assessor i Højesteret fra 1799 til 1828; dette var hans hovedstilling, og når han i 1800 blev udnævnt til ekstraordinær professor, en stilling som han ligeledes bevarede til 1828, var det den praktisk kyndige jurist man herved ville gøre brug af i undervisningen. Det var et første udslag af den tanke at studiet af lov og ret ikke gerne må undvære impulser fra dem der har deres erfaringer fra det praktiske retsliv. Brorson var fritaget for alle andre fakultetspligter end forelæsninger og eksaminer. Han skal have været en skrap eksaminator. (4)

Mathias Hastrup Bornemann (1776-1840) blev cand.jur. i 1796. To år senere konkurrerede han uden held om en stilling som adjunkt og notarius, men da der allerede i 1799 igen indtrådte ledighed blev han efter en ny konkurrence foretrukket frem for fem medansøgere, blandt disse Ørsted. M.H. Bornemann var da en lovende og specielt retsfilosofisk interesseret jurist. Han blev professor i 1803 og virkede i denne stilling til sin død i 1840. Han var lidet produktiv.

Til disse jurister skal føjes endnu to der hørte til fakultetet i en ikke særlig lang årrække fra 1788. *C.M.T. Cold* (1754-1826) blev allerede i 1794 politimester i København og gjorde senere karriere i Danske Kancelli. Holsteneren *C.U.D. von Eggers* (1758-1813), der havde fået det meste af sin uddannelse i

Tyskland, blev i 1785 professor i kameralvidenskab under det filosofiske fakultet, men skiftede i 1788 til en stilling under det juridiske fakultet. Han blev imidlertid travlt optaget af administrativ virksomhed og opgav sit professorat i 1800.

En talentfuld og meget skrivende jurist var *J.J. Gudenrath* (1758-1825). Han fik efter sin eksamen i 1784 en beskeden embedsstilling, var manuduktør og konkurrerede uden held om et juridisk professorat i 1788. Modgangen fik ham til at skrive med bitterhed om Schlegel og fakultetet. I den forbindelse udlod han sig også ubehersket om det tyske element (»disse Tydske Dværge«) i København. Hertugen af Augustenborg, der var universitetspatron, kaldte han »en liden Tydsk Prinds«. I det ældre slægtled savnede han dansk lovkundskab hos slesvigeren Hojer og hos Scheidt »og de andre Tydske Herrer«. (5) En noget ustyrlig afhandling om juristuddannelsen og befordring i justitsvæsenet er præget af egen tilsidesættelse. (6) I 1811 havde Gudenrath den tilfredsstillende at opnå en fondsbevilling for at holde private øvelser på latin. (7)

En yngre ven af Gudenrath, men i øvrigt også af mange andre, var *Jens Kragh Høst* (1772-1844), også han en kandidat fra lovkyndighedens periferi, tilmed dr. jur. 1817 på en latinsk afhandling om injurier. Efter nogle år som dommer i Hof- og Stadsretten var han uafslædig beskæftiget med udgivelsen af tidsskrifter og med historiske afhandlinger, - en ivrig fortaler for en tidlig skandinavisk bevægelse der ikke havde livskraft nok. Også *G.L. Baden* (1764-1840) led skibbrud på dommerbanen og blev kendt som historisk forfatter og for sine stærkt kirkefjendske holdninger. Hans »Danmarks Riges Historie« 1-5, 1829-32, var tænkt som en afløser af Ludvig Holbergs værk om samme emne og med samme titel. G.L. Baden udgav en »Dansk Juridisk Ordbog«, 2. udg. 1822, som fortjener anerkendelse, egentlig en moderne efterfølger af Ostensen Vejles bog fra 1600-tallet.

Retsvidenskaben

Almindelige træk

Den videnskabelige og litterære bearbejdning af de juridiske fag havde været sparsom i den lange periode før forordningen af 1736. Danske Lov fra 1683 fik ikke nogen til at give sig i lag med systematiske fremstillinger. Den form som senere blev så almindelig: at udvælge begrænsede problemkredse – det 19. og 20. årh.s tidsskriftgenre – var endnu ukendt. Retslitteraturen kom da for en stor del til at bestå af de korte dissertationer på latin som ikke har kunnet påkalde eftertidens interesse.

Efter 1736 gik der nogle årtier før den danske retslitteratur begyndte at få en anden karakter. Milepæle i denne udvikling er bl.a. Hübners folkeretlige studier (1759), Kofod Anchers danske lovhistorie (1769-76) og byfoged E. Hesselbergs Juridisk Collegium over dansk Ret (1755). Henrik Stampes Erklæringer blev først trykt i 1790'erne. Nogle forelæsninger blev skrevet ned og gik videre til andre studerende. Da P.K. Trojel i 1780-81 udgav en lovkommentar nævnte han at han havde benyttet Kofod Anchers og Hojers forelæsninger: »Begge ere Haandskrivter, begge sieldne at overkomme (dvs. fremskaffe)«. (1) Denne forsinkelse i retslitteraturens vækst må i nogen grad forklares med professorernes skift til anden virksomhed.

Med hensyn til tysk-romersk ret var der bøger af tyske jurister til rådighed. De mest benyttede var antagelig to bøger som også i Tyskland blev regnet blandt de førende. Den ene var en bog af G.A. Struve (1619-92), *Jurisprudentia Romano-Germanica forensis*, populært kaldt »den lille Struve« fordi der også fandtes en meget større, men ikke desto mindre i 1730'erne et værk på over 800 sider. Den anden var af J.G. Heineccius (1681-1741) og hed *Elementa iuris civilis*. Denne meget ansete forfatter havde man allerede i 1733 forgæves søgt at kalde til København. (2)

I de følgende afsnit omtales den juridiske litteratur med særlig vægt på de skrifter der kom (eller ikke kom) fra professorerne. Her udelades den tysk-romerske ret. Trods dette retsstofs vigtighed i professorernes bevidsthed og i

undervisningen var det ikke et fag der kunne kalde på danske skribenters bidrag til litteraturen. Uden for fakultetet er der nogle navne der har undgået den totale glemsel: Thomas Clitau foretog en sammenligning mellem romerret og dansk ret (1736) og skrev bogen »Juridisk Examen ved Spørgsmaal og Svar« (1746); F.C. Schønau skrev populært om naturret (1751); brødrene P.M. og P.K. Trojel, to af fire begavede præstesønner fra Vissenbjerg, skrev både lærd og populært om jura (1760-80); nordmanden Hans Paus udgav en afhandling om hævd (1748) og en bog om naturret (1749). Efter 1770 udkom der en række håndbøger om lov og ret, bl.a. om bøndernes rettigheder og pligter. (3)

I 1755 udgav Kofod Ancher *En kort Anviisning især for en dansk Jurist*. Bogen udkom i en forøget udgave i 1777 og havde nu titlen *Anviisning for en dansk Jurist*. (4) Navnlig i den 2. udgave kan dele af bogen læses som en skitse til en almindelig retslære. Det vil fremgå af et summarisk referat. Loven er først blevet til ved at man har nedskrevet sædvaner. Også nu lønner det sig at se på sædvaner når man bruger loven. Men en dårlig sædvane må ikke blive ret. Retskyndig bliver man ikke ved blot at læse loven; der kræves også erfaring – incl. andres erfaringer – og fornuft. Lovens ord er ufuldkomne: »ingen Lov enten er eller kan eller bør være saa fuldkommen og vidtløftig, at den med klare Ord skulde kunne afgjøre alle besynderlige (dvs. konkrete) Tilfælde«. Lovens ord kan tilmed vildlede, fordi ord kan skifte betydning. Det gælder om at kende lovens »rette Mening og Hensigt« eller – som Montesquieu har sagt – »Lovenes Aand«. Med lovens mening og hensigt for øje kan man efterleve Danske Lovs bud i 1-1-4: at der ikke må dømmes mod den lov som kongen giver. Den retskyndige læser loven under brug af sin erfaring, fornuft og skønsomhed. På denne måde dannes lovkyndigheden, »denne store Videnskab, hvorpaa Ret og Retfærdighed i et Land, og tillige med samme Folkets Sikkerhed og timelige Velfærd er bygget«. Retten er bestemt af tid og sted; den er indrettet efter »Folkets Natur og Beskaffenhed«. Dette og bemærkningerne om lovens forståelse, om ordenes usikkerhed og tomrum, er jo gode iagttagelser. Men de fører til vanskeligheder som Kofod Ancher ikke formulerer. Han må antage den forudsætning (fiktion) at lovgiveren har en mening om det som han ikke har tænkt på. Og når Kofod Ancher vil supplere retten ved hjælp af en »naturlig Ret« – »Naturens Ret og Billighed« – må han regne med en ret der ikke kan have samme indhold til alle tider og på alle steder. En sproglig komplikation skaber Kofod Ancher ved at anvise en efterforskning af »Lovens Aarsager«; dette betyder ikke blot de historiske årsager, men også de »moralske Aarsager« eller det samme som lovgiverens postulerede mening og hensigt. Der er endnu en lang vej til A.S. Ørsted, hvor

naturretten fjernes, hvor lovfortolkningen uddybes, bliver nutidig og ikke forskubbes til en fjern fortid, og hvor præjudikaternes retsskabende funktion betones.

Det er en af Kofod Anchers fortjenester at han har peget på forskellen mellem videnskaben om den ret som der føres sager og træffes afgørelser om (*jurisprudencia judiciaria*) og den videnskab eller kunst at danne ny ret (*jurisprudencia legislatoria*). Den sidste vil blive særskilt omtalt nedenfor.

Ejendommeligt er det at Kofod Ancher i 1764 anonymt udsendte det lille skrift *Et Brev til Ingen om Intet i Lov og Ret*. Henning Matzen opfattede det som en spøg. (5) Fr. Dahl kunne på den anden side tænke sig at Anchers skrift var et udslag af tvivl om retsvidenskabens betydning. (6) Begge synspunkter er vel rigtige. (7) Skriftet er en epistel til en ven der har forladt teologien til fordel for lov og ret. Han har gjort et dårligt bytte: »Al menneskelig Videnskab er intet, følgelig Lovkyndighed ogsaa. Vores Videnskab begynder med intet og gaaer mestendeel ud paa intet.« Når man ser at alt kan bevises i naturretten, da må man »blive bestyrket i den Tanke, at Naturens Ret, uden for Juristers Hierne, er intet«. »Ingen Deel af Lovkyndighed er bygget paa svagere Grundvold end den Borgerlige ... Til hvad Nytte at spørge om Ret i vilkaarlige Love? ... Jo flere Love, jo flere Trætter og mindre Lydighed ... Det meeste af den borgerlige Lovkyndighed er Videnskab om Ord«. Kofod Ancher har jo læst og lært af Montesquieu, men nu skriver han sådan: »Vel er det saa, at det kommer i borgerlige Love fornemmelig an paa Lovens Aand, men hvem kand afskildre os den? Lovens Aand beroer paa Lovgiverens Aand, men at eftersøge Lovgiverens Aand, hvad er det andet, end at søge i Mørke?«. Året efter udsendte Kofod Ancher *Forsvar for Love og Lovkyndighed* der handlede om betydningen af lov og ret i seriøse vendinger.

Naturretten

Den nye europæiske skole i naturretten var blevet grundlagt på fornem vis i det 17. årh., navnlig af Grotius og Pufendorf. (1) Faget fik en fremtrædende placering ved fundatsen af 1732 og studieforordningen af 1736. Det kom dog længe til at knibe med en boglig fremstilling fra fakultetets side. Kofod Ancher anså naturretten »som en almindelig subsidiair Ret, naar som helst noget skal afgjøres, som i Lovene er uafgjort, deels som det beste og sikkerste Forklaringsmiddel, naar Lovenes rette Mening er tvivlsom«. (2)

DE
LA SAISIE
 DES
BATIMENS NEUTRES,

OU
*DU DROIT QU'ONT LES NATIONS
 Belligérantes d'arrêter les Navi-
 res des Peuples Amis.*

Par
 M. HÜBNER,
*1er, Assesseur au Consistoire de Sa Majesté
 Dannoise à Copenhague, de La Société
 Royale de Londres, & de l'Académie des
 Inscriptions & Belles-Lettres de Paris.*

TOME PREMIER.

A LA HAYE,

 M DCC LIX.

Bortset fra den gamle brug af latin må retslitteraturen normalt holde sig til modersmålet, og små lande kan ikke vente stor international opmærksomhed. Adskillige bøger af danske forfattere har dog i tidens løb været skrevet på eller er oversat til et hovedsprog. Betydeligst med en international målestok var i 1700-tallet Martin Hübners »De la saisie des batimens neutres«, 1759, der udkom i Haag.

Under naturretten hører *Martin Hübner* hjemme. For hans vedkommende kan man med god grund bruge den gamle betegnelse natur- og folkeret, såvel som Grotius' »jus belli ac pacis«. Folkeretten var, som Kofod Ancher udtrykte det, »intet andet end Naturens Ret anvendt paa Staterne«. Hübner indtager en meget isoleret stilling i dansk retsvidenskabs historie. Han var juridisk professor, men holdt aldrig forelæsninger. Hans vigtigste arbejder er skrevet på fransk, og navnlig med det sidste vandt han en international berømmelse.

Hübners første værk var *Essai sur l'histoire du droit naturel* I-II der udkom i London 1757-58. (3) Det var oprindeligt tænkt som begyndelsen til en mere omfattende naturretlig fremstilling. I sin naturretshistorie skrev Hübner venligt om den bog som Holberg - »mon prédécesseur« - havde udsendt 40 år tidligere: Langt mere betydeligt er Hübners næste arbejde *De la saisie des batimens neutres*, Haag 1759. Værket fik varig betydning ved at bidrage til anerkendelsen af det folkeretlige princip om frit skib og fri ladning. En langvarig diplomatisk sendelse til London berørte bl.a. de spørgsmål som var behandlet i afhandlingen.. Efter sin hjemkomst i 1764 fik Hübner ikke den centrale administrative placering som efter alt at dømme burde være tilfaldet ham. (4)

Martin Hübner kritiserede i sin *Naturret* den tyske filosof *Christian Wolff* (1679-1754). (5) Ikke uden grund fandt han Wolffs retslære vidtløftig, stiv og skruet. Kritikken var noget mod tidens tegn, for i årtierne omkring 1700-tallets midte havde Wolff fået stor tilslutning. Chr. Wolffs lære var en slags universalfilosofi der var beregnet på anvendelse på alle erkendelsens områder. Det ville Wolff bl.a. vise da han i 1740'erne skrev om naturretten. Hovedværket er *Ius naturae methodo scientifica pertracta*, 1740-49; en kortere fremstilling er *Institutiones juris naturae et gentium*, 1750. Wolff udviklede en matematisk-logisk metode hvor slutninger ud fra det foregående bragte læseren nærmere til en erkendelse af stadig mere specificerede sandheder. Det overordnede princip for rettens erkendelse var ønsket om at fremme menneskets fuldkommenhed og det fælles bedste.

Kofod Ancher havde nogen ros til overs for Wolff, men den var forbeholden. Han kan ikke have følt sig indviet i retslærens dybeste hemmeligheder når han om Wolff skriver at »man er kommen, saa at sige, ikkun ind i Forstuen til Lovkyndighedens Boelig«. (6)

Henrik Stampe havde i årene 1738-39 fulgt Christian Wolffs forelæsninger i Marburg, og hans disputats *De testamentis* (1740) bærer præg af det. Wolffs metode er grundlaget for en udtalelse som denne: »Retten til at overdrage flyder af ejendomsretten og testationsretten atter af retten til at overdrage, altså flyder testationsretten af ejendomsretten; da nu ejendomsrettighederne er indført ved naturretten, må også testationsretten og selve testamentet være det«. I sin bog om Henrik Stampe har J.H. Deuntzer vist hvilke kunstige virkninger Wolffs skole havde på Stampes latinske disputats. Men han fremhæver også at der gælder noget andet om de Erklæringer som blev Stampes vigtigste indsats: »I Hovedsagen hvile de i Erklæringerne forekommende Undersøgelser af den gældende Ret ikke paa aprioriske Begreber, men paa en Analyse af de positive Bestemmelser og de reale Forhold ...« (7)

Den første lærebog i naturret kom så sent som i 1775; forfatteren var kun 31 år og var blevet cand. jur. to år før. Det var *Lauritz Nørregaards* bog *Natur- og Folkerettens første Grunde*, som i 2. udgave 1784 fik titlen *Natur-Rettens første Grunde*. Noget betydeligt og inspirerende værk var Nørregaards bog ikke. Enkelte brudstykker kan nævnes som eksempler på den benyttede metode:

»Forfrem din Fuldkommenhed, eller gør det, som beforder din Fuldkommenhed, og efterlad (undlad) det, som beforder din Ufuldkommenhed«. Mennesket har over for sig selv sådanne pligter som at respektere livet, sørge for sundheden, herunder mad og drikke, og for klæder, arbejde, velstand etc. Heraf afledes pligter over for andre til at befordre også deres fuldkommenhed. Af dette følger bl.a. pligten til at svare skadeserstatning: »Naar et Menneske haver fornærmet (skadet) en Anden, saa haver han derved paaført denne Anden en Ufuldkommenhed eller et Onde«, og »saa maae han og være fuldkommen forbunden til, naar han saaledes haver beskadiget en Anden, at mage det saaledes, at han ophører at være Aarsag i det den anden paaførte og endnu vedvarende Onde ...«

Med *J.F.W. Schlegels Naturrettens eller den almindelige Retslæres Grundsætninger* I-II, der udkom 1798, introduceredes Kants filosofi i retslæren. Mange år senere mindede Orla Lehmann om »det løse Væsen, han (Schlegel) havde ladet trykke under Navn af Naturret«. (8) I fortalen til 2. udgave redegør Schlegel for sit filosofiske standpunkt. A. S. Ørsted, der var en af tidens bedste kendere af den kritiske filosofi, rettede kritik mod Schlegels værk. (9) I en udførlig anmeldelse i 1799 bebrejdede han Schlegel at han ikke havde taget hensyn til Fichtes retslære, og han gentog denne kritik efter fremkomsten af 2. udgave. Ørsted var selv ved at forlade den Fichteske retslære, men han syntes vel at han måtte reagere, når et system som havde optaget ham blev affærdiget af Schlegel med en bemærkning om at det »nedværdiger Retslæren til blot Politik, der under Navn af Realisme indfører de vilkaarligste Sætninger, og saaledes bedøver den indvortes Retsfølelse, i Stedet for at vække og styrke den«.

Både Nørregaard og Schlegel anvendte efter andres forbillede en inddeling af naturretten. (10) Den *absolutte* (ubetingede) naturret omfattede den ret som viser menneskene deres medfødte pligter og rettigheder. Den *hypotetiske* (betingede, »vilkaarlige eller paadragne«) naturret handler om de rettigheder og pligter der opstår under visse forudgående omstændigheder, især som en følge af menneskelige handlinger. I modsætning til den førstnævnte kunne den hypotetiske anses som en *jus naturæ applicatum*, fordi den anvendte retsbegreber på empirisk givne objekter. Men om begge slags

naturret gælder at de kunne være i modstrid med et lands positive ret og derfor sætte et mål for en ændring af retstilstanden.

Dansk ret

Det er vanskeligt at få klarhed over hvorledes dansk ret er blevet grebet an af de professorer som ikke udgav lærebøger. Frantz Dahl antager at »Indflydelsen udefra har været stærk nok til at hæmme Spiringen og Modningen af nationale Retstanker; man stilles da overfor det Fænomen, at romanistisk Tankegang og Metode indpodes de studerende ved Universitetet paa samme Tid, som det praktiske Retsliv arbejder med danske Retsregler og danske Retsbegreber«. (1) Man må dog ikke underkende værdien af at de studerendes juridiske fantasi blev skærpet og den nationale retsudvikling befordret ved mødet med fremmed rets løsninger.

Sikkert er det dog at dansk ret – og måske især procesretten – tidligt har fået en plads i undervisningen. Fra Andreas Hojers fem år ved fakultetet 1734-39 foreligger der en del håndskrifter med tilhøreres referater, og noget blev udgivet af andre senere i det 18. årh. (2) Skønt dansk ret ikke efter fagfordelingen var Hojers fag har han læst over den danske procesret og bl.a. beskæftiget sig indgående med prokuratorernes gerning og pligter. (3) Om Henrik Stampe er det allerede omtalt ovenfor at han fra 1740 har ladet dansk ret indgå i sammenligninger med romerret og tysk-romersk ret.

I løbet af det 18. årh. spores en bestræbelse på at komme bort fra den komparative metode og lægge selvstændige fremstillinger af den nationale ret til grund. Kofod Ancher omtaler i sin *Anviisning for en dansk Jurist* at han selv syslede med udarbejdelsen af en systematisk fremstilling af dansk ret uden dog at kunne komme til ende med den. Ved universitetet synes *Jens Bing Dons* at have været den første der forelæste over dansk ret i en systematisk orden, men hans forelæsninger blev først senere publiceret. (4)

En større fuldkommenhed synes systemet at have opnået under *J.E. Colbjørnsens* virke ved universitetet. Colbjørnsen fik kun udgivet et enkelt juridisk værk, nemlig disputatsen om selvejerbønder, endda ufuldendt. Colbjørnsen var særdeles vidende og belæst. Hans forelæsninger er bevaret i afskrifter på Det kgl. Bibliotek. Han har anvendt Heineccius' systematik der byggede på en fra naturretten stammende inddeling af personernes ret i forskellige kredse af forbund (ægteskab, forholdet mellem forældre og børn og

mellem herskab og tyende) og en inddeling af hele retssystemet i personer-nes og tingenes ret samt kriminalret og proces.

En omfattende trykt fremstilling af dansk ret kom først med *Lauritz Nørregaards Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret I-VI* (1784-97). (5) Med Nørregaards værk var skabt en systematisk oversigt der ikke direkte knyttede sig til en romerretlig systematik, men havde taget en fremstilling af germansk ret som sit forbillede. Naturretten var den kilde hvortil man kunne ty i tilfælde af lovens tavshed.

I løbet af de ca. 50 år fra 1736 til Nørregaards 1. bind i 1784 ydede de juridiske professorer som forfattere en meget beskeden indsats inden for den hjemlige ret. Men der var jurister uden for universitetet som med stor flid søgte at opfylde praktiske behov for vejledende fremstillinger. (6) *Engelbrecht Hesselberg* udsendte i 1755 (og i 2. udgave 1768) et *Juridisk Collegium* der skal have været et af dommernes vigtigste hjælpemidler. Den meget produktive birkedommer på Fyn *C.D. Hedegaard* udgav i 1748 det af Kofod Ancher roste *Trifolium juridicum* og senere bl.a. kommentarer til fem af Danske Lovs bøger, 1760-76. Som den tredje nævnes Sorø-professoren *Lauritz Laurberg Kongslew* der inden sin død i 1783 nåede at afslutte to bind af *Den Danske og Norske Private Rets Første Grunde*. En begyndelse i to bind fik også prokurator og senere byfoged *P.K. Trojel* gjort. Hans værk hed *Commentære eller Forklaring over den Danske og Norske Lov* (1. bog), 1780-81.

I århundredets sidste tiår udkom den bedste og mest omfattende kommentar til Danske Lov, 6.000 sider i 8 bind fra 1791-1801, der indledtes med *Forsøg til den Siette Bogs Fortolkning i Christian den Femtes danske og norske Lov*. Værket var skrevet af den tidligere omtalte *Christian Bagger Brorson*.

Efter år 1800 kom retsvidenskaben og litteraturen til at stå i *A.S. Ørsteds* tegn. Han læste en anden fremmed retslitteratur end den som 1700-tallets mænd havde dyrket. Og hans forhold til domme var et andet. Om afsagte domme kunne jurister i 1700-tallet kun sporadisk læse noget på tryk. Fra 1790 begyndte der at udkomme samlinger af domme. (7) Ørsted forenede publikationen af domme med et forum for afhandlinger og kommentarer. Han var medudgiver af »Juridisk Maanedstidende« fra 1801 og fortsatte derefter med andre serier, fra 1804 »Juridisk Arkiv«, fra 1812 »Nyt juridisk Arkiv«, fra 1820 »Juridisk Tidsskrift«. For Ørsted var det en selvfølge at retssystemet og retsvidenskaben udviklede sig hånd i hånd, og at juriststanden ville blive bedre ved læsning om samfundslivets konflikter og løsninger. Det er forstemmende at fakultetets medlemmer havde så lidt at tilbyde i den lille og den mellemstore genre, undtagen når de skrev responsa på bestilling. (8)

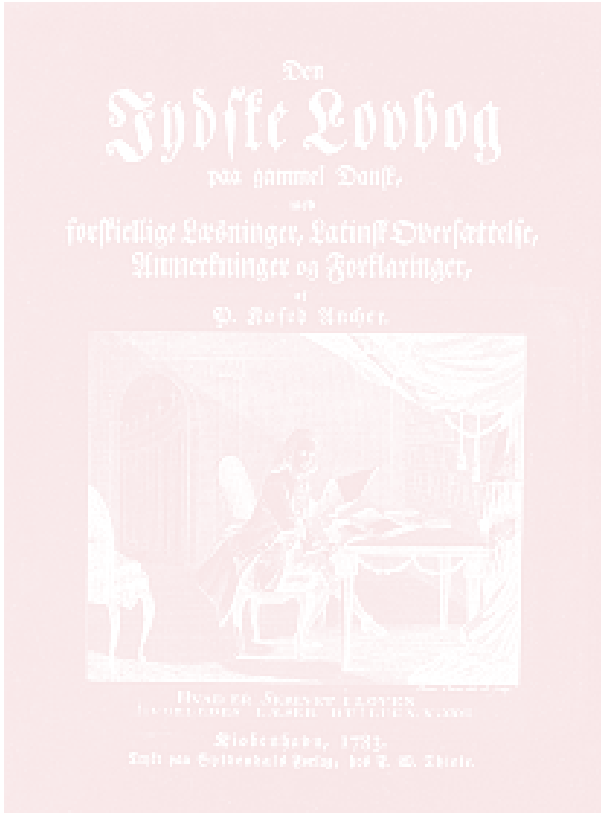

Retshistorie

Dansk retshistorie var ikke nævnt blandt de fag som universitetsfundatsen af 1732 henlagde under de to juridiske professorater. I forordningen af 1736 optræder faget perifert mellem de ikke-obligatoriske discipliner i hvilke den særlig belæste kandidat kunne høste en speciel anerkendelse. Vi kan ikke vide i hvilket omfang retshistorie er indgået i undervisningen. (1) At nogle studerende læste historisk stof fremgår af eksamenspetita, fx da en Johannes Jacob Milche i 1760 skrev at han - blandt mange andre fag - havde sat sig ind i »forskellen mellem gældende dansk og norsk ret og de gamle love, ligeledes den nutidige tyske rets oprindelse i de gamle romerske love«.

Det værk fra professorhånd der overstråler alle andre i det 18. årh. er retshistorisk: Peder Kofod Anchers *En Dansk Lov-Historie* I-II der udkom 1769-76. Kofod Anchers interesse for historiske studier har sikkert været tidligt vakt. Han var en af de unge lovende mænd der kom hos historikeren Hans Gram og benyttede hans bibliotek. Denne omgangskreds har sikkert taget sin begyndelse i årene efter Kofod Anchers teologiske kandidateksamen i 1730 - måske tidligere - og før han blev cand.jur. Historikeren Ellen Jørgensen skriver med utilsløret sympati om Kofod Ancher at han »er den, der har mest af Grams Aand. Kloge Bemærkninger, der lyser op vidt omkring, kommer i Glimt i hans Arbejder, mærkelige skarpe Udsyn over de Veje, som Videnskaben siden skulde følge.« (2)

Ved arbejdet med Lovhistorien var det Kofod Anchers ønske »ikke at blive staaende ved en blot Fortælling om adskillige Tiders Love, men at levere en kritisk Lov-Historie, hvis Sag det er nøye at undersøge Lovenes Oprindelse, Vext og Fremgang med alle sine Omstændigheder, og intet at antage uden skarpeste Prøve« (fortalen til 2. bind). I årene efter Lovhistorien publicerede Kofod Ancher andre retshistoriske afhandlinger. De vigtigste er *Dansk Lehns Ret* (1777) (3) og *Om gamle Danske Gilder og deres Undergang* (1780). Men det var navnlig Lovhistorien der gjorde Kofod Ancher til grundlæggeren af dansk retshistorisk forskning. I lighed med Hans Gram havde han evnen til grundig og tålmodig indsamling af de gamle kilder; han havde et omfattende kendskab til de middelalderlige loves overlevering i håndskrifter. Som ophavsmand til et større værk nåede han længere end Gram. Kofod Ancher har haft planer om udgivelsen af gamle love, men han opgav det. Han kom til den erkendelse at et tilfredsstillende udgiverarbejde var for stort for en enkeltmand, og hvorledes skulle noget kunne overlades til andre når det jo dog var nødvendigt at have set alt med sine egne øjne? Hertil føjer han: »For

Ved udgangen af det 18. årb. blev Peder Kofod Ancher (1710-88) husket som retsvidenskabens største autoritet. Som forelæser havde han længe måttet resignere, og han fik ikke i bogform givet prøver på sin behandling af den dansk-norske ret. Men hans trykte bøger viste også ud over de retshistoriske hovedværker stor alsidighed og dygtighed. Det er måske den lærde mand selv der er afbildet på et stik af Meno Haas på titelbladet til hans udgave af Jyske Lov, 1783. Det kgl. Bibliotek.

hvem, der finder Fornøjelse i at tænke, er ogsaa det Slags Arbejde alt for mekanisk, et Arbejde mere for Ryggen end Hovedet«. Dog udgav han i 1783 *Den Jydske Lovbog paa gammel Dansk*.

Kofod Anchers begrundelse for retshistoriens betydning er meget præget af den opfattelse at de gamle love og domme giver bidrag til fortolkningen af Danske Lov. (4) Læsevejledningen for kommunitetsalunner af 1777 nævnte Lovhistorien der var blevet afsluttet året før, og de studerende blev opfordret til at bruge de gamle love som fortolkningsbidrag. I dette princip ser Kofod Ancher et sidestykke til den udvikling som han havde iagttaget i Tyskland: »Hvor stor en Forandring har ikke den tydske Lovkyndighed faaet fra den Tid af, at man ved at opdage Kilderne til den tydske Ret har lært nøye at skille det Romerske, Canoniske og Tydske fra hinanden?« »Der søges nu i alle Kroge efter gamle Love og Originaler (betyder formentlig: dokumenter). Hver en Lov, som kommer en i Møde, maae nøye udforskes og undersøges, den maae saa at sige vise sit Pas frem, man vil vide hvorfra og hvorledes den er kommen afsted«. (5) Han peger på sammenligninger mellem Jyske Lov, de

sjællandske og den skånske samt med de gamle norske love. Ja, man må gå endnu videre og læse gamle svenske, tyske og engelske love.

I det slægtled der kom til fakultetet efter Kofod Ancher var den alsidige *J.F.W. Schlegel* den der mest dyrkede retshistorien. Af en oversigt over 7 semestres undervisning 1807-11, der gengives senere, fremgår det at der 3 gange er annonceret forelæsninger over retshistorie. Schlegel nyudgav Kofod Anchers Lovhistorie. Hans eget retshistoriske hovedværk var *Om de gamle Danske Retssædvaner og Autonomie* fra 1827. Da havde den meget yngre *J.L.A. Kolderup-Rosenvinge*, professor fra 1818, allerede placeret sig som Kofod Anchers egentlige arvtager.

Lovgivningsvidenskab

Retten lever i et spændingsfelt mellem den ret som *gælder* og den ret som nogle eller mange kunne *ønske sig*. Med en relativt ny terminologi kan de skrivende juristers arbejdsfelt deles i retsdogmatik og retspolitik. Før udtrykket retspolitik blev almindeligt sagde man oftest om jurister der argumenterede for en ændring af retstilstanden at de udtalte sig »de lege ferenda«, altså om den lov som bør indføres.

Det enevældige system fornyede i stor målestok lovstoffet og imødekom altså hvad der hos kongens rådgivere, eventuelt også hos andre, var en kritisk vurdering af retstilstanden. Der var også bestræbelser for at revidere Danske Lov, men de løb ud i sandet.

Studier af romerret, tysk-romersk ret og naturret tjente i vidt omfang det formål at undersøge om disse systemer pegede på løsninger som der kunne være grund til at slutte sig til. Og man kunne skelne mellem *at* ændre loven, *at* finde støtte for en udfyldning af en uklar lov, og *at* give regler der nu helt fattedes. Når Kofod Ancher betoner at det kræver samme forudsætninger at fortolke og forfatte love, kan man tilføje at lovfortolkerens frihed er langt mindre end lovgiverens.

I det 18. årh. opstod den tanke at der skulle være plads for en ny disciplin der blev kaldt *lovgivningsvidenskab*, en »scientia (eller jurisprudentia) legislatoria«. Kofod Ancher taler dog også om »Lovgivningskunst«. (1) Det er mindre interessant om vi i dag ville kalde dette videnskab eller snarere en kunst, en færdighed, en evne til retspolitisk principformulering og teknik. Dengang var der tale om en opgave der var ny og vigtig. Hvis naturretens rolle var at

virke som en udfyldende retskilde, da ville den miste betydning i takt med at de positive love blev bedre.

Tanken om en lovgivningsvidenskab spirede måske allerede da Andreas Hojer skrev at nogle jurister havde mest brug for offentlig ret og »en forsigtig Lovgivers Visdomsregler«. Afgørende var det dog at tanken kom til os udefra og havde flere udspring. De nyeste og i Danmark mindst læste var to skrifter af englænderen *Jeremy Bentham* (1748-1832): *A Fragment on Government*, 1776, og *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789. Bentham blev grundlæggeren af den utilitarisme eller nyttelære som ønskede at fremme den retstilstand der skabte størst mulig lykke for flest mulig mennesker. Som overordnet retspolitisk princip kan dette sammenholdes med Wolffs lære om menneskets fuldkommengørelse. Jævnaldrende med Bentham var italieneren *G. Filangieri* (1752-88) hvis værk *La scienza della Legislazione* udkom i årene 1780-85. Fra strafferettens og straffeprocessens områder er det mest berømte værk *Cesare Beccarias Dei delitti e delle pene*, 1764. Det udkom på dansk i 1796. (2)

Læst af mange af vore fremtrædende skribenter siden 1750'erne var *Montesquieu*. (3) Holberg, Kofod Ancher, Stampe, Hübner, Sneedorff, Schytte, Rother og Suhm har beskæftiget sig med ham, dog ikke altid med tilslutning. En kort bemærkning findes også hos B.W. Luxdorff der fik en glimrende karriere uden at have nogen eksamen. Han skriver at man må forstå Danske Lov med støtte i de gamle love: »Hvo som forsømmer sligt, kand vel aldrig udgrandske det, som Montesquieu kalder Kraften eller Sielen af Loven (*L'esprit de la Lois*)«. (4)

Peder Kofod Ancher siger som ovenfor omtalt at redegørelser for gældende ret er læren om at udfinde lovens mening og hensigt eller »en Videnskab om Lovenes Aand«. Forskellig herfra er den som »lærer een at forfatte gode og nyttige Love«. (5) Om lovgivningsvidenskaben hedder det at den bør bygge på naturretens principper. Men her er ikke kun tale om de fornuftslutninger som alle vegne fører menneskene til samme resultater. Der skal tages hensyn til »en Regierings besynderlige (særlige) Forfatning, Folkets Natur, Sæder, Sædvane, Religion, Regieringsform med videre«. Dette er tanker fra Montesquieu. Han havde i *De l'Esprit des Lois* fra 1748 udviklet det synspunkt at det ikke var naturret som almengyldige normer, men som en relativ og jordnær disciplin man skulle tage som mønster.

Kofod Anchers behandling af lovgivningsvidenskaben viser hvorledes udviklingen havde formet sig. Naturret, romerret og tysk-romersk ret havde haft den funktion at virke som vejvisere ved en bedømmelse af vor egen

Charles Louis de Secondat de Montesquieu (1689-1755) er centralt placeret i den historieskrivning der beskæftiger sig med retlige ideers og statstankers udvikling. Hans hovedværk »De l'Esprit des Lois« blev læst og omtalt af mange danske forfattere i 2. halvdel af 1700-tallet. Værket fremkom første gang i dansk oversættelse i 1771.

ufuldkomne ret. Også oplysningstidens debat om styreform, myndigheder og borgerlig frihed og lighed pegede på et behov for retspolitisk aktivitet, selv om der skulle udvises forsigtighed i al omgang med det som berørte enevælden og kongens rolle. (6) Peter Collett mistede sin stilling som dommer i Hof- og Stadsretten i 1797 da han skrev frimodigt om trykkefrihedsspørgsmål. Trods et tilbageslag som følge af Chr. Wolffs deduktive metode havde der fra midten af 1700-tallet været noget der tydede på at naturretten var på vej ud. Hvad fornuften skulle erkende var ikke det stedsegyldige men tidens og stedets vilkår. I Kofod Anchers tanker om retshistorien var en betoning af en retlig fortid som man så på med stolthed. Således fik juraen i sin egen tørre form sin patriotiske bevægelse.

Efter den tids forudsætninger kunne vi naturligvis ikke vente at se Kofod Ancher eller nogen anden skrive om lovgivningskunstens indholdsmæssige og formelle problemer. Henrik Stampe havde vistnok ringe interesse for det der kunne være tidens lovgivningsopgaver. (7) En del af enevældens svagheder kan nok forklares med en mangelfuld evne til planlægning og styring gennem loven. Der var en alt for uudviklet indsigt i sprogets virkemidler, sætningsstrukturer, betydningen af begrebsbestemmelser, forskellen mellem Danske Lovs kasuistiske metode og den senere almindelige generaliserende skrivemåde, realistiske og effektive sanktioner bag forbud og påbud etc. Et ord som lovgivningsvidenskab kunne derfor kun pege på en retspolitisk opgave.

Nogle antydninger om lovgivningsopgaver findes i den instruktion af 22. september 1747 som stillede justitsråd Bredo Munthe af Morgenstjerne over for den umulige opgave at gennemgå Danske og Norske Lov med henblik på revision. Her nævnes bl.a. ønsket om at undgå indre modsigelser mellem lovbestemmelser og om at disse »uden Tvetydigheder med rene Danske og Norske, og ingenlunde fremmede, Ord tydelig og forstaaelig udføres«, »saa kort og fyndig forfattede, at intet Unyttigt deri finder Sted«.

Når lovgivningsvidenskaben ikke fik nogen blomstringstid efter Kofod Ancher er forklaringen ikke blot at opgaven var vanskelig. Den historiske skole i Tyskland og A.S. Ørsteds forfatterskab bevirkede en fremhævelse af den retsudvikling der sker gennem den dogmatiske retsvidenskab og domstolspraksis.

Stampes Erklæringer og fakultetsresponsa

Den 16. februar 1753 blev Henrik Stampe udnævnt til ordinær professor efter Scheidt. Samme dag blev han beskikket som generalprokurør, og det var det nye der skulle ske. (1) Professorudnævnelsen er så ejendommeligt affattet at det er generalprokurør Stampe der udnævnes. Han beholdt sit sæde i konsistorium, hvervet som kvæstor og professorlønnen. Men med undervisningen var det slut, et par år senere også med eksaminationer. Fra midten af 1750'erne har de studerende ikke mødt Stampe. Og Kofod Ancher har de kun kendt som eksaminator, omend med en længere afbrydelse.

Generalprokurørens vigtigste opgave var at føre opsyn med om statens embeds- og bestillingsmænd handlede korrekt. Det synes efter instruktionen at have været forudsat at sager herom ville komme til hans kendskab gennem »Rygte eller anden Beretning«. (2) Men i praksis kom Stampe navnlig til at beskæftige sig med de retsspørgsmål der blev forelagt ham af Danske Kancelli eller andre myndigheder. Stampes *Erklæringer, Breve og Forestillinger* I-VI blev udgivet af J.L. Rottbøl i årene 1793-1807. (3)

Mange af Stampes erklæringer angår konkrete sager der i sig selv kan forekomme trivielle: om dødsboskifte, arrestforretninger, odelsret etc. For Stampe var sagerne vigtige fordi den jævne mand skulle have sin ret, og den kunne han bl.a. få ved at man stillede domstolsvejen over for den magtfulde administrative myndighed. Stampes kendskab til loven og til retlige principper, hans mod og evne til at skønne og skrivelsernes fine sproglige udform-

ning har givet den store samling af erklæringer en sådan placering at den med rette regnes til tidens bedste retsvidenskab. A.S. Ørsted, hvis studietid faldt i årene 1796-98, fremhævede på sine gamle dage den betydning som Stampes netop da udkommende erklæringer havde haft for ham (4). Det er ikke lærde spekulationer og debat med retslitteraturen der har gjort indtryk på Ørsted. Stampes erklæringer har bidraget til Ørsteds juridiske skoling ved at være en demonstration af fremgangsmåder ved lovens fortolkning og rettens udvikling.

Henrik Stampe var ikke i påfaldende grad en liberal jurist der gik i spidsen med generelt formulerede forslag om en ændring af styreformen og styrkelse af den enkelte borgers rettigheder. Der var i ham nok af den gamle tids holdninger til at sikre ham en vedvarende tillid i magthavernes øjne. Men også frisind nok til at hans position ikke var truet under Struensee. Stampe måtte efter sin natur og sin stilling tage hensyn til hvad det var opportunt at foreslå og i hvilket tempo; udviklingen skulle være en roligt fremadskridende bevægelse. (5)

Til oplysningstiden hører sådanne træk som Stampes modvilje mod lavsvæsen og købstadsprivilegier, hans sympati for selveje i landbruget og hans stadige fremhævelse af »Lands Lov og Ret«, der navnlig indebar at der var retsspørgsmål som henhørte under domstolenes afgørelse. Det vidner om hans autoritet at han med rene ord kunne fastslå hvad der ikke kunne afgøres i et regeringskollegium eller ved kgl. resolution. »Lands Lov og Ret er i begge Rigerne Undersaaternes Yndlingsord, og ansees af dem som det sikkerste og visseste Gierde om enhvers Velfært« (II.334). Et grundkrav til loven formulerede Stampe således: »En Lov maae være hvordan den vil, ond (dvs. dårlig) eller god, nyttig eller skadelig, saa er det alletider bedre, at den er tydelig og klar, end at den er tvetydig og uforstaaelig« (III. 562).

En særlig fornøjelse gav det Stampe når han kunne fortælle en magistrat, en byfoged eller en amtmand at den forelagte sag ikke kunne afgøres af dem selv, men henhørte under domstolene. På samme måde måtte en dommer ikke indhente råd hos kancelliet eller andre (I.114). Fejl og misforståelser hos myndigheder omtaler Stampe uden omsvøb, ofte med indignation, sarkasme eller stiltfærdigt lune: »Det er en egen Vane, Kiøbenhavns Magistrat paa nogen Tid er kommen udi, at spørge sig for, om Forordninger skulle holdes« (II. 34). Og om generalguvernøren på St. Croix: »Jeg tænker, at en saadan Skrivelse (nemlig den af Stampe foreslåede) vilde indeholde visse Sandheder, som ikke synes at være General-Gouverneuren alt for vel bekiendte« (II.646). I en klagesag fra Norge havde Overforstamtet konfiskeret og ved auktion solgt

privat tømmer uden at følge retsplejens regler. Stampe gennemgik alle sagens aspekter og reglerne om Overforstamtet (som rummede både en judicial og en administrativ kompetence), og han sagde bl.a.: »En mere voldsom og lovstridig Omgang kan man ikke lettelig forestille sig ...«

Både før og efter Stampes tid blev der af fakultetet afgivet *responsa* om juridiske spørgsmål.

Den responderende virksomhed som universitetet havde udøvet indtil begyndelsen af 1700-tallet havde stort set været et anliggende for det teologiske fakultet. Efter 1732 blev det et almindeligt træk i det juridiske fakultets virksomhed at der blev svaret på indkomne anmodninger om vejledning. Professorerne havde på den måde en kontakt med det praktiske retsliv. *Responsa* var professorernes øvelsesopgaver. Der var pligt til at afgive udtalelser uden honorar efter anmodning fra statsmyndigheder, medens det i princippet var en frivillig sag om henvendelser fra private skulle imødekommes, og her fastsatte fakultetet betalingen. Ifølge Kofod Ancher forekom det ikke at man afslog en anmodning.

Et stort antal *responsa* er udgivet i bogform. Kofod Ancher udgav i 1779 25 af sine egne arbejder, forfattet mellem 1745 og 1773, og i 1782 udgav L. Nørregaard en bog med 24 *responsa* af Stampe og Sevel. Begge bøger havde titlen »Svar paa nogle Spørgsmaale til det juridiske Fakultet«. I juridiske tidsskrifter blev senere publiceret mange *responsa* af Colbjørnsen, Schlegel, Hurtigkarl, Bornemann og Krogh. (6) Professorerne har uden tvivl betragtet deres *responsa* som en fuldgyldig del af deres retsvidenskabelige virksomhed. I en højtidelig tone slutter Kofod Ancher sin indledning til samlingen fra 1779 således: »Give Gud, at retskaffen Lovkyndighed, foreenet med et godt redeligt Hierte, maae udbrede sig hos os alt mere og mere, og altid være en uryggelig Grundstøtte til at befæste og opholde vores kiære Fædrenelands bestandige Flor og Velstand!«

Når en anmodning og sagens akter indkom til fakultetet påtog en professor sig at skrive om sagen. (7) Han forelagde sit udkast for de andre der i almindelighed blot skrev under eller gav en kort påtegning, fx: »Er fornøjet og takker for Umagen«. *Responsa* havde en nogenlunde fast inddeling i punkter som »Species facti«, »Rationes dubitandi«, »Rationes decidendi«, og erklæringen afsluttedes som regel med ordene »Salvo tamen in omnibus rectius sententium iudicio« eller blot »Salvo (tamen) secus sententium iudicio«, altså en reservation om at det jo var domstolens mening der var afgørende. Af en fakultetssag fra 1760 kan man slutte at der i almindelighed er taget en beta-

The image shows two pages of handwritten text in Latin, written in a cursive script. The top page is more legible than the bottom page, which is heavily faded and difficult to read. The text appears to be a letter or an official document, possibly related to the historical context provided in the caption below. The handwriting is dense and fills most of the page area.

Fakultetet er i juni 1752 blevet anmodet om responsa i tre straffesager. Kofod Ancher har bedt kollegerne om hjælp, men Anchersen ønsker sig fritaget, og Møllmann er rejst til Flensborg. I de påtegninger som her gengives drøfter Kofod Ancher og Stampe hvorledes den mest vidtløftige af sagerne skal klares i ferietiden, hvis de hver påtager sig en af de andre sager. Universitetets arkiv, Rigsarkivet.

ling af 16-20 rd. for et responsum. Decanus har været inde på den tanke »at man for at formindske Responsorum Tal heller forøger end formindsker de sædvanlige Honoraria«. Men i 1762 skriver Obelitz: »For dette Responso kan vel, siden det er i en Criminalsag, ikke begjæres mere end 10 à 12 rd.« Trods det principielt kollektive ansvar var det professorernes opfattelse at ophavsretten tilkom den der havde skrevet udkast. Kofod Ancher nævner i 1779 at

han udgiver de responsa som han selv »er Forfatter af, følgelig fuldmyndig over«. Stampe gav i november 1780 sit skriftlige samtykke til at Nørregaard »lader de af mig forfattede Responsa trykke efter at have revideret dem«.

Både fra Stampes og Sevels hånd er der responsa om rene bevisspørgsmål i straffesager. (8) Det er efter nutidig opfattelse ikke nogen naturlig opgave for teoretikere at udtale sig om bevisers styrke. Men på bevisrettens daværende trin har det været nyttigt at teoretiske autoriteter understregede nødvendigheden af varsomhed i skyldafgørelser og udviklede de erfarings- og fornuftssætninger der kan ligge bag slutninger om bevis. Stampe og Sevel kom begge i deres respektive sager til det resultat at der ikke forelå fuldt bevis. Stampes sag angik vægten af en tilståelse og skal her refereres.

En gammel kone var i 1744 blevet fundet død i en brønd i Haarbølle på Møn. Der var tydelige mærker af slag samt blod på tøjet og i stuen. Afhøringer gav imidlertid ikke grundlag for at nogen kunne sigtes. Godt fire år senere indfandt en soldat ved navn Niels Hansen sig i vagten på Slotsholmen og tilstod drabet. Han kunne også berette enkeltheder. På den anden side var der intet i de afholdte forhør der pegede på ham. Stampe skulle nu bedømme om der var tilstrækkeligt bevis mod Niels Hansen. Dette kunne synes at være tilfældet under hensyn til Danske Lov 1-15-1 og 1-19-1 og til tilståelsens indhold. Men Stampe kom alligevel i tvivl. Han fremhævede juraens krav om sikkert bevis og den erfaring at nogle kan finde på at lyve sig selv en forbrydelse på. Med mange overvejelser over mulige fejlkilder i tilståelsen og mulige forklaringer på konens død konkluderede Stampe at tilståelsen ikke havde støtte i andre data og ikke kunne begrunde anvendelse af lovens straf. (9)

Stampe var imidlertid ikke nogen foregangsmand da han derefter gik ind for ulovbestemt straf. Der var en stærk formodning mod Niels Hansen, og da han måtte anses for farlig og tilmed havde begået tyverier og gjort en skammelig misgerning ved at lyve om sig selv (hvis ikke hans tilståelse var sand), så burde han som ekstraordinær straf dømmes til fæstningsarbejde på livstid. Kongens afgørelse fulgte forslaget.

Chr. Bagger Brorson var som tidligere nævnt dommer i Højesteret. De fleste af de øvrige professorer voterede lejlighedsvis som ekstraordinære assessorer. Stampe kom der vistnok sjældent efter 1767. (10) I 1791 faldt det i Nørregaards og Schlegels lod at deltage i Højesterets pådømmelse af generalprokurør Chr. Colbjørnsens injuriersag mod godsejer Lüttichau. Med domfældelsen af ham endte statsstyrets strid med de jyske proprietærer der havde sat sig imod landboreformerne. (11)

Fakultetet og undervisningen

»Professorernes ustadighed«

Københavns Universitet havde efter fundatsen af 1732 i alt 15 professorer. To af disse udgjorde det juridiske fakultet, samme antal som i det medicinske fakultet. Ved fundatsen af 1788 blev antallet af juridiske professorer fastsat til fire, af hvilke de to kaldtes ordinarii og de to andre extraordinarii. Da universitetet kun kunne aflønne de ordinære professorer, blev de ekstraordinære fra 1788 indtil videre aflønnet af kongens kasse. (1) I de godt 50 år mellem de to fundatser var fakultetets bemanning langt fra stabil. Der blev tilkaldt adskillige overtallige professorer, men de virkede til dels som stedfortrædere for fraværende professorer. Praksis var baseret på en noget principløs brug af titlerne professor extraordinarius og professor designatus. Det særlige ved de designerede var et tilsagn om senere ordinær ansættelse. Man foregreb altså den fremtidige rekruttering. Svagheden ved denne fremgangsmåde blev erkendt, (2) og ved fundatsen af 1788 kap. I § 17 skulle designationen afskaffes. Ved ledighed skulle man finde den bedst kvalificerede.

Foruden disse ansættelser hjalp det også fakultetet at professorer ved det filosofiske fakultet kunne blive tjenstgørende hos juristerne. Stampe fik først ansættelse ved det filosofiske fakultet, men underviste juristerne. Anchersen og Møllmann blev hyppigt benyttede eksaminatorer i jura.

I det 18. årh. gav det den juridiske forskning og uddannelse vanskelige vilkår at så mange af lærerne fik betydningsfulde hverv uden for universitetet eller helt forlod det. Kofod Ancher, Stampe, Colbjørnsen og Nørregaard blev generalauditører ved søetaten, Stampe derefter generalprokurør, Colbjørnsen og Nørregaard deputerede i regeringskollegier. Til centraladministrationen kom også Dons, Eggers og Cold. Hertil kan bl.a. føjes deltagelse i Højesterets virksomhed. I en indberetning fra 1755 anfører Kofod Ancher at han i året 1753-54 har siddet 4 måneder i Højesteret og desuden skullet passe sin stilling som generalauditør. Bortset fra Obelitz skal man frem til det slægtled der tiltrådte o. 1790 for at finde et juridisk fakultet hvis medlemmer blev i deres stillinger.

Virkningerne af dette promotionssystem, som en senere historiker opfattede som »Professorernes Ustadighed«, (3) gjorde sig gældende i undervisningen, og en række af de mest kyndige teoretikere nåede aldrig til det punkt hvor frugten af deres studier fik form af trykte lærebøger.

Allerede 1732-fundatsens § 15 forudså at anden tjeneste kunne komme til at lægge beslag på en professor: den som ved sygdom eller kgl. tjeneste blev forhindret i at forelæse skulle lønne en anden. Senere blev de skiftende ansættelser bemærket og beklaget. I et reskript af 5. april 1777 hed det at hvis en professor blev kaldet til et andet embede og ikke kunne forelæse, da skulle lønnen anses som vakant, og embedets indehaver skulle afgive 200 rdl. årligt til en vicarius. Universitetet »staaer i Fare for at lide et ubodeligt Tab (bl.a.) derved, at de til Videnskabernes bestemte Lærere bruges i andre Embeder, og dog nyde den Professorerne tillagte Gage«.

I fundatsen af 1788 kap. 1 § 13 bestemtes følgende: »Naar saa en Professor er ansat ved Universitetet, bør han blive ved den Profession, han er kaldet til, og ikke vælge en anden ...«. Universitetet bør kunne beholde de kvalificerede folk som det ansætter. I § 16 forudsattes det dog at en professor kunne komme til at tiltræde et andet embede der hindrede ham i at opfylde sine undervisningspligter; i denne situation skulle hans professorat »strax ansees for at være leedigt«.

Da Nørregaard i 1795 blev deputeret i Admiralitetskollegiet og desuden stadig var generalauditør, fremhævede juristen J.H. Bärens vigtigheden af at fakultetet beholdt dygtige lærere. »Der behøves ikke en Colbjørnsens Indsigt i Lovkyndigheden, for at være Deputeret i Rentekammeret, eller en Nørregaards, for at have samme Post i Admiralitetet, eller en Colds, til at være Politimester«. (4)

Det er et urealistisk synspunkt der kommer til udtryk hos Bärens og i fundatsens § 13. En ansættelse ved fakultetet var ikke uden prestige og kunne tiltrække en ung og talentfuld jurist. Men lønnen var ikke beregnet på at man dér varigt fastholdt de bedste hjerner. Hvis Ørsted var kommet til universitetet i en alder af 20-25 år ville han ikke være blevet der resten af sine dage.

Nogle årtier ind i det 19. årh. vendte spørgsmålet om den beklagelige afgang tilbage, til dels med baggrund i andre forhold, bl.a. det politiske liv. I det 20. årh. har der sjældnere været tale om egentlige stillingsskift. Professorerne er blevet i deres stillinger, men har forenet dem med den virksomhed i offentlige nævn, lovforberedende udvalg, bestyrelser mv. som de kunne overkomme, og det var undertiden ikke så lidt.

Stillinger som notarius og adjunctus

Ud over professoraterne havde fakultetet stillinger som notarius og – noget senere – som adjunctus. Notarius var fakultetssekretær, medens adjunctus var en lærer.

Om notarius facultatis hed det i forordningen af 1736 § 3 at det skulle være en egnet person der var membrum Academiae (dvs. var eller havde været indskrevet ved universitetet) og selv forstod hvad der forekom ved eksamen. Han skulle føre eksamensprotokollen og havde også andre opgaver. Blandt notarerne var der velkvalificerede jurister. Isac Andreas Cold, der havde deltaget i professorkonkurrencen i 1740, udnævntes i 1741, men blev i 1747 professor i Sorø. F.C. Sevel udnævntes i 1751 og blev professor ved fakultetet i 1756.

I årene 1765-73 var cand.jur. Enevold Berregaard Fogh notarius. Et andragende fra ham i 1768 gav anledning til en erklæring fra generalprokurøren Henrik Stampe. (1) Fogh havde beklaget sig over sin ringe løn og indstillet at enhver ustuderet jurist skulle betale notarius et honorar på 2 rd. for attest for dansk juridisk eksamen. Fakultetet havde medgivet ansøgningen sin anbefaling. Stampe fandt at det formentlig var rigtigt at man ikke kunne leve af indtægten som notar. Men, skrev han, det havde næppe heller været meningen; tanken var snarere at notaren skulle være en studiosus juris eller en kandidat der havde andet embede ved siden af. Fogh havde også et sådant embede, men det var for tiden ulønnet. Stampe mente at Foghs honorarforslag var velbegrundet. Men han så nogle problemer i sagen. Efter forordningen af 1736 skulle notarius for en attest til en ustuderet jurist have 4 mk., men det gjaldt kun dem der var eksamineret som »nærværende«, ikke dem der fik tilladelse til at aflægge prøve ved tilsendelse af eksamensspørgsmål. Også de gav imidlertid notarius et arbejde. 2 rd. var en rimelig betaling, men det var en vanskelighed at forordningen sagde 4 mk. om de nærværende. Det får stå hen om Stampe har overset at reskriptet af 5. april 1737 om prøve for de fraværende foreskrev de 4 mk. til notarius også i disse tilfælde. Resultatet blev i hvert fald at Foghs forslag blev tiltrådt på Stampes anbefaling.

De her nævnte notarere har ikke virket som forelæsere eller eksaminatorer. Men der tegner sig senere et mere uklart billede af forholdet mellem sekretærstillingen og adjunctus.

Der er ingen tvivl om hvad fundatsen af 1788 har ment. Notarius fører eksamensprotokollen og må ikke være en af eksaminatorerne. Han skal være kandidat med laudabilis. Notaren er også den der udfærdiger attest om eksa-

men. Om lærerne siges det at der er ordinære og ekstraordinære professorer. Udtrykket *adjunctus* anvendes imidlertid enkelte steder. Dets betydning forklares ikke, men skal udledes af bestemmelsen i kap. 1 §16, stk. 4. Hvis en professor ikke holder forelæsninger skal det indberettes til kongen som da vil bestemme hvad der skal ske, »saavel som den Afgift, som en saadan Professor skal svare af hans Løn og Indkomster til en Adjunctus, som efter derom til Kongen indkommende Forestilling skal beskikkes ...« Adjunkt betegner ikke en stillingskategori men en midlertidig funktion. (2) Matzen opfatter da også ordningen således at man nu betegner den lærer som adjunkt som i 1777 blev kaldt vikar for en professor. (3) Om stillingens indhold kunne man ifølge Matzen kun i almindelighed sige at det var en hjælpelærer i en andens forfald. Matzen tilføjer at man tidligere havde set udtrykket professoris *adjuncti*, men han nævner ingen eksempler fra juristernes kreds.

Det er rigtigt at ordet *adjunctus* tidligere var forekommet i en sammensætning med professor. I et brev fra Chr. Thestrup i 1739 brugte han udtrykket »professor extraordinarius eller adjunctus«. (4) Og i 1756 ansøger Sevel om »professionem extraordinariam som adjunctus facultatis juridicæ.« (5) Han blev udnævnt til professor med pligt til som »adjunctus facultatis« at gå fakultetet til hånde. Det er da sandsynligt at ordet *adjunctus* først har betydet en ekstraordinær professor, og at det derefter virkede som en betegnelse for en vikarierende lærer, for til sidst at betegne en selvstændig lærerstilling uden navn af professor, svarende til en senere tids lektor. (6)

Colbjørnsen udnævntes i 1773 til professor og notarius. Her er altså et personsammenfald mellem lærer og notar, men udtrykket *adjunctus* er vist ikke anvendt. Få år senere, i 1779, beskikkedes Nørregaard som adjunkt, og han blev derefter professor designatus i 1782 og ordinarius i 1789. Schlegel blev adjunkt i 1789 og professor samme år. Hverken Nørregaard eller Schlegel ses at have haft stilling som notar. Men Nørregaards virksomhed gav anledning til et reskript af 8. juni 1787 der skulle sætte tingene på plads. Kancelliet havde erfaret at fakultetet havde ladet Nørregaard føre protokol. Dette var ikke i overensstemmelse med reglerne. Det blev nu bestemt at Nørregaard skulle tage del i eksamen men også kunne fortsætte med notarforretninger. Når hans indtægter blev bedre skulle han fratræde notariatet, for til notarius måtte aldrig vælges en eksaminator.

Lidt ejendommeligt virker det at se en konkurrence udskrevet om notarstillingen, medmindre det er en lærer man søger. Men det var netop hvad der skete i 1790. Derefter resolverede kongen at notarius tillige skulle have titel af *adjunctus*, og da Hurtigkarl havde vundet konkurrencen blev han

først notarius, derefter også adjunctus med pligt til at holde forelæsninger, men »uden at tage videre Deel i Examen, end dér at føre protokollen«. (7) Efter Hurtigkarls udnævnelse til professor 1798 blev A.B. Bentzon notarius og adjunctus, og han efterfulgtes af M.H. Bornemann. (8) Begge disse ansættelser skete efter konkurrence. Allerede i 1800 blev Chr. Krogh adjunkt, men nu var notariatet ikke ledigt, og Krogh fik kun ret til at føre protokollen i notarii forfald.

Et promemoria af 4. oktober 1800 bragte en oversigt over stillinger ved fakultetet. Samtidig gav universitetspatronen over for fakultetet udtryk for hvad man anså for den rette brug af adjunktstillinger: »Til Adjuncter udnævnes unge Mænd, hvis Talent, Kundskabsgrad, stadig vedholdende Fliid og Færdighed i at holde mundtlig Foredrag og at prøve Candidaterne ej endnu med Sikkerhed kan bedømmes«. Dette skulle ske »enten uden eller med en ringe Løn«. (9) Man har vel o. 1800 regnet med at kunne få egnede personer lokket inden for murene uden at love dem for meget.

I en årrække fra 1805 var den nu glemte C.J. Møller både notarius og adjunctus. Det vidner om hans talenter at han tre gange inden for to år vandt universitetets guldmedalje i forskellige fag, men han blev slået ud af sygdom. (10) Ved udløbet af den periode som her behandles blev Kolderup-Rosenvinge adjunkt i 1817.

Offentlig og privat undervisning

Ifølge universitetsfundatsen skulle en professor forelæse mandag, tirsdag og torsdag og repetere ugens gennemgåede stof om lørdagen. (1) Forskriften om repetitionstimer blev gentaget i et reskript af 28. oktober 1746. Professoren måtte ikke bruge for megen tid på at diktere, men skulle afslutte samme år hvad han var begyndt på. Den sidstnævnte forskrift forudsatte øjensynligt at man kunne afgøre hvad det betød at begynde på noget. Der skulle trykkes et lektionskatalog, et løsblad beregnet til opslag. Hertil blev fra 1788 føjet en pligt til at afgive indberetninger om den gennemførte undervisning.

Læseåret var inddelt således: fra 1. september til 20. december (og 3 uger fri), fra 8. januar til en uge før påske (bortset fra fastelavn), fra mandag efter påske til torsdag før pinse, samt fra mandag efter 1. søndag i Trinitatis til tiden for examen artium, endelig, hvis der var tid til overs, videre til 1. august. August måned var fri. Ved fundatsen af 1788 ændredes det akademiske år,

således at dets første del gik fra 1. maj til begyndelsen af oktober og den anden fra 1. november til begyndelsen af april. Et halvår eller »kursus« udgjorde efter denne ordning hvad man senere kaldte et semester.

Professorernes første embedspligt var at holde *lectiones publicæ*, men de havde også ret til i deres hjem at holde *collegia privata* eller *privatissima*, for hvilke de modtog honorar af dem der kunne betale, men ikke af de uformuende. Dette fremgik af fundatsen af 1732 § 17 og dens afløser af 1788 kap. 1 §§ 7 og 12. Om forelæsninger gjaldt fra 1788 den i sin grundtanke rigtige regel at *lectiones publicæ* skulle holdes over »saadanne Deele af Videnskaberne, der ere de nødvendigeste for alle Studerende«, medens privat undervisning var beregnet for »det øvrige og til videre Erudition henhørende«. Stampe anså den private undervisning for nyttigere end den offentlige; al hans juridiske undervisning har vistnok haft den private karakter.

Fra et eksamenspetitum i 1748 kan der hentes et eksempel på hvad en flitig student kunne overkomme af undervisning og læsning. Det drejer sig om F.C. Muncheberg der stammede fra Tikøb. Han blev cand. theol. og var altså studievant da han derefter gav sig i lag med juraen. Om sine studier beretter han (her i oversættelse fra latin):

»Foruden de offentlige forelæsninger, som jeg har bivånet, har jeg deltaget i den højædle og højberømmelige herr decani private timer over Pufendorfs bog om menneskets og borgerens pligter, den universelle og tyske offentlige ret og den udødelige Grotius' værk om krigens og fredens ret; jeg har hørt den højtansete og velkyndige herr Kofod Anchers forelæsninger over Justinians Institutiones og Christian V's Danske og Norske Lov; ligeledes har jeg frekventeret den højberømmelige og højjærværdige herr Stampes private timer i romano-tysk-dansk civilret, kriminalret og proces; ved egen flid har jeg arbejdet med feudalretten, militærretten samt den danske offentlige ret efter vore nyere love sammenholdt med de gamle danske og norske love og den sachsiske ret«.

Når Stampe skriver at han i årene mellem 1740 og 1753 ofte har undervist 5-6 timer om dagen, må der ved siden af de ordinære forelæsninger være tale om megen privat manuduktion. Om Kofod Ancher vides det fra en indberetning for året 1753-54 at han ud over at læse publice over Institutiones havde et almindeligt privat collegium over dansk-norsk procesret og gav undervisning for konferensrådinde Brandts sønner over kirkeret og for grev Schack til Giesegaard over Danske Lov samt Köhlers naturret. Han havde desuden det samme år afsluttet timer med grev Schulenburg over Wolffs naturret. Hans vikar Obelitz indberetter: »Paa mine publiques *Lectiones* ha-

ver jeg undertiden havt mange, undertiden faae, og de fleste Gange ikkun 3 à 4«. Men: »Paa mit private Collegium have 14 tegnet sig«. (2) Jacob Gude, der begyndte på juraen i 1772, fortæller at han tog højesteretsadvokat J.E. Colbjørnsen som manuduktør. Han selv og en rig norsk student var de sidste manucenter hos Colbjørnsen der blev udnævnt til professor i januar 1773. Men Gude har formentlig profiteret af hans kundskaber også efter den tid, for Colbjørnsen tilbød i 1774 at læse videre med ham såfremt han besluttede at tage eksamen om. (3)

Vi vil senere se at professorernes private og betalte undervisning i det 19. årh. blev et hårdt angrebet element i den akademiske tradition. Kritikken begyndte tidligt at sætte ind, og Jacob Baden rejste spørgsmålet på tryk i 1793: »Hvorpaa grunder sig denne de academiske Læreres Ret til at kræve deres Forelæsninger betalte?« (4). Baden nævner også at de offentlige forelæsninger oprindeligt var hovedsagen, men de fik ofte for ringe tilslutning: »de holdtes i de kolde Auditorier paa Studiegaarden, hvoraf nogle ikke engang beskyttede imod den indtrængende Regn og Snee«. Men også det som privat annoncerede kunne løbe ud i sandet. Baden oplyser at Hurtigkarl har måttet aflyse private forelæsninger over kriminalretten af mangel på tilmeldinger.

Der var i det 18. årh. ingen formelle regler om forelæsnings sproget. Den latinske tradition var stærk, men fra århundredets midte har forelæsninger på dansk gradvis vundet indpas; herom kan der vistnok ikke siges noget særligt præcist. (5) Efter alt at dømme har de gode sprogbeherskere i Sorø betjent sig af modersmålet i et omfang som ikke kendtes ved universitetet. Juristernes brug af latin og dansk ved eksamensbordet vil senere blive omtalt.

Den private manuduktion ved andre end professorer var en almindelig bestanddel af det juridiske studium gennem ca. 200 år. Det er sikkert til enhver tid et lille mindretal af de studerende der har foretrukket at undvære den. A.S. Ørsted var en af dem. J.F.W. Schlegel nævner i 1833 at i hans egen studietid, fra 1782, var manuduktion »saa almindelig, at der ikkun kunne nævnes yderst faa Studenter, der underkastede sig (eksamen) uden saadan Veiledning«. (6)

Kilderne tillader ikke mange slutninger om den ældste brug af manuduktion. En tidlig efterretning går ud på at den som forfatter bekendte Thomas Clitau har givet juridiske informationer i 1730'erne. (7) Fra århundredets sidste årtier kender vi mange navne på manuduktører. Den manuduktion som blev drevet af professorerne er sikkert efter århundredets midte blevet mindre betydelig. Ved eksamensinstruksen af 1789 blev det i § 14 bestemt at selv om lærerne havde ret til at udbyde al slags undervisning, så »er dog den

Kommunitetsbygningen er det gamle navn for den lange bygning langs Nørregade. Den er i det væsentlige resultatet af en genopførelse efter branden i 1728 og stod færdig i 1731. I det indre er der siden foretaget mange ombygninger. Bygningen hørte sammen med Regensen til en stiftelse der stod for undervisning og bispisning af kommunitetsalumni. Efter afviklingen af dette kom der i en periode professorboliger i huset. Stik i Pontoppidans Danske Atlas, 1764.

egentlige saa kaldte Manuduction, langt mindre en forud anstillet Tentamen (prøveeksamen), dem ikke tilladt, men de have deri fremdeles, ligesom hidindtil, at holde sig fra alt, hvad der kunde have Skin af nogen Partiskhed«. Lærerne er måske undertiden gået så langt som til at gennemføre en forsøgssituation af eksamenskarakter med en interesseret og betalingsvillig student der behøvede tilvænnning til det frygtede optrin ved det grønne bord.

I en skrivelse af 4. oktober 1800 til fakultetet kritiserede universitetspatronen »den nu saa almindelige Manuduction til Examen«, som i sin værste form bestod i at give studenterne lister over spørgsmål og svar, indrettet efter de enkelte eksaminatorer. Patronen fandt, som mange efter ham, at manuductionen burde udryddes, og han ønskede af professorerne »at ingen af dem vil befatte sig med at manuducere Kandidater til Examen. De vil selv lettelig indsee, hvor upasselig det er for dem, som siden selv skulle prøve (dvs. eksaminere) disse«. (8)

Kommunitetsundervisning

Alle kommunitetsalunner og andre der oppebar stipendier skulle efter fundatsen af 1732 flittigt gå til både teologers og juristers forelæsninger. Skønt dette næppe var en forskrift af stor praktisk betydning, viser den dog at man har tillagt juridiske forelæsninger et uddannelsesmæssigt formål før der var et juridisk eksamensstudium. Foruden den almindelige universitetsundervisning var der den som blev givet på »klosteret« (dvs. i kommunitetsbygningen). (1) Den har dog aldrig omfattet noget stort antal jurister. Kommunitetet stod under det teologiske fakultets ledelse, og langt ind i det 18. årh. blev det stort set fastholdt at kommunitetet var forbeholdt teologer, selv om der efter 1736 var enkelte juridiske studerende imellem. En omordning af kommunitetet ved en ny fundats af 25. juni 1777 sigtede til at højne det akademiske liv og sikre behørig opsigthold med studenternes flid og gode sæder »i den altid farlige Hovedstad«. Her blev der også indrømmet andre fag end teologien en bedre stilling. I 1771 havde Jacob Baden advaret mod den teologiske dominans med hensyn til stipendier: »Dette gik an paa den Tid, da ingen studerede Theologie, uden de Fattige, og ingen Jura eller Medicin, uden de Rige; ... Men nu er meget forandret i dette Stykke. Det holdes ikke meer for vanheligt og ryggesløst at studere Jura ...« (2) Nu kunne også andre end kommunitetsalunner i begrænset antal deltage i bordøvelserne. Af de 12 dekaner, der hver havde et bord med 13 studenter, skulle to være jurister.

Forordningen gav i § 34 udførlige anvisninger på de bøger som kunne læses i retsvidenskab. Det er formentlig den fyldigste liste vi kender over juridiske bøger der nød anerkendelse hos det 18. årh.s lærde. I § 35 blev fagenes rækkefølge angivet: efter naturretten »gaaes frem til den Danske og Norske Lov, først for at faae en historisk Kundskab om Lovenes Indhold, samt rigtige Begreb om deres Ord og Talemaader, dernæst for at komme til Lovenes rette Meening og Hensigt ved Hielp af Rationes legum; Og naar da Studiosi Juris have faaet god Grund i Fædrenelandets Love, bør de søge en saa grundig Underretning om de Romersk-Tydske, især de første, at de forstaae dem ret baade i Henseende til Ord og Tingen, samt indsee Forskiellen paa dem og vore egne Love med Aarsagerne til samme«.

Den i 1777 anordnede undervisning kom ikke til at fungere tilfredsstillende, og efter 1800 er der næppe afholdt selvstændige kommunitetsøvelser. Den studerende burde have sin undervisning inden for det studium hvor han var indskrevet. Det foran anførte har derfor især betydning som en markering af gode principper. Bispisningen på klosteret var afskaffet allerede i 1736.

Forelæsningsplaner

Forordningen af 1736 blev kaldt en eksamensforordning, for den handlede kun om prøverne, eksamenskravene og karaktererne. Om undervisningen gjaldt det der fulgte af den fire år ældre fundats. Det er ikke muligt i enkeltheder at følge hvilke dele af eksamensstoffet der har været varetaget nogenlunde regelmæssigt. Men det synes i lange perioder at have været udelukket at en studerende inden for normal studietid ville se hele stoffet udbudt i forelæsninger. Den første efterretning om undervisningen angår Andreas Hojer i årene 1736-39. Forelæsningskatalogerne viser at han allerede fra september 1735 - et halvt år før der kunne være studiosi juris ved universitetet - annoncerede de forelæsninger som også stod på hans program fra 1736. (1) Kofod Ancher fortæller at Hojer forelæste over tysk-romersk ret og over den dansk-norske procesmåde. Om den nationale ret hedder det videre at Hojer i 1739 begyndte på en gennemgang af lovens 1. bog hvor han ved sin død var nået til 9. kapitel. (2) Kofod Ancher og Stampe har vistnok forelæst flittigt indtil 1756 og 1753 da andre hverv lagde beslag på dem. Særlig mærkbar synes mangelen på forelæsninger at have været i 1760'erne. (3)

To professorater var for lidt i forhold til det mål at udbyde hele eksamensstoffet i en regelmæssig forelæsningssturnus. Schlegel skriver i 1833 om sin studietid o. 1782 at der savnedes gode trykte lærebøger og at »Forelæsningerne holdtes ikkun af tvende, stundom endog ikkun af en eneste Professor, hvilket medførte, at Forelæsnningernes Cyclus var meget langvarig«. (4) Efter 1788 var der fire professorater, og fakultetets udbud er antagelig blevet noget mere dækkende. Og dog kan det være et åbent spørgsmål om det øgede antal lærere mere effektivt bragte de studerende kompasset rundt, for den stigende grad af teoretisk bearbejdning af retsstoffet har ført til en større mængde af informationer. Særlig efter 1800 har meget nyt stof trængt sig på. Det har hæmmet en effektiv udnyttelse af timerne og semestrene at forelæsningerne blev dikteret. I et kancellipromemoria af 4. oktober 1800 blev i § 7 optaget dette om forelæsninger: »Vi ville, at de enkelte juridiske Discipliner skulle fordeles blandt Fakultetets samtlige Medlemmer saaledes, at hver faar sit særskilte Fag, over hvilket han i Løbet af hvert Semester, eller, hvis Disciplinens Vidtløftighed udfordrer det, i det højeste hvert Aar skal holde og tilendebringe fuldstændige Forelæsninger«.

Til belysning af forelæsningspraksis gives nedenfor en oversigt over den annoncerede undervisning i syv semestre 1807-10. Medens der i 1790'erne havde været fire forelæsere er der nu fem. Den i eftertiden mindst kendte er

fakultetets daværende adjunctus C.J. Møller der senere afløstes af Kolderup-Rosenvinge. I oversigten er udeladt eksaminatorier over det læste stof og såkaldte øvelser.

Læseplanerne viser dansk-norsk rets dominerende stilling i undervisningen. Den nationale procesret, tingsret, personret og kriminalret er udbudt i hvert eneste semester. De fleste forelæsningsrækker i et semester kan kun have omfattet dele af en disciplin. Når en forelæser havde samme emne to semestre i træk kunne han fortsætte med nyt stof; ellers ville alt bero på efterfølgeren og eventuelle aftaler med denne. Naturret står også på læseplanen i hvert semester. På programmet er også regelmæssigt romerret (eller, som man skrev i 1790'erne: tysk-romersk ret). De foretrukne romerretlige discipliner var tingsret og personret og synes tilrettelagt således at i hvert fald en af dem er med i hvert semester.

Trods forskriften fra år 1800 er man endnu langt fra at have gennemført en fordeling af fagene mellem lærerne. Hver af dem har måttet påtage sig et meget varieret repertoire. Tendenser til arbejdsdeling kan spores; fx har naturretten fortrinsvis hvilet på Schlegel og Bornemann, og praktikeren Brorson har helt kunnet hellige sig den dansk-norske ret.

Forelæsernes arbejdsbyrde var stor. Hver af dem havde omkring 12 ugentlige timer, ofte således at én forelæsningsrække havde en fast time alle ugens seks hverdage, medens en anden løb over fire ugedage og gav plads for endnu et par timer til øvelser mv. Dagen begyndte tidligt og sluttede sent. I sommeren 1807 var lærernes fordeling af dagens timer denne:

Møller	kl.	7-8 og 5-6
Bornemann	kl.	8-9 og 3-4
Hurtigkarl	kl.	9-10 og 10-11
Schlegel	kl.	11-12 og 12-1
Brorson	kl.	3-4 og 4-5

Den student for hvem timen kl. 3-4 var belejlig måtte vælge mellem personret hos Brorson og tingsret hos Bornemann. Da Bornemann i det følgende semester lagde forelæsninger kl. 11-12, måtte studenten vælge mellem Schlegels procesret og Bornemanns personret. Da Brorson var assessor i Højesteret og Møller sekretær i samme ret måtte de begge holde deres undervisning fri af rettens mødetider.

<i>Schlegel</i>	<i>Hurtigkarl</i>	<i>Brorson</i>	<i>Bornemann</i>	<i>Møller</i>
1. Dansk encyclopædi 2. Romerret	1. Romersk tingsret 2. Dansk tingsret	1. Dansk personret 2. Dansk-norsk proces	1. Naturret 2. Dansk-norsk tingsret 3. Dansk norsk kriminalret	1. Almindelig statsret 2. Dansk-norsk proces
1. Dansk-norsk proces 2. Naturret	1. Romersk tingsret 2. Dansk-norsk tingsret	1. Dansk-norsk tingsret 2. Dansk kriminalret	1. Almindelig statsret 2. Dansk-norsk personret 3. Romersk personret	1. Dansk-norsk proces 2. Folkeret 3. Dansk-norsk retshistorie
1. Dansk-norsk proces 2. Almindelig statsret	1. Romersk personret 2. Dansk-norsk kriminalret	1. Dansk tingsret 2. Dansk-norsk proces	1. Dansk-norsk tingsret 2. Folkeret	1. Dansk-norsk personret 2. Dansk-norsk & romersk tingsret 3. »Den lavere politik«
1. Dansk-norsk personret 2. Naturret	1. Romersk tingsret 2. Dansk-norsk proces	1. Dansk-norsk kriminalret 2. Dansk proces	1. Almindelig statsret 2. Dansk-norsk tingsret	1. Dansk tingsret 2. Romersk personret 3. Folkeret
1. Naturret 2. Dansk & almindelig kriminalret	1. Dansk proces 2. Romersk tings- og kriminalret	1. Dansk-norsk personret 2. Dansk-norsk tingsret	1. Naturret 2. Dansk proces	1. Dansk-norsk tingsret 2. Almindelig statsret 3. Dansk og europæisk offentlig ret 4. »Den lavere politik«
1. Dansk encyclopædi 2. Dansk-norsk kriminalret	1. Romersk personret 2. Dansk-norsk personret	1. Dansk-norsk tingsret 2. Dansk-norsk proces	1. Naturret 2. Dansk-norsk proces	1. Dansk-norsk tingsret 2. Folkeret 3. Dansk-norsk retshistorie
1. Dansk retshistorie 2. Praktisk filosofi & naturret	1. Romersk & dansk-norsk tingsret	1. Dansk-norsk kriminalret 2. Dansk proces	1. Naturret 2. Dansk-norsk personret	1. Dansk-norsk proces 2. Almindelig forbundsret 3. Dansk & romersk tingsret 4. Dansk ret, udvalgte dele

Eksamensforhold

Regler om prøverne

Der var lige fra 1736 regler om hvorledes eksamen skulle foregå. Man har tidligt lagt grunden til nogle af de eksamensformer der kom til at præge det juridiske studium gennem 250 år. Efter forordningen skulle fakultetet afholde eksamen en gang om måneden, forudsat at nogen havde meldt sig. Det er allerede nævnt at fakultetets notarius skulle føre protokol.

Når studenten havde bestået den mundtlige prøve skulle han skrive indlæg og dom om et konkret retstilfælde. Denne prøve blev anset som et side-stykke til teologernes dimisprædiken. Efter endt eksamen aflagde kandidaten eksamensløftet, idet han over for eksaminatorerne med håndslag forpligtede sig til »at han aldrig vil videndes vige fra Ret og Retfærdighed, mindre raade nogen til at føre uforholdne Processer eller i andre Maader consulendo concurrere til nogen uretviis Sag eller Intention« (kap. I § 8). Eksamensløftet er blevet aflagt frem til 1960'erne, således som det senere vil blive omtalt.

Et reskript af 28. oktober 1746 bragte regler om en ny og højst besynderlig eksamen der senere fik navnet kammerjunkereksamen. Reskriptet udvikler først den tanke at man kan indrette eksaminationer efter om eksaminanden sigter på at søge ind ved justitsvæsenet eller hans hu står til en ansættelse i statens eller forvaltningens tjeneste. Man vil nu begunstige nogle ved at fritage dem for den offentlige eksamen. Den nye prøveform er beregnet for »dem, som ere af Adel eller højere Standspersoner«. Det var især blandt dem der var en tilbøjelighed til at besøge fremmede universiteter. Men også de skulle have en eksamen i Danmark hvis de ville ansættes. De kunne nu gennemgå en eksamen af meget speciel karakter. Den skulle afholdes af gehejmeråderne i konseillet og en kollegieembedsmand og i overværelse af professorer. Denne eksamen blev ophævet ved et reskript af 8. september 1769. G.L. Baden, den danske retsvidenskabs første historiker, skrev i 1809: »Junkeren, om han end er Greve eller Baron, maa altsaa nu underkaste sig den offentlige juridiske Eksamen som den ringeste borgerlige Yngling«. (1)

De nye regler i fundatsen af 7. maj 1788 blev præciseret og suppleret ved en instruktion af 3. april 1789. Der skete enkelte ændringer heri ved et re-skript af 29. maj 1791. Eksamen skulle afholdes højst fire gange om året. Det blev fra 1790 fast praksis at holde eksamen i januar, april, juni og oktober. Studenten indtegnede sig som hidtil ved et skriftligt petitum på latin. Der er bevaret mange eksamenspetita fra denne og senere perioder. (2)

Den skriftlige prøve, der nu kom før den mundtlige, blev holdt under til-syn hos en professor og bestod af to dele. På den første dag besvaredes i alt 10 spørgsmål i 6 fag, 5 spørgsmål om formiddagen og 5 om eftermiddagen. Det har muligvis været almindelig praksis at professoren sørgede for frokost. C.E. Werlauff oplyser i hvert fald at han i 1802 gav 1 rigsdaler for frokost med vin og tevand hos professor Schlegel. (3) Werlauff fortæller også at der var to opsynsmænd, »men Opsynet var temmelig lemfældigt; man gik eene ned i Gaarden, og Flere vare derfor vel forsynede med Excerpter m.m.« Nogle dage senere fulgte en prøve i et konkret retstilfælde, men den blev allerede i 1791 flyttet til tiden efter mundtlig eksamen. Opgaverne blev udarbejdet af professorerne under censorers medvirken. Besvarelser blev afleveret uden navn, men forsynet med et eksamensnummer.

Der skal her anføres nogle eksempler på de eksamensopgaver der blev stillet efter 1788.

Ethica et jus naturae qvomodo differunt? (Hvad er forskellen mellem etikken og naturretten?)

Num recte affirmatur actioni commissiva semper majorem libertatis gradum tri-buendum esse qvam actioni omissiva? (Om det med rette kan hævdes at hand-linger altid har en større grad af frihed end undladelser?)

Qvalis est verus justusqve usus juris naturalis in legibus civilibus interpretandis? (Hvad er den sande og retfærdige brug af naturretten ved fortolkningen af de borgerlige love?)

Testamenti et codicilli qvomodo differunt jure Romano? Et an hæc distinctio qvoqve obtinet jure Danico? (Hvad er efter romerretten forskellen mellem testa-menter og kodiciller? Findes denne sondring i dansk ret?)

An jus talionis vera poenarum norma est? (Er gengældelsen straffenes sande princip?)

Staaer en Curator til Ansvar for Mindrearingens Midler, og hvad Forskjel er der imellem jus Danico-Norvegicum og den Romerske Ret i denne Henseende?

Hvorvidt kan nogen Slaver ansees som Trælle i Danmark?

Hvad Forskjel er der i Henseende til Virkningen paa en Kjøbe-Contract og et Skjøde?

Forbindes en Principal ved det Forliig, som hans Procurator har indgaet, uden dertil at have udtrykkelig Fuldmagt?

Kan den udvidende Fortolkning finde Sted i criminelle Sager i Almindelighed og efter vore Love i Særdeleshed?

Hvorvidt kan døvstumme Personer efter vore Loves Analogie belægges med Straf for Misgjerninger?

Hvis den skriftlige besvarelse ikke var for dårlig gik studenten videre til den mundtlige prøve der holdtes på universitetet. Det ses af eksamensprotokollerne at Nørregaard, Eggers og Schlegel har måttet møde næsten hver gang i 1790'erne, men dog haft hjælp af Cold indtil 1794 og af Hurtigkarl fra 1797. Der skulle eksamineres af tre (foruden læreren i statskundskab), og de juridiske lærere kunne træffe aftale om fordeling af emnerne. Den yngste eksaminerede først, den ældste sidst. Fundatsen betonedede at eksaminationen ikke måtte bindes til bestemte bøgers udtryksmåde, men mest muligt skulle give studenten lejlighed »til at viise sin Indsigt i Tingene og Sandhederne selv«. Det er dog tvivlsomt om eksamenspraksis har kunnet efterleve dette sunde princip. Det blev senere et jævnlig diskuteret spørgsmål om ikke eksamensformen tilskyndede til udenadslæren. Henrik Steffens skriver i sine erindringer: »Prøverne vare offentlige; en Professor, der to Gange om Aaret hver Dag i nogle Uger efter hinanden skal prøve en Mængde Studerende, indskrænker sig let til en ganske snæver Kreds af Spørgsmaal, og de gamle Herrer vare særdeles vel tilfredse, naar disse Spørgsmaal altid besvaredes paa den samme bestemte Maade. Manuctørerne manglede (forsømte) aldrig at bivaane Prøverne; de mærkede sig nøie et Par Dusin Spørgsmaal, der altid bleve gjen-tagne, og de Svar, som Professoren ventede.« (4)

Der måtte højst tilsiges tre studenter, og hver eksaminator havde indtil

en time til at eksaminere disse tre. Det tyder på at en eksamination på 15-20 minutter hos hver lærer allerede da har været det normale. Der blev givet én samlet karakter for den skriftlige hovedopgave og de mundtlige prøver: laudabilis, haud illaudabilis eller haud contemnendus (i 1789 også betegnet som den første, den anden og den ringeste karakter). Karakterer blev bestemt af professorer og censorer i fællesskab.

Uden for den almindelige karaktergivning var der regler om at særlig fremragende kundskaber kunne få en speciel anerkendelse. Fundatsen af 1788 kap. 4 § 17 og eksaminsinstruksens § 13 nævner fakultetets bevidnelse af det specielt udmærkede. At bestå embedseksamen »med udmærkelse« (»cum laude et quidem egregie«) betød at kandidaten havde udmærket sig over hele linien.

Efter bestået eksamen fik kandidaten et testimonium fra fakultetet, gratis og på ustempelt papir; dette blev efterfulgt af universitetets testimonium publicum der var en kandidats egentlige bevis for adkomst til juridiske stillinger.

Eksamensprotokollerne

Man kan danne sig et indtryk af eksaminationsformen gennem fakultetets eksamensprotokoller der er bevaret fra 1737 til 1960'erne. (1) De indeholder et referat af spørgsmål og svar ved hver mundtlig eksamination. Referaterne er overvejende på latin, men af og til skiftes til dansk og tilbage til latin. Stampe havde i 1768 foreslået »at give Slip paa den Strengthed, hvormed det latinske Sprog tilforn er fordret ved de offentlige Examina, og derimod tillade Vedkommende ... at svare paa Dansk og Latin mellem hinanden, ligesom de bedst kunde afstedkomme«. (2) Fremgangsmåden blev fastslået ved § 7 i instruksens af 1789: »Imidlertid, da Mangel paa Færdighed, og den Tvang offentlig at tale i et ellers ikke brugeligt Sprog, kan gjøre det vanskeligt for En eller Anden at vise sin Kundskab, saa kunde i saa Fald Examinatorerne lade Examinando Frihed til at svare paa Latin eller Dansk, ligesom Svaret falder ham lettest, og i saa Fald i deres Spørgsmaale selv betjene sig nu af det ene, nu af det andet«. I referater på latin forekommer juridiske udtryk på dansk, fx »Lovfæstelse quid?«, »Hjemmelsmand quis?« etc.

Navnene på eksaminander og eksaminatorer er i almindelighed oplyst. Fra 1789 anføres censorerne. For så vidt angår eksamensdage hvor eksaminatorers navne ikke er angivet, finder man det fornødne supplement i karak-

terprotokollerne, af hvilke det første bind hedder »Distinctions-Protokol for latinsk juridisk Eksamen 1737-1788«. I den latinske form kan en indledning se således ud:

»D: 22 Maii 1750 Examini Juridico Publico se subjecit Fraussing Examinatoribus Amplissimis et Consultissimis Doctero Petro Kofod Ancker et Doctero Henrico Stampe« eller »Illustris & Generosus Petrus Liber Baro de Gyl-dencrone. Examinatoribus Perillustribus & Consultissimis Møllmanno et Obelitz«.

Som det fremgår af det sidste eksempel viste man respekt for særlig fornemme eksaminander, her en friherre. Andre eksempler er: »Christianus ab Urne, Cubicularius Principis Hereditaris Frederici« (kammerjunker hos arveprinsen), om J.H. Schou: »Puerorum qvi Reginæ apparent moderator« (hofmeister for enkedronningens pager). Denne skik holdt sig dog ikke efter år 1800.

Referaterne af de mundtlige eksaminationer er ikke lige fyldige i alle perioder. Den mest summariske form er meget korte spørgsmål eller stikord, efterfulgt af »resp.« eller »R«, dvs. at spørgsmålet er besvaret, men svaret ikke gengivet. I en lidt fyldigere form gengiver referaterne også svarene eller giver i det mindste en antydning herom. Hvor de er mest udførlige gengiver protokollerne både spørgsmål og svar som refererende sætninger. Eksamensinstruksen af 1789 bestemte at protokolføreren skulle notere ikke blot spørgsmålene, men også kandidaternes svar »eller i det mindste disses Hoved-Indhold saavidt mueligt med deres egne Ord, men ikke sin Dom (dvs. mening) over Svarenes Beskaffenhed og Fuldstændighed«. Der må have været nok at gøre med at nedskrive spørgsmål og svar og dyppe pennen i blækhuset.

Alle eksaminatorer var til stede under hele prøven. Efter reglerne var det ved den sidste udspørgen en pligt for eksaminator at gå nærmere ind på de sider af stoffet der var blevet forbigået eller for summarisk behandlet af kollegerne. Efter at hver af juristerne havde eksamineret tre kandidater i dagens rækkefølge kom til sidst eksaminationen i statskundskab der omtales særskilt senere.

Skønt eksaminatorerne havde adgang til at fordele emnerne mellem sig ser det snarere ud til at de alle kunne krydse rundt i stoffet. Sædvanligvis ville en eksaminator indlede med et begreb fra den almindelige retslære eller fra juraens systematik: jus, justitia, justum et aequum, lex, obligatio etc. Sådanne begreber førte ofte til sondringer og nye definitioner. Derefter ville eksaminationen nærme sig et emne fra en af de juridiske discipliner. Vægten lå nu på dansk ret, men der kunne også foretages sammenligninger med romerretten.

Nørregaard eksaminerer i februar 1791 Johannes Klingberg. Han begynder med at spørge hvad jurisprudentia er, og får svaret at det er »Rerum divinarum et humanorum notitia, justi et injusti scientia«. På Nørregaards spørgsmål om hvad en proces er, får han svaret at det er en »actus qvo quis jus suum adversus denegantem perseqvitur«, og samtalen udvikler sig således:

Qvomodo distingvitur processus? – In civilem et criminalem.

Fundamentum processus? – Jure Danico citatio (stævning), Jure Romano libellus actioni.

Cur citationem tunqvam fundamentum processus j.d. assumitur? – Fordi man ei maa gaae uden for Paastanden i Stævningen.

Kan slet intet foretages i Retten uden Stævning? – Hvad der henhører til den uddømmende Jurisdiction, dog undtages Mortificationen.

Hvad skeer, naar Indstævnte ei møder? – Han forelægger. Møder han da ei, skal Dommeren dømme efter Beviislighed. Indstævnte mister da sine Exceptioner.

Rotulus attestationum? – Scriptum qvo referentur responsa testum ad singula interrogatorum. Dette svarer hos os nogenledes (til) Tingsvidner.

Sententia? – Propositio qva judex declarat in causa qvodam, quid sibi videtur justum.

Kan en Underdommer paalægge Parterne at fremkomme med nye Beviisligheder? – I criminelle Sager.

Hvad fordres hos os førend Eed kan paalægges Sagvolderen? – Der maa være store Formodninger, i det mindste semiplena major. Vil Indstævnte ei aflægge j. purgatorium, paalægges Eed undertiden Sagsøgeren.

Kan en Sag oprippes paa nye, som er afgjort ved Eed? – Ikke uden kongelig Bevilling.

Ligeledes i 1791 eksaminerede Schlegel baron de Bolten. Han stillede først spørgsmål om naturretten og om samfundets grundlag, nåede derefter til

værgemål efter dansk ret og sluttede i strafferetten: Hvad er offentlige og private misgerninger? Kan den fornærmede påtale en offentlig misgerning? Forskellen mellem tyveri og ran?

Mange år senere, omkring 1833, blev Schlegel bekendt med påstanden om at professorerne havde faste yndlingsspørgsmål ved eksamen. Det fik ham til at gøre indsigelse: »Saadan Misbrug kan have fundet sted i Herr Geheimeraadens (Roths) Studeringsaar og især, da den i sin Tid fortjente Omdømt v. Obelitz endnu tog Del i den juridiske Eksamen, thi han var ikke fri for den Fejl vel ofte at fremkomme med de samme Spørgsmaal ..., ligesom han ogsaa havde samlet sig et vist indskrænket Antal af praktiske Opgaver, hvoraf han valgte en eller anden til specimen practicum for vedkommende Kandidat, hvilket bidrog meget til at nedsætte den praktiske Prøves Kredit«. Men, hævdede Schlegel, dette ændrede sig da der kom professorer som var »udgaaede af en ganske anden Skole«. (3) Obelitz var det 18. årh.s hyppigst eksaminerende jurist. Han medvirkede i næsten hver eneste eksamenstermin mellem 1759 og 1790.

Statskundskab eller Notitia statuum

Ved universitetsfundatsen af 1788 kap. 4 § 16 indførtes for jurister et fag med betegnelsen *notitia statuum Europæ*, med tilføjelsen: »i Særdeleshed Kundskaben om de danske Staters naturlige og politiske Forfatning«. Faget blev undertiden kaldt statistik. Der foreligger ingen nærmere efterretninger om hvorledes de studerende forberedte sig til denne prøve. Der var spørgsmål fra de europæiske hovedlandes politiske historie og om deres regeringsform, om kolonier og produkter derfra, om landenes næringsveje etc.

Eksamensprotokollerne fortæller noget om det ret diffuse fags indhold. Eksaminator var i årene 1789-1802 regelmæssigt historieprofessoren A. Kall hver anden gang, (1) alternerende først med Fr. Sneedorff, en ivrig iagttagelse af den nyeste udvikling i Europa, men tragisk omkommet ved en kørselsulykke i England i en alder af 32 år. Efter ham kom juristernes egen Schlegel og derefter Thaarup (den første professor i statistik) og J. Kierulf. Efter 1800 var den mangeårige professor i faget Laurits Engelstoft. Han havde høje tanker om retsvidenskaben: »den tilkommer maaske den første Rang blandt dem, der have Menneskehedens jordiske Anliggender til Gienstand«. Men retten skulle bygge sin udvikling på viden om samfundet, og det var hvad

J.F.W. Schlegel (1765-1836) virkede ved universitetet i 47 år. Han og den meget yngre Kolderup-Rosenvinge var de fagligt bedst funderede lærere i de årtier da A.S. Ørsted bragte retsvidenskaben ind på nye spor. Hans lærer- og forfattervirksomhed var dog meget præget af traditioner der var ved at miste indflydelse.

Engelstofts eget fag ville tilbyde. (2) Det var et program for lovgivningsvidenskaben der godt kunne måle sig med Kofod Anchers.

Her skal som eksempel på stoffets art anføres uddrag af referater af eksaminationer ved A. Kall i februar 1791. Svarene er ikke altid refereret, men måske er der ikke hver gang kommet et svar:

imus Candidatus

Hvilke Stater ere nu de betydeligste Sømagter? – Engelland, Frankrig og Holland.

Differerer Engellands og Hollands Handel i Henseende til det, de handle med?

Hvorledes indeles Parlamentet i Engelland? – I Over- og Underhuset.

Har Skotland havt sit Parlament for sig? – Tilforn, nu sender det Deputerede til det Engelske.

Hvilke betydelige Producter har Norge af Dyreriget? – Rensdyr og Hjorte. Fiske, især Sild, hvilket Fiskeri nu tager af. Lax.

Hvilke Producter af Mineralriget? - Kobber, Jern og lidet Sølv. De fleste Jernværker ere i den sydlige, Kobberværker i den nordlige Del.

Hvilke Myntstæder har vi? - I Kjøbenhavn, Altona og Christiania.

Hvad Fordeel har Danmark af Færøe? - Den har et betydeligt Fiskerie.

Hvor holdes Hvalfisk Fangsten? - Nordligst i Norge.

Hvilke Producter har Island? - Af Dyreriget Faar.

Hvilken Side af Grønland besejler de Danske Skibe? - Østerbøygden.

Til hvad Verdens Deel hører Grønland? - Landfast med America.

2dus Candidatus

Hvilke Throner besidder den bourbonske Konge-Familie? - Den spanske, franske og napolitanske.

Hvad Lov gjelder i Frankrig om Successionen? - De Frankiske.

Hvad foranledigede, at den oldenborske Stamme kom paa Thronen? - Fordi de Danske vare misfornøede med Christoffer af Bayern.

Paa hvilken Ø er især Opium Handelen vigtig? - Borneo.

Regjeringsformen i Holland? - Republikansk, dog er der en Arve-Statsholder.

Ved hvilken Leylighed er det Oraniske Huus blevet vigtigt i Holland? - Da Hollænderne satte sig imod Philip.

Hvad hed i de ældste Tider Slesvigs Regjent? - Hertug.

Har Kongen af Danmark stedse havt Slesvig? - Det blev delt under Kong Hans og Frederik 2.

Det fag som kaldtes kameralvidenskab blev aldrig en del af juristernes læseplan. Faget havde uskarpe omrids, men kernen i det var kundskab om næringslivet og om statsorganernes organisation og virkemåde med særligt henblik på statsfinanserne. Medens faget ikke var nævnt under jurastudiet i fundatsen af 1788 var der i fundatsen for Sorø af 1782 bebudet en professor i »Oeconomie-, Commerce- og Kameral-Videnskaberne«. Fakultetet indlod sig så småt med faget da det i 1788 fik ansat C.U.D. von Eggers. Han havde hørt til det filosofiske fakultet med kameralvidenskab som fagområde. (3) Eggers' tilknytning til universitetet blev ikke langvarig; han kom i administrativ tjeneste.

Censorer

Censorinstitutionen er indført ved universitetsfundatsen af 1788 kap. 4 § 1. (1) Fundatsen bruger ikke betegnelsen »censor« men taler om »(andre eller øvrige) Tilforordnede«. Formålet var at give embedseksaminer »Paalidelighed«. Det skulle opnås ved at de tilforordnede var til stede, hørte hvad der blev spurgt om og givet af svar og deltog i bedømmelse og karaktergivning. Man kan næppe i de nye reglers forarbejder finde støtte for den bihensigt at kyndige praktikere skulle kunne virke inspirerende på studiets lærekrav og modvirke en indoktrinering der stred mod juridisk praksis og sund fornuft.

Om de tilforordnede bestemte fundatsen at der skulle være to af dem, og at den ene skulle være generalprokurøren eller en anden fra Danske Kancelli, den anden en assessor i Højesteret. I protokollen noteres det fra 1789 hvem der var til stede ud over eksaminatorerne. I maj 1789 mødte generalprokurør Chr. Colbjørnsen sammen med en højesteretsassessor. Men derefter mødte i en årrække normalt kun én censor; i 1790'erne synes de fleste af Højesterets faste dommere at have deltaget. Først fra 1801 er der igen to censorer. Senere kom der bemærkelsesværdige oplysninger frem.

I 1820 ønskede kongen forskellige oplysninger om universitetets eksaminer, herunder om censorernes deltagelse. (2) Nogen må have gjort kongen opmærksom på at der var grund til at se nærmere på dette spørgsmål, selv om det jo ikke kunne være nogen hjertesag for majestæten. Af det juridiske fakultets svar fremgik at der i en årrække hverken havde været kancellideputerede eller højesteretsassessorer til stede. En deputeret fra Danske Kancelli havde senest givet møde ved embedseksamen i 1814 og ved dansk juridisk eksamen i 1810, og en assessor i Højesteret havde man sidste gang set ved to eksami-

Lauritz Nørregaard (1745-1804) blev den første professor der udgav en større fremstilling af de studerendes vigtigste læsestof, »Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret« I-VI, 1784-97. Han skrev også en lidet original *Naturret*. Offentlige hverv lagde beslag på en stor del af Nørregaards arbejdskraft. Han var således generalauditør ved søetaten fra 1787.

ner omkring 1806. Der var altid givet kancelliet og retten forudgående meddelelse om eksamen. Den nyvakte interesse for sagen har ikke været uden virkning. I oktober 1820 var der fint besøg ved det grønne bord; i løbet af seks eksamensdage mødte 11 af landets juridiske spidser, blandt dem Ørsted.

Vanskeligst var det for Højesterets assessorer at give møde. Eksamen skulle helst afholdes om formiddagen, og det ville i efterårsterminen 1820 være umuligt for retten at undvære faste dommere i 15-17 dage. Det blev derfor besluttet at dansk eksamen i denne termin kunne afholdes uden censorers medvirken, og ved den nye forordning af 1821 bortfaldt censorordningen for denne eksamens vedkommende

Juridiske levnedsløb

Hvad blev der af 1700-tallets juridiske kandidater? Herom er der samlet talrige oplysninger i A. Falk-Jensens og H. Hjorth-Nielsens personalhistoriske

værk »Candidati og examinati juris 1736-1936« I-V. Dette værk er her benyttet som kilde til oversigter der omfatter juridiske kandidater fra årene 1751-1790.

Efter fradrag af et antal kandidater om hvilke oplysningerne er for tynde er der fremkommet en liste på 414 candidati juris. De er delt i to grupper på hver 20 kandidatårsgange og derefter talt sammen. Antallet af kandidater er mere end fordoblet fra den første til den anden 20 års periode. Om disse kandidater skal det først oplyses hvor de kom fra og hvor de kom hen.

414 kandidater 1751-1790. Hvorfra?

	1751-70	1771-90	I alt	I %
København	37	93	130	31,4
Sjælland og øer	27	56	83	20,0
Fyn	4	13	17	4,1
Jylland	14	43	57	13,8
Island	17	15	32	7,7
Norge	32	59	91	22,0
I øvrigt	1	3	4	1,0
I alt	132	282	414	100,0 %

414 kandidater 1751-1790. Hvorhen?

	1751-70	1771-90	I alt	I %
Danmark	78	196	274	66,2
Island	15	12	27	6,5
Norge	22	55	77	18,6
Vest- og Ostindien	15	14	29	7,0
Holsten mv.	2	5	7	1,7
I alt	132	282	414	100,0 %

Rubriceringen efter hjemsted i Danmark har ikke kunnet blive præcis. Bedst ville det formentlig være at registrere forældres hjemsted ved artium, eventuelt skolested, men ofte har fødestedet måttet benyttes. Den østdanske dominans er under alle omstændigheder tydelig, selvom Jylland og Fyn har øget deres andel i den sidste periode. Interessant er det at ca. 30 % af de juridiske kandidater er kommet fra Norge og Island. Tallet er det samlede resultat efter et fald fra den første til den anden 20 års periode, – et fald der ikke er overraskende; de unge i Danmark og deres forældre har haft lettest ved at øge søgningen til det juridiske studium da det begyndte at få vind i sejlene.

Den danske del af kandidaterne steg fra 62 % i 1751-70 til 72 % i 1771-90; totalt giver det knap 70 %.

I oversigten Hvorhen? er kandidaterne rubriceret efter det sted hvor de har haft deres sidste stilling. 26 af de i alt 32 fra Island kom hjem igen. Af de i alt 91 jurister der kom fra Norge vendte 50 eller godt halvdelen tilbage til fødelandet. De andre slog rod her, men der rejste danskere til Norge. Enkelte af de norskfødte jurister på listerne oplevede i 1814 at afgive erklæring om at de ville forblive i dansk tjeneste. Justitiarius Chr. Colbjørnsen og hans tre norske landsmænd og kolleger i Højesteret, Holtermann, Feddersen og Engelhart, svarede sammen »at det er vor faste Beslutning ikke at træde under Sverrigs Herredømme, men at vi derimod ønske fremdeles at forblive i Deres Majestæts Tjeneste«. (1) Blandt de bedst kendte norsk-danske familier der dannedes i 1700-tallet var familien Collett. Den meget lovende og frisindede Peter Collett blev i 30 års alderen afskediget fra sin stilling som assessor i Hof- og Stadsretten som følge af frimodige skrivelser. Efter nogle få år som tidsskriftredaktør og manuduktør flyttede han til St. Croix hvor han døde i 1823.

En oversigt viser fordelingen af 274 kandidater efter deres stilling eller erhverv i Danmark. Inddelingen er baseret på de pågældendes sidste stilling. Det kan ikke altid vides om en jurist har bestridt flere hverv. En inddeling efter slutstilling giver ikke noget billede af karriereforløb, fx vejen til dommerembeder. Af professorer i slutstilling er der kun få, fordi de fleste overgik fra universitetet til andet embede. (2) Den bekendte E. Walterstorff er anført som diplomat fordi han i de sidste 20 år af sit liv var gesandt i Paris. Men som ung cand.jur. var han kommet til Vestindien hvor han tilbragte 18 år, senest som guvernør, og hjemme blev han direktør for postvæsenet og for Det kgl. Teater.

Det er i studieforordningens ånd når man efter 1750 ser domstolene få en stor del af juristerne. Det må afgjort have styrket rettens pleje at dommerne havde studeret jura. Men som det senere vil blive berørt udnævntes der stadig mange dommere uden juridisk skoling. De første dommere i Højesteret med juridisk embedseksamen var A. Suhm (1749), P. Hoppe (1756) og S.H. Cordsen (1762). Fra omkring 1770 var alle nyudnævnte dommere i Højesteret med enkelte undtagelser juridiske kandidater. Der er en del landsdommere i gruppen »Andre dommere«; i 1790 var der ud af 22 landsdommere 14 cand.jur. og i Hof- og Stadsretten var kun én dommer ikke juridisk kandidat. Også i den administrative embedsverden er mange nået til tops: kollegiedeputerede, politidirektører i København, direktører for særlige styrelser, amtmænd mv. Nogle karriereforløb er blevet afbrudt af en tidlig død.

Man ville måske vente at finde flere i prokurator- og advokatstanden. Dog er sådan virksomhed i en del tilfælde gået forud for anden stilling; i øvrigt har prokuratorerhvervet endnu helt overvejende været i hænderne på de danske jurister, således som det senere vil blive omtalt. Blandt candidati juris ser man de første af de efterhånden mange der som højesteretsadvokater, kammeradvokater og generalfiskaler skulle give standen anseelse: F.W. Wiwet, O.L. Bang, P. Uldall, brødrene Colbjørnsen, J.M. Schönheyder, P.F. Skibsted m.fl.

274 jurister 1751-90, fordelt efter slutstilling

	<i>1751-70</i>	<i>1771-90</i>	<i>I alt</i>
Højesteret	12	13	25
Andre dommere	17	41	58
Kollegiedeputeret	7	20	27
Direktør o.l.	-	14	14
Amtmand	3	9	12
Professor	-	3	3
Udenrigstjeneste	1	4	5
Officer, hofstilling	2	10	12
Auditør	-	5	5
Borgmester, rådmand	5	7	12
Amts- eller toldforvalter	5	12	17
Kollegium, ikke topstilling	6	16	22
Justitssekretær, retsskriver	3	8	11
Embedsstilling i øvrigt	3	9	12
Prokurator, advokat	7	13	20
Forretningsmand	3	3	6
Godsejer, godsforvalter	3	4	7
Forfatter, translatør etc.	1	5	6
<i>I alt</i>	<i>78</i>	<i>196</i>	<i>274</i>

En sidste oversigt viser hvilke hjem de senere candidati juris kom fra. Her er optalt de 282 kandidater fra årene 1771-1790, fordelt efter fædrenes stilling. Henvend 17 % var præstesønner. De har nu fået en anden studiemulighed end den som traditionen henviste dem til, men nogle har dog fuldført det teologiske studium før de blev jurister. I de fleste andre grupper er der nogle tilfældigheder i erhvervsrubriceringen fordi de benyttede oplysninger ikke er tydelige nok. Det er dog klart at embedshjem o.l. dominerer, og i grupper

F.T. Hurtigkarl (1763-1829) tjente trofast universitetet i henved 40 år. Hans skrifter og samtidiges erindringer har efterladt et blegt billede af ham som lærer og forfatter. Men i et professorgalleri pynter J.C. Alners maleri af drengen Frederik Theodor i tyrkisk stads. Hurtigkarl skal have varetaget universitetets økonomiske forvaltning med dygtighed, og hans rejselegat har holdt hans navn i erindring. Maleri på Københavns Universitet.

som landmand, købmand, håndværker og officer har det især været de økonomisk bedst stillede der kunne holde sønnerne til bogen. Men en rekruttering fra bredere lag til de juridiske erhverv var begyndt.

282 kandidater 1771-90 fordelt efter fædres stilling

	<i>Antal</i>	<i>I%</i>
Præst	47	16,7
Professor, latinskolerektor	8	2,8
Dommer, auditor, prokurator	40	14,2
Embedsmænd i øvrigt	54	19,2
Læge, apoteker	6	2,1
Godsejer, godsforvalter, landmand	36	12,8
Købmand	21	7,4
Håndværker, industridrivende	23	8,2
Officer, hof tjeneste	32	11,3
Andre erhverv og ikke-oplyste	15	5,3
<i>I alt</i>	282	100,0

Når man endnu i slutningen af 1700-årene hørte mange klager over ustuderede jurister må det ikke skjules at der også blandt kandidaterne var brodne kar. Ikke så få havde svært ved at opfylde deres eksamensløfte. Der er sager om kasseangel, anden uredelighed, forsømmelighed; suspension og afskedigelse var ikke sjældent følgen. En af de skæve skæbner var en københavnsk cand.jur. som i 1774 fik prokuratorbevilling, men derefter synes at have flakket om i landet. Han gav anledning til rygter der kom flere amtmænd og en byfoged for øre; sidst var han set i Vejle hvor han bl.a. skal have manuduceret til juridisk eksamen, i sig selv naturligvis en harmløs bestilling. Han blev aldrig anholdt og forhørt og havde måske slet ikke begået noget kriminelt. Det vides ikke hvornår og hvor han endte sine dage. (3)

Akademiet i Sorø

Et nyt skud på den højere uddannelse i Danmark var det ridderlige akademi i Sorø som blev indstiftet i 1747. (1) Det kan betragtes som en genoprettelse af det ældre Sorø Akademi der havde bestået i årene fra 1623 til 1665. Et ridderligt akademi i København havde senere virket i en kort årrække fra 1691 til 1710.

De første planer om på ny at indrette en akademisk undervisning i Sorø stammer fra januar 1736, dvs. kort før den juridiske eksamensforordning

for Københavns Universitet blev udstedt. (2) Grundtanken var nu som før at unge mennesker her skulle kunne forberedes til at indtræde i statstjenesten. Professorerne Andreas Hojer og Hans Gram skrev en betænkning af 28. januar 1736 i hvilken de fremstillede det som et af målene at etablere forelæsninger i »Politica og Jurisprudentiæ«. De udkastede et stort program for studiet af praktisk filosofi, herunder jus naturæ et gentium. Men om jura i almindelighed hed det: »Af Jure er det ey gjørligt at give Ungdommen i saadan en Skole nogen ret Kundskab, med mindre det maatte skee privatim og det sidste Aar, de dér kand være. Men Loven kunde og burde idelig paa Dansk, Tysk og Latin lectione cursoria af dem læses, nemlig 4 eller 5 Blade om Dagen i det høyeste.« Hojer tænker sig altså lov og ret som en almendannende skolelæsning for kommende statstjenere. (3)

Forberedelserne førte ikke dengang til noget, men de blev genoptaget i 1747. Her forelå der bl.a. en betænkning af professor Hans Gram, dateret den 3. januar 1747. Han fremhævede bl.a. at universitetsfundatsen af 1732 havde lagt grunden til retsvidenskabens dyrkelse. Idet Gram mærkeligt nok forsømmer at nævne juristforordningen af 1736 advarer han mod et forslag om at gøre Sorø til den eneste skole for dem der skulle bruges i statstjenesten. (4)

Om akademiet i Sorø blev der udfærdiget en fundats af 7. juli 1747. Institutionen var beregnet for unge adelige og andre af privilegeret stand. I øvrigt kunne også andre melde sig som tilhørere ved forelæsningerne uden at have status som akademister. Studietiden var fastsat til tre år. Med et tilfredsstillende eksamensbevis i hånden kunne dimittenderne søge ansættelse i et regeringskontor. Det var altså klart at den nye uddannelse for en social elite var tænkt som et alternativ til den juridiske embedseksamen med henblik på rekruttering til statstjenesten. Den skulle desuden modvirke den praksis blandt velstående folk at sende sønnerne på studieophold i udlandet før de havde en dansk eksamen. Om uddannelsen i Sorø hed det meget ambitiøst i fundatsen at der skulle undervises i »alle de Videnskaber, som henhøre til civile og politiske Bestillinger« (foruden i de øvelser der var nødvendige og passende for adelsmænd), og at der ved akademiet skulle være professorer i alle videnskaber samt en sprogmester i fransk og tysk og en berider. Der blev normeret fem professorater i teologi, jura, eloquentia, matematik og historie. Akademiet kunne ikke tildele akademiske grader.

Ingen af de juridiske professorer i Sorø kom til at indlægge sig store fortjener i retsvidenskaben. De var fire i årene mellem 1747 og 1805, alle candidati juris. Den første var *Isac Andreas Cold* som havde deltaget i professor-

konkurrencen i 1740. Da han blev justitiarius i Norge i 1759 kom *John Erichsen*, fra 1771 embedsmand i København. Dennes efterfølger *Lauritz Laurberg Kongslew* præstereede en fremstilling af »Den danske og norske private Rets første Grunde« (1781-82). Efter ham kom *H.N. Nissen* der i en årrække tillige var vicelandsdommer og udgav de første domssamlinger: »Sjællandsfars Landstings Efterretninger« 1791-95, »Sjællandsfars Landstings-Tidende« 1796-1805 og »Themis« 1796-1805.

Det var lærere og forfattere uden for juristernes kreds der fra Sorø tilførte dansk videnskab noget nyt. Statskundskab blev dyrket af *Jens Scheldorff Sneedorff* og hans efterfølger *Andreas Schytte*. Navnlig Sneedorff bidrog til at skaffe Montesquieu's tanker indpas i Danmark, og han skabte ved sin elegante stil en fornyelse af sproget som desværre ikke kom til at smitte af på juristerne. Schytte blev ophavsmand til en af akademiets større boglige præstationer: »Staternes indvortes Regiering« I-IV, 1773-76, og »Staternes udvortes Regiering« I-II, 1774-75. (5) *Jens Kraft* docerede matematik og filosofi, men øvede sin mest originale indsats ved at introducere studiet af primitive folkeslag i bogen »Kort Fortælling af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger«, 1760. I pædagogikkens historie noteres med en vis berømmelse den holstenske fødte *Johan Bernhard Basedow*. Men hans hovedværker ligger efter Sorø-årene 1753-61.

Undervisningen og forskningen i Sorø ebbede ud i begyndelsen af 1790'erne. Det havde ikke været til nogen nytte at man ved en ny fundats af 29. januar 1782 forsøgte en modernisering af institutionen. Her var der blevet åbnet adgang for børn af kgl. embedsmænd og andre brave mænds børn. Studietiden blev nu fastsat til fire år, og den studerende kunne ved sin ankomst vælge et hovedfag, bl.a. med en mulighed for specialisering i justitsvæsenets jura eller diplomatiske færdigheder. Den juridiske undervisning blev beskrevet i en sådan bredde at den på papiret kunne hamle op med læseplanen i København: »Af de juridiske Videnskaber læres saavel jus universale, og især den private Naturret, den almindelige Statsret og Folkeretten, som jus civile, og fornemmelig den danske og norske borgerlige Ret i alle sine Dele, samt de vigtigste Grundsætninger baade af den romerske og nuværende tyske borgerlige, saavel som den protestantiske Kirkeret, dog disse sidste egentlig ikkun som Hjelpevidenskaber, hvorimod baade Kundskaben om Staternes Forfatning og Folkeretten, grundet paa Tractater, læres med al muelig Udførlighed«.

Fundatsens målsætning blev ikke andet end ønsketænkning. Den sidste officielle bestræbelse for at hævde juraens betydning var et reskript af 5.

marts 1790: »Saavel i Henseende til Specimen practicum som de skriftlige Spørgsmaale, den mundtlige Prøve og den juridiske Examens øvrige Form og Indretning ved Sorøe Academie skal herefter i det Væsentlige forholdes paa selvsamme Maade, som for Kjøbenhavns Universitet er anordnet«. Da var afmatningen i Sorø i fuld gang. J.H. Bärens skrev: »Skulde den Tid dog ikke engang komme, at de Penge, som nu anvendes paa Sorø, bedre anvendtes? Og at, hvad Lovkyndigheden angaar, Nissen kunde komme til at bruge sine Talenter og Kundskaber til større Nytte?« (6)

Om hele akademiets levetid må det antages at de unge akademister ikke har haft nogen udstrakt juridisk læsning bag sig når de forlod Sorø. Rigtige jurister havde ikke høje tanker om deres kvalifikationer. I 1761 indstillede akademiets overhofmester at justitsråd Lichtenberg, søn af den bekendte jyske godssamler og bygherre Gerd de Lichtenberg, blev godkendt som auskultant i Højesteret. Lichtenberg havde attest fra professor Cold om at »han har vist at have vel fattet de første Grundsætninger saavel i den naturlige som danske Lovkyndighed«. Herom skulle nu justitiarius Levetzow og generalprokurør Stampe afgive erklæring. De kom til det resultat at attesten fra Cold ikke var nok til en ansættelse i Højesteret, der var »en af de alleranseligste i hele Europa«. At have fattet nogle grundsætninger ville kun kvalificere til et underdommerembede. Danske Kancelli tiltrådte denne erklæring.

Akademiet havde i sin aktive periode på henvend 50 år huset en lang række mere eller mindre håbefulde sønner af adelige familier. Men der har til enhver tid næppe været mere end en halv snes af dem, for få til at udfylde de opstillede lærdomsrammer. Trods fædrenes betaling og godsindtægterne synes de økonomiske vilkår at have været beskedne. Rekrutteringen til stats-tjenesten blev heller aldrig imponerende. De mest fremtrædende embedsmænd med en baggrund i Sorø var brødrene Chr. Ditlev og Johan Ludvig Reventlow. De opholdt sig her i årene 1764-66. Af Højesterets dommere ses kun ganske få at have læst i Sorø, blandt dem C.D. Knuth, baron af Conradsborg og voterende i Højesteret fra 25 års alderen, og den bedre kendte Enevold Brandt der blev henrettet i 1772.

Juridisk eksamen for ustuderede

Studium og eksamen

To eksaminer af meget forskellig valør gav navn af jurist. Ved siden af den latinske juridiske eksamen var der en juridisk eksamen for ustuderede, ofte kaldet dansk juridisk eksamen. (1) Efter forordningens § 10 var denne eksamen beregnet for personer »som ei har studeret og derfor ei kan publice examineres«. De ustuderede kunne anmode om at blive eksamineret privatim. Det fulgte af denne eksamens formål at forordningen slet ikke beskrev et studieforløb, men netop kun en eksamen med beskedne eksamenskrav som hver enkelt selv måtte sætte sig i stand til at opfylde. Den der ønskede sig eksamineret kunne rejse til København når han var admitteret og eksamensdagen berammet.

En eksamen som denne var i og for sig en unormalitet ved en akademisk institution. Alt ved universitetet var beregnet på at forene videnskabelighed med en praktisk nyttefunktion. Når vi alligevel fik denne eksamen hænger det sammen med den ringe beskaffenhed af meget i retslivet. Man har set en fordel ved at lade nogle af de ustuderede passere som brugbare og samtidig få andre skilt fra. Ordningen svarer til om der ved universitetet var blevet indrettet en ulærd eksamen for skolelærere eller for præster eller diakoner. Men til beregningen med hensyn til den danske juridiske eksamen hører også at man anså denne ordning som en midlertidig løsning. En dag ville der være juridiske kandidater nok til at fylde alle stillinger.

Eksamenskravene omfattede følgende punkter:

- Naturret, »saavidt den af danske og tydske Bøger kan fattes«,
- Dansk procesret,
- Dansk ret og lovkyndighed i øvrigt,
- Affattelse af procesindlæg og domme.

På disse områder skulle eksaminanden vise sig »grundet og færdig« (dvs. orienteret og duelig). Eksamenspræstationerne i fagene var ikke stillet helt på lige fod. Attest måtte ikke gives den »som ikke i det mindste er nogenledes om Naturens Lov og om den Danske Proces tilstrækkelig informeret«. Kendskab til naturens ret er anset som et grundkrav til jurister, og kendskab til procesforhold var den basale betingelse for at kunne virke i retslivet.

Ved reskript af 5. april 1737 indførtes den lettelse for de interesserede at de ikke behøvede at rejse til København for at aflægge prøve. De kunne indskrive sig til den som »fraværende«. Der var nogle som ikke havde råd til at bekoste rejse og ophold. Den som var forhindret i at rejse kunne undergives en prøve på hjemstedet. Fakultetet kunne da bemyndige en embedsmand på stedet til at forelægge eksaminanden de opgaver der blev sendt fra København. Det drejede sig dels om eksamensspørgsmål af almindelig type, dels om affattelse af stævning, indlæg og dom i et konkret retstilfælde. Alt skulle besvares uden brug af bøger eller hjælp fra andre i en stue som eksaminanden ikke måtte forlade. Besvarelsen blev sendt til fakultetet.

De danske jurister indgav ligesom deres mere lærde fagfæller et petitum forud for prøven, altså en ansøgning (på dansk) om at måtte blive eksamineret. De bevarede skrivelser viser at deres baggrund kunne være af vidt forskellig art. En var af sine gårdmandsforældre blevet sat i Slagelse Latinskole, var blevet student og havde endog bestået filosofikum, men måtte afbryde studierne for at hjælpe sin moder med landbruget i hendes enkestand. En anden var søn af en fæstehusmand på Randersegnen og havde fra 12 års alderen først været i skriverstuen på Dronninglund, derefter på Rosenholm og Møllerup. Nu var han 21 år og havde i et år læst flittigt i København. En tredje havde i 26 år tjent som husfoged hos excellencen Carl Adolph von Plessen som nu havde tilbudt ham en stilling som birkeskriver. En forpagtersøn fra Fyn fik en god skolegang i private institutter og kom derefter på et handelskontor. Men de dårlige konjunkturer fik ham i 1808 til at forlade denne løbebane; han lærte landøkonomi på Wedellsborg og ville nu gerne indstille sig til dansk juridisk eksamen. Om en nordmand læser vi at han senest havde tjent 4 år hos en sorenskriver i Trondhjem stift.

Oluf Münster i Ålborg, nu 63 år gammel, stammede fra Lille Mølle ved Skauføgård og havde haft beskedne tjenester »ved pennen«. Han sad nu i slette økonomiske kår, men havde fået løfte om en ringe stilling som herredsskriver såfremt han tog den juridiske eksamen. Med støtte i en anbefaling fra stiftamtmand Iver Holck skrev han i 1756 til det juridiske fakultet:

Høyædle og Velbaarne samt høylærde Herrer Professores,
Høygunstige Herrer!

Endskiønt jeg fattige Mand fra Ungdommen haver tient ved Pennen vel 40 Aar, og i den meeste Tiid, nemlig i 24 Aar, været brugt i de Forretninger som haver været Hans Maysts, og det som Fuldmægtig paa Amtsstue, hos Amtmand og Jægermester, hvor jeg aldt mig anbefalede til good Fornøyelse haver forrettet; saa var mine Ansøgninger om at nyde Employ som en Frugt af mine mange Aars Bemøvelser dog ikke geleidet med nogen Lykke som fornemmelig foraarsaget ved mine Patroners Dødsfald; men jeg da efter indtrædende Ægteskab bleven nødsaget at tage min Reterade til et slet og saa godt som øde Bondestæd for en 15 Aars Tiid siden, hvor Qvæg-Svagheden gik mig meeget nær og borttog det meeste af hvad jeg havde fortient, saa jeg mod Hustrue og uopførde Børn, især da jeg ikke selv havde lært Bonde-Arbeyde, er geraaden i slet Tilstand; og da jeg derom har under allerydmygst insinueret min naadig Øvrighed Høybaarne Herr Geheime Raad og Stiftbefalingsmand Baron Holckes Attest, som og forklarer den Tienestes Ringhed der mig paa Ansøgning udi min Alderdom allernaadigst er tillagt, saa vil jeg haabe og allerydmygst inderlig bede, at de Velbaarne samt Høylærde Herrer høygunstigt considererer min Skiæbne og af Medlidenhed tillader, at jeg her i Aalborg (naar det for nødigt for denne Tienestes Skyld maatte gunstigt eragtes) maa blive examineret, til hvilket at forrette jeg understaaer at foreslaae den brave Lovkyndige Herr Borgmester Velbaarne Hr. Justitz Raad Grotun, som jeg haaber, efter lige Lykke som andre haver haft, dertil at formaae, for en Betaling, der kand jævnes med min Tilstand og mit Embede, som han nøye er bekiendt.

I Forhaabning af et gunstigt og bifaldende Svar, jeg med al Respect er indtil mine Dages Ende,

Høyædle og velbaarne samt
høylærde Professores mine høygunstige Herrers
Allerydmygste og ringe Tiener

Oluf Münster

Münster bestod eksamen. Han blev herredsskriver i Kjær og Hvetbo herreder. Efter ham blev også to sønner eksaminerede jurister; den enes efterkommere i tre generationer fik samme eksamen, den anden blev far til den senere biskop J.P. Mynster.

Den danske eksamen havde længe en meget større tilslutning end den

Et udsnit af Geddes såkaldte eleverede kort viser latinerkvarteret omkring 1760. Universitetet har langt fra nogen imponerende facade mod Frue Kirke og kirtegården. På hjørnerne af Fiolstræde og St. Kannikestræde er der to professorboliger – den nordlige havde været Holbergs – og i St. Kannikestræde ligger bl.a. kollegier og professorboliger. Københavns Bymuseum.

latinske. I forbindelse med studiereformen af 1821 blev antallet af eksamens-tilmeldte opgjort således for 10 års perioder: (2)

	<i>Latinske jurister:</i>	<i>Danske jurister:</i>
1737-46	28	270
1747-56	74	269
1757-66	77	347
1767-76	124	458
1777-86	147	575
1787-96	189	534
1797-1806	320	483
1807-16	376	740
1817-19 (3 år)	109	283

Den danske eksamens evne til at overleve syntes således bevist. Men den faglige bedømmelse af den var ikke gunstig. Henrik Stampe var en af dem der helst så eksamen for ustuderede forsvinde, men han erkendte at det endnu

(i 1768) ikke kunne ske. Samme opfattelse havde fakultetet i en udtalelse til universitetskommissionen i 1786.

Universitetsfundatsen af 1788 opretholdt dansk juridisk eksamen. Det bestemtes nu at der kunne gives to karakterer til dem der bestod: »bekvem« og »ej ubekvem«; det sigter til den eksamineredes egnethed til en af de stillinger som eksamen gav adgang til. En karaktergivning med forskellige nuancer i de konkrete tilfælde havde længe været praktiseret. Om egnethed på et beskeden niveau siger karakterprotokollen i 1772: »Ey aldeles ubequem til en ringe Justitsbetjening«.

Efter instruksen var der ved prøver i København to mundtlige eksaminationer, men tre professorer skulle være til stede. Heri så fakultetet straks et problem. Kancelliet blev spurgt hvorledes professor Eggert skulle være stillet, idet han var fritaget for at forelæse og eksaminere i dansk-norsk ret. I juni 1789 blev det bestemt at alle tre professorer skulle eksaminere.

To år senere blev der gjort en forandring med hensyn til skriftlig prøve. Foruden den konkrete opgave skulle der efter reskript af 27. maj 1791 også stilles to skriftlige opgaver i naturret og fire i dansk-norsk ret, i alt seks teoretiske spørgsmål der blev besvaret i løbet af seks timer. Samtidig blev den konkrete opgave flyttet til efter mundtlig eksamen, og eksamensattest blev først givet når denne prøve var bestået med karakteren »vel« eller »temmelig vel«.

Fra eksamensprotokollen gengives her eksempler fra to sæt opgaver ved prøver i januar og april 1799:

Hvad Forskjel er der paa Nødret og Nødværge?

Kan man efter Naturrettens Grundsætninger tilstaae en Herre Livs og Døds Ret over sin Træl?

Kan man efter vore Love i Henseende til Rettigheder gjøre Forskjel paa Fredløse og de Personer, som dømmes til at rømme Kongens Riger og Lande?

Om og hvorvidt kan en Udleier, som selv trænger til den bortleiede Ting, efter vore Love fordre Tingens Besiddelse tilbage fra Leietageren?

Om og hvorvidt kan Forlig efter vore Love finde Sted i Henseende til Straf?

Er den Regel: at Leie gaaer for Eie til Fardag er ude, grundet i Natur-Retten?

Kan nogen være Borger i flere end een Kjøbstad?

Hvad Forskjel er der imellem Arrest og Forbud?

I øvrigt er kun at fremhæve at de »fraværende Examina«, der som nævnt stammede fra 1737, blev afskaffet ved et reskript af 17. oktober 1794. (3) En undtagelse blev gjort med hensyn til personer der opholdt sig i kolonierne og dér blev udnævnt til en stilling i retsvæsenet.

De ustuderede jurister i retslivet

Hvis de ustuderedes uddannelse må bedømmes som hastig og overfladisk, er der på den anden side grund til at tro at en stor del af dem forinden havde haft en beskæftigelse der gav dem udbytte. Det var en beskæftigelse som forudsatte skrivefærdighed og var af faglig karakter. I den undersøgelse ved Grethe Ilsøe som skal omtales (1) er det oplyst at halvdelen af de eksaminerede, om hvis tidligere beskæftigelse der foreligger underretning, har haft ansættelse »ved pennen«, dvs. som skrivere. Hertil kommer adskillige der havde haft erfaringsgivende juridisk erhverv. Noget over en trediedel var mindst 30 år – mange væsentlig ældre – på eksamenstiden.

Grethe Ilsøe har på grundlag af fakultetets protokoller og andre kilder behandlet et materiale bestående af 853 eksamensindskrevne i perioden 1736-65, henved 30 i årligt gennemsnit. Om 736 af de 853 har det kunnet oplyses hvad der blev deres beskæftigelse efter bestået eksamen. Ikke overraskende var de to største grupper retsbetjente og prokuratorer. 383 blev dommere og/eller retsskrivere og 165 blev prokuratorer. Tallene fordeler sig geografisk med 293 retsbetjente i Danmark og 90 i Norge, 123 prokuratorer i Danmark og 42 i Norge. I den meget blandede restgruppe på 188 eksaminerede jurister synes det store flertal at have fået ansættelse i den centrale eller lokale administration o.l. Personer der slog sig ned i Norge (eller i Vestindien, på Færøerne eller Island) er forholdsvis stærkere repræsenteret i denne restgruppe på 188 end blandt de domstolsansatte og prokuratorerne. Med ret små tal figurerer de eksaminerede jurister der blev gårdejere, godsforvaltere, handlende, privat ansatte som sekretærer etc. Men der kan naturligvis have været forholdsvis mange med sådanne beskæftigelser blandt de 117 om hvem der savnes oplysninger. Grethe Ilsøe konkluderer at mindst tre fjer-

dedele af de eksaminerede jurister »har haft en i forhold til deres eksamen relevant karriere«. Af interesse er også det skøn som går ud på at de danske jurister fra den første 30 års periode har haft en »markedsandel« på godt en trediedel af dommerstillingerne – lidt mere når man alene ser på birkeembeder, meget mere når det gælder embeder i Norge.

Ole Feldbæk har opgjort hvem der var indehavere af 250 embeder som dommere i landområder år 1800. Oversigten viser at 68 % var examinati og 16 % candidati; en restgruppe på 16 % udgøres af ikke-identificerede personer og ubesatte stillinger. Kongeriget var bagud i forhold til en udvikling sydpå; år 1800 havde alle herredsfogeder i Nordslesvig bestået en juridisk eksamen i Kiel eller Tyskland. (2) Om lægmænd i dommersædet i 1700-tallet skal tilføjes at adskillige bestod dansk juridisk eksamen efter deres udnævnelse.

Juristernes erhvervsmuligheder efter 1736 har tidligere været behandlet af H. Hjorth-Nielsen. (3) Det fremgår af hans undersøgelse at det århundrede ud var få juridiske kandidater der slog ind på prokuratorvejen. Det var examinati der optog dette erhverv. Bevilling som højesteretsadvokat blev i de første årtier efter 1736 – i strid med forordningens krav – tildelt nogle som ikke var kandidater. Efter at forordningen af 1821 havde skærpet de juridiske adkomstbetingelser skrev A.S. Ørsted i 1827 at der nu var 16 candidati juris som prokuratorer ved Hof- og Stadsretten, medens der i århundredets begyndelse ikke havde været en eneste. (4)

Det unddrager sig historiens bedømmelse hvor ofte der har kunnet rettes kritik mod rettens pleje ved underretterne. Men kritik kunne ytre sig i appelsager. Da herredsfoged Bekker i 1783 havde pådømt en voldssag udtalte Fyns Landsting i sin anke dom: »I øvrigt have Landsdommerne funden Herredstings Dommen overalt opfyldt med saa haarde, stiklende, ja endog truende Udtrykke imod Citanten, der ligesaa lidet anstaaer en upartisk Dommer, som det er passende med den Alvorlighed, der med Dommersædet og Stedet bør være forbunden«. (5)

Betydningen af dansk juridisk eksamen skal ikke kun måles med hvad de enkelte havde at tilføre retslivet. Ikke sjældent blev interessen for jura fastholdt i familien. Vi har set hvorledes Oluf Münster fra Skaføgård blev herredsskriver og fik efterkommere med lyst til faget. Blandt mange andre slægtsforløb kan nævnes dette. (6) Den bornholmske smedesøn Niels Jespersen var født i 1725 og blev examinatus i 1755 og derefter by- og herredsfoged på Bornholm. Blandt hans efterkommere i fire generationer var – foruden mange præster og læger – 24 candidati og examinati juris. Oldebarnet Otto Jespersen sprang fra juraen og blev en verdensberømt sprogforsker.

Juristerne kom på det arbejdsmarked hvor beskæftigelse søges eller tilbydes. I de sidste årtier af 1700-tallet kunne man i Adresseavisen og andre tidender læse annoncer som disse:

I Studiestræde No. 73 paa første Sal kan bekommes gode juridiske Raad og Skrivning derudi for saa godt som ingen Betaling.

En Student, som besidder et godt moralsk Forhold, har souteneret Examen Juridicum, og ellers er øvet i det juridiske Fag, kan anvises Condition som Fuldmægtig ved et Amts-Contoir i Norge.

Et ungt Menneske, der har taget juridisk Examen med bedste Character, ønsker sig i Tieneste hos en Embedsmand eller Proprietair paa Landet.

Skulle nogen i juridiske Forretninger øvet, og med anbefalende Attester derom forsynet Person, ville antage en Fuldmægtigs Plads hos en Justitsbetjent i Norge, da ville han desangaaende melde sig jo før jo heller i Compagniestræde No. 45, første Sal.

En honet ung Person, der nyelig har tagen dansk juridisk Examen med beste Caracteer, ønsker Emploi enten strax eller St. Hansdag hos en Justitsbetient her i Byen eller Provindserne, eller Procurator her i Byen eller hos en Forvalter i Provindserne; paa Lønnen ansees ikke.

En Person, som skriver en smuk Haand og har dansk juridisk Examen, ønsker sig Emploi hos en Hof- og Stadsrets Advocat.

En ung Mand med juridisk Examen søger Stilling ved et Contoir, men tilbyder ogsaa Information paa Fløitetravær og Violin for billig Betaling.

1820-1870

Studiefag og lærere

Studieordningen af 1821

Der kan ikke uden en vis vilkårlighed angives et årstal som markerer begyndelsen til den periode hvis slutpunkt ligger omkring 1870. Udviklingen i dansk retsvidenskab i det 19. årh. er på afgørende måde bestemt af Anders Sandøe Ørsted hvis mest frugtbare år som juridisk forfatter ligger mellem 1800 og 1820. Men Ørsted hører ikke til fakultetshistorien, og de holdepunkter som den frembyder gør det mere naturligt at sætte en grænse omkring 1820. Der kommer en ny studieforordning i 1821. Vi er kommet nærmere til den tid da fire gamle lærere blev afløst af yngre kræfter. I forbindelse med den tidsmæssige afgrænsning skal det tilføjes at Ørsteds mest omfattende systematiske fremstilling, hans *Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed*, udkom i seks bind 1822-35. Da eksisterede dobbeltmonarkiet ikke længere, og Kristiania havde fået sit eget universitet.

Universitetets patron, hertug Frederik Christian af Augustenborg, fra 1805 præsident for den nye Direktion for Universitetet og de lærde Skoler, havde år 1800 forsøgt at skabe lidt røre om de juridiske studieforhold. (1) Med udgangspunkt i en kgl. resolution, bl.a. om nogle personspørgsmål i fakultetet, forelagde han i et langt promemoria fakultetet nogle tanker om brugen af adjunkter, fagfordeling mellem professorerne, tidsbegrænsning af varigheden af et fags og det fulde pensums gennemgang, brugen af trykte lærebøger »ledetråde«, en forberedelseseksamen i hjælpevidenskaber, brugen af manuduktion og af professorernes private forelæsninger, en studieplan for de studerende etc. Men der kom ikke nogen vedtagelse ud af dette forsøg på at vække fakultetet til eftertanke.

Nogle spørgsmål vendte imidlertid tilbage. Den juridiske studieordning fik en fornyelse ved en forordning af 26. januar 1821. (2) Den havde som hovedformål at trænge den private manuduktion tilbage og sætte universitetsundervisningen i højsædet. Terminologisk ændres »den latinsk-juridiske

Examen« til »den fuldstændige juridiske Embeds-Examen«, og der benyttes danske fagbetegnelser i stedet for de gamle latinske.

Der sker ved forordningen en udvidelse af fagkredsen, og dansk ret får en mere fremtrædende plads. Den øgede fagplan rejste – som det ofte senere skulle blive tilfældet – det problem hvorledes man skaffede plads til fag af stigende betydning uden at acceptere en studieforlængelse. Blandt de nye fag fremhævede man sø- og handelsret og landboret, de første vigtige især for handelshusene, det sidste af betydning for landets største befolkningsgruppe. Som forsømte betegnedes også kirkeretten og politiretten; det sidstnævnte fag omfattede spredte områder af den særlovgivning der var vokset i omfang i løbet af 1700-tallet.

I reglerne af 1821 opregnedes følgende discipliner (§ 3):

Encyclopædi (med dele af litterærhistorien og vejledning i det juridiske studium),

Almindelig retslære (også betegnet som natur-, folke- og statsret),

Dansk rets forskellige dele (dvs. civilret, strafferet og proces, med særlige forelæsninger over sø- og handelsret, landboret, kirkeret og politiret),

Dansk retshistorie (»lovhistorie«),

Juridisk hermeneutik (fortolkningslære),

Positiv folkeret og statsret (med særligt henblik på den danske stat),

Statistik (også med særligt henblik på den danske stat) og

Romerret.

Af andre tegn på noget nyt skal kun nævnes en regel om juridisk-praktiske øvelser, med brug af »virkelige Acter, som allerede have været brugte i de ved Retterne selv behandlede Sager«. Disse øvelser og processpillene i det senere omtalte Juridisk-praktiske Selskab var det nærmeste man kom et praktisk islæt i studiet. Det fortjener derfor at blive nævnt at G.L. Baden, en lærd mand og mangeårig dommer, i 1809 havde fremsat et mere radikalt forslag. Ligesom de lægestuderende kommer på sygehuse, »saaledes formener jeg

og den unge Lovstuderende skulle opmuntres ja paalægges som Voluntør at gøre sig dels hos en Prokurator, dels i selve Retternes Kontorer det Praktiske bekendt«.(3)

Studieordningen af 1821 fik nogle mindre væsentlige ændringer ved en forordning af 30. december 1839. (4) Det blev her præciseret at studiet af dansk ret havde tre hovedafdelinger: civilret, kriminalret og proces. Søret og kirkeret fik status som selvstændige fag, medens handelsret, landboret, politiret og hermeneutik blev indlagt i dansk ret. Lovhistorie hed fra nu af Retshistorie. En stærk kritik af studiet i 1830'erne resulterede ikke i 1839 i ændringer af betydning.

Ordningen af 1821 fik en lang levetid. Med enkelte ændringer i 1871 var fagkredsen den samme indtil 1890 da studiet blev delt i to dele, en konsekvens af den øgede stofmængde som antagelig fra 1830 til 1860 havde forlænget den typiske studietid fra 3 til 6-7 år.

Forordningen af 1821 opretholdt dansk-juridisk eksamen under navnet »juridisk Eksamen for ustuderede«.

Fakultetets lærere 1820-1870

I 1820 havde fakultetet fem professorer. (1) De tre ældste - Schlegel, Hurtigkarl og Brorson - var født i 1760'erne, Bornemann var kun 44 år. Yngst var den 28-årige Kolderup-Rosenvinge. Han var elev af Ørsted, men hans indsats kom til at ligge på retshistoriens område.

Sammenlignet med årtierne før 1820 og efter 1870 var der i dette halve århundrede en hyppigere skiftende afgang og tilgang i fakultetet. Seks lærere overgik efter forholdsvis korte funktionstider til anden embedsvirksomhed. De som i de længste perioder kom til at præge fakultetets virksomhed var Kolderup-Rosenvinge, J.E. Larsen, F.C. Bornemann, Gram og Aagesen. Og dog beholdt universitetet ikke nogen af dem til det fyldte 60. år.

Den gamle sondring mellem ordinære og ekstraordinære professorer var endnu gældende. Dens betydning var navnlig knyttet til reglerne om konsistoriums sammensætning. Siden 1817 havde det juridiske fakultet tre medlemmer i konsistorium, og de var professores ordinarii. (2) Normalt blev en ny juridisk professor derfor extraordinarius. Oprykning skete efter anciennitet når en af fakultetets pladser som assessor consistorii var ledig. Kolderup-Rosenvinge måtte vente i 12 år, Scheel og Algreen-Ussing blev ordinarii

straks ved ansættelsen. Fra 1850 betegnede alle professorer som ordinarii.

(3)

I det følgende gives en oversigt over de fem lærerstillinger indehavere i perioden 1820-70. (4) Heraf fremgår noget om hvem der fandtes kvalificerede og hvad der lokkede nogle af dem til igen at forlade universitetet. Udgangspunktet var at alle professorer havde dansk ret som fælles lærefag, men der indtrådte gradvis en fagfordeling.

Da højesteretsassessor Brorson forlod universitetet i 1828 udnævntes assessor i Landover- samt Hof- og Stadsretten *J.O. Hansen* (1795-1854) til hans efterfølger. I modsætning til sin forgænger fik Hansen ikke titel af professor extraordinarius. Men man ville gerne fortsat have en dygtig praktisk jurist knyttet til undervisningen. *J.O. Hansen* forlod undervisningen efter kun 3 år. Efter ham udnævntes assessor ved politimesterembedet i København *J.E. Larsen* (1799-1856) til professor i heltidsstilling. Han kom fra beskedne kår i København. Efter folkeskolen fik han en skriverstilling, bestod 17 år gammel juridisk eksamen for ustuderede og tog eksamen artium og embedseksamen. I sin ansøgning om professoratet anførte han at han kunne læse over gældende ret; resten måtte han lære efterhånden. Det skulle også vise sig at *Larsen* var hvad man dengang kaldte en »acquisition« for fakultetet. Han blev desuden politisk aktiv som stænderdeputeret, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og fra 1849 af Folketinget. Efter 25 år ved universitetet udnævntes *Larsen* i 1856 til Højesterets justitarius. Hans professorat stod ubesat i nogle år, indtil *C.G. Holck* (1834-68) blev konstitueret i 1861 og udnævnt i 1862. *Holck* døde under et ophold i udlandet, kun 34 år gammel.

Efter Hurtigkarls død i 1829 blev der afholdt konkurrence mellem to ansøgere, *J.C. Kall* og *P.G. Bang*. De var begge blevet cand.jur. i 1816 og licentiat i 1819. *Bang* blev dr.jur. i 1820, *Kall* først i 1828. *Kalls* licentiatafhandling blev bedømt som den bedste, og han var blevet foretrukket da de begge søgte stillingen som notar ved fakultetet i 1819. *Bang* havde derefter været i udlandet. (5) Ansøgerne holdt konkurrenceforelæsninger over opgivne emner på dansk og latin. (6) Efter censorernes indstilling blev *P.G. Bang* (1797-1861) udnævnt i 1830. Han havde hidtil været dommer. Allerede efter seks års ansættelse tog *Bang* imidlertid mod valg som direktør for Nationalbanken. I sin ansøgning om kongens godkendelse skrev han: »Med Taknemmelighed erkender jeg, at min Virksomhed i denne Stilling som Professor i flere Henseender har været fyldestgørende og glædelig for mig, men jeg har dog beholdt en større Tilbøjelighed til praktiske, især administrative Forretninger,

J.L.A. Kolderup-Rosenvinge (1792-1850) blev cand.jur. i 1813 og derefter licentiat og dr.jur. Han havde i sin studietid læst hos A.S. Ørsted der bemærkede hans usædvanlige evner. Som adjunkt og professor viste han stor alsidighed i undervisningen. Han skrev gode lærebøger i flere fag, men hans vigtigste indsats som forfatter kom til at ligge på retshistoriens område.

og jeg føler en større Dygtighed hos mig til slige Funktioner end til den mere teoretiske Virksomhed. Min økonomiske Stilling og især en talrig Families Forsørgelse gør mig det derfor til Pligt, ej at afvise den Forbedring af mine Kaar, som nu tilbyder sig for mig«. (7) Efter Bangs afgang kunne stillingen ikke besættes på grund af »Universitetets mislige økonomiske Forfatning«. Skønt Universitetsdirektionen gentagne gange havde fremhævet at fakultetet ikke kunne klare sig med mindre end fem stillinger blev der i 1836 besluttet en reduktion til fire. (8) Fakultetet fik stillingen tilbage i 1839 ved ansættelsen af den 29-årige kancellist i Danske Kancelli *F.C. Bornemann* (1810-61), søn af M.H. Bornemann. Han havde studeret ved tyske universiteter og var nylig blevet licentiat på en afhandling der blev berømmet for skarpsindighed. Da Bornemann døde i 1861, knap 51 år gammel, tilfaldt hans stilling *C. Goos* (1835-1917).

Bornemann havde været ansøger allerede i 1836 da en stilling blev ledig efter Schlegels død, men valget måtte dengang stå mellem *Algreen-Ussing* og *Scheel*. Den 37-årige assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten *A.W. Scheel* (1799-1879) blev foretrukket. Scheel forlod universitetet efter kun 10

års forløb og blev generalauditør; i 1850'erne var han i nogle år justitsminister. Scheel efterfulgtes i 1847 af *F.T.J. Gram* (1816-71), nylig hjemkommen fra et studieophold i Tyskland.

Tage Algreen-Ussing (1797-1872) blev udnævnt til professor i 1840 efter M.H. Bornemanns død. Men hans professortid blev kun på fire år, idet han i 1844 blev borgmester i København. Han efterfulgtes af *A. F. Krieger* (1817-1893) der havde vundet en guldmedalje, var licentiat og havde studeret to år i udlandet. Efter 11 år ved universitetet blev Krieger departementschef i ministeriet for Slesvig, igen et eksempel på at betydningsfulde og bedre lønnede poster efterlod en vacance i fakultetet. Krieger efterfulgtes i 1855 af *A. Aagesen* (1826-79) der havde studeret i udlandet. I sin ansøgning skriver Aagesen: »Da jeg dog nærmest har søgt at uddanne mig for en fremtidig Virksomhed som Dommer eller administrativ Embedsmand, ville jeg ikke have vovet at melde mig til Ansættelse ved Universitetet, naar jeg ikke af flere indsigtsfulde Mænd dertil var bleven opfordret, og jeg ikke tillige nærede det Ønske og Haab at kunne trænge dybere ind i Videnskaben, end mine Forhold hidtil har tilladt det«. (9)

Fra 1840 var Kolderup-Rosenvinge den ældste i fakultetet. I 1850 måtte han begive sig ud på en rekreationsrejse, og han døde i Nantes i august 1850. Han efterfulgtes i 1851 af den kun 28-årige *Peter Vedel* (1823-1911) der havde guldmedaljen og havde studeret i udlandet. Krieger opfordrede stærkt Vedel til at søge den ledige stilling, men selv følte han at den ikke lå for ham, og kun under tvivl gav han efter. (10) Syv år senere tog han mod en opfordring der stemte med hans interesser og blev chef for Udenrigsministeriets 1. afdeling. Han blev efterfulgt af *J. Nellemann* (1831-1906), og med ham er vi på tærsklen til en ny tid.

Vacance ved fakultetet betød dengang ikke uden videre at der skulle udnævnes en professor. En stilling kunne besættes ved udnævnelse af en lektor. (11) I perioden mellem 1839 og 1861 var næsten alle lærere lektorer før de blev professorer; deres gennemsnitlige alder ved lektorudnævnelsen var knap 28 år. Man foretrak i almindelighed ansættelse som lektor når ansøgeren endnu ikke havde været forelæser og heller ikke havde en videnskabelig produktion eller praktiske erfaringer. En lektoransættelse behøvede ikke at vare mere end et eller to år. I mangel af fuldt uddannede jurister viste fakultetet stor villighed til at satse på unge mennesker hvis evner man kendte. Næsten alle de nyudnævnte havde haft studieophold i udlandet. En sådan rejse blev betragtet som et væsentligt led i en faglig uddannelse.

Foruden de faste lærere omfattede lærerstaben fra 1847 *C.C. Hall* (1812-

88) der blev ansat som docent i romerret og fra 1851 havde titel af professor. Halls undervisning ophørte da han blev minister i 1854.

I forbindelse med oprettelsen af et studium i statsvidenskab (national-økonomi) blev det juridiske fakultet i 1848 til det rets- og statsvidenskabelige fakultet. Det havde 8 normerede professorater; juristernes andel i disse vil senere blive omtalt. (12) Juristerne havde i 1861 et ungt fakultet. Nellesmann, Holck og Goos var ikke fyldt 30 år, Aagesen var 35 og Gram 45.

Ved Holcks død i 1868 fremsatte fakultetet nogle synspunkter der kom til at gælde i endnu ca. 100 år. Generelt fandt man det afgørende at en ansøger var professorkompetent i kraft af sin indsats på et eller andet område, selv om det ikke var det som ville høre under den ledige stilling. Man kunne med andre ord nære tillid til at den kvalificerede også ville komme til at vise sine evner på et område som han nu var mindre fortrolig med. Fordelingen af undervisningsfagene tilkom professorerne og skulle sikre at alle fag blev passet. (13)

Seks juridiske professorer tog del i det politiske liv der voksede frem efter 1830 og fastholdt nogle på Rigsdagen efter grundlovens vedtagelse. Der er ingen grund til at fortælle nærmere om denne politiske virksomhed. (14) Den begyndte med de første stænderforsamlinger 1835-36. Den unge iltet liberale Tage Algreen-Ussing blev valgt til Roskilde sammen med P.G. Bang. Schlegel var kongevalgt samme sted, men blev af sygdom forhindret i at deltage og blev erstattet af cand.jur. J.F. Schouw, der godt kan regnes blandt juristerne selvom han var professor i botanik. Algreen-Ussing var notarius ved fakultetet og tragtede vel allerede da efter at blive professor. Han hævdede sit eget værd ved i et brev til en ukendt adressat at skrive om »den taagede Doctor-Lærdom, hvori vore Jurister svæve om, og som gjør dem uskikkede til alle praktiske Forretninger«. (15) På stændermøderne var professorerne sammen med den kgl. kommissarius A.S. Ørsted. De traf også mange praktiskere med hvem de kunne få en snak om gamle dage og om retslivet i købstæderne. I Roskilde 1835-36 var ikke mindre end 40 % af de deputerede jurister (27 % cand.jur. og 13 % exam.jur.). I Viborg 1836 var der endog 45 % jurister; her var et flertal af examinati. Det er ikke mindst prokuratorerne i byerne der har været egnede talsmænd i de første folkerepræsentationer. Men der var også dommere og amtmænd, og der var jurister som havde slået sig ned på familiegodser eller andre større landejendomme uden at være tynget af juridisk beskæftigelse. (16)

Retsvidenskaben

Anders Sandøe Ørsted

A.S. Ørsted (1778-1860) bestod den juridiske embedseksamen med udmærkelse i januar 1799 i en alder af 20 år. (1) Det følgende år deltog han i en konkurrence om et ledigt adjunktur ved fakultetet, men stillingen tilfaldt den to år ældre M.H. Bornemann der senere blev professor. I stedet søgte og fik Ørsted i 1801 en stilling som dommer (assessor) i Hof- og Stadsretten, fra 1805 tillige overret for Østifterne. I 1810 indtrådte han i Højesteret. Men 12 års dommergerning blev afsluttet i 1813 da Ørsted udnævntes til deputeret i Danske Kancelli. Fra 1825 var han tillige generalprokurør. Da indtraf i 1826 den for det enevældige styre beskæmmende begivenhed at kongen gav Ørsted et skriveforbud (med begrænsede undtagelser) og satte ham fra lærerposten ved pastoralseminariet, fordi han midt i en aktuel sag om kirkelige spørgsmål offentliggjorde afhandlingen *Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?* (2) Det alvorlige indgreb svækkede ikke Ørsteds trofasthed over for statsstyret, som heller ikke slog af på sin tillid til ham. I det nye politiske livs første dag gry var han kongens repræsentant som kommissarius ved Stænderforsamlingerne. Senere blev han medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling. Ørsted kom også i Landstinget, spillede i en halv snes år en politisk rolle og fik ministerposter. (3) Men den Ørsted som i sin ungdom havde hyldet franske ideer om frihed og lighed og senere hørt til Danske Kancellis liberale fløj blev i nogen grad en isoleret skikkelse. Han fuldførte erindringsværket *Af mit Livs og min Tids Historie* I-IV (1851-57) og døde i 1860. (4)

Det er Ørsteds juridiske forfatterskab der begrunder hans plads i denne fremstilling. Skribentvirksomheden har han på en næsten ubegribelig måde dyrket jævnsides med embedspligterne, og i dommerårene har han desuden haft en udstrakt juridisk undervisning. I 1. bind af *Mit Liv og min Tid* skriver Ørsted om hvorledes årene i Hof- og Stadsretten lærte ham at forbinde praksis med teoretiske studier. Om arbejdet med sagerne fortæller han at hans øje »med en mere end sædvanlig Hurtighed gjennemløb Acterne uden

Anders Sandøe Ørsted (1778-1860) grundlagde en dansk-norsk retsvidenskab. Ingen har siden behersket så mange af juraens discipliner. Det er ikke til at forstå hvorledes et så omfattende forfatterskab kunne være resultatet af en dommers og kollegieembedsmands arbejde i fritimerne. Ørsteds teoretiske landvindinger skyldtes ikke mindst at hans dommerår gav ham indsigt i rettens væsen og vækst. Han var dommer i Hof- og Stadsretten da Hans Hansen portrætterede ham i 1806. Frederiksborgmuseet.

at oversee Noget af det, hvorpaa det kunne komme an«. (5) Denne evne til hurtig opfattelse af skrevne tekster, kombineret med en utrolig hukommelse, kendetegner i endnu højere grad Ørsteds brug af lovregler og af den omfattende juridiske litteratur han satte sig ind i.

I universitetets kreds bevægede Ørsted sig kun i periferien: som lærer ved pastoralseminariet, som juridisk censor og som medlem af en studiekommision i 1830'erne. Men han blev århundredets læremester. (6)

Ørsteds lyst og evne til at dyrke studier blev tidligt lagt for dagen. I sin studietid udgav han den prisbelønnede afhandling *Over Sammenhængen mellem Dydelærens og Retslærens Princip I-II*, 1798. I årene 1798-1801 publicerede han artikler og anmeldelser, mange af dem med emner fra filosofien. Et juridisk emne havde hans andet store arbejde, *Forsøg til en rigtig Fortolkning og Bedømmelse over Forordningen om Trykkefrihedens Grændser*, 1801, et ikke efter planen afsluttet værk hvor Ørsted ville sprede kendskab til trykkefrihedsforordningen af 1799. Fra dommerudnævnelsen i 1801 ser man Ørsteds arbejder tage retning mod aktuelle og vanskelige punkter i gældende ret. Nu indledtes også hans virksomhed som tidsskriftsudgiver; her skabtes et forum for offentliggørelse af domme og afhandlinger.

Fra årene 1804-12 stammer Ørstedes første større værk om civilretlige emner: *Supplement til afdøde Generalauditeur Nørregaards Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret* I-III. Som titlen antyder havde værket en ejendommelig struktur, idet det var formet som berigtigelser og uddybninger til professor Nørregaards trykte forelæsninger fra 1784-97. Nørregaards værk var nyere af år end i sin juridiske metode, og Ørsted har allerede i sin studietid gjort notater om det der burde lyde anderledes. En lignende fremgangsmåde som i *Supplement* benyttede Ørsted da han i årene 1822-35 behandlede de samme og endnu flere emnekredse i en stærkt udvidet form. Her var det professor Hurtigkarls *Privatret* fra 1813-20 han tog som grundlag. Ørstedes værk har derfor titlen: *Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed, med stadigt Hensyn til Hr. Etatsraad og Professor Hurtigkarls Lærebog*, I-VI.

Ørsted skrev sin prisafhandling under stærk indflydelse af Kants filosofi; senere var det en tilslutning med reservationer. (7) I løbet af et års tid efter prisskriftet gav Fichte ham noget nyt, navnlig ved en stærkere betoning af retten som en statslig tvangsorden. Men også i forhold til Fichte indtrådte der en modning af Ørstedes tænkning. For så vidt angår Ørstedes syn på retsbegrebet i årene efter 1799 kan man holde sig til to afhandlinger der kan dateres til senest 1807 og 1811: *Om Forholdet mellem Religion og Stat* og *Om Grænserne mellem Theorie og Praxis i Sædelæren*. (8) De var blandt de første i den store samling af ældre og nye arbejder som Ørsted udgav under titlen *Eunomia* I-IV, 1815-22. (9)

For Ørsted er retten uløseligt knyttet til statssamfundet. Det er staten der fastsætter retsregler og sætter sit myndighedssystem og sine tvangsmidler bag reglerne. I Ørstedes forestillinger er der ingen plads for en naturret, for enten har staten optaget en naturretlig sætning i sin ret, eller også er den blot en moralsk anbefaling der kan tale for en lovændring. Det vakte kritik hos Ørsted at Fichte i sin retslære på en lidt skræmmende måde gjorde den positive ret til en tvangsorden. Han savnede en idealitet i retsbegrebet hvis det ikke skulle reduceres til politiforanstaltninger. Han fremhævede herved at det meget mindre er frygt for tvangstrusler end faktorer som pligt- og æresfølelse, respekt for myndighederne etc. der holder borgerne inden for grænserne af det tilladte. Etableringen af et samfund, en stat og en ret betyder at individernes udvortes frihed betrygges, samtidig med at den holdes inden for de grænser som bestemmes af hensynet til andre individer. Fichtes system antog et skarpt skel mellem moral og ret, mellem betryggelsen af den indre frihed (der udfolder sig gennem samvittigheden) og den ydre frihed

(den handlefrihed som staten afstikker). Men således forholder det sig ikke for Ørsted. Der er i rettens væsen et idealt element der består i at realisere »Menneskenes Totaløjemed«. Staten bør gennem sin retsorden »frembringe Organisationen af de skønneste, ædleste, lykkeligste, med Menneskets fysiske og moralske Interesse mest harmoniske udvortes Forhold, hvortil offentlig Forsorg (dvs. offentlige foranstaltninger) kan lede«. Uden at udlede den positive rets begreb af moralloven har Ørsted genoprettet en forbindelse mellem moral og ret. Men der er moralske bud som ikke kan blive til ret, og der er retssætninger som ikke rummer en moralsk fornuft. Moralen kan ikke fortrænge en positiv retsregel.

Ørsted gør op med den overleverede teoris tanke om retten som et statisk system af ofte meget generelle regler, med loven og lovgiverens formodede vilje som de afgørende kilder til positiv ret. I stedet fremstiller han retten som en orden der altid er i udvikling. Retten har andre kilder end de skrevne: sædvaner, kutymmer, analogier, præjudikater etc. Den dannes ved »den naturlige Retsfølelse, den sunde Fornuft, det borgerlige Livs Tarv, Retsgjenstandenes Natur og Folkets Sæder«. (10) Det har derfor været let at se at Ørsted kan jævnføres med den historiske skole i Tyskland, hvis førstemand Savigny navnlig vandt berømmelse fra omkring 1815. (11) Alligevel var Ørsted og Savigny uhyre forskellige.

Det er ikke overraskende at Ørsteds udredninger undertiden slår over i en lovgivningsfilosofi, fordi rettens øjemed kan kræve ny lovgivning. Den lovgivende magt kan ikke blot lade udviklingen gå sin gang i retslivet. Loven skal udrydde det forkerte og skadelige, fjerne uvished, fremme samfundets nye målsætninger etc. Mere interessant er imidlertid Ørsteds fremhævelse af domstolens opgave med rettens udvikling fra sag til sag. Virkeligheden frembyder uendelig mange flere variationer end dem der kan komme til udtryk i eller udledes af lovens eller retsvidenskabens formuleringer. Ret skabes eller tydeliggøres ved dommerens skøn og hans beslutning om hvorvidt sagens faktum skal henføres under loven eller ej: »Ligesom nu den rene Fornuft ikke formaaer nøjagtigen at bestemme og begrændse den Pligt, der gaaer ud paa at underkaste sig en vis, ved en offentlig Myndighed stadfæstet udvortes Orden, saaledes vil det og let finde sig, at den Virksomhed, hvorved den offentlige Myndighed fastsætter den Retsorden, der skal herske mellem Borgerne, i meget er overladt til den frie, ved intet nøjagtigt afgrændset Begreb bundne, Dømmekraft. At denne hele Virksomhed ingen anden Norm kan have end at frembringe de Samfundsformer, som for vor sædelige Bestemmelse ere de meest velgjørende, er ... indlysende«. (12)

Med sådanne overvejelser, der både rummer semantiske pointer med hensyn til lovforståelsen og en skepsis over for den simple logiske slutning fra lov til retsafgørelse, lægger Ørsted grunden til en mere tidssvarende lære om retskilderne. 1. bind af hans *Haandbog* handler om loven og dens fortolkning og andre retskilder. Med mange eksempler viser han problemer og variationer ved lovenes fortolkning, men også brugen af uskrevne retskilder. Også betydningen af ældre love og retsforestillinger og af romerretten omtales. På civilretlige områder har Ørsted regnet med et betydeligt spillerum for udvikling af en dommerskabt ret hvor lovgrundlaget var ufuldkomment. Det var hans standpunkt at det ikke kunne tilrådes at skride til udarbejdelsen af en ny almindelig lovbog. Ørsted måtte foretrække betegnelsen »retsvidenskab« frem for »lovkyndighed«, og udtryk som »naturlig ret«, »fornuft« og »sagens natur« har en anden betydning hos ham end i naturretten.

Det 18. årh. havde efterladt en retslære der énsidigt kredsede om den lovbundne eller ved spekulation udfundne regel, men ikke interesserede sig for dommerrollen og sagens afgørelse. Teorien dyrkede desuden kun i ringe grad problemerne omkring sandhedens erkendelse i retten, fastlæggelsen af det faktum som skulle bedømmes retligt. Ørsted satte næsten alle aspekter af dansk bevislære i et nyt lys. Det betød et brud med de lovregulerede bevismidler. Ørsted argumenterede indgående for den opfattelse at juridisk visshed er forankret i dommerens skøn, dømmekraft og overbevisning vedrørende faktiske forhold. I denne sammenhæng fandt også hans anerkendelse af indiciebeviset sin plads. (13).

Med undtagelse af retshistorie og romerret blev det på alle områder opgaven for fakultetets lærere at forvalte arven efter Ørsted. I oversigten i det følgende udelades statsret, forvaltningsret og folkeret. Hvad der kan siges om disse fag i årene 1820-70 kan placeres som en optakt til den følgende periode.

Almindelig retslære

Efter studieforordningen af 1821 hed et læsefag »den almindelige Retslære« med tilføjelsen: »Natur-, Folke- og Statsretten«. Den moderate studieændring af 1839 slettede denne tilføjelse. Naturretten mistede sin betydning, og folke- og statsretten blev i stigende grad dyrket som grene af den gældende ret.

Efter Nørregaards og Schlegels bøger om *Naturret* kom der ikke nogen ny fremstilling. Men de ældste ved fakultetet gav ikke slip på de forestillinger

som de var oplært i. Schlegel gentog i *Juridisk Encyclopædie* 1825 at naturlig ret er de evige og uforanderlige normer som grunder sig på fornuften. I fortællingen til denne bog oplyste Schlegel at han siden 1798 havde holdt diktatforelæsninger over encyclopædien. Han havde altså været 25 år om at opdage at en bog var bedre end diktater til indføring i studiet. M.H. Bornemann udgav i 1832 *Den almindelige Retslære I*, en helt forældet bog. Der synes ikke at være anmeldt forelæsninger i naturret efter 1840.

Det kunne omkring 1840 være noget uvist hvad faget almindelig retslære egentlig skulle beskæftige sig med. Om næsten alle de nye professorer må det konstateres at de ikke havde nogen udtalt interesse for juraens filosofisk prægede problemer. I et indlæg til studiekommissionen i 1834 bemærkede Ørsted at der ikke syntes at være vanskeligheder ved at besætte ledige stillinger med mænd fra det praktiske retsliv. Men han tilføjede »at dette dog kun gjælder med Hensyn til de Læreposter, som fornemmelig have Fædrelandets Lovkyndighed til Gjenstand, og at man vel turde blive forlegen, naar der var Spørgsmaal om en ny Docent for den philosophiske Retslære, for Romerretten eller for jus publicum. Hvad i Særdeleshed den philosophiske Retslære angaaer, saa er det vist nok, at man nu hos de Studerende ei finder den levende Interesse, der viste sig hos de mere opvakte af de studerende Jurister i Slutningen af det forrige Seculum, men dette staaer tildeels i Forbindelse med de senere Forandringer i de philosophiske Forestillingsmaader«. (1) Det har været Ørsteds mening at den nyere filosofi ikke på samme måde som i sin tid Kant og Fichte tilskyndede yngre jurister til at dyrke den almindelige retslære.

Der var imidlertid på den tid en ung jurist, H.M. Bornemanns søn Frederik Christian, der dyrkede nyere filosofi med liv og sjæl. Men han bevægede sig i en helt anden sfære end Ørsted.

F.C. Bornemann kom til fakultetet som lektor i 1839, i en alder af knap 30 år, og blev professor året efter. Fra sin tidligste ungdom havde han hørt til en kreds om teologen H.L. Martensen, den senere biskop, hvor man diskuterede filosofiske, teologiske, æstetiske og politiske anliggender. (2) I denne kreds skal Bornemann med iver og veltalenhed have lagt sin usædvanlige begavelse for dagen; han var ifølge en af deltagerne af og til »hoven og stridslysten«, men meget beundret. (3) Fra hans studietid og embedseksamen med udmærkelse vidste jurister at han var et usædvanligt talent. Martensen og han var sammen på et længere studieophold i Tyskland.

Af retsfilosofiske arbejder publicerede Bornemann selv kun et *Indledningsforedrag* og afhandlingen *Om Retsordenens Natur og Væsen*, 1845. Alt

det øvrige blev udgivet i Samlede Skrifter I-V efter hans død; han blev kun 50 år. Bornemanns forelæsning fra 1839 stiller Ørsted i et dobbelt lys. Bornemann priser Ørsted for hans »levende Retsanskuelse, der i de concrete Retsforhold ved et genialt Blik næsten altid lader ham finde det Resultat, som den omhyggeligste videnskabelige Begrundelse ligeledes maatte erkjende for det Rette...« Men det er jo kun eksegesen Ørsted har dyrket. Således har ifølge Bornemann også senere forfattere arbejdet med at klargøre gældende ret, men dette er – med en unægtelig overraskende vending – »af en langt mere underordnet Betydning for Videnskaben end for Livet«. Bornemann vil introducere en filosofisk behandling af retsvidenskaben. (4) Man kan vanskeligt undgå at sammenligne denne entrée på forskerbanen med den som blev gjort henved 100 år senere af Alf Ross, også han en kandidat med udmærkelse og filosofiske interesser, men nu med sigte på at vende fagets spekulative grundlag bort fra bl.a. Bornemann og tilbage til Ørsted.

Bornemanns holdepunkter i filosofien var Schelling og Hegel og nogle yngre tyskere. I 1842-43 holdt han *Forelæsninger over den nyere Retsphilosophies Historie*. »Det var Schellings og Hegels Mission at gjøre den absolute Idealisme til det herskende System. Dette er, trods alle Divergentser, den nærværende Tids Philosophie. Grundanskuelsen er denne: Universet er Aabenbarelse af det Absolute, Gud, der ikke er udenfor, men immanent. Det Uendelige er i det Endelige; det aabenbarer sig i dette«. (5) Det er allerede med dette citat klart at Bornemann ikke kunne opfatte retsordenen som rent menneskeværk.

Bornemanns vigtigste arbejde i retsfilosofien er de *Foredrag over den almindelige Rets- og Statslære* som udgør bind I af hans Samlede Skrifter. Grundlaget for teksten er i hovedsagen forelæsninger fra 1849-50. (6) Hos Bornemann hedder det i en indledning: »Alle Retsbestemmelser referere sig til de ydre Samqvems- og Samfundsforhold mellem Menneskene. De sætte Grændser for Menneskenes Handling, forsaavidt den griber ind i den ydre Samfundstilstand«. Om menneskene må det nu videre siges at de, ud over at være levende organismer som planter og dyr, har »et overnaturligt og oversandseligt Almeenliv«, hvor det sande, skønne og gode giver deres bevidsthed uendeligt indhold. Skønt menneskets livssfærer kan synes meget forskellige og adskilte, er enhver delagtig i det uendelige væsens åndelige rige. Blandt livssfærerne er retsordenen. Den er ikke noget rent menneskeskabt, men heller ikke identisk med moralen, skønt de har noget til fælles. Retsordenen er resultatet af en »sædelig Retsbevidsthed«, ikke således at enhver har dens grundlove skrevet i hjertet, men enhver har en umiddelbar bevidsthed

Ved Københavns bombardement i 1807 blev den gamle auditoriebygning ødelagt. I henved 30 år led undervisningen under dårlige pladsforhold, medens der blev arbejdet med planer om nyt byggeri. Arkitekten var Peder Malling, elev af C.F. Hansen (hvis Metropolitanskoles ses i baggrunden), men med stiltendenser der fjernede ham fra Hansens nyklassicisme. Hovedbygningen stod færdig i 1836, og universitetet havde omsider fået sin naturlige facade ud mod Frue Kirke. Tegning af C. Lund ca. 1840, Det kgl. Bibliotek.

om at han bør respektere den bestående retsorden. »Retsbevidstheden er en Almeenbevidsthed i egentlig Forstand«, og den har »en overveiende objectiv, uindividuel Character«. Retsordenen bliver ikke til ved en fri individuel produktion, men ved en nødvendig udvikling. »Saaledes have vi da i Retsordenen en Tingenes Orden, der vel forsaavidt hører Endeligheden til, som den gaaer ud paa en Anordning af endelige Forhold, fra Endelighedens eget Standpunct, men som derhos eo ipso er baseret paa et oversandseligt Princip, idet den skal fyldestgjøre Fordringer, som udgaae fra Aandens uendelige Væsen«. Retsordenen er »den objective Sædeligheds, Samfundssædelighedens Rige«. I modsætning hertil er moralen »Individets Uddannelse til sand, uendelig Personlighed«. Om forholdet mellem dem siger Bornemann: »Alle Retsforhold ere altsaa tillige moralske Forhold, men de moralske Forhold ere ikke alle tillige Retsforhold«. Dette må ikke opfattes således at retsområdet simpelthen er en del af moralen; fx har retten også som noget sekundært »Nyttens og Hensigtsmæssighedens Princip«. Og retten er et system der rå-

der over fysisk tvang mod individerne, i visse tilfælde en efterfølgende magt der »gjenopretter Retsordenens Herredømme over Individet«.

Det tilfaldt Bornemann at behandle to juridiske fag, strafferet og arveret, efter den gældende danske ret. I indledningsforelæsnngen fra 1839 var det vistnok hans forventning at den deskriptive fremstilling ville vise sig at være påvirket af fordybelsen i retsfilosofien. Det synes imidlertid ikke at være tilfældet. Man kan læse Bornemanns velskrevne retsfilosofi som et tidsdokument uden at tænke over om den har noget at gøre med datidens ret og retsvidenskab. Bornemanns fremstilling viser noget om hvad der kan ske når en filosofisk luftning går over landet.

Civilret

A.S. Ørsted blev ikke grundlægger af nogen ny juridisk systematik. Da kommentarerne til Danske Lov blev forladt måtte man i Danmark tænke over hvorledes den ældre ordning af retsstoffet kunne afløses af en anden systematik. Men Ørsted affandt sig med den inddeling han fandt i tidens bøger. (1) Hovedsagen var jo at finde de mest praktiske steder til redegørelser for de enkelte retsforhold. En klar sondring mellem privatret og offentlig ret kendte den tid ikke. Der havde været en tilbøjelighed til at henhøre strafferetten under privatretten, men Ørsted indså at fag som strafferet og proces også kunne kaldes offentlig ret.

I forarbejderne til studieændringen af 1839 ser man en meningsforskel som tilsyneladende kun er af terminologisk art, men rummer mere end det. Studiekommissionen havde foreslået at 1821-forordningens udtryk »den danske Ret med dens forskellige Afdelinger« blev ændret til dansk ret med dens tre hovedafdelinger: »Civilret, Criminalret og Proces«. Det skete også. Men forinden havde fakultetet gjort gældende »at det maa ansees som uhensigtsmæssigt, at der gives en Lovforskrift angaaende det System, der skal følges, da Systemet er noget af det Videnskabelige, som bestandigen uddannes, og det ikke lader sig sige, hvilket System der bør gives absolut Fortrin for det andet«. (2) Fakultetets standpunkt til forslaget forekommer ret uforståeligt. Man vidste jo at undervisning og bøger i civilret, kriminalret og proces var de tre forskellige foretagender som lærerne skulle beskæftige sig med.

Hurtigkarl havde sin civilretlige systematik fra Nørregaard. Inddelingen var enkel: efter en indledning om loven fulgte Personernes Ret og Tingenes

Ret. (3) Disse overskrifter omfattede ganske uensartede emner. Således blev øvrighed behandlet under Personernes Ret, fordi øvrigheds personer var en kategori i inddelingen af personer. Tingenes Ret var noget andet end den senere Tingsret. Her finder man bl.a. arv i henhold til loven eller efter testamente, kontrakter, køb og salg, fuldmagt og skadeserstatning. Det er let at se at en sådan civilretlig systematik måtte afløses af noget andet.

J.E. Larsen er den første der i undervisningen har foretaget en meget omfattende gennemgang af de civilretlige discipliner. Men disse forelæsninger blev først udgivet i 1857-59. (4) Selv sendte Larsen ikke meget andet end retshistorie i trykken. Da han i 1851 blev indstillet til etatsråd skrev ministeren i sin forestilling til kongen: »man har kun at beklage, at en større litterær Produktivitet fra hans Side ikke er gaaet Haand i Haand med den Skarpsindighed og Lærdom, der udtaler sig i de forholdsvis færre fra ham udkomne videnskabelige Arbejder« (5). Gram skrev efter Larsens død med ham selv som kilde »at han maatte have Alt rigtig bestemt og klart skrevet i Hovedet, før end han kunde bringe det over sin Samvittighed at sætte det paa Papiret, og at han ikke, som saa mangan Anden, kunde nedskrive Løst og Fast«. (6) De trykte forelæsninger er for en stor del holdt mellem 1837 og 1842. Kendskabet til *J.E. Larsens* lærestof har altså i mange år været begrænset til de studerendes læsning af håndskrevne gengivelser. Senere har man kunnet konstatere at Larsen arbejdede med et udmærket overblik over civilrettens grene. Han har sondret mellem privatrettens almindelige del, tingsret, obligationsret, personret, familieret og arveret.

Larsens jævnaldrende kollega *A.W. Scheel* har beskæftiget sig med noget af det samme. Som Larsen nølede Scheel med at give sine resultater fra sig. (7) Hans første hovedværk, *Person- og Familieret, fremstillet efter den danske Lovgivning I-II*, udkom først i 1857-60 og blev i 2. udgave delt i Personret og Familieret. Og hans *Privatrettens almindelige Deel I-II* kom i 1865-66. Med »almindelig del« mener Scheel dels retskildelæren, dels læren om »Retsforholdene i Almindelighed«, dvs det stof som er fælles for personret, tingsret, fordringsret, familieret og arveret. (8) Scheels faglige interesser lå i øvrigt for en stor del på den militære strafferets og rettergangs områder.

Da Larsens og Scheels værker kom på markedet var juristerne allerede begyndt at modtage de meget betydelige arbejder inden for formueretten som blev udsendt af deres yngre kollega *FTJ Gram*. Hans første arbejde, *Den private Søret efter dansk Lovgivning*, udkom i 1851. Derefter fulgte *Den danske Formueret I: Læren om de tinglige Retsforhold*, 1855, II.1: *Læren om Fordringsretsforholdene eller de obligatoriske Retsforhold*, 1860 (samt II.2, 1864) og *Om*

de enkelte Fordringsretsforhold i *Særdeleshed*, 1865. Som titlerne viser er sondringen mellem tinglige rettigheder og fordringsrettigheder blevet fulgt. Læsestoffet i formueret var nu blevet meget stort.

Arveretten er den disciplin hvor ny lovgivning tydeligst sætter et skel. Det skete ved arveforordningen af 1845 som i høj grad skyldtes Ørsteds forslag. (9) Det gamle system var blevet fremstillet i Ørsteds Haandbog IV og af J.E. Larsen i de senere udgivne forelæsninger. Efter forordningen af 1845 blev arveretten behandlet i Algreen-Ussings *Haandbog i den danske Arveret*, 1855, og i Bornemanns *Foredrag over den danske Arveret*, nedskrevet til undervisningen i 1850-51. (10)

Forfatterne fremhævede deres gæld til Ørsted. At udviklingen burde gå i hans retning blev i 1834 sagt med stor overbevisning af den unge nordmand A.M. Schweigaard (1808-70). I stærkt kritiske vendinger vendte han sig mod udviklingen i tysk retsvidenskab. Schweigaard mente at man ikke i Danmark og Norge havde grund til at misunde tyskerne noget; »med Hensyn til Behandlingsmaaden og den videnskabelige Methode har den danske Lovkynlighed ved Ørsted faaet en saa liberal, paa Analysernes sikkre Vei fremskridende og sig sit Formaal bevidst Retning, at hvad enten man tænker sig den i Forhold til den vordende og sig uddannende Retskyndige, eller til den virkelige Anvendelse, eller som Forarbeide for en gjennemgribende Lovrevision, et intensiv langt rigtigere Resultat er vundet«. (11)

Strafferet

Strafferetten var det fag som først viste sin egnethed til at fremstilles i en selvstændig systematisk form. Så tidligt som i årene 1808-12 publicerede A.S. Ørsted i en serie tidsskriftbidrag en fagets almindelige del under titlen *Prøve af en Lærebog i Criminalretten*. (1) I en mere definitiv bearbejdelse præsenterede Ørsted samme emnekreds i den store afhandling *Over de første Grundregler for Straffe-Lovgivning*. (2) Sandsynligvis har Ørsted med denne titel villet sige at den gældende strafferet var på vej mod en ny udformning hvor den almindelige del ville få den behandling som den savnede i Danske Lov. Til Ørsteds arbejde med teorien hører også hans meget indgående *Critik over det nye Udkast til en Straffelovbog for Kongeriget Baiern*, 1823, en kritik der især var rettet mod den tyske retslærde von Gönner. (3)

Ørsted havde beskæftiget sig med strafferetten fra han begyndte at skri-

C.F. Hansens Råd- og Dombus stod færdigt i 1815. Bystyret fik omsider en erstatning for det gamle rådhus mellem Gammeltorv og Nytorv der var brændt i 1795. Men den fornemme bygning skulle også huse Lands-Over- samt Hof- og Stadsretten som i kraft af dommerrekrutteringen lå på et højere fagligt niveau end landets øvrige domstole. Den nye bygning var forbundet med C.F. Hansens samtidig opførte arrestbygning i Slutterigade.

ve. Det meste kan rubriceres under læren om strafferettens øverste principper og om det som han kaldte »Mellemed«, (4) generelle regler og retningslinier om tilregnelse, tilregnelighed, forsøg, medvirken osv. Men der kom også talrige bidrag til strafferettens specielle del, bl.a. de to monografier *Systematisk Udvikling af Begrebet om Tyverie*, 1809, og *Systematisk Udvikling af Materien om Manddrab*, 1819. (5)

Hos Kant havde forbindelsen mellem moral og straf fået den konsekvens at straffen skulle ses som en gengældelse af forbryderens moralske skyld. Denne sammenblanding af begreberne tog Ørsted afstand fra. (6) Det var uholdbart at sætte retten til at håndhæve moralen og lade denne verdens myndigheder opstille målestokke for moralsk skyld. Kriminaliseringen af handlinger og lovens straffetrussel måtte anskues ud fra de formål som det var statens opgave at varetage: at betrygge samfundslivet. Under indflydelse fra Fichte og den tyske strafferetsforfatter *P.J.A. von Feuerbach* (1775-1833) nåede Ørsted frem til den formel som for ham løste problemet. Den straffetrussel som staten knytter til strafferetlige bud og forbud har til formål at bevirke at forbrydelser overhovedet ikke forekommer. Dog er der vigtigere kriminalitetsforebyggende faktorer end loven, nemlig religion, moral,

æresfølelse m.v. (7) Når straffens idømmelse og fuldbyrdelse alligevel kan blive aktuel – og det sker jo sørgeligt ofte – viser staten blot at dens trussel ikke er tomme ord. Ørsted erkendte dog at flertallet af dem der kunne have lyst til at begå forbrydelser har lært mere af et kendskab til afsagte straf-fedomme end af loven som kun få kender. (8) Dette synes i nogen grad at flytte den principielle betoning fra straffeloven til den virkelighed hvor lo-ven ikke har haft effekt. I øvrigt er det efter Ørsteds straffeteori beføjet at lade straf være noget afpasset efter det formål at forebygge den skyldiges tilbagefald. Ørsted støttede også dem der talte for en reform af fængselsvæ-senet. Men et hovedpunkt i hans strafferetlige indsats blev hans skrifter om straffene ikke.

I 1840 fik Ørsted det hverv at udarbejde udkast til en samlet reform af straffelovgivningen. (9) Der er ikke fundet spor af at Ørsted har beskæftiget sig med denne opgave. Derimod tog han del i udarbejdelsen af de fire forord-ninger som i årene 1833-41 bragte nye bestemmelser om en række forbry-delsestyper. (10)

Ørsteds første efterfølger som strafferetsforfatter var *Tage Algreen-Ussing*. Han havde i en ung alder udsendt nogle flyvske skrifter uden for juraen og et par betydningsløse bøger med juridiske »Anmærkninger«. I 1829 udsendte han *Haandbog i den danske Kriminalret I-II*, omfattende både den almindelige og den specielle del. Værket fik en ublid behandling af J.E. Larsen. Han beteg-nede det som grænsende til »Plagiat«, en krænkelse af »Billighed og Anstæn-dighed«, »næsten ikke andet end simple meer eller mindre fuldstændige Ud-tog af Ørsteds Skrifter«. (11) Larsen var for streng. Algreen-Ussings bog var nyttig og kom senere i endnu tre udgaver. Forfatteren havde selv i sit forord fremhævet værkets mangel på originalitet og al strafferets afhængighed af Ørsted. Larsens irritation skyldtes bl.a. at Algreen-Ussing efter hans mening gjorde det vanskeligere for Ørsted at afrunde strafferetten med en systema-tisk fremstilling. Men herom havde Ørsted antagelig ingen planer. Da sidste bind af hans *Haandbog* udkom i 1835 skrev Ørsted at hans travle embedsger-ning ikke ville tillade ham at føje strafferet og proces til værket.

Med den knap 30-årige *F.C. Bornemann* fik fakultetet i 1839 en strafferets-lærer der utvivlsomt gav store løfter om en retsvidenskabelig fremtid. Sam-me år som han blev ansat blev han licentiat med afhandlingen »De crimine raptus« som i 1840 udkom på dansk under titlen *Om Bortførelses-Forbrydel-sen*. (12) Emnet var hentet ind fra strafferettens periferi. Forfatteren gik ud fra »at det dog mere er akademiske Dissertationers Hensigt at være Prøve-stykker, Studier, end egentlig at afhjælpe noget Savn i Literaturen«. Vi kender

Bornemanns behandling af strafferetten fra de forelæsninger der blev trykt i hans *Samlede Skrifter* III og IV.

Bornemanns drøftelse af strafferettens grund og væsen er kompliceret fordi hans retslære er det. Her må et referat begrænses til nogle træk der viser at afstanden til Ørsted er betydelig. Med en slags analogi fra den individuelle morallære (samfundet »er selv en individuel Totalitet, der har ... sin Bevidsthed«) antager Bornemann at samfundsautoriteten består »i Kraft af en sædelig Nødvendighed«, hvorved individerne får »en sædelig Autoritet« over sig. Heraf følger videre at samfundsmagten har straffemyndighed, og den skal udøves således at overtrædelser af absolutte bud uundgåeligt skal have straffen til følge. Retfærdigheden - den sædelige samfundsordens første bud - kræver dette: »Straffen er den Lidelse, Samfundsherredømmet tilføier Forbryderen til Gjengæld for hans Overtrædelse, er paa eengang Opretholdelsen af Lovens Herredømme over Forbryderen og en Opfordring for ham til Forbedring; den fordres derfor af Retfærdigheden ...« (13)

Bornemanns behandling af den positive strafferet er lykkeligt upåvirket af hans ideale straffetanker. Den er velskrevet og selvstændig og giver en velordnet sammenfatning af den almindelige del. Det hører til Bornemanns fortjenester at han nåede at øve en indflydelse på udformningen af den almindelige del i straffeloven af 1866 og motiverne hertil i kommissionsbetænkningen af 1864. (14) Dette er fremhævet af hans kolleger Aagesen og Goos som ikke kan tilbageholde en undren over at kommissionen ikke nævnte Bornemann i betænkningen. (15)

Proces

Alle grene af retsplejen havde haft Ørsteds interesse. Han så betydningen af de spørgsmål der angik nerven i straffesager og civile sager, bl.a. bevisbedømmelsen, partséd, tilståelse og vidnebevis. (1) Uden at blive nogen pionér gav Ørsted de første udgangspunkter for en reformdebat som især fulgte efter grundlovens vedtagelse. Først med tilslutning, senere med skepsis introducerede han fremmede jurysystemer. (2) Læsning inspirerede ham til at drøfte offentlighed og mundtlighed i retsplejen. (3) Han pegede på vigtige sider af retsafgørelsens kvalitet og af folkets møde med retssystemet.

Den første skribent i procesfaget efter 1820 var dommer *J.O. Hansen* som i 1825 udgav en skifteret, forsynet med et anerkendende forord af Ørsted.

Hansen var en teoretisk skolet og praktisk kyndig processualist som blev knyttet til fakultetet, men snart derefter blev kollegieembedsmand. I 1839 udsendte han den første (og eneste) del af *Bidrag til den danske Civilproces*. Da var to af professorerne, P.G. Bang og J.E. Larsen, i fuld gang med i fællesskab at publicere *Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade*, fem bind fra årene 1837-43. Det omfattende værk var ligesom J.O. Hansens Skifteret til stor praktisk nytte, men var dog ikke komplet; straffeprocessen manglede.

Blandt alle fakultetets medlemmer i det 19. årh. er J. Nellemann en af dem der tydeligst har placeret A.S. Ørsted som læremesteren. Han huskede fra sine unge år i 1850'erne at hans samtidige ikke læste Ørsted i tilstrækkelig grad. (4) I sit bidrag til værket om Ørsteds betydning skrev Nellemann i 1885: »I ingen Del af den danske og norske Retsvidenskab har Ørsted udøvet en større og varigere Indflydelse end i Processen«. (5) Hvis man med lige så god grund kunne nævne strafferetten og civilretten, er Nellemanns vurdering dog forståelig. Som de bedste processuelle værker efter Ørsteds tid må man bedømme dem der fra 1860'erne blev udsendt af Nellemann: *Den ordinaire civile Procesmaade*, 1864, *Civilprocessens almindelige Deel*, 1868, og *Læren om Execution og Auction*, 1871. Det faldt i Nellemanns lod at tage del i forberedelserne til en procesreform. Han skrev vigtige dele af den første proceskommissions udkast. Særlig vigtigt for ham måtte det være at argumentere for mundtlighedens og bevisumiddelbarhedens principper. Det var også hans emne som indleder på det 1. nordiske juristmøde i København i 1872.

Det tilfaldt især C. Goos at behandle straffeprocessen. Han skrev *Udkast til Lov om Strafferetsplejen med Motiver*, 1873, samt to meget læseværdige afhandlinger i universitetsfestskrifter: *Strafferetsplejens almindelige Grundsætninger*, 1878, og *Den danske Straffeproses i Forhold til Strafferetsplejens Grundsætninger fra Christian V's Lov til Nutiden*, 1880.

Retshistorie og romerret

I *retshistorien* var der en forskningsmæssig kontinuitet fra det 18. til det 19. årh. Faget var grundlagt af P. Kofod Ancher. Hans arbejde var efter 1800 blevet genudgivet og fortsat af J.F.W. Schlegel hvis retshistoriske hovedværk *Om de gamle Danskes Retssædvaner og Autonomie* udkom i 1827. (1)

Betydeligere som retshistoriker var dog den yngre kollega J.L.A. Kolderup-Rosenvinge. Han havde inden for få år vundet både guldmedalje og licenti-

at- og doktorgraden med retshistoriske afhandlinger. Hans *Grundrids af den danske Lovhistorie* I-II, 1822-23 (hvor titlens Lovhistorie i de følgende udgaver blev til Retshistorie), var nærværende og forståeligt for dem der kendte gældende dansk ret. Værket udkom også på tysk. Af lige så stor betydning som denne retshistorie og en lang række andre afhandlinger blev Kolderup-Rosenvinges udgivervirksomhed: *Samling af gamle danske Love* I-V, 1821-46, og *Udvalg af gamle danske Domme afsagte paa Kongens Retterting og paa Lands-ting* I-IV, 1842-48. Disse publikationer betød en stor landvinding, bl.a. ved at placere de retlige kilder mere centralt i den almindelige historieskrivning. (2)

Den meget alsidige *J.E. Larsen* havde i sine unge år vakt opmærksomhed ved retshistoriske undersøgelser, af hvilke den mest omfattende var *Bidrag til de gamle danske Provindsiallovbøgers Historie*, 1827-28. Retshistorien som fag overtog han først efter Kolderup-Rosenvinges død. Fra Larsens professortid stammer afhandlinger om kongeværdighedens arvelighed i ældre tid og om danske rigsdage og rigsforsamlinger. 1848-51 bidrog han med flere afhandlinger til de *Antislesvigholstenske Fragmenter* der udgik fra Københavns Universitet, og han skrev om Islands statsretlige stilling. Larsen blev den første formand for Den danske historiske Forening som blev stiftet i 1839. I den historiske forening virkede Larsen sammen med den jævnaldrende *P.V. Jacobsen*. Han var ansat i Danske Kancelli og fra 1833 dommer. Det bedst kendte arbejde af ham er *Fremstilling af det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II*, 1833. Det er Jacobsens fortjeneste at have gjort opmærksom på betydningen af centraladministrationens arkiver. (3)

Til disse navne skal føjes slesvigeren *Christian Paulsen*. (4) Han havde fået sin uddannelse 1816-21 ved tyske universiteter og i Kiel, studerede derefter jura i København hvor han erhvervede de akademiske grader med retshistoriske afhandlinger om arveret. I 1825 blev han professor i Kiel. De fleste skrifter handler om slesvigsk ret og har stærke retshistoriske islæt. Det vil senere blive skildret hvorledes han i 1848 kom til København og holdt forelæsninger over slesvigsk ret.

I studiet af *romerretten* kunne danske forfattere ikke ventes at være medlem dem der bidrog til den internationale forskning hvor specialister livs- langt var beskæftiget med kilderne. Men romerret var et studiefag hos os, og professorerne skulle sørge for lærebøger. Til denne opgave var *P.G. Bang* velforberedt da han blev udnævnt i 1830. (5) Han havde dyrket romerretten i udlandet og navnlig studeret hos von Savigny. I 1833-35 udgav han *Lærebog i de til den Romerske private Ret henhørende Discipliner* I-II. Bang blev udnævnt efter en konkurrence hvor en af forelæsningerne havde romerret-

J.E. Larsen (1799-1856) blev ligesom de jævnaldrende Tage Algreen-Ussing, P.G. Bang og A.W. Scheel kendt i bredere kredse for politisk virksomhed under eller efter universitetsansættelsen. Som lærer i retsvidenskab viste Larsen både dygtighed, grundighed og alsidighed, men ikke nogen udpræget evne til at få sin behandling af retsstoffet bragt på tryk. Meget af det som han præsterede i sine lærerår blev først til bøger efter hans død.

ten som emne. I en lang og tung formulering blev navnlig stillet det spørgsmål hvilke grunde der talte for studiet af romerret i Danmark. Bang svar gik ud på *at* romerretten havde en interessant historisk udviklingsgang, *at* den frembød stor rigdom, dybde og skarpsindighed, og *at* den havde påvirket europæisk retsudvikling. (6) Det er tvivlsomt om disse indlysende sandheder kunne begrunde et så stort program for danske studerende som det Bang skitserede.

Spørgsmålet om romerretlig påvirkning af dansk ret blev ikke dengang grundigt dyrket. Det opløser sig i detailstudier. I Thøger Nielsens studier over det 18. årh. siges det bl.a.: »Ved nærmere eftersyn viser det sig, at størstedelen af det romerske og romanistiske islæt netop kun består af rent terminologiske lån og benyttelse af romersk præget systematik, altså kun har været et rent overfladefænomen«. (7)

Det skal kun tilføjes at C.C. Hall i 1851 udgav *Lærebog i den romerske private Ret*, omfattende civilrettens hovedgrene.

Fakultetet og undervisningen

Forelæsningsplaner

Studieforordningen af 1821 ville holde professorerne fast ved deres forpligtelser. En fuldstændig gennemgang af stoffet skulle tilendebringes i løbet af to år. Dette blev i forordningens forarbejder betegnet som den korteste tid en studerende kunne anvende på studiet. Til forskriften herom blev i 1839 føjet at en gennemgang af almindelig retslære, civilret, strafferet, proces, retshistorie, romerret og statistik højst måtte strække sig over to semestre; andre fag skulle gøres færdige på ét semester. Det blev overladt til professorerne at træffe aftale om læseplanen for en to års periode. Om dansk ret hed det i Universitetsdirektionens forestilling at »dennes forskellige Hoveddele (som hidtil bør) foredrages afvekslende af alle Universitets-Professorer, eftersom det er af Vigtighed, at den positive Lovgivnings almindelige Grundsætninger blive Gjenstand for vedvarende Studium af samtlige det juridiske Facultets Medlemmer«. (1) Det var et ønske at der skulle fremskaffes flere lærebøger, derfor også »at enhver Docent tildeles sit bestemte Hovedfag, da han derved opfordres til selv at udarbejde Lærebog«.

I tilknytning til forelæsningerne skulle der holdes eksaminatorier. En forskrift om såkaldte disputereøvelser bortfaldt i 1839.

Reglen om forelæggelse af en to års læseplan blev håndhævet med stor alvor på højeste sted. Fra 1840 indsendte fakultetet et udkast til Universitetsdirektionen der da forsikrede majestæten at alt var i orden. Det viste sig snart at der kunne indtræffe hindringer for at overholde planen. I 1842 måtte direktionen meddele kongen at Algreen-Ussing ikke havde kunnet holde sine forelæsninger i sommersemestret og J.E. Larsen kun nogle af sine. De havde begge været fraværende for at deltage i Stænderforsamlingen. (2) Scheel var syg hele vinteren 1844-45 og på rekreationsophold i udlandet det meste af det følgende år. (3) I 1849 blev ministeriet bemyndiget til selv at træffe afgørelse om godkendelse af læseplanen. I sin forestilling bemærkede ministeri-

et meget rigtigt at den kongelige godkendelse »som Regjeringshandling er af forholdsvis underordnet Betydning«. (4)

Reglen om maksimering af forelæsningsstiden for de enkelte fag gav i 1864 anledning til en fortolkningstvivil. Ministeriet havde bemærket at dansk civilret var planlagt til fire semestre skønt det kun måtte være to. Fakultetet sagde hertil at dansk civilret bestod af to fag. Hvis forordningen af 1839 havde ment ét fag, da måtte dette anses for stiltiende ændret ved centralstyrelsens godkendelse af læseplanerne i alle de mellemliggende år. (5) I forbindelse med en studieændring i 1871 anerkendte ministeriet at dansk civilrets 1. og 2. afdeling var to fag.

Indtil 1850 gjaldt stadig den gamle inddeling af det akademiske år. Der blev undervist fra 1. maj til begyndelsen af oktober og fra 1. november til begyndelsen af april. Undervisningen blev i begge semestre afbrudt af ferier. Ved bekendtgørelse af 13. maj 1850 blev dette ændret. Det akademiske år begyndte nu 23. august, og forelæsningsstiden var to lige lange perioder fra 23. august til 22. december og fra 1. februar til 9. juni. Juleferie og sommerferie lå således mellem semestrene. (6)

Offentlige og private forelæsninger

Studieforordningen af 1821 opretholdt den gamle sondring mellem offentlige og private forelæsninger. Om forelæsninger gjaldt stadig reglerne i fundatsen af 7. maj 1788. Der skulle holdes offentlige forelæsninger over det stof som var mest nødvendigt for alle studerende; andet stof kunne behandles i private kollegier. En professor havde pligt til at holde en offentlig forelæsningsrække i hvert semester og derudover to private. For de sidstnævnte kunne professoren kræve et honorar. Men den der mødte med attest om manglende økonomisk evne blev fritaget for at betale. Private forelæsninger blev holdt hjemme hos professorerne. Det menes at dette også gjaldt nogle af de offentlige forelæsninger i vinterhalvåret, da universitetets lokaler ikke kunne opvarmes før den nye hovedbygning stod færdig. (1)

Der tilføjes her en oversigt over de forelæsningsrækker og den undervisning der har fundet sted i fem semestre 1836-39. Det drejer sig om den korte og for fakultetet ugunstige årrække da antallet af juridiske professorer var reduceret fra fem til fire. (2) På enkelte punkter er det ikke oplyst om undervisningen var offentlig eller privat.

	<i>Bornemann</i>	<i>Kolderup-Rosenvinge</i>	<i>J.E. Larsen</i>	<i>Scheel</i>
<i>Vinter 1836-37</i>	Dele af dansk tingsret, offentlig	Encyclopædi, offentlig	Politiret, offentlig	Søret, privat
	Almindelig retsvidenskab, privat	Kirkeret, privat	Appel i processen, privat	Kriminalret, privat
	Speciel fortolkningslære, privat	Eksaminatorier i folkeret, offentlig	Skriftlige øvelser, privat	Praktiske øvelser, offentlig
<i>Sommer 1837</i>	Dele af dansk tingsret, offentlig	Dansk kirkeret, privat	Landboret, privat	Kriminalret, speciel del, offentlig
	Speciel fortolkningslære, privat	Straffeprocesser, offentlig	Skriftlige øvelser, offentlig	Romerret, privat
	Naturret »i streng Betydning«, privat	Eksaminatorier i dansk retshistorie, offentlig		
<i>Vinter 1837-38</i>	Naturret, offentlig	Dansk retshistorie, privat	Dansk statsret, offentlig	Romerret, privat
	Dele af dansk kriminalret, privat	Encyclopædi, privat	Privatret, almindelig del, privat	Ekstraordinær civilproces, offentlig
	Skriftlige øvelser, privat	Juridiske øvelser, offentlige		
		Eksaminatorier i kirkeret, offentlige		
<i>Sommer 1838</i>	Naturret	Dansk retshistorie, privat	Hertugdømmernes statsret, privat	Romerret, privat og offentlig
	Dele af dansk tingsret, privat	Encyclopædi, offentlig	Dansk personret, privat	Skriftlige øvelser
	Speciel fortolkningslære, privat	Eksaminatorier i encyclopædi, offentlig	Praktiske øvelser, offentlig	
<i>Vinter 1838-39</i>	Naturlig traktatret	Kriminalproces, privat	Politiret, offentlig	Handelsret, offentlig
	Naturlig familieret	Kirkeret, privat	Tingsret, privat	Eksaminatorier i romerret, privat
	Almindelig statsret	Encyclopædi, offentlig	Skriftlige øvelser	Praktiske øvelser, offentlig
	Kriminalret almindelig del	Eksaminatorier i folkeret, offentlig		

F.C. Bornemann (1810-61) blev efter en længere studierejse licentiat i 1839, lektor samme år og professor i 1840. Samtidig giver vidnesbyrd om en lysende begavelse og en livfuld forelæser. Men det blev ikke nogen gevinst for den almindelige retslære efter Ørsted at Bornemann gav sig den Hegelske filosofi i vold og dyrkede retsbegrebet på et meget spekulativt plan. Inden for den positive ret dyrkede han navnlig arveret og strafferet.

Af 43 forelæsningsrækker udgør de centrale discipliner af dansk ret kun ca. en tredjedel. Hertil kommer specialfagene, hyppigst kirkeret. Af de i alt ca. 20 fag har halvdelen kun været på programmet én eller to gange, og af dansk ret kan kun nogle dele være blevet gennemgået. Det er langt fra således at lærerne har foretrukket at gøre studiets centrale fag til genstand for offentlige forelæsninger.

En stor arbejdsbyrde har de fire professorer haft. I løbet af de fem semestre har de gennemsnitlig hver undervist i 8-9 timer ugentlig, i nogle semestre mere. Hvis forelæserne kan roses for deres flid må man sætte spørgsmålstegn ved studenternes. Deltagerne skrev sig på lister når en forelæsningsrække begyndte og når den sluttede, og tallene er oplyst i Selmers Aarbog. Der meldte sig ofte mellem 15 og 30 på et hold, i Bornemanns sidste semestre kun nogle få hos ham. Hos de tre andre var der godt 60 % der holdt ud i et fuldt semester.

På konsistoriums foranledning blev der i 1831 foretaget en ændring i betalingsreglerne. (3) Det var blevet almindeligt at studenten først betalte for et semesters private forelæsninger når han indstillede sig til eksamen. Honoraret kom derved til at tage sig ud som en betaling i anledning af den forestående eksamen. Det blev nu bestemt at lærerne skulle ansætte en særlig kvæstor som senest 14 dage efter forelæsnningernes påbegyndelse skulle aflægge

regnskab for betaling. Dette berørte ikke den undervisning som fundatsen kaldte *collegia privatissima*, dvs. den mest private. Det var ikke meningen at rokke ved professorernes aftalefrihed med hensyn til denne undervisning, i realiteten vel en art manuduktion. En professor havde her ingen pligt til at modtage en student der ikke var betalingsdygtig.

Som det senere vil blive berørt klagede professor Schlegel over sine dårlige lønningsforhold. Hans utilfredshed gjaldt også honorarerne. Gennem mange år havde han set sine indtægter dale, og nu var han hårdt ramt af de nye betalingsregler, bl.a. fordi de fleste studenter foregav at de var fattige. Schlegel hævdede at han tidligere modtog 800-1.000 rd., men næppe havde tjent over 250 rd. i de to første semestre efter reglerne af 1831. Det kan formodes at den tidligere højere indtjening var resultatet af den uskik som Universitetsdirektionen beskrev: »at de Studerende Dagen førend de skulle indstille sig til mundtlig Examen betalte de examinerende Professorer en Sum, der vel bar Navn af Honorar for Forelæsninger, men hvis Størrelse dog alene beroede paa vedkommende Kandidats Evne og Vilje, uden at den var afpasset efter de flere eller færre Forelæsninger, Kandidaten havde hørt hos vedkommende Professor«. (4)

H.P. Selmer foretog i 1839 en opgørelse over indtægterne ved private forelæsninger. (5) Over 3 år havde de fem juridiske lærere gennemsnitlig hver haft en årlig indtægt på 296 rd. Alt i alt udgjorde de eftergivne honorarer kun ca. en femtedel af samtlige skyldige beløb. Da opgørelsen blev gentaget nogle år senere viste det sig at hver af de juridiske professorer kun havde haft en årlig indtægt på gennemsnitlig 192 rd., og at alle beløb stammede fra dansk juridisk eksamen. (6)

Forskellen mellem de gratis offentlige og de betalte private forelæsninger blev berørt i Folketinget i 1857. Der faldt modstridende udtalelser om praksis. Bondevennen Zahle havde de dårligste erfaringer. (7) Han var cand. theol. og havde derefter læst både jura og økonomi og havde således prøvet lidt af hvert. Mellem tingets 1. og 2. behandling fandt han sine gamle kvitteringer frem, og de viste at han for private forelæsninger havde betalt 60 rd. under det teologiske studium og 30 rd. hos juristerne. Selv havde han været forældreløs, men blev nægtet fritagelse; den opnåedes kun ved »Forbindelse med Professorerne« (Carl Ploug protesterede fra salen). Zahles indlæg kaldte en række andre gamle akademiske borgere frem. Han synes at have fået mest støtte fra teologer, bl.a. i en påstand om at professorerne især gav private forelæsninger i det nødvendige stof. Det var bl.a. Grundtvigs mening, men hans personlige erfaringer må have ligget et halvt århundrede tilbage i tiden.

Andre tog afstand fra Zahles kritik. Hall, der var kirke- og undervisningsminister, så gerne at betalingssystemet engang blev afskaffet. (8)

Ved lønningsloven af 1871 fik universitetslærerne pligt til uden særligt vederlag at sørge for al den undervisning der hørte til embedsstudierne. Dette gjaldt dog ikke de allerede ansatte, medmindre der ved ansættelsen var taget forbehold om en eventuel senere ændring af tjenesteforholdene. Et sådant forbehold var bl.a. taget da Goos, Holck og Matzen blev ansat.

Lønningsforhold

Næsten helt frem til enevældens afvikling praktiserede man en i vore øjne særdeles primitiv form for lønfastsættelse. (1)

I 1796 var det blevet bestemt at den hidtidige aflønning med såkaldte corpora skulle ophøre. Et corpus var en professors udbytte af en bestemt angiven del af universitetets fæstegårde og tiendebeløb. Ved en professors død eller afgang kunne den næste i anciennitet optere for det ledigblevne corpus og forbedre sin økonomiske stilling. Ved den gradvise afvikling af corpora indgik disse summer i universitetets kasse, og en pengeløn blev fastsat for hver enkelt professor. Årene fra 1796 til 1836 var hvad Henning Matzen betegnede som »en regelløs Periode, i hvilken ingen lovordnet Tilstand fandtes, men Bevillinger og Gratialer florerede«. Når en løn blev ledig fordeltes det disponible beløb. Der kunne tages hensyn til indtægten i den stilling som den nyudnævnte kom fra. Scheel, der havde været dommer, ønskede 1600 rd., og det fik han.

Fra 1836 gjaldt der et normalreglement. (2) Professorerne ved det juridiske fakultet skulle have 2.000, 1.800, 1.500 og 1.000 rd. Der var forudsat en oprykning gennem disse trin; stigninger ville bero på hvad der blev råd til. Reglementet blev revideret i 1844 og lønningerne forhøjet. Efter oprettelsen af det statsvidenskabelige studium i 1848 blev der i 1850 for hele fakultetet fastsat otte lønninger der lå mellem 2.600 og 1.200 rd. (3) Til en meget billig pris fik fakultetet de unge lektorer der var en slags professorer på prøve. Lønnen var som regel 600 rd. Dog fik Aagesen 800 rd., bl.a. under hensyn til hans tab af manuduktionsindtægter, og Nellesmann fik 1.000 rd. Ved lønningsloven af 1858 indførtes faste lønninger med alderstillæg.

Der kan fra spredte kilder samles en del oplysninger om de juridiske professorers økonomiske forhold.

Østifternes Stænderforsamling holdt sine møder i den dertil indrettede Stændersal i Palæet i Roskilde. I samme bygning var også bolig for den kgl. kommissarius A.S. Ørsted. Det var en festdag i Roskilde da den første samling blev indledt den 1. oktober 1835. Den varede til 26. februar 1836. Tegningen viser de forsamlede deputerede, ved det høje bord Ørsted til venstre og den af forsamlingen valgte præsident professor J.F. Schouw til højre.

Schlegel ansøgte gang på gang om en lønforhøjelse, men hans 2.600 rd. i 1820 lå over det som ældre lærere ellers fik, og beløbet blev aldrig forhøjet. (4) Schlegel mindede om at man i 1803 havde bevæget ham til at give afkald på en stilling i Danske Kancelli, og han mente at han siden havde haft grund til at håbe på en anden stilling ved siden af professoratet. Universitetsdirektionen fandt Schlegels krav helt igennem grundløse; hans økonomiske vanskeligheder skyldtes uforsigtig handel med fast ejendom. Schlegel fik en gratifikation på 500 rd. i 1828 og et lån på 1.000 rd. i 1829. Han var da kommet i vanskeligheder som følge af forpligtelser der skulle opfyldes i den førstkomende termin. Et enkelt træk fra Schlegels ejendomshandler er bekendt fra en trykt dom. I årene fra 1812 til 1825 ejede han sammen med en admiral Lorentz Fisker Kærup Hovedgaard ved Ringsted. De anlagde i 1818 sag mod den tidligere forpagter om krav hidrørende fra gårdens drift, men forpagteren havde modkrav mod dem. Når plusser og minusser blev gjort op havde Fisker og Schlegel efter dommen krav på 1.866 rd. samt værdien af 61 tønder hvede. (5)

M.H. Bornemann sad i hvert fald i de sidste 20-30 år af sit liv i meget trykkende omstændigheder. (6) Dagen efter hans død skrev sønnen F.C. Bornemann at der var opgjort en gæld på mindst 2.500 rd. Det eneste aktiv var

bogsamlingen, men den bestod mest af gamle udgaver der næppe var meget værd. To brødre havde brugt de fleste af deres sparepenge under faderens sygdom, og F.C. Bornemann selv ville have svært ved at støtte moderen af en løn på henved 1.000 rd. (7)

Kolderup-Rosenvinge fik i 1830 et lån på 2.000 rd. til istandsættelse af professorboligen og en godtgørelse på 500 rd. for køb af forgængerens kakelovne, paneler mv. som derved blev universitetets ejendom. Hans økonomiske forhold blev bedre da han i 1834 indtrådte i Universitetsdirektionen og fik tillagt ekstra 1.000 rd. (8)

Af professorerne i det ældre slægtled har Hurtigkarl levet uden økonomiske sorger. Efter hans død i 1829 skrev teologen Jens Møller om ham at han skaffede sig en formue ved at leve ugift og ved en fornuftig husholdning. (9) En kapital var ved testamentarisk bestemmelse afsat til studielegater. Et af dem skaffede siden talrige juridiske kandidater studieophold i udlandet. (10)

Da P.G. Bang tog mod tilbuddet om at blive direktør for Nationalbanken spillede økonomiske overvejelser en rolle for ham. Medens man ventede på udnævnelsen var der en brevveksling mellem Jonas Collin og A.S. Ørsted. (11) Collin har anset Bang for at være glad for penge. Men det tog Ørsted afstand fra. Han skrev at Bang var fri for lav egennytte og tilmed velgørende: »ligesom han og gavnede mere og arbejdede mere end andre, saa synes det heller ikke at misbillige, at en Mand i hans Stilling, der ellers ikke nær til kunde bringe sine Indtægter til 2.000 Rd., tænker paa at forbedre disse ...«. Mange år efter Bangs stillingsskifte i 1836 opstod der en civil retssag som godt kunne tyde på at Bang var nøjeregnende i pengesager. (12) Bang havde da i 20 år haft vekslende poster i offentlig tjeneste og som minister og var nu fra 1. januar 1857 udnævnt til justitiarius i Højesteret, fra 1858 med en årlig løn på 5.000 rd. Bang fik ved Højesterets dom af 26. marts 1861 medhold i sin påstand. I henhold til et gammelt pensionstilsagn og til nogle nye pensionsregler tilkom der ham 1.000 rd. årligt som forskellen mellem hans nuværende løn og den løn han havde oppebåret ved sin afgang som minister i 1856. Det kan undre at Højesterets præsident ville anlægge en sag mod Finansministeriet for at opnå en månedlig udbetaling på 83 rd. Bang deltog naturligvis ikke i sagens behandling i Højesteret.

I 1857 udtalte et folketingsudvalg: »Skal Universitetet kunne vinde og beholde gode Kræfter især i Fag, hvori Overgangen til andre Embedsstillinger er let for den dygtige Universitetslærer, tør paafaldende Misforhold i oekonomisk Henseende ikke finde Sted«. Og lidt senere: »Der maa fremfor alt stræbes hen til, at ikke Universitetslæreren i det første Tidsafsnit af hans Virk-

somhed forkues og taber Mod og Lyst ved, naar han i rimelig Tid har begyndt et Familieliv, at trykkes af Nærings Sorg og Gæld eller ved dog at savne et saadant Overskud over Livets reent materielle Fornødenheder, som behøves til at holde hans Sind og Stræben frisk, eller ved at maatte undvære egen Besiddelse af blot det nødvendigste Apparat til hans Studier«. (13) Debatten i Folketinget førte vidt omkring i spørgsmål om studiernes indretning. Det er uheldigt, sagde Schiern, der var cand.jur. og professor i historie, hvis den unge teolog eller jurist véd at udsigterne er bedre i et præstekald på landet eller som advokat eller assessor end på universitetet. (14)

A.S. Ørsted som privatlærer

Som indledning til en omtale af den tids manuduktion vil det være på sin plads at sammenfatte hvad vi ved om den privatlærer der var bedre kvalificeret end nogen anden..

Med Ørsteds egne ord fra 1815 (oversat fra latin) havde han »som privadocent dels forberedt mange unge mennesker til juridisk eksamen, dels holdt forelæsninger for at forklare de vigtigste dele af retsvidenskaben for viderekomne«. (1) Allerede som student manuducerede han nogle af dem der læste til dansk juridisk eksamen. Som kandidat optog han en tilsvarende undervisning af »latinske« jurister. (2) Da han i juni 1800 indbød til prænumeration på et skrift oplyste han at han i den vinter for det meste havde haft 6-8 timers daglig undervisning. (3) Manuduktionen fortsatte efter at Ørsted var blevet dommer i 1801. I 1804 skriver Ørsted i fortalen til 1. bind af Supplementet at han må anvende mindst fem timer daglig på undervisningen og henlægge skribentvirksomheden til sine »yderst faa Fritimer«. Ørsted har opretholdt denne undervisning gennem hele sin dommertid 1801-13. Fra et brev til broderen i december 1812 ved vi at sygdom havde bragt ham i en pengeforlegenhed. Han regnede med at genoptage manuduktionen i det nye år til forhøjet takst, men ville nedsætte timetallet og ikke læse flere timer i træk. (4) I april 1813 skriver L. Engelstoft i et brev om Ørsteds forestående udnævnelse til deputeret i Danske Kancelli: »Men skal Ørsted renunciere paa sin Manuduction til juridisk Examen (der dog vel ikke kan være anstændig for en Cancellie-Deputeret), saa vil han vist blive dyr, og han behøver meget«. (5)

Blandt Ørsteds udtalelser om undervisningen skal fremhæves dem der findes i hans mindetale over Kolderup-Rosenvinge i Videnskabernes Selskab

i november 1850: (6) »Det var i et ikke lidet Omfang, jeg udøvede hiin Virksomhed, og den gik ingenlunde ud paa at føre de unge Mennesker ad den gjenneste Vei til Examen, men jeg arbeidede, efter Evne, paa at sætte dem saaledes ind i de Videnskaber, der hørte til Retsstudiet, at de i Sandhed tilegnede sig samme og bleve forberedte til i sin Tid med Kjerlighed og Dygtighed at fortsætte deres Studier, og anvende dem i det Kald, som maatte blive dem til Deel. Da dette var temmelig bekjendt, og man derhos vidste, at jeg i Meget havde andre Tanker end Universitetets Lærere og Examinatorer, saa var det naturligt, at jeg fornemmelig blev søgt af og for dem, hvis Maal gik noget videre end til at komme vel fra juridisk Examen«. Når Ørsted anvender udtrykket »mine Tilhørere« tør vi gætte på at han i udstrakt grad har gjort brug af enetaler. Men han stillede også opgaver.

Ørsted fandt i 1806 at Det juridisk-praktiske Selskab, som dyrkede den nedenfor omtalte undervisning, var i en »lidet blomstrende Tilstand«. Tilskyndet af ønsker fra tidligere elever besluttede han at organisere en ny form for privat undervisning og offentliggjorde en indbydelse til et »Institut for tilstundende juridiske Embedsmænds pragmatiske Dannelse«. (7) Indbydelsen var især rettet til kandidater, men også anden tilmelding ville være velkommen dersom »en eller anden Uexamineret enten skulde være sig bevidst, at han besidder saa megen Kundskab i Fædrelandets Love, som udfordres til at erholde bedste Character ved offentlig Examen, eller han endog, uden denne Bevidsthed, skulde ønske at bivaane Forelæsningerne og Øvelserne, samt selv at deeltage i de mindre vanskelige Arbejder«. Betalingen var 10 rd. ved tilmelding og derefter 5 rd. pr. måned. Om genstanden for denne undervisning brugte Ørsted udtrykket »den pragmatiske Retslære«, defineret som indbegrebet af »de Kunst-Regler, der maae iagttages ved juridiske Handlingers Foretagelse, naar det tilsigtede Øjemeed skal ventes opnaaet«. (8) Ørsted indledte sin undervisning med forelæsninger over forligsvæsenet. (9) Også hans udkast til en lærebog i strafferet var forelæsninger i hans institut.

Ørsted blev i 1809 beskikket som lærer i kirkeret ved det nyoprettede pastoralseminarium. »Ikke lettelig kunde noget Kald være mig mere interessant og hædrende, end det ... at tolke Forholdet mellem det hellige Samfund, hvori (de vordende præster) snart skulle optage en saa udmærket Plads, og det store politiske Selskab, hvori vi alle leve og virke«. (10) Denne ansættelse ophørte først ved den kgl. resolution af 1826 der begrænsede Ørsteds juridiske aktiviteter.

I senere afsnit vil der blive anført udtalelser af Ørsted om det juridiske

studium. Ørsted har træffende bemærkninger og udtrykker sig uden nedlædning over for fakultetet.

Manuduktion og debat om studiet

Udgiften til manuduktion var normalt 6-8 rd. om måneden. Det var en post der tyngede på studentens eller hans faders budget, og nogle måtte af økonomiske grunde afstå fra denne hjælp. (1) Orla Lehmann, hvis studietid faldt i årene 1830-33, beskriver manuduktionen således: »De fleste juridiske Studerende tilsigtede ikke andet, end gennem Embedsexamen at slippe ind i Embedsaspiranternes Forgaard, og de fleste Manuduktører stillede sig som deres vigtigste Opgave, saa hurtigt og mageligt som muligt at forhjælpe dem dertil, saa at Besiddelse af gode Kollegiehefter, hvis Afskrivning og Udleje var bleven til en Industri, ofte var deres bedste Adkomst. Denne Sædvane havde udviklet sig paa en Tid, da Fakultetet paa ingen Maade gjorde Fyldest, og til at bryde den udfordredes der mere Aand og Liv, end det paa min Tid besad«. (2) Selv havde Lehmann efter A.S. Ørsteds råd fået højesteretsassessor Stellwagen som manuduktør. Han havde for stor respekt for faget til at nedlade sig til »den haandværksmæssige Trafik«, men »nogen ret videnskabelig Aand og høiere juridisk Dannelse besad han ikke«.

En meget søgt manuduktør omkring 1830 var P.V. Jacobsen der blev kendt for sine retshistoriske studier og som forfatter til skuespillet »Trolddom«. Han blev cand.jur. i 1820 og havde derefter ansættelse i Danske Kancelli, indtil han blev dommer i 1833. Han nævner selv at han omkring 1824 påtog sig at læse med Henrik Hertz der blev cand.jur. i 1825. Jacobsen blev i 1830 op-søgt af J.N. Madvig der havde fået anfægtelser over filologien og tænkte på at begynde på juraen. Da P.V. Jacobsen mistede en indtægt som vikar i stillingen som notarius ved fakultetet så han sig om efter manuduktion. Få måneder senere var han plaget af manuduktion og forberedelse. I november 1834 havde han ikke mindre end fem hold og begyndte arbejdsdagen kl. halv fire om morgenen. »Jeg ser det virkelig an med den største Forundring, at jeg har kunnet udholde et saadant Liv i snart 2 Maaneder ...«. (3)

Manuduktionen var hovedemnet for den debat om studiet som udspandt sig i 1830'erne. Den blev indledt med et skrift af Andreas Bjørn Rothe (4) der var 1. medlem af Universitetsdirektionen og cand.jur. fra 1782, altså en ældre herre. Rothe hævdede at »denne lucrative Forretning« var blevet drevet i

Da det er i Lærerskoleforretningen angående de
 juridiske forelesninger som afholdes, for hvilken
 jeg har det fornøden en Lærerskoleforretning
 Tirsdag d. 19. d. M. eftermiddag kl. 6 i Lærerskole
 Direktorens lokale i Lerches Gård. Med venlig hilsen
 gæler forberedelse, som kan ske ved at sætte sig
 Henlig . . .
 d. 15. Decbr 1833.
 (Ørsted)
 13. d. M. om den i disse Afh. til
 foretog i det i Lærerskoleforretningen en del af indholdet
 med det forord til

Gehejmekonferensråd A.B.Rothe indkalder i 1833 til møde i den juridiske studiekommission i Universitetsdirektionens lokale i Lerches Gård (nu Slotsbolmsgade nr. 10). Da A.S. Ørsted er forbundet på grund af et andet møde opnås der ved nye påtegninger enighed om at mødes Lillejuleaften kl. 6. De meget kyndige juristers omfattende skriftlige votering satte sig næsten ingen spor ved den lette studieændring i 1839.

stigende omfang siden slutningen af det 18. årh. Og vel var der jurister som besad grundige kundskaber og praktisk erfaring. Men gennemgående havde manuduktionen en skadelig virkning på studiet. Rothe havde kendskab til tilfælde hvor studerende i årene 1821-32 havde klaret sig med meget lidt manuduktion eller helt uden.

Den 29-årige cand.jur. F.E. Elberling skrev i et svar til Rothe (5) at det var uberettiget blot at lægge skylden hos de studerende »der uden at kende deres egen Fordel forsømmer at øse af Visdommens Kilde, hvor den staar dem aaben for 4 Rd. om Halvaaret (betalingen for private forelæsninger), medens de i fulde Slurke drikke af det grumsede Vand, som skænkes dem for 6 à 8 Rd. om Maanedens«. Elberling pegede på mangler ved bøger og undervisning. Interessant er Elberlings syn på Ørsteds betydning for studiet. Den studerende »kan finde næsten alt og i det hele taget meget mere i Konferensraad Ørsteds Haandbog, end Forelæsningerne giver ham, hvilket som oftest ej er andet end Udtog deraf«. Men Ørsted havde også bidraget til manglende selvtænkning: den studerende måtte tro at han gjorde det rigtige når han lærte Ørsteds bøger udenad. Henrik Hertz havde o. 1820 en ma-

nuduktør som »istedetfor skrevne Anmærkninger lod os læse alle Ørsteds Afhandlinger, hvis Gjennemlæsning nu ved Repetitionen tager en utrolig Tid«. (6)

Tage Algreen-Ussing, der selv havde været manuduktør og notarius ved fakultetet, lagde ligesom Rothe ansvaret hos studenterne selv. (7) De væsentlige svagheder lå hverken i manuduktionen (selv om den var »et hæsligt Uvæsen«), i forelæsningerne eller i lovgivningen. »Om man hørte Forelæsninger hos Guds Engle selv, og havde Stampe, Colbjørnsen eller Ørsted selv til Manudukteur, Man vil dog ikke bringe det til noget Stort, men vil altid blive en Stymper, om Man ogsaa kan faae proppet saa mange Kundskaber i sig, at Man kan slippe igiennem til Examen. Huusflid, Arbeidsomhed og Selvtænksomhed, det er det, som mangler de Studerende, og intet Andet«. Algreen-Ussings opskrift var denne: op kl. 5 og læsning til kl. 11; derefter et par forelæsninger samt middag, igen læsning kl. 3-9 og i seng kl. 10. »Imedens Man læser, tænker Man ikke paa andet end sine Bøger, og hverken paa Dyrehavsture, Klubballer, Heste, Hunde eller Tøse«.

A.B. Rothe blev i 1833 formand for en kommission der skulle overveje studieforholdene. (8) De øvrige medlemmer var A.S. Ørsted, biskop Mynster (som medlem af Universitetsdirektionen), professor Schlegel, deputeret i Danske Kancelli H.J. Koefoed, højesteretsassessor Stellwagen og deputeret J.O. Hansen. Kommissionen afgav sin betænkning i 1834. Der findes et omfattende materiale både fra kommissionens medlemmer og fra sagens fortsatte behandling i Danske Kancelli, Universitetsdirektionen og fakultetet. Det endelige resultat af de mange anstrengelser blev den ubetydelige studiereform af 1839. Der var overvejende tilfredshed med studiet.

Til forskel fra andre drøftelser kastede kommissionsbetænkningen af 1834 et blik på udlandet. Rothe havde i sit trykte skrift foretaget en sammenligning mellem Danmark og hertugdømmerne. (9) Han havde desuden modtaget nogle oplysninger om juristuddannelsen i Sverige og Preussen. Også Ørsted havde skrevet herom. Han fandt det ikke mærkeligt om studiet hos os havde et mindre videnskabeligt præg end ved de tyske universiteter. Vi skal kun uddanne landets egne, og de egentlig lærde embeder for jurister er sjældent ledige. Studenterne i Tyskland kommer fra forskellige stater med hver sin lovgivning og uddannes med større vægt på almene retsbegreber. National lovgivning må hos os være hovedsagen, også i højere grad end ved det slesvig-holstenske universitet i Kiel hvor man har en stor del af retten tilfælles med andre tyske stater.

I kommissionsbetænkningen af 1834 var der to separate forslag som beg-

ge sigtede til at komme den dårlige manuduktion til livs. Ingen af dem fik støtte fra andre sider.

Rothe foreslog at der blev ansat fire såkaldte repetenter som hver skulle aflønnes med 400 rd. årligt. De skulle ansættes for et år ad gangen og udvælges blandt de dygtigste yngre kandidater. Hver repetent skulle have et hold der svarede til en professors forelæsningsrække og skulle gennemgå det forelæste. En repetent måtte altså være godt orienteret om hvad professoren havde talt om. Det ville begrænse ordningens praktiske betydning at der hos en repetent kun kunne melde sig studenter der var indskrevet til den pågældende forelæsningsrække. Fakultetet fandt at ansættelse af repetenter stred mod et universitetsstudiums væsen.

Schlegel havde et andet forslag. Manuduktion skulle kun kunne drives i henhold til en forudgående godkendelse. Men mod dette blev det indvendt at man ikke kunne blande sig i de private aftaleforhold mellem lærer og student. Danske Kancelli betegnede manuduktion som en fri næring.

Der er to redegørelser fra A.S. Ørsted, den første meget lang. Det synes for Ørsted at have været lidt af en balancegang at udtrykke en bedømmelse af manuduktionen. På den ene side ville han ikke benægte at der kunne være middelmådige udøvere af hvervet, og det var utvivlsomt hans mening at manuduktion gennemgående ikke var nødvendig. På den anden side ville han ikke bidrage til den opinion mod manuduktørerne som var opstået. »Personlig kan jeg heller ikke nægte, at det gjør mig ondt, at en Virksomhed, hvorpaa jeg har anvendt en stor Deel af mine bedste Aar, og hvorpaa jeg iøvrigt seer tilbage med sand Sjæleglæde og med ikke mindre Tilfredsstillelse end paa nogen anden Art af Virksomhed, som er faldet i min Lod, fremstilles som noget, der blot maa taales, fordi det ei kan afskaffes«. Megen anerkendelse rummer denne udtalelse: »I det mindste er min Erfaring for, at det baade i Embeds- og Kandidat-Classen kun ere de dueligere Jurister, der vinde Søgning som Manucteurer; og jeg anseer det altid som et Tegn, der giver Formodning om, at en Kandidat eller yngre Embedsmand staaer paa et høiere Trin af juridisk Dannelse end det sædvanlige, naar han øver juridisk Manuduction.« Summen af Ørsteds udtalelser er formentlig den slutning som til alle tider har haft gyldighed: at der fandtes både god og mindre god manuduktion, og at nogle studerende kunne have undværet den, medens andre havde udbytte af den.

Det juridisk-praktiske Selskab

Omkring 1750 dannede en lille kreds af unge juridisk interesserede »Det juridisk-praktiske Selskab«. (1) I de første år havde kun få af deltagerne en juridisk eksamen, men senere fik man tilslutning fra en lang række af dem der havde eller fik en position som standens førende, blandt dem brødrene Colbjørnsen og A.S. Ørsted. Selskabets virksomhed var uafhængig af universitetet og fandt sted i private hjem eller i lejede lokaler. Formålet var at opøve praktiske færdigheder. Det hedder i en vedtægt fra 1751 at »det Juridiske Studium (har) dette tilfælles med de fleste og bedste Videnskaber, at dette udfordrer ej alene en velbegrunnet Theorie, men og fornemmelig en god Praxin, hvorved læres lettere og bedre at indse en Sag i sin hele og rette Sammenhæng ...«.

Arbejdsformen bestod i at behandle fiktive retssager der blev procederet af prokuratorer og pådømt af dommere. Til det formål var medlemmerne fordelt på tre underretter, et landsting og en overret, alle med beskikkede embedsmænd og prokuratorer. Nogle medlemmer havde den opgave at optræde som vidner. Et rent retsspørgsmål har formentlig foreligget da selskabet behandlede dette spørgsmål: »Om en Enke, som havde været gift med sit Sødskendebarn, burde (da Livsarvinger ej var til) foruden den hende som Hustru tilkommende Lod ogsaa tage Arv som Sødskendebarn med de andre hendes og Mandens Sødskendebørn, som sig som nærmeste Arvinger anmeldte«.

I 1782 havde selskabet foruden tre direktører i alt 165 medlemmer, blandt dem nogle der blev kaldt æresmedlemmer, fordi forfremmelse på embedsbanen bragte et medlem ud af de ordinære medlemmers rækker. I selskabet var Ørsted først i sin studietid prokurator og underretsdommer; han bestod derefter selskabets prøve som overretsadvokat og blev efter sin embedseksamen assessor i overretten. (2)

Det juridisk-praktiske Selskabs historiker H. Hjorth-Nielsen antager at selskabet efter 1812 kom i et rivende forfald. Procesøvelserne synes at være blevet erstattet af foredrag. I årene fra 1820 ser man Det juridisk-praktiske Selskab på et lavpunkt af foretagsomhed. I 1823 mødte der fire medlemmer til en generalforsamling, og det følgende år fremsattes et forslag om selskabets opløsning. Men i 1825 indtrådte der en vending som blev foranlediget af en henvendelse fra Danske Kancelli.

Redningsaktionen kom til at kredse om den tanke at give selskabet en tilknytning til fakultetets juristuddannelse. I forordningen af 1821 stod der at

fakultetet skulle dyrke juridisk-praktiske øvelser. Efter skriftlig og mundtlig embedseksamen skulle der holdes en prøve med et »specimen practicum« for dem der meldte sig parate hertil (§ 10). »Denne Prøve bestaaer i Udarbeidelse af de vigtigste ved en Rets-Sags Behandling forekommende Acter og Documenter, indrettede og samlede i Acts-Form, saasom Klage til Forligelsescommissionen, Hoved- og Doms-Stevning til Retten, Contrastevning, ifald Opgaven giver Anledning dertil, Saggivelses og Exceptions Indlægge med Paastande og Dom ...«. Også eksamen for ustuderede sluttede med en praktisk prøve. Forordningen lagde således op til noget der kunne minde om Det juridisk-praktiske Selskabs øvelsesform. Der var ikke i selskabets vedtægter nogen hindring for at optage studerende.

Da der nu blev brevvekslet om spørgsmålet viste der sig en meningsforskel. (3) Selskabet tænkte sig at en professor kunne indtræde i dets ledelse og overvåge studenternes øvelser. Dette vakte imidlertid betænkelighed i fakultetet. I stedet indførtes i 1826 den ordning at der blev bevilget 300 rd. årligt til ansættelse af en kyndig mand som skulle indtræde i ledelsen, forestå procesøvelser og vejlede de studerende. Til dette hverv udpegedes J.O. Hansen. Hans virksomhed blev dog kortvarig. Samtidig bestemtes at de studerende skulle have pligt til inden den praktiske prøve – som stadig hørte under fakultetet – at deltage i selskabets øvelser og derefter have attest om deres deltagelse eller eventuelt om praktisk erfaring erhvervet på anden måde.

Fortsættelsen på historien skal her gøres kort. Kildematerialet giver ikke meget indblik i hvorledes undervisningen blev drevet efter 1826. Elberling skrev i 1833 at det juridisk-praktiske selskab var »mere at betragte som en Tvangs-Arbeids-Anstalt for de vordende Candidater, end som en egentlig Øvelse for den, der vil lære noget« (4). Algreen-Ussing fandt samme år at de praktiske prøver var lige så værdiløse som de altid havde været. (5) »Det er en synderlig (dvs. mærkelig) Kjendsgjerning, at Man her i Landet kan i meget lang Tid være fuldkommen enig om en eller anden Indretnings Uhensigtsmæssighed, uden at dog Nogen rører enten Haand eller Fod til at forandre den«. Året efter skriver Ørsted: »Hvad den juridiske Examens practiske Deel angaaer, skulde jeg ikke være utilbøielig til at tilraade sammes Forlæggelse fra Universitetet til en af juridisk-practiske Embedsmænd bestaaende Kommission«. (6) Han kritiserer fakultetets praktiske prøver.

Ændringerne i studieforordningen i 1839 bragte den forskrift at embedseksamens praktiske prøve blev fordelt på to dage. Først skulle der som hidtil udarbejdes »en fuldstændig Retsact«, derefter var opgaven at skrive »et mindre Arbeide, saasom en Betænkning eller en Dom«.

1844

1860 Kongl. Hofteatret
København

H O S T H O S T R U P S

Kjøbmand og Bogsælger, 1844

Den nye Hudebinderbøgerstiftelse.

En stor Særfilling,

af den nye
Den gamle Hudebinderbøgerstiftelse,
af H. O. S. H. O. S. T. R. U. P.

Gjenboerne,

Af den nye Hudebinderbøgerstiftelse, af H. O. S. H. O. S. T. R. U. P.
Kjøbmand og Bogsælger, 1844

PERSONERNE.

<p>1. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>2. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>3. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>
<p>4. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>5. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>6. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>
<p>7. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>8. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>9. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>
<p>10. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>11. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>	<p>12. H. O. S. H. O. S. T. R. U. P. Kjøbmand og Bogsælger, 1844</p>

1844

I 1844 blev studenternes dagligliv bragt på scenen da Jens Christian Hostrups »Gjenboerne« havde premiere på Hofteatret. En spidsborger eller »filister« i åbningsscenen var medlem af både »den Skandinaviske« og »Trykkefriheden«. Klint studerede medicin, Basalt teologi, en jurist hed Hutter, og der var mange andre regensianere. Hostrup havde med stor opfindsomhed samlet et broget selskab på Regensen og i genbohuset hos kobbersmedemester Smidt.

I 1842 kom der fra provinsialstænderne i Roskilde og Viborg et moderat angreb på den gældende ordning som dog blev opretholdt ved en kgl. resolution af 1845. (7) Slutfasen blev indledt i 1860. Da døde højesteretsassessor F. Wilse som i 1827 havde afløst J.O. Hansen på posten i Det juridisk-praktiske Selskab og siden varetaget dette hverv i 33 år. I overensstemmelse med fakultetets indstilling ophævedes i 1861 bestemmelserne om løn til en forstander og om de studerendes pligt til at følge selskabets øvelser. (8) Selskabets bo blev taget under skifteretsbehandling, og i 1863 blev en kapital gjort til et legat hvis formål var at støtte en ugift kvinde. Det kunne naturligvis ikke være en kvinde der læste jura, for det var ikke muligt.

Slesvigsk ret

I årene mellem 1848 og 1864 kom undervisning i slesvigsk ret til at spille en rolle ved fakultetet. Faget havde hidtil været forsømt. Historikeren, etatsråd og godsejer H.F.J. Estrup og hans hustru havde i 1843 tilbudt Universitetsdirektionen et rentebeløb som vederlag til en lærer i slesvigsk ret, således at studenter fra Slesvig kunne kvalificere sig til ansættelse i deres hjemstavn. Men sagens behandling trak i langdrag, og Estrups tilbud blev aldrig tiltrådt. (1)

Et andet initiativ fortjener at blive husket. I 1844 indgav professor J.E. Larsen sammen med andre et andragende til den nørrejske stænderforsamling om foranstaltninger til den danske nationalitets betryggelse i Slesvig. Her blev også en dansk juridisk uddannelse af slesvigske embedsmænd anbefalet. Stænderforsamlingen indstillede at universitetet skulle tilbyde undervisning i slesvigsk ret og indrette prøver der åbnede adgang til embeder i Slesvig. (2) Den kgl. kommissarius A. S. Ørsted udtalte sig kritisk om forslaget. Endnu i et skrift fra 1850 fastholdt Ørsted sin mening om »det aldeles Feilagtige i Forudsætningen om en for Slesvig særlig indrettet juridisk Dannelse«. (3)

De første forelæsninger i slesvigsk ret blev givet i vintersemesteret 1848-49 af den dengang 50-årige Christian Paulsen fra universitetet i Kiel. (4) Som talsmand for den slesvigske danskhed havde han i mange år levet i isolation. Nu havde de politiske begivenheder i foråret 1848 ført ham til København. Den 24. marts havde Paulsen i Kieler-konsistoriet protesteret mod den slesvig-holstenske oprørsregering og forladt byen samme aften. I København

trådte han i regeringens tjeneste og tog mod ministerens opfordring til at forelæse over slesvigsk ret. Det må have gjort et stærkt indtryk på auditoriet da han i sin indledning den 21. november 1848 præsenterede sig selv som »den fødte Slesviger«, bad om overbærenhed med sit dansk og i ligefremme vendinger fremsatte sit syn på den udvikling som havde bevirket et tyskpræget embedsvælde der fjernede Slesvig fra Danmark. Christian 8.s og Københavns Universitets forsømmelser over for den slesvigske ret blev ikke fortiet. (5) Også i vinteren 1849-50 holdt Paulsen forelæsninger.

I marts og juli 1850 afgav Chr. Paulsen to indstillinger om ændring af den juridiske studie- og eksamensordning for Slesvig. (6) Den anden indstilling blev afgivet af Paulsen i fællesskab med hans designerede efterfølger som lærer i slesvigsk ret, den nedenfor omtalte A.C.J. Schmid. I deres indstilling hed det: »Sagen kræver uafviseligt en ny Forholdsregel, for at modarbejde den statsfjendlige, separatistiske Aand, og den uundværligste og tillige mindst byrdefulde for Syd-Slesvigerne turde være den at henlægge den slesvigske Rets og Forvaltnings Studium udelukkende til Kjøbenhavn, og at gjøre et Aars Ophold her til en ufravigelig Betingelse for at kunne ansættes i Rets- og Forvaltningsemdeder eller faae Sagførerbestalling i Slesvig«. Undervisning og eksamen skulle stå åben både for universitetets egne kandidater og for jurister fra Kiel. Jurister der kun var uddannet i Kiel skulle sættes ud af spillet ved rekrutteringen til stillinger i Slesvig, og uddannelsen i København skulle vække forhåbning om at de slesvigske stillinger blev besat med personer der var trofaste over for den dansk-slesvigske kultur.

Allerede i 1850 ophævedes for Slesvigs vedkommende de gamle regler om et obligatorisk to års studieophold i Kiel, og der blev givet nye regler om en juridisk eksamen ved den slesvigske overjustitskommission (fra 1852 overappellationsret) i Flensborg, beregnet for dem der ønskede at virke i Slesvig. Ordningen for slesvig-holstenske juridiske kandidater havde fra 1795 til 1834 været den at kandidater født i Slesvig blev eksamineret af overretten på Gottorp, kandidater født i Holsten af overretten i Glückstad. Men dette var i 1834 blevet ændret således at overappellationsretten i Kiel blev fælles eksamenskollegium. Nu blev det altså bestemt at de der ville virke i Slesvig, herunder de jurister der havde læst slesvigsk ret i København, fik eksamenssted i Flensborg. (7)

Nogen helt tilfredsstillende ordning var der endnu ikke fremkommet. Dels havde de københavnske kandidater ikke opnået at eksamen i Flensborg fik karakter af en tillægseksamen, dels savnedes den gensidighed i forhold til hertugdømmerne at kandidater derfra kunne få stillinger i kongeriget. Der

gjaldt en rigsfælles kvalifikationsordning med hensyn til læger og teologer. Det juridiske fakultet gik i 1856 principielt ind for at en bestået eksamen ved et hvilket som helst eksamenskollegium i monarkiet skulle være kvalificerende. Under forudsætning af gensidighed var man rede til at indrette en ny eksamen for kandidater fra andre dele af monarkiet, eventuelt kun kandidater fra Flensborg. Den 2. maj 1856 udstedtes gennem Ministeriet for Slesvig en bekendtgørelse om en særlig eksamen for Slesvig, beregnet for kandidater fra København eller Kiel. Denne tillægseksamen skulle stille de pågældende som om de havde bestået den juridiske eksamen for Slesvig. Kort efter opfyldtes forudsætningen om gensidighed ved bekendtgørelse af 7. juni 1856 om indretning af en særlig embedseksamen ved Københavns Universitet for kandidater fra Slesvig eller Kiel. Nærmere eksamensregler blev givet ved bekendtgørelse af 28. juli 1856. Fagene i København var dansk civilrets 1. og 2. afdeling, dansk strafferet, straffeproses og civilproces. (8)

Siden 1851 havde fakultetet haft en fast lærer i slesvigsk ret. Chr. Paulsen var rejst til Slesvig i 1850 da han blev udnævnt til medlem af overjustitskommissionen i Flensborg. Her deltog han i januar 1852 i afholdelsen af den første slesvigske eksamen for jurister, til hvilken der havde indstillet sig tre kandidater og tre studenter fra København. Paulsen skriver i sin dagbog at de indstillede jurister havde læst hos ham selv og hans efterfølger Schmid. (9)

Dr. jur. A.C.J. Schmid begyndte at undervise i 1850 og fik i 1851 en fast stilling som ekstraordinær docent i slesvigsk ret. Han havde været privatdocent i Kiel. Schmid's virksomhed i København kom kun til at strække sig over knap tre år. I 1853 blev han professor i Kiel. Da han forlod København påtog A.F. Krieger sig ved siden af sit professorat at varetage en ulønnet docentstilling i slesvigsk ret. Som medhjælper i undervisningen fik han fuldmægtig i Ministeriet for Slesvig E. Vedel. Efter dennes overgang til anden stilling udnævnte man i 1855 dr. Th.R. Schütze, der var privatdocent i Kiel, til ekstraordinær professor. Udnævnelsen gav anledning til en protestadresse til konsistorium fra en kreds af juridiske kandidater og studerende, fordi Schütze under den slesvigske krig havde gjort tjeneste i oprørshæren. (10)

Krieger vedblev en tid med at forelæse i faget efter at han i 1855 var blevet departementschef. I 1855 udgav han to lærebøger. Men han kunne ikke i længden overkomme denne undervisning, og fuldmægtig i Ministeriet for Slesvig F.J. Larsen blev i 1856 beskikket til at holde forelæsninger. Selv med Schützes professorat og Larsens undervisning var behovet ikke dækket, og i 1859 blev også C.G. Holck beskikket som docent. Efter ham blev det over-

draget kontorchef Chr. Juel at holde forelæsninger, men han fik en stilling i Slesvig.

Krigen i 1864 indvarslede en brat afvikling af denne undervisning. (11) I efteråret 1864 måtte både Schütze og Larsen indstille deres undervisning af mangel på tilhørere, og ingen af dem påbegyndte forelæsninger i foråret 1865. Larsens deltidsstilling, der var blevet fornyet for 3 års perioder i 1859 og 1862, udløb i august 1865. Tilbage stod to spørgsmål. Det ene var hvad der kunne gøres i København for tidligere slesvigske embedsmænd med eksamen fra et af hertugdømmerne, hvis de ønskede at være kvalificerede til offentlig ansættelse i kongeriget. Dette spørgsmål blev besvaret ved en bekendtgørelse af 7. marts 1865 om en tillægsprøve i København. (12) Det andet spørgsmål var hvad der skulle ske med Schütze. Han var selv interesseret i at slesvigske ret blev forbundet med anden undervisning, navnlig romerret. Men fakultetet fandt ikke grundlag for at opretholde slesvigske ret som studiefag, og man så ikke noget behov for at lægge den ordinære undervisning i romerret uden for de faste læreres kreds. Schützes professorat blev opretholdt indtil udgangen af finansåret 1865-66. Derefter kom han på ventepenge som han fik lov at oppebære i udlandet. I mange år håbede han at få en stilling i den preussiske stat; da håbet ikke gik i opfyldelse blev ventepenge og senere pension forlænget efter ansøgning hvert andet år. (13)

Danmark blev ved nederlaget berøvet det territorium som hed Slesvig eller Sønderjylland. Den jyske halvø forblev hvad den var, men nu i national og retlig forstand begrænset til det som med et i vor tid ikke let forståeligt udtryk hed Nørrejylland. Det vedkom ikke længere Danmark hvad der var gældende ret i Slesvig; man kunne kun konstatere at der var mindre tilbage af den 600 år gamle Jyske Lovs beundringsværdige livskraft. Hvis de jurastuderende efter 1849 har skullet være med på noderne, statsretligt set, har de haft nok at gøre. Ikke blot skulle de tilegne sig en ny grundlov, men der blev også uafsluttet diskuteret og lovgivet om rigsdelenes forfatningsretlige stilling, herunder forholdet mellem kongerigske og slesvigske anliggender. Der kom først ro om forfatningsspørgsmålet med grundloven af 1866. Men roen blev kortvarig, og næste gang kom juridiske professorer i ildlinjen på en ny måde.

Eksamensforhold

Regler om prøverne

De juridiske eksaminer skulle afholdes to gange om året, i april og oktober måned. Det var de to måneder der fulgte efter ophøret af et semesters undervisning og lå forud for ny semesterstart 1. maj og 1. november. Der kunne komme tidspunkter hvor sygdom eller opgaver uden for universitetet gjorde det vanskeligt at klare eksamensbyrden. I 1835 skulle de stænderdeputerede møde i Roskilde den 1. oktober, og blandt dem var professorerne Schlegel og Bang. (1) Man kunne ikke tilråde at rykke eksamen frem, men heller ikke at lade halvårets eksamen bortfalde. Forslaget blev da at holde den skriftlige eksamen i sidste del af december, den mundtlige i 1. halvdel af januar. Dette forslag fandt Universitetsdirektionen godt, men kongen kunne ikke tiltræde det. Hvis en professor var forhindret i oktober, da måtte man foreslå en anden.

I 1850 blev semestrene lagt om, og eksamensperioderne blev nu fra 7. til 31. januar og fra 10. juni til 9. juli. Antallet af eksaminander gjorde det af og til vanskeligt at holde eksamensperioden inden for de dertil afsatte måneder. I tiåret 1861-70 havde de to juridiske eksaminer gennemsnitligt 46 eksamensdage årligt. (2) Højesteret skrev nogle år senere at eksamen ind i juli måned for censorernes vedkommende begrænsede Højesterets sommerferie der begyndte 1. juli og varede til 1. oktober. Skønt denne konflikt i embedspligterne synes at have været til at bære bestemte kongen at eksamen skulle afsluttes inden udgangen af juni måned. (3)

Skriftlig eksamen bestod af fire prøver, men det blev i 1839 ændret til syv. Prøverne blev holdt fire dage i træk, og der var hver gang seks timer til besvarelsen. Mundtlig prøve var ikke formelt inddelt i discipliner; den omfattede alle de læste fag. Alle professorer eksaminerede i dansk ret som fælles læsefag. Læreren i statistik eksaminerede naturligvis i sit eget fag. Alle kandidatens mundtlige prøver blev overstået på én dag. Når eksamensdagen var slut gav eksaminatorer og censorer karakter for den skriftlige og mundtlige

Edictis regis, diebus 10to Februarii 1710, 9to Martii 1768 et
16to Januarii 1824 latas convenienter notabilis fuit:

Fredricus Christophorus Bornemannus

primam scripturam, qua ad quaestiones juris sibi propositas
respondit, diebus colloquio, die XIII. Sept. MDCCCXXXIII
de iuris disciplina, quae doceri iussu constituto die 26to Ja-
nuarii 1824 acta, publice et solemniter habita, talis profectus
probavit, ut a Censuris cum charactera

Laudabili et gratum vixisse

hinc inde ut, data fide, si quando reipublice advenimus,
nulli usquam facturum esse justo bonoque vtro indignum.

Partique Candidatus in iuris f. r. r. r.

die 26to Jan. 1824. MDCCCXXXIII. cum fidei et gratum vixisse
omnem controversam in iudicio acceptam vixisse adimplens
elaboravit, quod a Censuris

Laudabile.

fuerit iudicatum.

Datum in consensu Facultatis Juridicae Hafniensis

die 27. Sept. MDCCCXXXIII.

L. Thiel

J. Thiel

J. Thiel

J. Thiel

Her gengives F.C. Bornemanns eksamensbevis ved hvilket fire professorer bevidner at han i oktober 1833 har bestået den juridiske embedseksamen med 1. karakter og udmærkelse. Han er den sjette i rækken af jurister der opnåede denne ærefulde bedømmelse. Der synes at være afsat plads til faderen M.H. Bornemanns underskrift. Uvist af hvilken grund ligger eksamensbeviset i Dekanatssager 1857-58. Universitetets arkiv, Rigsarkivet.

præstation under ét. Efter skriftlig og mundtlig eksamen fulgte den praktiske prøve.

I 1839 blev der indført specialkarakterer for hvert enkelt fag, omfattende skriftlig og mundtlig prøve under ét. Den samlede karakter blev beregnet på dette grundlag. Indførelsen af specialkarakterer må have været et fremskridt. Hovedkarakteren blev summen af specialkarakterer, ikke som hidtil en totalbedømmelse foretaget af professorer og censorer der ikke hver især havde kendskab til alt hvad kandidaten havde præsteret.

Efter 1821 blev det undertiden drøftet om der var sket en skærpelse af kravene til de vordende jurister. For så vidt angår lærefagenes antal og omfang har det sikkert været tilfældet. Det er vanskeligere at udlede af de spredte indlæg om der skete en skærpelse af karakterbedømmelsen, altså tildeelingen af 1. eller 2. karakter. En ukendt kilde oplyser at eksamen i 1821 blev gennemført »med en Strenghed i Censuren, som man ikke hidtil havde været vant til«. (4) F.E. Elberling og Schlegel anførte tal der viser forskellige resultater. Modsat Elberling sluttede Schlegel at bedømmelsen langt fra kunne kaldes mild. Elberling støttede bl.a. sin konklusion på en uholdbar sammenligning med de resultater der var opnået af 249 teologer. Men hvilket studium var det sværeste? Havde de to studier samme tilgang af gode og mindre gode hoveder?

Ørsted fandt i sit kommissionsindlæg at bedømmelsen ved eksamen burde skærpes, så at 1. karakter virkelig blev et bevis for den studerendes grundighed og sikkerhed. Han hævdede at en skelen til eksamenskravene i reglerne om juridiske stillinger undertiden gjorde bedømmelsen for mild. Men andre bemærkninger hos Ørsted går i en anden retning: en del af kandidaterne med 2. karakter var gode nok til nogle af de stillinger hvor loven krævede 1. karakter. Det er ikke let at se hvad Ørsted egentlig mente. Men han havde nok ret i at anbefale specialkarakterer der sammenlagt gav et mere pålideligt mål for kandidatens dygtighed. Totalbedømmelsen fandt han usikker og pinlig. (5)

A.B. Rothe mente at en tre års studietid var blevet det almindelige mod førhen to år. (6) Hans tal er dog vist i underkanten af det rigtige. (7) Fra 1860'erne har vi opgørelser der går ud på at studietiden for knap 100 kandidater ved fire eksaminer havde været omkring 6 år, beregnet fra artium. (8) Juristernes studietid synes med stor hast at have nærmet sig det niveau som man også kendte i det 20. årh.

Til de divergerende karakteropgørelser omkring 1830 kan der føjes tal efter 1860. Af de henvend 100 kandidater 1863-65 opnåede godt 63 % 1. ka-

rakteren laud og godt 36 % haud. Men af 220 kandidater ved otte eksamensterminer 1867-70 opnåede kun 54 % laud, medens 46 % fik haud. (9) Det siger ikke alt om dygtige og udygtige kandidater, men viser i hvert fald hvor mange der blev udelukket fra visse stillinger.

Censorer eller eksamenskommissioner

Efter forordningen af 1821 skulle der medvirke to censorer ved embedseksamen. (1) De kredse der kom i betragtning var de deputerede i Danske Kancelli, de to generalauditører og assessorerne i Højesteret. Reglerne skal forstås således at der altid skulle møde en dommer fra Højesteret sammen med en embedsmand. Hvis der var forhindringer i Højesteret kunne i stedet udpeges en af de ældste assessorer i Lands-Over- samt Hof- og Stadsretten. Det synes regelmæssigt at være blevet meddelt fra Højesteret at en dommer kun kunne møde om lørdagen. (2) Ved forordningen af 1839 skete der en ændring, idet censorkredsen nu betegnedes som delt i to afdelinger. Den første bestod af de deputerede i Danske Kancelli, Højesterets dommere og de to generalauditører. Den anden bestod af assessorer i Lands-Over- samt Hof- og Stadsretten og i politiretten. Et medlem fra hver af disse to afdelinger skulle medvirke både ved embedseksamen og ved eksamen for ustuderede. En senere brevveksling røber den praksis at hvis stemmerne stod lige ved en votering, da ville den der havde den højeste rang gøre udslaget med sit votum. (3)

En lønningslov af 1871 fastsatte et beløb på 9.000 rd. årligt til afholdelse af teologisk, retsvidenskabelig og statsvidenskabelig embedseksamen ved eksamenskommissioner. Indtil disse kommissioner kunne indrettes skulle der være et beløb til rådighed til aflønning af faste censorer, beskikket for en periode på tre år. Ministeriet beskikkede nu for årene 1871-73 otte censorer ved de juridiske eksaminer, heraf seks dommere og to advokater. (4) Det var en ejendommelig reform. Rigsdagen havde besluttet at censorer skulle erstattes af eksamenskommissioner. Men det var overladt til den udøvende magt at bestemme hvornår og hvorledes det skulle ske. Det var derfor tænkt som en foreløbig foranstaltning når man samtidig opfyldte manges gamle ønske om personlig beskikkelse af censorer. Det ville naturligvis have ligget inden for lovgivningens kompetence at bestemme hvornår ændringen senest skulle være gennemført.

Det var en gammel tanke at man måske burde lade den højere uddan-

nelses eksaminer afholde ved et kollegium af kyndige praktikere. Holberg havde i Epistel 159 hævdet at universitetsprøver burde indrettes efter det mål at undersøge de unge menneskers praktiske brugbarhed. Det var ganske forfriskende, men også lidt udfordrende, at sætte på tryk en halv snes år efter den juridiske eksamens indførelse at »mangen een kand være forsynet med det prægtigste Testimonio af Examinatoribus, og dog blive saa slet Dommer, at man lige saa gierne kand underkaste sin Sag Tærning-Spill«. Et væsentligt stadium i det 18. årh.s drøftelser var den plan som i Struensees tid blev udarbejdet af biskop Gunnerus. Han foreslog embedseksaminer henlagt til særlige kommissioner. Men da man vedtog en ny universitetsfundats blev censorinstitutionen bevaret. Forslaget om eksamenskommissioner var fremme i 1830'erne, men fik ringe støtte. Dog gik Algreen-Ussing delvis ind for tanken da han i 1833 publicerede et længere indlæg om studieforhold. Uddannet jurist var man først når uddannelsens formål, den praktiske brugbarhed, var godtgjort: »I den blotte theoretiske Lovkundskab kunde Kandidaten vel, som hidtil, prøves ved Universitetet, men den egentlige Embedsexamen burde ikke sættes i Forbindelse med Universitetsstudiet, hvormed den forsaavidt Intet har at skaffe, men ... henlægges til juridiske Embedsmænd ...« (5)

Kritikken af den professorale eksamen havde flere sider. Skarpest var den der gik ud på at en professor kunne være partisk til fordel for dem som han kendte. Rettet mod studieformen var den påstand at eksamen ved professorer tilskyndede til en overfladisk tilegnelse af docerede meninger. Men pointen var også den at en eksamen holdt af praktikere var den bedste prøve på om den studerende havde fået det udbytte af studierne som retslivet havde brug for.

Over for dette blev det hævdet at undervisning og eksamen ikke burde adskilles. Det fulgte af juraens og et studiums natur at indholdet af gældende ret nødvendigvis måtte præsenteres i en eller anden form. Professorens bøger og forelæsninger måtte være retningsgivende for de krav der ville blive stillet. Ørsted fremhævede også at selv kyndige praktikere ikke kunne have en så parat viden at de kunne lede en eksamination. Selv de kyndigste ville være af forskellige typer: »er han en klog, billig og beskeden Mand, saa vil han i sin Examination indskrænke sig til de mest almindelige Sandheder, saa at Examen vil blive meget for let; staaer han derimod i den Tanke, at han besidder hele Videnskaben, og at det, der er udenfor dennes ham bekjendte Kreds, Intet er værd, saa kan han let gjøre Kandidaten Uret og sig selv Skam«.

Blandt de jurister som så store fordele ved eksamenskommissioner var

mange år senere den andetsteds omtalte P. Schjørring som var embedsmand og tidligere manuduktør. Da han i 1863 skrev kritisk om studiet bemærkede han at indførelsen af eksamenskommissioner mere end noget andet ville kunne »fremkalde Frihed og Selvvirksomhed i Studiet«. Professorerne kunne skaffe sig tilhørere ved deres forelæsnings lødighed. Schjørring så godt problemet med at skaffe dygtige eksaminatorer som fulgte med i fagets udvikling. Men han mente at man ville finde dem i de københavnske domstole. (6)

Tanken om eksamenskommissioner blev holdt i live på Rigsdagen. Der blev ikke skabt nogen klarhed over hvad ordningen skulle gå ud på. Fakultetet udtalte sig i to lange erklæringer fra 1863 og 1864. (7) En meget langstrakt debat udspandt sig i 1870-71; dens resultat, vedtagelsen om at indføre eksamenskommissioner, er allerede nævnt. Nogle år efter denne vedtagelse spurgte Sofus Høgsbro ministeren om der snart skete noget. (8) Svaret var henholdende. I 1902 var det hans søn Svend Høgsbro der mindede ministeren om Venstres gamle mærkesag. (9)

Juridisk eksamen for ustuderede

Da studieordningen for jurister skulle revideres omkring 1820 måtte det stille sig som tvivlsomt om den dansk-juridiske eksamen ville få lov at overleve. I Universitetsdirektionens forestilling 1821 blev denne eksamen særskilt omtalt. En statistisk opgørelse viste at antallet af eksaminerede danske jurister i årene 1807-19 havde været mere end 1.000 eller knap 80 i årligt gennemsnit. Tallene kan sammenholdes med 485 latinske jurister.

Universitetsdirektionen pegede på nogle hovedårsager til det store antal danske jurister. (1) De havde indtil 1820 kunnet opnå fritagelse for værnepligt. (2) Den øgede velstand i bondebefolkningen gjorde det lettere for fædrene at bestride udgifterne til en uddannelse, ligesom en forbedret undervisning i almueskolerne gav flere forudsætninger for at klare læsningen. Godejere og stiftelser havde fået et øget behov for forvaltere med juridiske kundskaber; også amtmænd, borgmestre og anden øvrighed brugte disse jurister som fuldmægtige. Prokuratorbevillinger var lette at opnå og gav udsigt til et levebrød mange steder hvor en cand.jur. ikke ville tænke på at slå sig ned. Om selve studiet blev det sagt at en studietid mellem trekvart og et år med hjælp af en manuduktør i almindelighed var tilstrækkelig.

Der skulle bestå en adgangsprøve ved det filosofiske fakultet. Til den hørte en stiløvelse over et opgivet letfatteligt emne samt spørgsmål i fædrelandshistorie, geografi og regning. Adgangsprøven skulle sikre en almindelse på et jævnt niveau. Det juridiske fakultet beklagede »den Maadelighed i Dannelse og Kundskaber, der hidtil har vist sig hos Massen (flertallet) af dem, der underkaste sig samme«. (3) Den danske stil for ansøgerne til de ustuderedes studium synes at have været overkommelig, og dog er mange besvarelser blevet forkastet. Blandt stileemnerne i 1830'erne var disse: (4)

»Er det gavnligt for et ungt Menneske at rejse udenlands?«

»Er Veltalenhed gavnlig for en Jurist? Kan den ogsaa misbruges?«

»Hvilke farlige Følger kan det have, at man letsindigen laaner og gjør Gjeld?«

»Hvori bestaaer Beskedenhed, og hvorfor tillægge vi med Rette denne Dyd et højt Værd?«

P. Schjørring der i 1863 skrev kritisk om studiet til embedseksamen bemærkede om de danske jurister: »For dem holdes der jo ingen Forelæsninger, de ere Universitetets Stifbørn, behandles som Pariaer; Manuduktørerne ere deres Professorer, og Fakultetet gjør Tjeneste som Examenskommission«. (5) Den teologiske professor Jens Møller, der skrev om mange forskellige ting, havde i 1823 et positivt syn på dansk juridisk eksamen. Det var hans ønske »at ogsaa i Fremtiden Mange ville underkaste sig denne Prøve, da baade Kundskab om Lands Lov og Ret derved udbredes iblandt en talrig og agtværdig Borgerklasse, og tillige megen anden gavnlig Cultur erhverves, især af de gode Hoveder, under et Aars Ophold i Hovedstaden og ved Universitetet«. (6) Men kritikken af de ustuderedes eksamen vendte stadig tilbage. Den senere som dommer og juridisk forfatter bekendte Niels Lassen skrev i 1871 som 23-årig kandidat en artikel i »Ugeskrift for Retsvæsen« hvor også han rejste spørgsmålet om afskaffelse af »den for Øjeblikket ubegribelige dansk-juridiske Eksamen«. Lassens hovedsigte med artiklen var dog et andet, nemlig kritik af studiet til embedseksamen for ikke som det preussiske at rumme et praktikantstadium, en egentlig uddannelse til juridisk arbejde.

Jura på latin og dansk

Eksamenssproget

I løbet af 1. halvdel af det 19. årh. mistede det latinske sprog gradvis de fleste af sine akademiske privilegier. Det var en udvikling som var indledt i 1700-tallet, og den prægede både eksamensordninger og videnskabelig litteratur. Beherskelsen af latin blev stadig ringere, og sproglige krav gjorde de unge mennesker sårbare i situationer hvor det var deres faglige færdigheder der skulle prøves. Samtidig voksede tvivlen om det klassiske sprogs egnethed til at gengive faglig tankegang.

Indtil 1821 skulle både skriftlig og mundtlig eksamen som hovedregel foregå på latin. Der var dog prøver som var undtaget herfra, og om mundtlige prøver var det i 1789 blevet bestemt at eksaminatorerne kunne lade de studerende give et svar på dansk og eventuelt selv stille spørgsmål på dansk. Studieforskriften af 1821 bragte ændringer. Af de otte skriftlige eksamensopgaver skulle fem besvares på dansk. Forarbejderne bemærker: det er »i sig selv meget vanskeligt baade for Examinator og Examinandus at udtrykke sig med Bestemthed og Færdighed i et dødt Sprog over Gjenstande, der angaae det virkelige og nuværende Livs Sysler og Forholde, tildeels endog fordrende en Terminologie, som for Romerne var ukjendt«. (1)

En dreven latiner var N.C.L. Abrahams, cand.jur. 1818 og senere professor i fransk. Om sit valg af manu ductør fortæller han: »Jeg fulgte det Raad, der blev givet mig ..., og valgte til Manu ducteur Secretair Sick ... Han var en Manu ducteur efter mit Hoved; han gik rask frem, og da vi dengang skulde baade skriftlig og mundtlig examineres paa Latin i Retsphilosophi og Romerret, var det mig behageligt, at han talte, om ikke ciceroniansk, saa dog flydende Latin, hvori jeg ikke heller stod tilbage«. Efter eksamen roste Kolderup-Rosenvinge ham for hans »flydende Latin, der ikke var almindeligt blandt Candidaterne«. Så kom den dag da Abrahams og to kammerater skulde aflægge eksamensløftet (på dansk) til professor Schlegel. Han holdt »en lille latinsk Tale« til dem og udtalte de ord som jurister satte højest: at de alle tre havde bestået »cum laude«. (2)

Mange er hurtigt blevet klar over at udviklingen ikke kunne standse med sprogingdrømmelserne af 1821. Algreen-Ussing skrev i 1833 om prøverne i retslære »at der ikke kan tænkes Noget, der mere smager af Middelalderens Barbarie, end at vedligeholde det latinske Sprog som Examinationssprog i Naturretten, det vil sige, i en Videnskab, der har faaet sin egentlige Betydning og Udvikling i den nyere Tid, som for største Delen grunder sig paa det attende Aarhundredes Philosophie, og forudsætter en Anskuelse af Menneskeretigheder, Stat og Folk, som var aldeles ukjendt hos Romerne ...« Tilmeld var jo allerede al undervisning og alle lærebøger på dansk. (3) H.C. Ørsted, der ellers kunne finde et forsvar for næsten alt bestående, så gerne »dette akademiske Højtidsprog« forsvinde. (4) J.P. Trap skrev om sin studietid i begyndelsen af 1830'erne at juristernes brug af latin var blevet »en ren Comedie«. (5)

I 1839 blev brugen af latin begrænset til skriftlig og mundtlig prøve i romerret. For dette fags vedkommende frygtede man at de studerende ellers ville læse kilderne i dansk oversættelse. (6) Denne betænkelighed gjorde sig ikke gældende i 1847 hos læreren i romerret C.C. Hall. Hans forslag om latinens afskaffelse var især begrundet med at sprogkravet gjorde prøver i faget mindre pålidelige. »Det bliver herved ofte lige saa let at skjule Uvidenhed eller Svaghed i Kundskaber, som vanskeligt at lægge en fortrinlig og grundig Kundskab for Dagen, og det maa tillige indrømmes, at Examinator, om han end maatte besidde en fortrinlig Færdighed i dette Sprog, ofte maa erkjende, at hans Examination ikke har været saa klar og fyldestgørende, som den vilde have været i Modersmaalet«. Fakultetet og Universitetsdirektionen sluttede sig til forslaget der blev vedtaget ved kgl. resolution af 5. november 1847. (7)

Akademiske afhandlinger

Sideløbende med denne udvikling ved eksamen tog universitetet også afsked med latinen i akademiske afhandlinger. (1) Et tidligt initiativ til fordel for modersmålet var taget da Videnskabernes Selskab allerede før 1750 havde besluttet at anvende dansk i sine skrifter. (2) Det var hensynet til videnskabens udbredelse i det danske folk der her gjorde udslaget. Men selskabets praksis kunne godt kollideres med et akademis ambition om at bidrage til den internationale udveksling af lærdom. Da dette synspunkt fik øget styrke fra det 19. årh. var det andre fremmedsprog end latin der kom i betragtning.

DE LEGIBUS AD ORDINES PROVINCIALES

SECUNDUM 4TAM CONSTITUTIONIS D. 28M. MAII
A. 1831 DATAE QUM

. REFERENDIS,

QUAM DISSERTATIONEM

AD GRADUM LICENTIÆ JURIS BENE OBTINENDUM
ERUDITIONUM EXAMINI SUBMITTET ALGOTR

ANDR. FRED. BRIECKR,
JURIS CAND.

SOCIUS AD RESPONDENDUM ADSCRIPTUS ADIUVISSIMO

F. E. DANNEBERG,
JURIS CAND.

DIE OCTOBRIE. II. L. Q. S.

HAUNTAE.

INTE EXCUPSET PRAEPOSITO
1841.

To tidsaldre stødte sammen da den 34-årige A.F. Krieger i 1841 udgav sin licentiatafhandling på latin om de rådgivende stænderforsamlinger, et højaktuelt emne som var ukendt i den juridiske litteratur. I 1850'erne var det definitivt slut med akademiske afhandlinger på latin.

Det fulgte af en forordning af 9. januar 1824 at doktor- og licentiatafhandlinger skulle skrives og mundtligt forsvares på latin. Først i 1854 fik forfatterne valget mellem latin og dansk. Der blev også krævet latin i festskrifter og taler ved universitetets fester. Fra kravet om latin ved festlige lejligheder blev der gjort en undtagelse i 1837. Konsistorium havde foreslået at alle taler ved universitetets sædvanlige fester skulle holdes på dansk. Efter Universitetsdirektionens indstilling blev denne ændring i 1837 begrænset til talerne på kongens fødselsdag. (3) Direktionen tillod nu også brug af dansk i de afhandlinger der blev skrevet ved samme lejlighed. Men ved reformationsfesten (årsfesten) var sproget stadig latin, indtil kongen i 1854 tillod at der også her blev talt på dansk, og at forfatteren til et festskrift kunne vælge mellem dansk og latin. (4)

1836 ansøgte cand.jur. A.F. Bergsøe om at måtte lade en politisk-økonomisk afhandling trykke på dansk. Men kongen afslog at dispensere. (5) A.W. Scheel, der havde skrevet disputats på latin i 1836, skulle i 1839 skrive en afhandling til reformationsfesten og ansøgte om at måtte gøre det på dansk. Det blev tilladt ham. (6) F.C. Bornemann kom i samme situation i 1845. Han havde skrevet licentiatafhandling på latin i 1839 og ville nu skrive om retsordenens natur i et festskrift. Hans ansøgning blev imødekommet. Han havde forsøgt at oversætte sin danske tekst, men fundet det umuligt. (7) Det sidste universitetsprogram på latin blev skrevet af Algreen-Ussing i 1843. Ingen blev vist doktor eller licentiat på et arbejde i det latinske sprog efter A.F. Kriegers licentiatafhandling fra 1841 om de rådgivende provinsialstænder. (8) Det var ikke stimulerende for en debat om folkerepræsentation at der fra universitetet kom et indlæg i et dødt sprog.

Doktorgraden, licentiatgraden og prisopgaver

Fundatsen af 1788 indeholdt bestemmelser om de såkaldte akademiske værdigheder. (1) Til dem der aspirerede til den juridiske doktorgrad blev stillet det krav at de sad i »betydelige Embeder« og var af »bekiendt Lærdom«. Ellers måtte den pågældende først skrive en licentiatafhandling.

Ved forordning af 9. januar 1824 skete der ændringer. Doktorgraden kunne nu erhverves af »Mænd af bekiendt Lærdom« som *enten* sad i anselige embeder *eller* havde udmærket sig ved videnskabelige skrifter, men ikke uden videre af en licentiat (bortset fra det medicinske fakultet). Den som ønskede at bevise sine evner ved selve afhandlingen måtte først sigte på licentiatgraden, og selv den ville kun give adkomst til at opnå doktorgraden hvis den pågældende var kommet i et anseligt embede eller havde udmærket sig ved sine skrifter. (2) Licentiatgraden stod åben for den der havde 1. karakter ved embedseksamen og havde skrevet en afhandling på latin.

Begrundelsen for den nye ordning lå bl.a. i ønsker om at bringe fakulteterne på mere lige fod, at højne doktorgradens anseelse og at løse nogle i datiden vigtige spørgsmål om graduerede personers borgerlige rang. (3) Taget under ét er de trykte afhandlinger – de fleste på latin – ikke af stor vægt. (4)

Der kom navnlig i 1840'erne megen kritik af de akademiske graders indretning. Mange betvivlede at der var brug for to forskellige grader. Man synes ikke at have ofret megen opmærksomhed på den mulighed at knytte de

to grader til forskellige målestokke for afhandlingernes kvalitet. Ved en bekendtgørelse af 19. maj 1854 ophævedes den lavere grad i tre fakulteter, medens teologer og jurister beholdt begge grader. (5) Afhandlinger kunne skrives enten på latin eller dansk, medens det mundtlige forsvar kun efter særlig tilladelse kunne foregå på dansk; dette blev dog almindelig praksis.

I 1872 rejste det juridiske fakultet spørgsmålet om licentiatgradens afskaffelse. (6) Graden havde efterhånden fået ringe praktisk betydning, og hvad doktorgraden angik fandt fakultetet at betingelserne i forordningen af 1824 var uholdbare. Sondringen mellem doktor- og licentiatafhandlinger beroede principielt ikke på arbejdets værdi, og man kunne derfor komme i den situation at skulle give licentiatgraden for det bedste arbejde. Det teologiske fakultet havde andre synspunkter. Resultatet blev at en bekendtgørelse af 15. maj 1872 afskaffede den juridiske licentiatgrad. Samtidig ændredes betingelserne for opnåelse af doktorgraden. Der krævedes nu kun juridisk embedseksamen med 1. karakter.

Det første forsøg på videnskabeligt arbejde var i nogle tilfælde en besvarelse af en prisopgave udskrevet af universitetet. (7) Disse opgaver blev fra 1791 stillet hvert år i en række studiefag, blandt disse retsvidenskab. Opgaverne var først formuleret på latin, fra 1841 både på latin og dansk og fra 1866 kun på dansk. Der var et år til at udarbejde en besvarelse. En god afhandling blev belønnet med guldmedalje, medens den ikke helt så gode men dog rosverdige besvarelse kunne få en anerkendelse ved betegnelsen »accessit«, dvs. »er kommet nær til (målet)«. Her anføres to opgaver for 1845 og 1846 som begge havde emner af en ikke ringe aktualitet:

»Efter en forudskikket Fremstilling af Jury-Institutionens Historie undersøges det, hvorvidt denne Institution forudsætter særegne sociale og politiske Forholde, samt hvad der er at dømme om den Forkjærlighed for den, som i den nyere Tid viser sig i Lande, hvor den ikke er indført.«

»Man ønsker en saadan Fremstilling og Kritik af den engelske og franske Trykkefrihedslovgivnings Historie, som i Forbindelse med sammenlignende Bemærkninger om den danske Presselovgivning oplyser Sammenhængen imellem Statsforfatningen og Trykkefriheden.«

Besvarelser af disse to prisspørgsmål indbragte tre jurister hver en guldmedalje. Indtil 1870 blev guldmedaljen for en juridisk afhandling tildelt i alt 19 forfattere, blandt disse syv der senere blev professorer.

Juristerne og samfundet

Adkomsten til embeder

Fra 1736 og i en lang periode derefter indeholdt studieforordningerne ikke blot bestemmelser om studiefag og eksamen, men fastlagde også hvilke stillinger og erhverv de juridiske eksaminer gav adgang til. Danske Kancelli rejste i 1820 over for Universitetsdirektionen det velgrundede spørgsmål om ikke det ville være rigtigst at adgangsbetingelser blev genstand for separat lovgivning. (1) Direktionen ville imidlertid fortsat optage reglerne i studieordningen, fordi eksamenskarakterens indflydelse på erhvervsmulighederne var et middel til at anspore de studerende til flid.

I forordningen af 1821 § 15 hed det i bred almindelighed at kun den der havde bestået en af de to juridiske eksaminer kunne vente at blive ansat i en stilling hvor der krævedes kendskab til lov og ret. Hertil blev føjet en opgørelse af stillinger. (2) Jurister med embedseksamen skulle have eneret til embeder som medlem af Danske Kancelli, dommer, amtmand, overpræsident i København, generalauditør ved land- eller søetaten, borgmester i København eller i en købstad, kontorchef, kancellist eller underkancellist i Danske Kancelli eller Højesteret, justitssekretær ved Højesteret eller landsoverretterne, kontorchef ved overretterne og ved Hof- og Stadsretten, højesteretsadvokat og overretsprokurator, søkrigsprokurator samt auditør ved land- eller søetaten. Ved de fleste af disse stillinger blev der tilmed krævet 1. karakter. De vigtigste undtagelser herfra var stillinger som underretsdommer, borgmester, kancellist eller auditør.

Reglerne betød i det store og hele en skærpelse af kravene i forhold til fundatsen af 1788. De danske jurister kunne nu ikke udnævnes til dommere. Deres vigtigste erhvervsområde blev prokuratorbestillingen ved underretterne. (3) De kunne desuden blive skrivere hos by- og herredsfogeder, fuldmægtige ved en overret og assistenter hos kongens foged og i Københavns politiret. Af administrationens kollegier var kun Danske Kancelli nævnt i opgørelsen af poster til hvilke der krævedes embedseksamen. Men juriststan-

dens dominans blev evident også i andre kollegier. Kai Fr. Hammerich fremhæver i sin historiske skildring at der udviklede sig et juridisk bureaukrati, og at forestillingen om den akademiske skolings betydning blev grundlaget for den opfattelse af embedsstanden som mange gav udtryk for i årene 1821-48. (4)

Eksamens- og embedsvældet fremkaldte en opposition. Blandt akademikerne var Tage Algreen-Ussing den der tidligst og tydeligst anslog en skeptisk tone. Han var notarius ved fakultetet og på vej til at indtage sin plads i den første stænderforsamling da han i 1833 skrev i en artikel: »At være Embedsmand, og hvad der, som Kriteriet herpaa, regnes fast lige hermed, at have Rang og en Titel, var den end ikke højere end en Krigsassessors, ansees hos os for det Høieste, der er at opnaae«. »En Kandidat, der har taget sin Embedsexamen, om ogsaa blot med anden eller tredie Character, er et velkomment Parti i alle Huse, hvor der ere ugifte Døtre, og er han ovenikjøbet bleven Volontair eller Kopiist i et kongeligt Kollegium, saa er der intet Høiere at ønske«. Algreen-Ussing så i embedsstanden »en afsondret og stillestaaende Klasse«, og studieambitionen trak gode kræfter bort fra handelsstanden. (5)

Den ledende skikkelse i kritikken af det lærde væsen blev *A.F. Tscherning*. I et selvbiografisk notat regnede han senere studieforordningen af 1821 blandt kilderne til den overbevisning at »Examensvæsnet for en stor Deel var en Støtte for Middelmaadigheden, og at det latinske Laug var Laugenes Laug og det skadeligste af alle«. (6) I 1859 fremsatte han et lovforslag om ophævelse af studieforordningens §§ 15 og 16 om eksamens- og karakterbetingelser med hensyn til juridiske stillinger. Forslaget blev gentaget i 1860, nu med en lovtekst der var lidt fyldigere end de 1 1/2 linie der var foreslået året før.

Tschernings mål var at ophæve juristers eneret til en lang række statslige ansættelser. Han erkendte at eksamen i sin tid var indført for at bekæmpe virkningerne af familiearistokrati og adel. Men besættelsen af statens embeder var nu kommet i hænderne på »et ikke meget stort Antal Familier«, og navnlig betød juristprivilegiet at ansættelse i mange tjenester var udelukket for de statsvidenskabelige kandidater og andre som i kraft af uddannelse eller erfaring kunne gøre god fyldest. Om ministeriernes embedsmænd udtrykte Tscherning sig med sarkasme: »Gaaer man derhen Kl. 12, ere de der ikke, og kommer man igien Kl. 3, ere de borte«. (7) Det stemte mindre godt med talerens skildring af en jurists indeklemte liv med papir og blæk fra morgen til aften. Tscherning mente i øvrigt at også lægerne nød et ubegrundet privilegium. Han vendte sig mod kvaksalverilovgivningens der afskar farne lægfolk fra at udøve deres kunst. (8)

Officeren A.F. Tscherning (1795-1874) var fra sin ungdom præget af kritiske holdninger til akademisk uddannelse og embedsvæsen. Han blev på mange måder en ekstrem repræsentant for den politik hos Bondevennerne som skabte konfliktstof i det politiske liv. I teksten er bl.a. omtalt Tschernings forslag om at afskaffe juridisk embedseksamen. Tegning af P.C. Skovgaard.

Med sit første forslag havde Tscherning ikke villet blande sig i hvorledes det juridiske studium blev drevet. Men denne moderation havde han overvundet året efter. Lovforslaget blev behandlet i et udvalg der fandt at noget talte for en ændring af kvalifikationsreglerne af 1821. Interessant er en uenighed i udvalget. Et mindretal mente nemlig at §§ 15 og 16 fra 1821 ikke kunne anses som »egentlige Love« der gav de juridiske kandidater en eneret til embedsansættelse; det var instruktioner til regeringen som kongen – også efter 1849 – kunne ændre, og denne administrative kompetence burde man ikke ændre til en lovbunden ordning. Et flertal anså §§ 15 og 16 som love i den nye forfatnings forstand, og de kunne ændres ved en ny lov. Uenigheden i udvalget bevirkede at heller ikke flertallet for tiden ville tilråde en egentlig lovsag. Konklusionen var derfor en henstilling til regeringen om at der administrativt skete en begrænsning af de stillinger der havde juridisk embedseksamen som ansættelsesbetingelse.

I forbindelse med 1821-forordningens juridiske status er det af interesse at notere at man i 1857 i loven om Københavns kommunale forhold hav-

de optaget en bestemmelse om at kravet om juridisk eksamen ikke skulle gælde for ansættelse som overpræsident, borgmester og rådmand i København. Denne tilføjelse var foreslået af et medlem af tinget. Indenrigsministeren havde dengang udtalt at han ikke havde noget at indvende mod forslaget, men han ville præcisere at man ikke i lovbestemmelsens vedtagelse måtte se et bevis for at reglerne af 1821 kun kunne fraviges ved lov. (9)

Det blev ikke i 1857-60 bragt på det rene hvad der skulle gælde om de to statsmagters kompetence. Endnu i 1888 var fakultetet i tvivl om nye studieregler skulle stå i en lov eller en anordning. (10) Spørgsmålet havde været forelagt den statsretskyndige Henning Matzen. Hans juridiske ræsonnement var kompliceret, men det var hans konklusion at nye studieregler kunne gennemføres ved anordning. Det blev også den aktuelle sags resultat i 1890. I den sidste ende blev konklusionen denne: Det tilkom vedkommende minister at udfærdige regler om den højere uddannelse. Derimod hørte det under lovgivningsmagten at afgøre om der skulle gælde eksamensbetingelser for adgangen til stillinger og erhverv. Vigtigst blev retsplejeloven af 1916.

I 1865 udgav P. Schjørring en »Juridisk Stat« der indeholdt navnene på de candidati juris som det år var i live (så vidt Schjørring var orienteret). Fortegnelsen benyttes her til en oversigt over 948 juristers erhvervsfordeling. Antallet fremkommer efter udeladelse af dem der er lokaliseret til Norge, Island eller kolonierne, samt hele den seneste kandidatårgang. Mange af de 948 var gamle og/eller ikke længere aktive.

	<i>Antal</i>	<i>I %</i>
Dommere	199	21,0
Retsskrivere, fuldmægtige mv. ved domstole	75	7,9
Advokater, prokuratorer	98	10,4
Departementschefer, kontorchefer mv.	67	7,1
Fuldmægtige, assistenter mv. i ministerier	150	15,9
Amtmænd og professorer	40	4,1
Overordnede embedsmænd excl. ministerier	78	8,2
Fuldmægtige, assistenter mv. excl. ministerier	68	7,2
Auditører	31	3,3
Godsejere, proprietærer, landmænd i øvrigt	68	7,2
Digtere, præster, journalister, købmænd	19	2,0
Hoftjeneste, militære	16	1,6
Stilling ikke oplyst	39	4,1
	948	100 %

Domstolsansatte udgør ca. 30 %, jurister i ministerierne ca. 23 %, og når man til den sidstnævnte gruppe lægger de fire følgende grupper får man det facit at henved 50 % har haft ansættelse uden for retsvæsenet i stat, amter, kommuner, stifter og hvad hermed kan sidestilles. I forbindelse med de 10 % advokater og prokuratorer må der mindes om den store markedsandel som examinati juris havde.

Jurister kritiserer deres studium

Ligesom i 1830'erne blev studieforhold fra o. 1860 behandlet som et anliggende der kunne påregne interesse. Der blev fremsat kommentarer og stillet spørgsmål om juristernes rolle i det samfund der skulle gøre brug af dem. Der kom mange indlæg i aviserne Fædrelandet og Dagbladet, og på Rigsdagen blev der talt om embedsstudier og embedsmænd. Af den studiekritik der kom fra juristernes egne rækker vil vi her nøjes med at pege på en henvendelse fra de studerende til fakultetet og en tidsskriftsartikel af P. Schjørring.

I november 1862 sendte 131 juridiske studerende (og 20 kandidater) en adresse til fakultetets dekan professor Nellemann. Da den få dage senere blev offentliggjort i Dagbladet (1) blev det oplyst at næsten alle underskriverne befandt sig på studiets tredje eller senere år, og at de 131 udgjorde omkring to tredjedele af alle de indskrevne studerende der havde passeret 2. studieår. Studenterne skrev at de havde begrænset sig til ønsker som det stod i fakultetets magt at imødekomme, medens man ikke ville komme ind på forslag som kun lod sig gennemføre af højere autoriteter. De fremsatte to ønsker:

Fakultetet burde sørge for at begyndere ikke blev ladet i stikken, men fik den vejledning og de hjælpemidler i form af egnede lærebøger som de behøvede. Da ville mange udgifter og megen besværlighed ved brug af manuduktion kunne spares.

De sløvende og tidsspildende diktatforelæsninger burde undgås og forelæsningerne i stedet samle sig om det der var vigtigt med henblik på eksamen.

Da P. Schjørring samme år skrev »Om det juridiske Studium« var det ikke en tilfældig kritiker med dårlige minder fra studietiden der gav sit besyv med. (2) Schjørring var cand.jur. fra 1854 og havde været manuduktør i nogle år.

Efter en ansættelse i Justitsministeriet blev han i 1860 protokolsekretær i Højesteret. Han sad senere i Folketinget 1866-76 og var i mange år byfoged og borgmester i Kolding. Schjørring havde allerede i 1860 i Fædrelandet påtalt at fakultetet ikke overholdt bestemmelserne om varigheden af en komplet forelæsningscyklus og af hver gennemgang. De studerende kom ud i mislige tilstande fordi bøger enten savnedes eller var uegnede eller blev erstattet af dikterede forelæsninger. Aagesen dikterede tingsret i 300 timer, Gram privatret i fire semestre. Schjørring tegner et meget anskueligt billede af de vilkår som de studerende arbejdede under og af alle de krogveje de betjente sig af når de nærmede sig eksamen. Hvis man gennemførte de mest nærliggende ændringer ville »en flittig og vel begavet Student kunne tilendebringe sit Studium i 3-4 Aar«.

Krig og efterkrigstid bragte de foregående års studiedebat på afstand. Men i 1867 kom der et nyt indlæg. Den 60-årige assessor i Højesteret Otto Müller, fra 1855 medlem af Folketinget og kendt for sin rolle under næringsvæsenets frigørelse, udsendte en pjece med titlen »Om det juridiske Studium og den juridiske Examen ved Københavns Universitet«. På alle væsentlige punkter sluttede han sig til den tidligere kritik. Som censor havde han kunnet observere mange af de grundlæggende skavanker. De fleste fag kunne forkortes og forenkles, enkelte helt fjernes fra læseplanen. Alt i alt burde man sigte på en halvering af studietiden. Samtidig ville de studerendes sløvhed blive ændret til aktiv medleven, og der var økonomiske besparelser at vinde for dem og deres forældre. Müller anerkendte professorernes dygtighed, og det var ikke hans mening at den teoretiske jura skulle dyrkes mindre indgående.

Politisk debat om studier og jurister

Allerede før juristernes egen kritik satte ind var der på Rigsdagen faldet uvenlige ord om professorerne. Det skete i 1857 under behandlingen af et forslag til en lønningslov for universitetet. Nogle benyttede lejligheden til at kritisere de private og betalte forelæsninger og de dyre lærebøger. Den meget nøjeregnende Tscherning mente at staten ikke fik nok for sine penge når professorerne ved siden af de offentlige forelæsninger også holdt betalte, og når de tjente penge på lærebøgerne som han gav det mærkelige navn »Erindringsord«. Hvis bøgerne kom på markedet til en højere pris end hvad papir og tryk

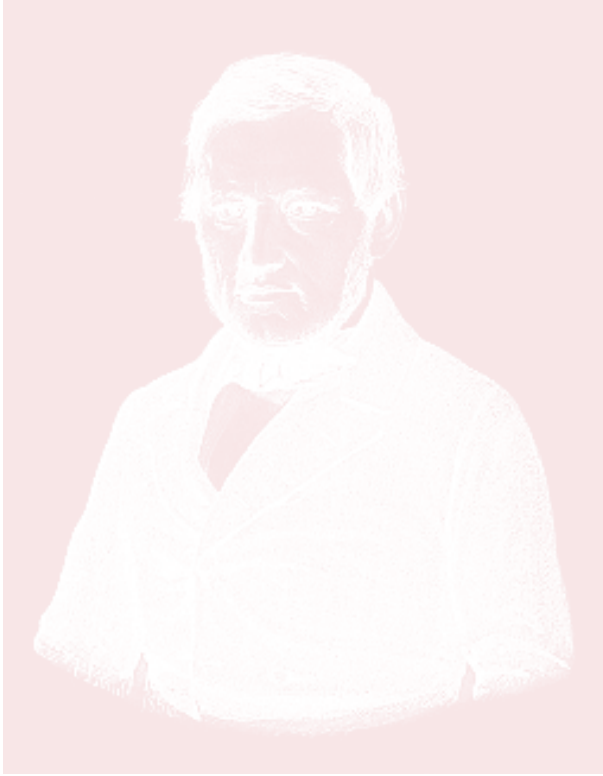

kostede, så var det jo borgerne og staten der betalte. Professorernes løn var en betaling for at oplære de studerende. (1) Et varsel om Tschernings senere initiativ var en anden udtalelse: »Jeg er ... fuldkommen overbevist om, at den Ret, som Universitetet for Øieblikket har til at levere et ubegrændset Antal af Levebrødsandidater hvert Aar, er en høist fordømmelig og skadelig Indretning, der aldeles ikke passer til vor nærværende Organisme...«. (2).

På Rigsdagen kom juristerne (og teologerne) under en dobbelt beskydning når det blev hævdet at det videnskabelige element i studiet savnedes, samtidig med at forskolen til praktisk arbejde ikke var effektiv. Det var Tscherning der igen bragte jurastudiet på tinge. I 1860 foreslog han som ovenfor nævnt at en juridisk embedseksamen skulle ophøre. Der skulle ganske vist stadig være et juridisk studium med forelæsninger. Men når en gennemgang var afsluttet skulle der afholdes en prøve og udfærdiges et vidnesbyrd om prøvens udfald. Den som ikke indstillede sig kunne i stedet bede om en erklæring ved hvilken professoren bevidnede studentens deltagelse i forelæsningerne og hans kundskaber og flid. Ingen af disse papirer skulle give den studerende nogen rettigheder. Om prøverne hed det lidt ubestemt at de var »et Middel til, at de, som høre Forelæsningerne, kunne skaffe et Beviis tilveie for, om og hvordan Professoren har gjort sin Pligt, et Middel for Universitetets Styrere til at undersøge Forholdene, om det er, som det skal være«. (3) Når man spurgte hvorledes en professor skulle afgive erklæring om en student hvis der intet var at udtale sig om, lød Tschernings svar at professoren kun skulle bevidne hvad han vidste eller ikke vidste.

Forslaget § 2 handlede om noget helt andet og viste at Tscherning, selv om han ikke i øvrigt havde tænkt sig om, dog havde tænkt på behovet for at finde kvalificerede dommere. Der skulle under Højesterets tilsyn indføres prøver for dem der ville søge dommerembede. Forud for en prøve skulle der gives meddelelse om hvor mange embeder der ville blive ledige i det kommende år, og man skulle da ansætte personer som havde vist sig duelige. Med god grund spurgte C.V. Rimestad: hvis Tscherning vil bevare den statsvidenskabelige eksamen, hvorfor da afskaffe den juridiske? (4) I. behandlingen i Folketinget gav tingets medlemmer anledning til at strejfe vidt omkring i universitetets og juriststandens verden. I en udvalgsbetænkning hed det at det - i hvert fald for tiden - ville være betænkeligt at afskaffe den juridiske eksamen. Mere åbent ville udvalget stille sig til en flytning af eksamen fra universitetet til appelretterne, men aktuelt kunne den ikke tilrådes. Tscherning var selv medlem af udvalget.

Tschernings initiativ fik en behersket støtte fra de mest embedsmands-

F.T.J. Gram (1816-71) var aktiv ved fakultetet i 24 år. I modsætning til flere af sine kolleger sørgede han for at resultaterne af hans studier blev gjort tilgængelige i bogform. Hans hovedfag var formueret og søret. Det førstnævnte præsenterede de studerende for et meget stort bogstof, men Grams bøger var værdifulde for praktikere og væsentlige forudsætninger for den retsvidenskabelige behandling hos efterfølgere som A.C. Evaldsen og Julius Lassen.

skeptiske medlemmer af tinget, navnlig hos Bondevennerne. P.C. Zahle, der var teologisk uddannet og senere især blev kendt som bladmand, kritiserede det juridiske studium. Han mindede om de overordentlig mange klager der udgik også fra juristkredse. (5) Fr. Barfod, den kendte historiske forfatter, fandt at Tscherning ikke var gået grundigt nok til værks: »Ulykken ved Examinensvæsenet forekommer mig nemlig at være den, at man vil gjøre dem, der besøge de saakaldte lærde Skoler, altsaa allerede gjøre Børnene lærde, og med denne Lærdom skal der fortsættes, og der skal lægges an paa, at alle vore tilkommende Embedsmænd blive heel- eller halvlærde, blive Videnskabsmænd«. Når nu advokater i tinget forsikrede at ikke alle blev gjort til videnskabelige jurister, ville Barfod hertil sige at man lægger dog an på »at de Allesammen skulle være hele eller halve Videnskabsmænd, saa at Ingen kan blive Præst i en Landsbymenighed uden at have studeret tre døde og tre levende Sprog, og Ingen kan blive enten Justitssekretær eller Protokolsekretær, hverken Birkedommer eller Byskriver, uden at have studeret et Par døde og tre levende Sprog, uden at have studeret Romerretten og Gud veed hvilke

mange andre Thing, som jeg troer have meget lidt med den danske Ret at bestille, og for hvilke der er saare ringe eller næsten slet ingen Anvendelse i Praxis«. (6)

En taler som denne har sikkert ment at tale i Grundtvigs ånd. Men Grundtvig selv begrænsede sig til nogle få kommentarer. Han fandt det besynderligt at ville afskære universitetet fra at afholde en juridisk eksamen, og han fandt det farligt at åbne vejen til embeder for folk som ikke havde taget nogen eksamen, da dette kunne føre til nepotisme. (7)

Diskussionen blussede op igen i 1880 i forbindelse med et nyt forslag til en lønningslov. Grundtvigianeren H. Holm tog sammen med sin partifælle fra Venstre J. Tauber til orde for en skarpere adskillelse af professorernes videnskabelige arbejde og juristuddannelsen. (8) De tænkte sig at uddannelsens krav i det væsentlige kunne imødekommes ved håndbøger, og at de teologiske og juridiske studier da kunne udvikle sig i retning af en magisterkonferens hvor den studerende havde udvalgt et fag eller en del af et fag som genstand for et videnskabeligt studium. Forslagene faldt ikke i god jord hos Goos som talte for universitetets, videnskabens og uddannelsens sag. (9) Kløften over for grundtvigianerne søgte Goos at bygge bro over ved at tale rosende om Grundtvig og hans indflydelse på universitetet.

Veje bort fra juraen

Adskillige af det 19. årh.s juridiske kandidater vandt anerkendelse eller ligefrem berømmelse inden for andre områder end juraen. Nogle lagde definitivt juraen bag sig, andre bevarede i kortere eller længere tid en embedsstilling. Det juridiske studium var blevet et godt startpunkt for mange som gerne ville opfylde forældres eller egne ønsker om en solid basis for deres tilværelse, men ikke ønskede at vælge teologien. Hvad enten kandidaterne blev i juraen eller slog ind på noget andet har mange af dem i memoirer og breve oplyst at de valgte studiet uden lyst. Adskillige af dem bevarede erindringen om et studium der ikke kunne fremkalde nogen entusiasme.

F.C. Sibbern, der blev cand.jur. i 1810, savnede ikke interesse for retsvidenskaben. Han skrev enkelte juridiske afhandlinger og var på tale som professor i naturret da universitetet i Kristiania blev oprettet. Men i 1813 blev han professor i filosofi i København. (1) Et større fagligt spring foretog J.F. Schouw, cand. jur. 1811. Han havde fra drengeårene haft interesse for bo-

tanik, og efter en disputats om planternes voksesteder og et studieophold i udlandet blev han i 1821 professor i botanik. Han dyrkede faget også efter at han var blevet politiker. (2)

Fra 1700-tallet huskes Caspar Wessel, digterens broder, som tog juridisk embedseksamen i 1778, men udfoldede sine evner inden for landmåling, kartografi og matematik. Juridisk uddannet, ganske vist ikke i København, var også H.C. Schumacher som i 1815 blev professor i astronomi. C.F. Hansen, cand. jur. i 1806, valgte at blive officer, fik høje poster som militær administrator og blev i tre perioder fra 1848 en noget egenrådig krigsminister. Juridiske kandidater var de senere professorer i nationaløkonomi A.F. Bergsøe, J. Benzon-Buchwald, William Scharling og Jens Warming samt aktuaren J.F. Steffensen. Den kendte grundtvigianske præst Gunni Busck var efter faderens ønske blevet cand.jur. før han læste teologi.

Ældst blandt dem der valgte historieforskningen som fag var G.L. Baden, cand.jur. 1784. Den lidt yngre E.C. Werlauff tog sin eksamen i 1802 og var professor i 59 år. (3) Andre historikere med en baggrund i juridisk embedseksamen var C.C. Rafn, P.V. Jacobsen, Fr. Schiern, C.E.F. Reinhardt, P.M.J. Brock, J.P. Trap og Camillus Nyrop. Trap skriver at de studerende omkring 1830 kunne lære noget af Kolderup-Rosenvinge, Bang og Larsen, medens Schlegel og Bornemann d.æ. var forældede. (4) Reinhardt, der fortrød sit studievalg, fandt den yngre Bornemanns forelæsninger over retsfilosofien fængslende og beændede; han huskede også med glæde Halls romerret og timer hos Peter Vedel. Men nogle i fakultetet fandt han kedelige eller ligefrem uhøflige. (5)

Uden for det juridiske fakultets egen kreds af retshistorikere skal nævnes V.A. Secher der var rigsarkivar 1903-15, medens Ludvig Holberg praktiserede som sagfører. Den betydeligste historiker af dem alle var Joh. Steenstrup. (6) Ligesom Henning Matzen blev han videnskabeligt sat i gang af et prisspørgsmål om den danske panterets historie hvis besvarelse gav ham et accessit. Steenstrup blev dr.jur. 1882 på bogen »Danelagen«, 4. bind af »Normannerne«, og samme år professor i historie. Han fremhævede senere at det var eksemplet fra hans juridiske studietid der fik ham til at indføre øvelsesformen hos historikerne. Det er lidt af et særsyn at juristernes læsemåde har anbefalet sig til efterligning.

Filologi og litteraturhistorie blev dyrket af N.C.L. Abrahams (der sluttede sin løbebane som notarius publicus), C.A. Nissen og Carl Rosenberg. Det helt fremragende ydede litteraturhistorikerne Niels Møller og Valdemar Vedel, efter at de i januar 1887 havde kunnet ønske hinanden til lykke med at

være undsluppet juraen. (7) Vedel fik næste år guldmedalje for en filosofisk afhandling om forholdet mellem ret og moral, men bevarede derefter kun ved nogle års ministeriel ansættelse en forbindelse med juraen. Niels Møller holdt fast ved en stilling i et forsikringsselskab. Som digter, oversætter og litteraturforsker levede han sit andet liv i lange nattevagter. (8)

Rækken af navne kan forøges med en enkelt komponist, J.P.E. Hartmann (medens A.P. Berggreen opgav jurastudiet), og adskillige digtere: Chr. Wilster (senere cand.theol.), Henrik Hertz, Fr. Paludan-Müller, Hans Egede Schack, (9) Adolph von der Recke, Vilh. Topsøe, Sophus Bauditz, og fra århundredets sidste tiår Palle Rosenkrantz, Henri Nathansen, Kai Hoffmann, Otto Rung og Johs. Dam. William Bloch havde efter embedseksamen litterære ambitioner, men efter 1880 blev han nogle årtiers betydeligste danske sceneinstruktør. Nogle kollegieembedsmænd og herredsfogeder har lykkeligt undgået at blive husket for deres litterære produktion. Th. Rumohrs romaner om Tordenskjold, Niels Juel og andre helte skal engang have været efterspurgt i folkebibliotekerne. En litterær bedrift af varig betydning ydede Dickens-oversætteren Ludvig Moltke.

Af dem der havnede i erhvervsvirksomhed skal nævnes Jacob Deichmann, cand.jur. 1805, efter ægteskab med Søren Gyldendals datter førstemanden blandt de skrivende folks hjælpetropper i forlagsverdenen. Det 19. årh.s største navne blandt de politisk og journalistisk aktive jurister var Orla Lehmann, C. St. A. Bille og Viggo Hørup.

Talrige er de som allerede på universitetsstadiet skiftede spor. Nogle opgav juraen og vendte sig til anden beskæftigelse som i højere grad havde deres hjerte. Andre gik det modsat, blandt dem nogle som opgav at gøre et erhverv ud af gode humanistiske interesser og fandt et bedre brødstudium i det juridiske.

Oehlenschläger gik en tid flittigt til manuduktion hos A. S. Ørsted, men det dæmrede for ham at han var bestemt for noget andet. (10) Peder Hjort, der opgav studiet i 1815 til fordel for æstetik, modtog stærke indtryk af A.S. Ørsteds ungdomsskrift om moral- og retslære. Da han opgav juraen fik han denne hilsen fra Chr. Molbech: »Allerede det, at De forlader Lovkyndigheden, med sine positive, Aanden dræbende Former, er et saare gunstigt Skridt for Deres Udvikling som Videnskabsmand ...« (11) Carl Bagger var af juristfamilie, men hans egne studier løb ud i sandet.

I videnskabens verden fik L. Vedel Simonsen et navn. Han havde læst jura før han i 1803 bestod medicinsk embedseksamen for derefter at blive historiker. J.J.A. Worsaae, der tidligt havde tabt sit hjerte til arkæologi og historie,

valgte teologien som brødstudium og skiftede derefter til jura. Men Worsaae forlod den »for med udeelt Styrke og med lettet Sind at følge mine antiqvariske og historiske Studier«. (12) Den senere professor i engelsk Otto Jespersen havde først valgt juraen, nærmest af hensyn til en familietradition, og holdt fast ved den i 3 år. Dele af stoffet interesserede ham, og han mente siden at han havde haft gavn af at blive skolet i logisk tænkning. Men studiet tilfredsstillende ikke hans lyst til selvstændig videnskabelig virksomhed. (13) Alt var manuduktion; forelæsningerne spillede ingen større rolle. Af senere sprogforskere var også Thor Sundby og Ernst Kaper begyndt med juraen, ligesom i årene efter 1900 Viggo Brøndal og L.L. Hammerich.

Hensynet til familien og tanken om brødstudiets fordele bidrog til at Georg Brandes valgte juraen og gennem et par år opretholdt et lidet hjerteligt forhold til den. Retsfilosofien interesserede ham, men ikke den positive ret. »Blot den lange Række af Schous Forordninger, der fyldte Rygsiden af mit Skrivebord i hele dets Længde, var en daglig Kilde til Forstemthed. Jeg følte det tit, som kunde jeg ikke blive glad, før Forordningerne var fejede ned af mit Bord«. (14) Brandes' to år ældre ven Troels-Lund havde i sit rusår den vane at udfylde en mellemtime ved at høre på en eller anden tilfældig forelæsning. Men det var for slemt at sidde hos juristerne og høre på forelæsninger der blev dikteret. (15)

1870-1930

Studieordninger og læsefag

1800-tallet rinder ud

I 1870 havde studieordningen stadig sit grundlag i forordningen af 26. januar 1821 med ændringer af 1839. Den stærke kritik fra juristkredse i 1860'erne havde især været rettet mod studiepraksis: manglende lærebøger; diktatforelæsningerne, stofmængden, de langvarige gennemgange. De uvenlige stemninger hos en fløj af Rigsdagens mænd havde den følge at både det teologiske og det juridiske fakultet og konsistorium måtte sende lange skrivelser til ministeriet. (1) Nye forhandlinger var koncentreret om en begrænsning af læsestoffet; fakultetet havde vist sig rede til at gøre indrømmelser.

De tidligere juridiske professorer A.F. Krieger og C.C. Hall var i 1870 blevet henholdsvis justitsminister og kultusminister. Krieger skriver i sin dagbog 3. maj 1871 at han og Hall den samme dag har haft et møde med Aagesen, Nellesmann, Goos og Matzen om studieændring. (2) En anordning af 30. juni 1871 bragte enkelte ændringer i de gamle regler som ellers vedblev at gælde indtil 1890. Fagene encyklopædi, søret, kirkeret, folkeret og statistik bortfaldt som selvstændige studie- og eksamensfag. Dog kunne emner fra nogle af disse fag i stedet henlægges under andre discipliner.

I 1871 bortfaldt den såkaldte praktiske prøve. Det var muligvis en overilet beslutning; i hvert fald var det denne prøve i en ny skikkelse der blev et hovedmål omkring 1900. Fakultetet indså allerede i 1888 at der var grund til at kræve en betænkning over et praktisk retsspørgsmål. (3) Men denne tanke førte ikke til noget ved den nedenfor omtalte ændring i 1890. Studiet omfattede fra 1871 8 fag: almindelig retslære, retshistorie, romerret, civilret I (person-, familie- og arveret), civilret II (obligationsret og tingsret), kriminalret, proces og statsret. Det er påfaldende at man i 1871 formelt opretholdt formueret som ét fag, skønt nogle må have indset at der var tale om to discipliner, hver for sig af stort omfang og tilsammen den vigtigste prøve på tilegnelse af juridiske kundskaber.

Efter alt at dømme lykkedes det ikke at holde læsestoffet nede. Nye bøger

ger viste en tendens til at antage et betydeligt omfang. Da Viggo Bentzon i 1936 skrev om de fem studieordninger han havde kendt så han udviklingen i 80'erne og navnlig 90'erne som en alvorlig forringelse. Før århundredskiftet kunne man tale om fysisk overanstrengelse som en hyppig følge af arbejdspresset. (4)

I debatten om studiet kom der en ny og hurtigt overvundet tanke om at indføre en sontring mellem to slags embedseksamen, således at nogle fag blev reserveret for en eksamen af højere rang end den ordinære. Juridisk eksamen for ustuderede kunne da ophæves. En eksamen af lavere grad kunne imidlertid ikke ventes at give erhvervskompetence i samme omfang som hidtil, og tanken om den graddelte embedseksamen blev opgivet. (5)

Ved en anordning af 26. september 1890 indførtes en ordning der ikke fik nogen lang levetid. Den blev af de fleste betragtet som slet og ret mislykket. I én henseende kom den dog til at gøre epoke, idet studiet for første gang blev delt i to dele. Embedseksamens 1. del skulle være identisk med dansk juridisk eksamen. Det betød – og var også tilsigtet – at de danske juristers studium blev sværere. Fællesprøven omfattede civilret I og II, strafferet og proces. De øvrige fag fik deres plads under embedseksamens 2. del, suppleret med søret og folkeret der igen optrådte som selvstændige fag. 2. del skulle tages senest et år efter 1. del. Man tænkte sig nemlig at de studerende der havde embedseksamen for øje ville læse 2. dels fagene allerede under 1. del, idet filosofien var den at alle fag virkede frugtbart på hinanden ved at blive læst samtidig. Men studenterne udskød naturligvis 2. dels fagene og kom derved i klemme i ét års fristen.

Debat om teoretisk og praktisk jura

I løbet af 1890'erne blev kritikken af studiet så stærk at en reform blev betragtet som nødvendig. (1) Mellem fakultetet, studenterne og de praktiske jurister blev der enighed om kritikens hovedpunkter og om de vigtigste midler til en reform.

Det var Viggo Bentzon der som dekan tog initiativet. (2) Han engagerede kollegerne i skriftlige voteringer og fakultetsmøder. I november 1899 kunne han forelægge kollegerne et udkast til en ny anordning der vendte om på embedsstudiets to dele. 1. del skulle rumme de almindelige fag der lå skoleundervisningen og filosofikum nærmest, men også hovedtræk af civil-

retten. Det følgende år blev sagen behandlet af et udvalg bestående af Lassen, Bentzon og Munch-Petersen. Studenterne var naturligvis stærkt optaget af studieproblemerne. I begyndelsen af år 1900 blev der afholdt et almindeligt studentermøde (ikke blot for jurister) hvor der blev vedtaget en resolution med ønsker om mere selvstændige studier. Eksaminer burde i højere grad have karakter af modenhedsprøver.

Viggo Bentzon fik ministeriets støtte til en studierejse til tyske universiteter i sommeren 1900. I Ugeskrift for Retsvæsen offentliggjorde han en lang beretning, og hans erfaringer satte de hjemlige forhold i et dårligt lys. (3) Ikke mindst hos censorerne så han en tilbøjelighed til at lægge vægt på det fyldige referat af bogstoffet. Hvis denne tilstand skulle afhjælpes var det ikke i første række en afkortning af stoffet der var brug for. Det stof som juristerne skulle anvende i praksis var stort. Men reglernes anvendelse på konkrete tilfælde burde sættes i centrum, så at man opøvede og prøvede de studerendes modenhed og skøn.

På initiativ af Juridisk Forening og Juridisk Samfund afholdtes under stor deltagelse et juristmøde i Studenterforeningen den 10. oktober 1900. På mødet blev nedsat et udvalg der talte kendte navne. Udvalget bestemte sig for at koncentrere sig om ændringer der havde udsigt til at blive gennemført hurtigt. Allerede den 6. februar 1901 kunne man afgive en indstilling til det juridiske fakultet og samtidig i en henvendelse til Kultusministeriet anmode om bistand ved forslagernes gennemførelse. (4) På et juridisk studentermøde den 29. marts 1901 vedtoges en støtteerklæring til udvalgsbetænkningen. (5)

Som det centrale i kritikken af den gældende ordning fremhævede udvalget »at Studiets hele Anlæg ... fører de Studerende til at sætte deres Arbejdskraft ind paa rent mekanisk at indprente Lærebøgernes Indhold i Hukommelsen samt til overhovedet ikke at have noget højere Maal end paa Eksamensdagen ... at levere et nøjagtigt Referat af, hvad der i vedkommende Professors Fremstilling er udviklet om det forelagte Spørgsmaal«. Juristudvalget mindede om at det efter en endnu gældende bestemmelse i universitetsfundatsen af 1788 kom an på »at vise sin Indsigt i Tingene og Sandhederne selv, da altid de ellers rigtige og tilstrækkelige Svar, som Examinanden giver med sine egne Ord, frem for dem, han haver lært uden ad af en Lærebog, ved Censuren skal agtes for det bedste«.

Den egnede skriftlige prøve burde bestå i behandlingen af konkrete retstilfælde, og undervisningen skulle indrettes herefter. Der måtte inddrages et nyt supplerende bogmateriale; det traditionelle lærebogsstof skulle begrænses og lægges mere pædagogisk til rette. Udvalget stillede forslag om ændrin-

ger i de enkelte fags pensum. I en skrivelse til ministeriet i november samme år fremhævedes bl.a. vigtigheden af at kendskab til reglernes forudsætninger og virkninger i samfundet blev inddraget i undervisningen, og der blev stillet forslag om at indføre nationaløkonomi og statistik i jurastudiet. (6) Statistik i fagets ældre form var bortfaldet i 1871.

Omend meget som sagt bragte de juridiske praktikere og lærerne på talefod med hinanden, har traditionens vogtere i fakultetet uden forståelse læst hvad udvalget havde at bemærke om studiets almindelige fag: romerret, retshistorie og almindelig retslære. Som disse fag blev dyrket fandt udvalget dem uden studiemæssige værdier. Der blev skitseret et nyt fag under navn af »rettens almindelige kulturhistorie«. Hvad udvalget her beskrev var en vision om en bog og en undervisning som ingen dengang og kun få senere har haft forudsætninger for at præstere. Det har man også siden set. De bedste intentioner og den klareste forståelse af retsreglernes funktion og deres samfundsmæssige og kulturelle aspekter fortaber sig på vejen ud til manuduktørerne; deres og de studerendes hverdag bliver bogstoffets positiviteter.

Det kan godt virke mærkeligt at fakultetet på dette stadium forsøgte at gå den begrænsede ændrings vej. Fakultetet havde været godt rustet til at fremlægge forslag til en totalreform. Nu var opgaven ikke til at komme udenom, og fakultetet sendte i januar 1902 sit forslag til ministeriet. Indstillingen var enstemmig, men Matzen bemærkede at han tog afstand fra kollegernes kritik af den bestående ordning.

Vejen til den nye anordning og nye bevillinger blev jævnet ved uformelle kontakter. Således kunne C. Th. Zahle meddele Bentzon at han og finansudvalget var velvillige, og det samme gjaldt kultusminister J.C. Christensen som Zahle havde talt med. Bentzon havde også selv samtaler med J.C. Christensen.

Nye spor fra 1902

Den nye studieordning blev gennemført ved anordning af 1. december 1902. (1) Den bevarede en todeling af studiet, og fagkredsen var stort set uændret. Men der skete en næsten total ombytning af fagenes rækkefølge. Nu blev til 1. del henlagt retslære (incl. dansk rets encyklopædi, dvs borgerlig ret), romerret, retshistorie og nationaløkonomi. Det indebar den ulempe at de studerende læste retshistorie, romerret og retslære uden at have mange forud-

sætninger for at forstå hvad disse fag drejede sig om. 2. dels fag blev civilret, strafferet, proces og statsret med folkeret. Det blev 2. del der skulle profitere af den så eftertrykkeligt bebudede konkrete problemløsning. Ved eksamen var der fire skriftlige prøver hvoraf de to skulle angå konkrete retsproblemer. Den ene var den »store konkrete« opgave (KO, 8 timer), til hvilken bøger og andre hjælpemidler kunne medbringes; den anden var en konkret opgave af mindre omfang (4 timer), og af den udviklede sig senere den opgaveform der blev den dominerende i juristernes skriftlige eksamen, »almindelig opgave« (AO) med konkrete retsproblemer i kort form. To andre opgaver blev stillet som mere teoretiske spørgsmål (hver 6 timer). Her skulle pensum nu være begrænset til visse dele af lærebogssystemet.

Ordnningen af 1902 bragte utvivlsomt store fremskridt. Den nye borgerlige ret lettede indføringen i civilretten. Og selv om stofmængden stadig var stor og der var en samlet eksamen i alle de centrale fag, var ulemperne dog i nogen grad modvirket ved udskydelsen af den mest tyngende fase til 2. del. Den konkrete prøveform havde trængt referatopgaverne noget i baggrunden.

I overgangsfasen mellem gammel og ny studieordning bestod den første kvindelige cand.jur. eksamen i 1905, 30 år efter den anordning som gav kvinder adgang til universitetet. (2) Juristen var Henny Petersen der blev overretssagfører i København og gift med overretssagfører O.K. Magnusen, mangeårig ekstern lektor. Efter 1905 kom der i de næste 20 år 45 kvindelige kandidater, (3) men først fra 1933 var der kvinder i hver eneste eksamenstermin.

En ny studieanordning af 19. april 1918 bragte nogle justeringer. (4) Rommeret og retslære blev henlagt til 2. del hvor disse fag kunne læses med større udbytte. Omvendt skete der en flytning af offentlig ret fra 2. til 1. del. Nu hed det ikke »statsret med folkeret« men »dansk statsforfatningsret med grundtræk af dansk forvaltningsret samt folkeret«. Det blev i lang tid et fast træk i studieordningen at de offentligretlige fag i forbindelse med den borgerlige ret (og nationaløkonomi) udgjorde studiets indledningsfase. Det har nok talt for fagenes egnethed at en stor del af deres deskriptive substans havde tilknytning til skolekundskaber. Desuden var der brug for andet end propædeutisk stof hvis 1. dels prøven skulle sige noget om egnethed for studiet. Det synes i øvrigt at have været et biformål med flytningen af den offentlige ret at gøre 1. del sværere for at dæmme op mod »den voksende og formentlig alt for stærke Tilstrømning« til studiet. (5) Meningen må have været at nogle burde strømme væk igen.

Lærere 1870-1930

Tredive års stilstand

Med udtrykket stilstand sigtes ikke til det faglige niveau som tværtimod var højt, men til den beskedne bemanning af fakultetet i årene 1870-1900. (1) Fakultetet havde kun de fem professorater i retsvidenskab som man længe havde haft. Men der var dobbelt så mange juridiske discipliner som skulle passes. Det var et held at ledige stillinger kunne besættes med velkvalificerede jurister der kom til Frue Plads i en ung alder og var begunstiget af en betydelig arbejdsevne. De var i stand til at beherske flere discipliner.

Ældst af dem der var kommet til før 1870 var *A. Aagesen*. Han døde i 1879, kun 53 år gammel, og blev i 1881 efterfulgt af den 33-årige *Julius Lassen* (1847-1923). (2) Blandt det sene 1800-tals jurister var Lassen den der tydeligst kom til at stå som grundlægger af et fags tradition og metode i det 20. årh.

J. Nellemann slog i 1870 ind på den politiske bane. Da han blev justitsminister i 1875 forlod han universitetet. Stig Luul har betegnet Nellemanns afgang fra universitetet – i en alder af 44 år – som »måske det største tab, dansk retsvidenskab led i det 19. århundrede«. (3)

En længere varighed fik *C. Goos'* tilknytning til universitetet hvor hans fag var strafferet, straffeproses og almindelig retslære. Goos trådte ind i politik i 1880 og blev kirke- og undervisningsminister i 1891. Han havde siden 1884 været overinspektør for fængselsvæsenet, en usædvanlig kombination med universitetsgerningen. Hans professorat blev i 1892 besat med *Viggo Bentzon* (1861-1937) som havde disputeret året før og fået et docentur i søret. (4)

Den unge *C.G. Holcks* død havde efterladt en ledig stilling som i 1870 blev besat med den 29-årige *Henning Matzen* (1840-1910). (5) Han havde erhvervet guldmedaljen for et fremragende retshistorisk arbejde. Matzen var den tredje af dem der blev valgt til Rigsdagen. Som forfatter var han antagelig periodens mest alsidige begavelse; han skrev bøger om statsret, folkeret, tingsret, kirkeret og retshistorie.

Kun 27 år gammel blev *J.H. Deuntzer* (1845-1918) i 1872 udnævnt til efter-

J. Nellemann (1831-1906) blev efter en studierejse professor i 1859 i en alder af 28 år. I løbet af en halv snes år udgav han meget betydelige værker inden for procesfaget, og han blev en meget aktiv deltager i forberedelserne til en procesreform. Nellemanns universitetsgerning sluttede da han i 1875 blev justitsminister, og efter 19 år på denne post blev han i 1896 direktør for Nationalbanken.

følger for F.T.J. Gram. (6) Hans fagområde blev proces samt person-, familie- og arveret. Som politiker blev Deuntzer ret sent aktiv; han stod til venstre for sine juridiske kolleger.

Ligeledes i 1872 blev den 31-årige *A.C. Evaldsen* (1841-1912) ansat i en hidtil ubenyttet stilling, oprettet i 1855 til anvendelse enten i retsvidenskab eller i statsvidenskab. (7) Men det betød kun en kortvarig forøgelse af professoraternes antal til seks, idet man lod Nellemanns stilling være ubesat tre år senere. Evaldsen forlod universitetet i 1885 for at blive dommer. Hans efterfølger blev den 30-årige *Carl Torp* (1855-1929). (8) Han arbejdede først med tingsret og selskabsret, men bragte efter Goos' afgang strafferetten ind på mere tidsvarende spor.

De seks jurister var gennemsnitlig kun 30 år gamle ved deres tiltræden. Tre af dem havde skrevet prisopgave men ikke disputats (Matzen, Deuntzer og Evaldsen); de tre senest tilkomne havde omvendt disputeret men ikke skrevet prisopgave (Lassen, Torp og Bentzon). Deuntzer, Evaldsen og Lassen havde også dokumenteret deres evner ved deltagelse i en professorkonkur-

rence. Studieophold i udlandet stod højt i kurs i de år, og med undtagelse af Evaldsen havde de alle været på studierejser. (9) Derimod havde fakultetets nye folk ikke lang tids erfaring fra praktisk arbejde.

To gange - i 1872 og 1880-81 - blev der afholdt konkurrence, fordi fakultetet ikke fandt nogen selvskreven til den ledige stilling. (10) Der skulle skrives en større afhandling om et opgivet emne med en besvarelestid på 4-6 måneder og derefter holdes en forelæsning, ligeledes om et opgivet emne. Bedømmelsesudvalget bestod af fakultetets fire medlemmer samt tre andre kyndige jurister. Stillingerne blev ikke opslået ledige. Interesserede jurister måtte gå lige til sagen og give sig i kast med opgaverne.

Opgaven i 1872 handlede om »de Retsforhold, som opstaar ved, at nogen giver en anden Bemyndigelse eller Anvisning til, eller anmoder ham om, med Trediemand at foretage Retshandler hørende til Formueomsætningen, Betaling derunder indbefattet«. Der indkom trykte afhandlinger af F. Utke Damm, J.H. Deuntzer og A.C. Evaldsen. I november holdt alle tre forelæsning om betydningen af ændringer i testamentslovgivningen. Seks medlemmer af komitéen indstillede Deuntzer, medens én holdt på Evaldsen, der som nævnt fik et ledigt professorat omtrent samtidig med Deuntzer.

I 1880 lød opgaven på at behandle formueretlige forhold der hverken udspringer af retshandel eller af aftale (kvasikontrakter), fremstillet efter romersk og dansk ret. Inden for 6 måneders-fristen kom der trykte besvarelser fra Julius Lassen, H. Sylow, F. Utke Damm og Carl Kraft. Til forelæsningen i februar 1881 fik de hver sit emne. Indstillingen af Julius Lassen var énstemmig.

Ved flere lejligheder søgte fakultetet forgæves at overbevise de bevilgende myndigheder om at man ikke var i stand til at yde regelmæssig undervisning i alle fag. I 1886 søgte den 34-årige V.A. Secher om at blive ekstraordinær docent i retshistorie. Han var notarius ved fakultetet og assistent i Geheimarkivet og var blevet dr. jur. i 1885 på en afhandling om vitterlighed i ældre dansk ret. Fakultetet anbefalede varmt hans ansøgning. Det blev fremhævet at Secher var villig til at forelæse over islandsk retshistorie og landbo-ret, (11) og at han havde gode forudsætninger for at påtage sig en udgivelse af gamle retskilder. Men Secher fik ingen stilling, kun over en lang årrække bevillinger til udgivervirksomhed. (12)

I 1888 fremførte fakultetet på ny et ønske om en lærerstilling mere. Forslaget strandede flere gange, senest på Rigsdagen i 1890-91. Der blæste under denne debat en strid vind mod universitetet. Det havde tre talsmænd fra det rets- og statsvidenskabelige fakultet: den nyudnævnte minister Goos og øko-

Carl Goos (1835-1917) var en af de unge jurister som efter 1850 indvarslede en ny tid i retsvidenskaben. Han opnåede en betydelig anseelse som juridisk forfatter. Hans fremstilling af strafferettens specielle del var et mønster på kyndig udlægning af en lovtæst.

Men det blev også tydeligt, navnlig for et slægtled efter 1900, at han dyrkede en noget spekulativ retslære og straffeteori som bl.a. Viggo Bentzon og Carl Torp reagerede imod.

nomen Scharling i Folketinget og Matzen i Landstinget. Matzen udtalte sig med bitterhed om det »tarvelige Resultat af Folketingets Behandling«.

Medens undervisning og eksamen gav professorerne meget at bestille var deres administrative arbejde i almindelighed ikke stærkt bebyrdende. Fakultetets sager blev oftest afgjort ved skriftlig cirkulation hvor man enten tiltrådte dekanens forslag eller lod nogle nuancer i opfattelserne komme til udtryk. Det store flertal af bevarede dekanatssager handler om ansøgninger fra studerende om tilladelser og dispensationer. I den ind- og udgående post var også den ejendommelige brevveksling om professorer der planlagde en rejse til udlandet. De skulle have Kultusministeriets tilladelse til at forlade landet i semestrene. Men der er også givet tilladelser til rejser i sommerferien og til noget så beskedent som professor Julius Lassens tur til Lund den 13-14. april 1901 og Torps to dage i Stettin i 1913 da han skulle overvære Amerikadamperen »Frederik VIII«s stabelafløbning. En del rejser havde det gode

formål at bringe professorerne til de nordiske juristmøder eller at muliggøre deres deltagelse i det nordiske lovforberedende arbejde.

Til de mest tidkrævende hverv hørte bedømmelsen af disputatser og prisafhandlinger. I princippet deltog alle juristerne i bedømmelsen af indleverede doktorafhandlinger. Men det var accepteret at en professor kunne have savnet tid til en fuldstændig gennemlæsning og dog tiltræde konklusionen, når der var tilstrækkelig sikkerhed for en grundig faglig bedømmelse. Det var de nærmest sagkyndige der læste afhandlingen først og skrev mest udførligt om den. Der var i årene 1890-1910 en halv snes antagne og lige så mange forkastede disputatser. Afgørelsen synes i næsten alle tilfælde at have været uden problemer. Knud Berlins afhandling om opløsningsretten i forhold til Rigsdagen havde dog en besværlig gang gennem systemet. Den skriftlige votering i fakultetet 1904-05 viste stor tvivl. Hovedbedømmerne Matzen og Poul Johs. Jørgensen stemte for en antagelse, trods deres stærkt kritiske omtale. Men ved fakultetsmødet i juni 1905 blev afhandlingen énstemmigt forkastet. Forfatterens synspunkter ramte Matzen som statsretslærer med kritik, og han fandt Berlins løsningsforsøg forfejlet. Denne prekære situation har formentlig bidraget til at gøre Matzen mere velvillig i konklusionen end han egentlig var. Lidt ude af balance var Matzen da han ville have fakultetet til i tilfælde af en antagelse at erklære at der ikke heri lå nogen godkendelse af Berlins meninger. Matzen ville også have kollegerne til i givet fald at indrømme ham mere end de sædvanemæssige 1 1/2 times taletid. Men resultatet blev altså en forkastelse, og afhandlingen blev først antaget efter en omarbejdelse. (13)

Vækst efter år 1900

I årene 1870-1900 var det ikke lykkedes fakultetet at opnå nogen forøgelse af den faste lærerstab. Helt anderledes kom det til at gå over de næste 30 år. I 1930 havde fakultetets juridiske afdeling 11 professorer. Her møder man de første af dem der blev lærere for mange af det 20. årh.s jurister. Nogle huskes endnu af det ældste slægtled. Fr. Vinding Kruse gik af i 1950, men efter dette år virkede endnu Henry Ussing, Poul Andersen og O.A. Borum i deres stillinger.

Væksten i stillingernes antal var bl.a. resultatet af at fakultetet kom til at råde over et par docenturer til hvilke man kunne hverve yngre folk med vel-

dokumenterede videnskabelige evner. Ved succession i docenturerne, professorers afgang og normering af nye professorater blev næsten alle placeret i de slutstillinger som de fortjente. En oversigt må her være tilstrækkelig til at vise udviklingen.

<i>Forgænger:</i>	<i>Efterfølger:</i>
<i>J.H. Deuntzer</i>	<i>Hans Munch-Petersen</i> (1869-1934) (1) docent 1899 professor 1901
<i>Henning Matzen</i>	<i>Poul Johs. Jørgensen</i> (1873-1947) (2) docent 1903 ekstr. professor 1907 ord. professor 1911
<i>Julius Lassen</i>	<i>Henry Ussing</i> (1886-1954) (3) docent 1914 professor 1918
<i>Carl Torp</i>	<i>Oluf H. Krabbe</i> (1872-1951) (4) professor 1925
<i>Viggo Bentzon</i>	<i>O.A. Borum</i> (1894-1983) (5) professor 1930
Nyt professorat	<i>L.A. Grundtvig</i> (1868-1913) (6) docent 1902 professor 1903 efterfulgt af <i>Fr. Vinding Kruse</i> (1880-1963) (7) docent 1911 professor 1913
Nyt professorat	<i>Knud Berlin</i> (1864-1954) (8) docent 1910 professor 1911

Nyt professorat	<i>Axel Møller</i> (1873-1937) (9) docent 1914 professor 1916
Nyt professorat	<i>Kr. Sindballe</i> (1884-1953) (10) docent 1916 professor 1920
Nyt professorat	<i>Poul Andersen</i> (1888-1977) (11) docent 1924 professor 1928
Nyt professorat	<i>Frantz Dahl</i> (1869-1937) (12) professor 1919

Som resultat af denne udvikling havde følgende juridiske fag hver sit professorat i 1930:

Retshistorie (Poul Johs. Jørgensen)
Statsforfatningsret (Berlin)
Forvaltningsret (Poul Andersen)
Folkeret (Axel Møller)
Strafferet (Krabbe)
Retspleje (H. Munch-Petersen)
Person-, familie- og arveret (Borum)
Obligationsret (Ussing)
Tingsret eller Ejendomsret (Vinding Kruse)
Søret og Selskabsret (Sindballe).

Fag som romerret, almindelig retslære og international privatret henhørte under en af de foran nævnte professorer.

Der havde været flere ledende motiver i fakultetets indstillinger: at opfylde studieordningens krav, at opnå en arbejdsmæssig aflastning af de enkelte lærere, at øge den faglige specialisering, og at knytte kvalificerede forskere til universitetet. Politisk aktivitet spillede ikke længere nogen rolle. Det kunne ikke tynde fakultetet at Axel Møller var konservativt medlem af Folketinget 1918-20 og 1924-29, eller at Sindballe var justitsminister i 3 dage i 1920.

Der blev afholdt en professorkonkurrence i 1902-03 med L.A.Grundtvig

Henny Petersen (1878-1937) var Danmarks første kvindelige cand.jur. Hun afsluttede sit studium i 1905 og blev i 1906 fuldmægtig i det Shaw'ske advokatfirma hvor dette fotografi er taget. I 1913 blev hun gift med den senere mangedårige eksterne lektor O.K. Magnussen. De var begge blevet overretssagførere i 1909. Henny Petersen havde da i et par år været formand for Dansk Kvindesamfunds afdeling i København.

og H. Federspiel som deltagere. (13) Fristen for indlevering af en trykt besvarelse af den skriftlige opgave var 5 måneder. Bedømmelseskomitéen bestod af de 5 professorer, 2 dommere, en højesteretssagfører og en professor fra Lund. Den skriftlige opgave gik ud på at redegøre for en eller flere formueretlige viljeserklæringer af typer som påkrav, opsigelse, betalingstilbud, godkendelse, reklamation m.v. I februar holdt ansøgerne hver to forelæsninger, og komitéen indstillede énstemmigt Grundtvig. Siden har der ikke været afholdt konkurrence om et juridisk professorat.

Efter Grundtvigs død i 1913 var der 8 ansøgere til hans stilling. Ministeriet ville have haft konkurrence mellem dem alle, men det var fakultetets opfattelse at kun Vinding Kruse og Federspiel burde komme i betragtning. (14) Federspiel ønskede imidlertid ikke at deltage i en konkurrence, og Vinding Kruse blev udnævnt. *H. Federspiel* var den eneste af periodens viden-

skabeligt kvalificerede docenter til hvem der ikke blev et professorat, og han valgte at forlade universitetet i 1914. Venstrepolitikeren Slebsager hævdede i en avisartikel at ministeriet havde ønsket Federspiels forbliven ved universitetet. Det fremkaldte en brevveksling mellem Poul Johs. Jørgensen og Slebsager. Federspiel sendte en redegørelse af et bittert indhold til den akademiske lærerforsamlings medlemmer. Heri gengav han en skarp brevveksling med Julius Lassen; den viste to forskellige opfattelser af nogle samtaler og af fakultetets holdning til Federspiel. (15)

I 1916 og to gange senere var overretssagfører *Naphtali Cohn* blandt ansøgerne. Han var en højt begavet forskerpersonlighed, men havde fået en disputats forkastet efter nogen uenighed i fakultetet. Men i 1918 blev han dr. jur. på en afhandling om livsforsikringskravet. Da et docentur i 1920 blev ledigt efter Sindballe indstillede et flertal i fakultetet at stillingens besættelse blev stillet i bero, især under hensyn til tvivl om dr. Cohns egnethed; et mindretal indstillede Cohn til ansættelse. Stillingen blev sat i bero. (16) Fra 1919 holdt Cohn som privatdocent forelæsninger over så forskellige emner som forsikringsret, vidnebevis, procedure og retsforholdene i Sønderjylland.

Kommissionsarbejde og politik

Det var en anspændelse af fakultetets ressourcer at professorerne i årene efter 1870 blev stærkt optaget af kommissionsarbejde og politik.

I 1870 var én af de tunge lovgivningsopgaver nylig blevet løst. Landet havde i 1866 fået sin første almindelige straffelov. F.C. Bornemann havde deltaget i kommissionsarbejdet indtil sin død i 1861. I mere end 40 år var der ro om dette lovområde. En meget tungere gang fik den procesreform som navnlig var blevet indvarslet ved grundloven af 1849, men som også uden den ville have stået som en nødvendighed. (1) Men et behov for gentagen gennemarbejdning af stoffet og en lang tids politisk dødvande bevirkede at en retsplejelov først blev vedtaget i 1916. Da havde den ene professor efter den anden ydet sine bidrag. Nellesmann blev medlem af proceskommissionen af 1868 og udarbejdede udkast til civilprocessuelle regler og til en konkurslov. Goos fremlagde et udkast til en lov om strafferetsplejen i 1873. Deuntzer blev medlem af proceskommissionen af 1892. Da Hans Munch-Petersen blev den ledende talsmand for en retsreform var kommissionsarbejdets tid forbi. Professorernes arbejde med en kommende ordning har sat sit

præg på deres undervisning, fx da Nellemann i 1874 gennemgik »Hovedtrækkene af de nyere paa Mundtlighedsprincippet hvilende Civilproceslove under behørigt Hensyn til de i den seneste Tid fremtrædende Reformbestræbelser«, og da Goos forelæste over »de væsentligste i den nyere Tid forhandlede Spørgsmaal om Nævningers Medvirkning i Strafferetsplejen«. 25 år senere forelæste Munch-Petersen om reform af strafferetsplejen og i 1908-09 om den nye retsplejeordning.

Der blev trukket store veksler på de juridiske professorers arbejdskraft i den civilretlige lovforberedelse. Den var netop omkring 1870 ved at blive grebet an som en fællesnordisk opgave, og komitémøder kom til at gå hånd i hånd med de nyindstiftede nordiske juristmøder, også de med universitetsfolk som toneangivende deltagere. (2) Fra de første årtier skal nævnes at Matzen var medlem af en nordisk søretskommission af 1883 og Torp af en dansk-norsk forfatterlovskommission af 1892, og at Julius Lassen i 1895 var medforfatter til et udkast til en checklov. I et indlæg fra 1899 gjorde Lassen sig til en varm fortaler for nordisk lovfællesskab. I 1901 nedsatte Danmark, Norge og Sverige kommissioner der i fællesskab skulle udarbejde udkast til obligationsretlige love. Som deltager fra starten og formand for den danske afdeling fra 1910 har Lassen den største del af æren for de love der har udgjort grundstammen i det 20. årh.s obligationsret: købeloven af 1906 (hvor også Grundtvig var med), aftaleloven, kommissionsloven og afbetalingsloven af 1917. (3) Torp var 1919-25 medlem af den danske afdeling af de nordiske forsikringslovskommissioner, og i 1920'erne kom Fr. Vinding Kruses udkast til en tinglysningslov.

Inden for familieretten skrev Nellemann og Deuntzer grundlaget for en lov af 1899 om formueforholdet mellem ægtefæller. Fra 1910 var Bentzon medlem af (fra 1912 formand for) den danske afdeling af de nordiske familieretskommissioner, (4) og han blev den ledende skikkelse ved udarbejdelsen af betænkninger 1913-25 der førte til vedtagelsen af tre ægteskabslove og en myndighedslov. I efteråret 1910 havde Bentzon informeret dekanen Torp om sin vanskelige situation. Han havde allerede drøftet sit problem med justitsministeren, kultusministeren og finansministeren, og på dette høje plan havde han mødt velvilje. I årene 1911-15 havde Bentzon mindst 4 frisemestre.

Til disse faglige aktiviteter skal føjes nogle træk af de juridiske professorers deltagelse i politisk virksomhed.

Tre af fakultetets jurister, Nellemann, Goos og Matzen, var medlemmer

Henning Matzen (1840-1910) lagde tidligt sine usædvanlige forskerevner og en lige så betydelig arbejdsevne for dagen med den senere publicerede guldmedaljeafhandling »Den danske Panterets Historie indtil Christian V's Lov«. Ti år senere blev hans »Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879« resultatet af en lige så koncentreret arbejdsindsats. Han udgav senere sine summarisk affattede men stofrige »Forelæsninger over den danske Retshistorie«. Men som lærer og forfatter overkom Matzen tillige en række andre fag, blandt dem statsforfatningsretten.

af Rigsdagen i den politisk bevægede periode efter 1870, alle som repræsentanter for Højre. (5) Nellemann tog afsked med universitetet ved sin ministerudnævnelse i 1875 og Goos i 1892. I godt 20 år, fra 1885 til Nellemanns død i 1906, sad de tre professorer sammen i Landstinget. (6) En fjerde professor, Deuntzer, søgte forgæves valg i 1886, men blev ved systemskiftet konseilspræsident 1901-05 og var medlem af Folketinget 1902-13 og af Landstinget 1914-18. Også Torp stod til venstre for sine tre ældre kolleger; han søgte uden held valg til Folketinget for de radikale i 1906 og havde været borgerrepræsentant i København 1894-1900. Knud Berlin oplyste mange år senere sine grunde til ikke at blive aktiv politiker hos Venstre. (7) I 1904 udtalte de tre Højremænd sig imod Albertis forslag til en pryglelov; (8) Deuntzer tilkendegav samme standpunkt ved at forlade salen da hans ustyrlige justitsministers forslag kom til afstemning. (9)

Det var *J. Nellemann* der fik den mest fremtrædende plads i det politiske liv. Han var medlem af Landstinget fra 1870 til sin død og var justitsminister i 21 år 1875-96. Det blev Nellemanns rolle i regeringen at være dens juridi-

ske garant under den langvarige politiske og statsretlige konfrontation med Venstre. Det var ikke stemmende med Nelles ønske at han i visnepolitikens tid måtte lade retsreformen hvile, men han fik dog hen mod periodens afslutning nedsat den 2. proceskommission..

Henning Matzen kom i Landstinget i 1879 som efterfølger for Aagesen hvis tid i tinget blev kort. Matzens centrale rolle i det politiske liv blev den at være den sagkyndige talsmand for den grundlovmæssige legitimitet. Det var grundloven af 1866 med dens privilegerede Landsting og dens fortolkningssspørgsmål der skabte konflikten. I hans mange taler i og uden for tinget kom den rent faglige kerne – som han udlagde teksten – til udfoldelse med en personlig dynamik og glæde ved kampen som gjorde ham til et stort aktiv for Højre. Det synes klart at denne plads i frontlinien og ikke ministerposter var Matzens rette element. Efter de stormfulde år overtog han den politisk passive post som formand for Landstinget (1894-1902). Men det blev igen aktuelt for Matzen at engagere sig i en strid om grundlovsfortolkning. Fra hans faglige interesseområder kan også nævnes folkeretlige spørgsmål. Som sønderjyde gik han stærkt op i spørgsmålet om de slesvigske optanters statsborgerskab. I sit sidste leveår tog Matzen del i Rigsrettens behandling af sagen mod J.C. Christensen og Sigurd Berg. Han hørte til det mindretal der ville dømme J.C. Christensen. (10)

Hvis Matzen længe var en Rigsdagens enfant terrible kan man opfatte C. Goos som dens pære noble. Han havde oprindeligt hældt til et venstrestandpunkt, men valgte det ikke. Goos var medlem af Folketinget i årene 1880-84 og af Landstinget fra 1885, var kultusminister 1891-94 og justitsminister 1900-01. Goos var en saglig og veltalende arbejdskraft som bl.a. talte retsreformens sag og forsvarede universitetet mod kritikere fra Venstre.

På Rigsdagen har der stået respekt om Højres professorer og andre jurister når de i salen og i udvalg talte om en sag der rummede jura. Venstre havde ikke fra begyndelsen tilsvarende kapaciteter. Som det er fremhævet af Erik Arup i hans bog om *Viggo Hørup* forstod Hørup – der selv var jurist – betydningen af at »dannelsen« blev repræsenteret også hos dem. (11). Der er dog adskillige juridiske navne hos Bondevennerne og senere Venstre. Ved systemskiftet i 1901 blev Hørup minister i J.H. Deuntzers regering, men han døde året efter.

Ud over kommissionsarbejde og politik var der en tredje sektor i professorernes virksomhed uden for Frue Plads. Det var de offentlige hverv og bestyrelsesposter i private selskaber og organisationer som tilfaldt dem. Goos sad

i ledelsen af Blindeinstituttet og Døvstummeinstitutterne, og en offentlig ansættelse havde han som chef for fængselsvæsenet; Nellesmann var direktør for Det Classenske Fideikommis med direktørbolig i Amaliegade; Julius Lassens felt var kirkeligt arbejde; Torp havde ophavsret som et af sine specialer og var i to perioder formand for Dansk Forfatterforening; Deuntzer var viceformand i Østasiatisk Kompagni; der var talrige bestyrelsesposter i banker, forsikringsselskaber og dampskibsselskaber. Fra 1920'erne blev Kr. Sindballe en storsamler af offentlige og private hverv; han skal som forhandlingsleder have været af et betydeligt format, med en evne til at sammenfatte indlæggene omkring bordet i det der var hans eget standpunkt.

Efter 1870 opretholdtes længe den gamle praksis at jurister uden for Højesteret blev beskikket som ekstraordinære assessorer i Højesteret. De kunne tilsiges til at deltage i rettens sagsbehandling. Det kunne være dommere i andre retter, departementschefer og juridiske professorer. Nellesmann, Goos, Matzen, Deuntzer og Julius Lassen har haft en sådan beskikkelse, og som den sidste Torp fra 1911. Der er kun sjældent gjort brug af beskikkelserne der formentlig måtte opfattes som æresposter, og ordningen ophørte ved retsplejelovens ikrafttræden i 1919. (12)

Islandsk ret

I 1910 blev der oprettet et docentur i islandsk ret, og stillingen blev besat med Knud Berlin. Han fik det følgende år et ekstraordinært professorat i offentlig ret og islandsk ret. Julius Lassen skrev til kollegerne et langt notat om dette spørgsmåls forhistorie gennem 50 år. (1) Det ses heraf at det for ham var en principsag at al den i riget gældende ret burde doceres ved fakultetet.

I 1857 havde Altinget ansøgt regeringen om at der i Reykjavik måtte blive oprettet »en juridisk Dannelseanstalt«. Dette ønske fandt ingen støtte i regeringen, men i 1859 og 1863 spurgte man fakultetet om ikke der i undervisningen kunne tages noget mere hensyn til de islandske studerende. Fakultetet svarede mærkeligt nok ikke på den første henvendelse, men skrev i april 1863 at det ikke så sig i stand til at behandle islandsk ret anderledes end man hidtil havde gjort. Ved en tilsvarende brevveksling i 1872 fastholdt fakultetet sin opfattelse, idet man bl.a. fremhævede at der sjældent var mere end 5-6 islandske jurastuderende i København. Fakultetet pegede på den mulighed at en jurist uden for fakultetet påtog sig en undervisning. Der blev uden positivt

JURIDISK SAMFUND

har til Hovedformål gennem Kæredrag, Diskussion og særligstelige Samtaler at virke for Sammenholdet mellem ældre og yngre Jurister.

Medlemsbidraget er for **Studenter** 75 Øres, for **Kandidater** 100 Øres. Indskud: 500 Øres.
Tidningsbidrag 10 Øres — sæson afholdelse 2000 Øres. — 100

<p>Georg Christensen, advokat, København, Nørrebrovej 10. 10.</p>	<p>Hendrik P. S. Stein, advokat, København, Barratshøjvej 11.</p>
--	--

I modsætning til den endnu bestående Juridisk Forening optog Juridisk Samfund også studerende som medlemmer, således som det ses af en annonce fra 1896. Juridisk Samfund havde det år en meget vellykket udflugt med hestevogne til Jægerhuset og Dronninggård ved Furesøen, hvor der blev budt på middag og punchebord. Ifølge Studenterbladets referat holdt bl.a. den indbudte professor Julius Lassen tale, og han befandt sig så godt i selskabet at han meldte sig ind i foreningen.

resultat rettet en henvendelse til den ansete retshistoriker, nu assessor i Højesteret V. Finsen der var islænding. (2)

I 1888 vendte universitetet tilbage til spørgsmålet. Fakultetet så gerne at der ansattes en lærer i dette fag. Til det formål kunne anvendes en stilling der var oprettet i 70'erne og hidtil havde været besat med en islandsk lærer i historie og litteratur. (3) Fakultetet havde på det tidspunkt en plan om at dr. V.A. Secher skulle have ansættelse som docent i retshistorie og forelæse over islandsk ret. (4) Men så skete der ikke mere. Julius Lassen skrev 25 år senere til kollegerne: »Jeg kan ikke uden Bitterhed mindes, hvad der er fortalt mig om Grunden til, at Ministeriet ikke tog Hensyn til (fakultetets indstilling), nemlig at en forhenværende Kollega modarbejdede Indstillingen i Ministeriet«. Det må være Nellemann han sigter til.

Knud Berlin blev altså i 1910 docent i islandsk ret. Af mangel på deltagere kom han aldrig til at holde nogen forelæsning i islandsk ret. (5) Ved en lov fra 1904 var det besluttet at oprette en lovskole i Reykjavik, og Island fik et universitet i 1911.

Retsvidenskaben

Almindelig retslære

Studieanordningen af 1871 opretholdt den almindelige retslære som obligatorisk fag. Da Undervisningsministeriet i 1860'erne luftede en tanke om at gøre romerretten til et bifag blev der ikke foreslået noget tilsvarende om retslæren. Justitsministeriet bemærkede hertil at hvis romerretten blev gjort til et bifag – et forslag som Justitsministeriet ikke kunne støtte – burde det samme ske med retslæren. (1) Men tanken om bifagsstatus blev igen opgivet. I virkeligheden rådede der vistnok omkring 1870 temmelig uklare forestillinger om hvad der var den almindelige retslæres opgave. Faget kunne drejes i retning af filosofisk drøftelse, men også samle sig om juridiske begreber. En tradition siden naturretens tid tydede på at retslæren bl.a. skulle udrede forholdet mellem ret og moral og rumme en retskildelære. Intet andet juridisk fag har som den almindelige retslære været indehaverens private boldplads.

Carl Goos' Forelæsninger over den almindelige Retslære I-II udkom i 1885 og 1892. Man skal ikke læse mange sider for at se hvor vejen skal føre ham hen. Når den positive ret er beskrevet er retsvidenskaben endnu ikke færdig med sin opgave. Der melder sig en ny opgave der falder i to led. Den første del består i at finde frem til den positive rets eller lovgiverviljens »psykologiske Grund«, eller med lidt andre ord: at granske »de Faktorer, som have skabt Virkeligheden«. Men studiet af positiv rets historiske forudsætninger er efter Goos' mening endnu for ufuldkomment til at give grundlag for »den positive Rets Filosofi«. Goos vælger derfor den anden opgave: at undersøge den i positiv ret udtrykte viljes »Forhold til den etiske Norm for menneskelig Vilje«. Der skal udvikles en etisk retsfilosofi »som stiller Krav til de Viljesakter, der finde Sted paa Retsomraadet, og uddanner Læren om en ideal Ret, der bør være«. (2)

Retten forhold til moralen er i Goos' fremstilling et kompliceret problem som han kun kan løse ved at gøre »det Etiske« eller »Sædelighedsideen« til et overbegreb for moral og ret. Retten må være »en ejendommelig, fra Moralens

forskjellig Forgrening af det Ethiske«. Det særlige ved retten er at den er »en Norm, der hævdes ved ydre Magt«. Magten til at udfærdige retlige bud og til at håndhæve dem skal skabe og opretholde de ydre tilstande inden for hvilke »det højere sædelige Liv kan udfolde sig frit og uhindret«. »Sædelighedsiden, forsaavidt den kræver Magt til Normernes Haandhævelse, er Retsideen«. Og videre: »Sagen er den, at Rettens Magt, som er Sædelighedsideens Krav, ikke kan naaes uden at anerkjende Magtens Ret til at fastsætte de Normer, der skulle hævdes. Den positive Retsnorms Ufuldkommenhed i Forhold til Retsideen kan ikke betage den dens sædelige forbindende Kraft; den bæres trods sin Ufuldkommenhed af Samfundsmagtens Avtoritet, uden hvilken ingen Ret vilde hævdes«. (3) Skønt den positive ret kan være ufuldkommen er den udsprunget af sædelighedens idé. I den største del af sin Retslære beskæftiger Goos sig med den ideale ret. Det afsluttende kapitel i Goos' Retslære handler om retsanordningen (summen af retlige normer), retsbruddet (forstyrrelse af et retsbeskyttet gode) og retshåndhævelsen. Goos' lære om det objektive retsbrud og den retsstridige handling blev det som længst holdt virkninger af hans retslære i live. Og da nordmanden Bernhard Getz fremsatte beslægtede synspunkter blev megen jura i Danmark og Norge anvendt på den såkaldte nordiske retsstridighedslære. (4)

Goos' Retslære kom under hård beskyldning da det tidligere omtalte udvalg af praktikere i november 1901 sendte ministeriet sin anden udtalelse om en studiereform. (5) Goos' fremstilling af den ideale ret betegnes som »noget ensidig, summarisk og postulatmæssig«, for de studerende »væsentlig kun tomme Ord, der læres udenad«.

Efter Goos' ministerudnævnelse overtog *Viggo Bentzon* retslæren. Han har formentlig tidligt besluttet at en fremstilling i bogform skulle reduceres væsentligt og danne grundlag for forelæsninger der kunne vække interesse for faget. I 1904 udgav han den lille bog *Almindelig Retslære* som søgte at bane nye veje for det mærkeligt udefinerede fag. I sin indledning knyttede Bentzon sine overvejelser om fagets indhold sammen med den nye studieordnings hensigt. Her betones opøvelsen i konkret problemløsning, i forståelse af retsreglernes formål og retsafgørelsens reale hensyn, i kritiske holdninger til de gældende regler. Bentzon skitserede nogle emnekredse for retslæren under 1. del og ville henvise andet stof til hovedfagene under 2. del. Bentzon undsiger store dele af Goos' Retslære, navnlig hans brede redegørelser for den ideale ret. »Forlades hele dette Standpunkt, maa alle Undersøgelser, som der kan være Tale om at anstille i den almindelige Retslære, holde sig indenfor positiv Ret«, altså langt fra Goos. (6)

Allerede år 1900 var Viggo Bentzon begyndt at udsende de første afsnit af bogen *Retskilderne*. Der kom mere i 1905 og 1907, men fremstillingen blev aldrig afsluttet. Det var Retskilderne der senere fik Alf Ross til at nævne Viggo Bentzon som den eneste danske jurist efter Ørsted der havde haft væsentlig betydning for hans egen opfattelse. (7) Ross kunne også have henvist til Bentzons meget udogmatiske afhandling *Skøn og Regel* fra 1914. Halvdelen af denne bog er helt ujuridisk, men beskriver hvorledes menneskers handlingsliv er en bestandig vekslen mellem at følge det regelmæssige og at indrette sig efter den konkrete situations krav. Når dette overføres til retslivet betoner Bentzon rettens større vægt på den generelle regel, men også friheden til at følge skønnet og den konkret begrundede retfærdighed. (8) Simple og klare lovregler beforder regelmæssighed og sikkerhed i retslivet, siger Bentzon, fordi »ufuldkomne Mennesker skal bringe Retsreglerne til Anvendelse«.

Civilret

I årtierne efter Ørsted var det de civilretlige forfattere der mest trofast arbejdede videre på den beskrivelse af den positive danske ret som Ørsted havde indledt. Civilister som Larsen, Scheel og Gram skabte ikke nye gennembrud i metodisk henseende. Men de så den opgave at levere fyldige retsfremstillinger til vejledning for retslivet. (1) De gav, i hvert fald i nogen grad, civilretten en systematisk ramme der lettede overblikket.

En milepæl i formueretten er *F.T.J. Grams* tre binds værk *Den danske Formueret*, 1855-64, hvis hoveddele hedder *Læren om de tinglige Retsforhold* og *Læren om Fordringsretsforholdene eller de obligatoriske Retsforhold*. Fra samme tid stammer *A.W. Scheels* fremstilling af *Person- og Familieret*, 1857-60, som dog er en sen publikation af ældre forelæsninger.

Der forekommer i litteraturen et systematisk arrangement som går på tværs af den sædvanlige faginddeling. Titler som »Privatrettens almindelige Del« og »Indledning til Formueretten« viser at forfatterne har tænkt på emner der dannede en overbygning, men der har ikke rådet nogen klar mening om hvad der skulle behandles på denne måde.

Andreas Aagesens diktatforelæsninger over formueretten har formentlig overgået alt andet med hensyn til langvarig gennemgang. Ifølge Niels Lassen var Aagesen tilbøjelig til »at dvæle ved altfor abstrakte Distinktioner, om hvis Rigtighed der vel ikke kunde være Tvivl, men som vare holdte i en for stor

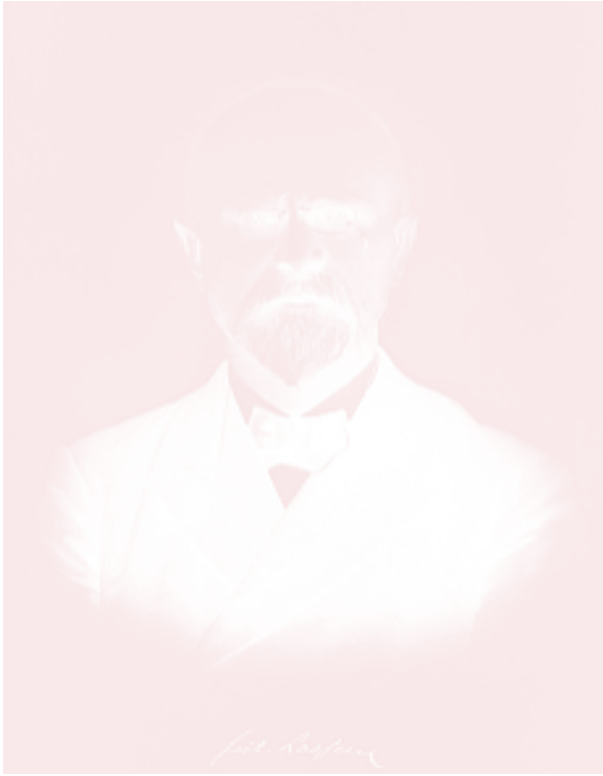
Almindelighed til, at der ved Hjælp af dem kunde udvindes konkrete Rets-sætninger«. (2) Da Evaldsen og Goos efter Aagesens tidlige død udgav hans *Indledning til den danske Formueret*, 1881, blev det en bog på henved 900 sider.

Tingsretten ville sandsynligvis have antaget voldsomt store dimensioner hvis Aagesen havde nået helt at bearbejde den. Men han efterlod sig kun nogle festskriftafhandlinger: *Bidrag til Læren om Overdragelse af Eiendomsret og andre tinglige Rettigheder*, 1866, og *Bemærkninger om Rettigheder over Ting I-II*, 1871-72. Disse arbejder tegner sammen med det foran omtalte billedet af en forsker som opponerede mod den énsidigt dogmatisk-eksegetiske (eller praktiske) behandling af retsforholdene. Ganske vist demonstrerede Aagesen – som det er blevet fremhævet af Frantz Dahl (3) – en glimrende evne til positivretlig behandling. Men hans ideal var antagelig analysen af de retlige grundbegreber, distinktioner og systemopstillinger.

Det blev *Henning Matzen* der i 1880'erne gav tingsretten bogform med udgivelsen af *Forelæsninger over den danske Tingsret*, 1882, senere også et bind af *Nordisk Retsencyklopædi*. En ændret fagfordeling bevirkede at dette fag derefter tilfaldt *Carl Torp*. Det var naturligt da Torp havde disputeret i 1884 med afhandlingen *Besiddelsen og dens Betydning i retlig Henseende*. I 1892 udgav han *Dansk Tingsret* som fik en lang levetid, bl.a. nyudgivet af L.A. Grundtvig der var professor i formueret i en halv snes år, men døde i 1913 i en alder af kun 44 år. Både Torp og Grundtvig fjede forfatterret (ophavsret) til deres fagområder. Torp udgav *Kort Fremstilling af Læren om den ideelle Produktions Beskyttelse*, 1889, og Grundtvig skrev *Kort Fremstilling af Forfatterretten*, 1905.

Andre forfattere behandlede tingsretlige emner, bl.a. i disputatser, således Ernst Møller: *Dækningsadgang eller Fordringsret* (om panterettens natur), 1892, og Troels G. Jørgensen: *Erstatning for Ejendomsafstaaelse*, 1905.

I *obligationsretten* forekommer det rigtigt at opfatte *A.C. Evaldsen* som den der indleder en ny tid. Han virkede kun ved universitetet i 13 år indtil han i 1885 valgte dommergerningen. Evaldsens trykte produktion viser næppe til fulde hans betydning for obligationsretten. Fra hans hånd foreligger prisafhandlingen *Skyldnerens Mora*, konkurrenceafhandlingen *Bidrag til Læren om Fuldmagt og dermed beslægtede Retsforhold*, 1872, og en fremstilling af vekselretten. Det er først og fremmest Julius Lassens høje vurdering af forgængereren der har sikret dennes faglige placering. (4)

Julius Lassen (1847-1923) blev dr.jur. i 1879 på en strafferetlig afhandling, et analytisk arbejde uden brug af retspraksis. I 1881 blev han efter konkurrence professor i formueret. Et omfattende forfatterskab inden for obligationsretten skabte stor respekt om ham, og han må betragtes som sit slægtleds fornemste repræsentant for retsvidenskaben. Til Lassens position bidrog også en pionérindsats inden for dansk og nordisk lovforberedende arbejde.

Den 6 år yngre *Niels Lassen* lod sig ikke friste af universitetslivet, men stilede fra første færd mod dommerbanen. Dog øvede teorien også sin tiltrækning. Niels Lassen blev dr. jur. i 1874 på *Villien som Forpligtelsesgrund*, og hans mange tidsskriftafhandlinger vakte opmærksomhed. (5) Lassen og Evaldsen blev kolleger i Højesteret fra 1897, Lassen senere rettens justitiarius. (6)

Der kan nævnes flere obligationsretlige disputater. Højesteretsadvokat *A.L. Hindenburg* blev dr. jur. i 1872 på afhandlingen *Om Kjøb og Salg*. Han havde tidligere udgivet *Haandbog i den danske Vexelret*. Det var hans yngre broder *G.T. Hindenburg* der i 1880 grundlagde *Juridisk Formularbog*. I 1885 var der to disputater. Den i Stockholm bosatte *Isidor Heckscher* skrev *Kreditsalget og Sælgerens Standsningsret*, og den senere dommer *Vilhelm Carl Thomsen* disputerede på afhandlingen *Bidrag til Læren om Fordringsrettigheders Forældelse efter dansk og fremmed Ret*. *Hans Munch-Petersen* kom efter disputatsen *Løftet og dets Causa*, 1896, ind på et andet fagligt spor. *Henry Ussings* erstatningsretlige disputats *Skyld og Skade*, 1914, gav forfatteren den oplagte adkomst til senere at blive Julius Lassens efterfølger.

Det er næppe hasarderet at udpege *Julius Lassens* obligationsretlige værker som dansk retsvidenskabs - måske nordisk retsvidenskabs - betydeligste frembringelse i hele perioden fra 1870 til 1930. Hans studier i udlandet og første skrifter havde ikke tydet på en særlig interesse for formueretten. Han blev dr. jur. i 1879 på afhandlingen *Om Betingelserne for Forsøgets Strafbarhed*, en principdrøftelse som næsten ikke berører dansk retspraksis. Da et professorat blev ledigt ved Aagesens død vandt han konkurrencen. Hans afhandling udkom i 1881 i en bearbejdet form: *Kort Fremstilling af de saakaldte kvasikontraktmæssige Retsforhold i dansk Ret*. Efter nogle foreløbige bearbejdelser udsendte Lassen i to bind *Haandbog i Obligationsretten: Almindelig Del*, 1892, og *Speciel Del*, 1897, tilsammen henved 1.700 sider. Før og efter dette hovedværk publicerede Lassen talrige større og mindre afhandlinger, (7) bl.a. *Løfte og Akcept*, 1888, to festskriftafhandlinger: *Nullitet og Anfægtelighed*, 1899, og *Vilje og Erklæring ved Afgivelse af formueretlige Tilsagn*, 1905, samt *Kunstig Kreditorbegunstigelse*, 1917. Gang på gang vendte Lassen tilbage til de i tidens litteratur omstridte spørgsmål om forholdet mellem vilje, erklæring, forventning og forudsætninger i aftaleretten.

Obligationsretten kunne ikke som fx strafferetten, familieretten og arveretten fremstilles i nær tilknytning til en gældende lovgivning. Julius Lassens metodiske indgang til opgaven var i Ørsteds ånd. Retssætninger blev formuleret ud fra en nøje indlevelse i de enkelte retsforholds karakter. Henry Ussing nævnte i en forelæsning på Lassens 100 års dag, med forgængeren selv som kilde, at han brugte henved tre år på at gennemgå samtlige trykte domme inden for faget gennem næsten 100 år. Og det hedder hos Ussing at »på dette Materiale af Domsafgørelser byggede han Størstedelen af sit Værk«. (8)

Som det før er sket skal her citeres Lassens egne ord fra hans afskedsforelæsning i 1918: »Først maa jeg sige, at jeg var fuldt paa det rene med, at min Opgave ikke kunde være den at belære de Studerende om Professor Jul. Lassens Meninger om dansk Ret, om hvad der var gældende Ret, og om hvad der burde være gældende Ret. Som Forholdene forelaa, maatte jeg føle det som min første Opgave at give en Fremstilling af den gældende danske Ret, en saavidt muligt paalidelig Oplysning om, hvad det er for Retssætninger, der virkelig leves paa i det danske Retssamfund, de Retssætninger, som anvendes af de vedkommende Myndigheder, og som Retslivet har indrettet og indretter sig efter.« (9)

Julius Lassens fortrolighed med retsproblemerne kom til en anden udfoldelse da han blev deltager i det formueretlige lovgivningsarbejde. Han fremsatte i 1899 den første opfordring til at sigte på dansk og nordisk kodifika-

Et postkort viser Regensens bygning mod Købmagergade omkring år 1900. Nogle år senere blev der etableret en bedre fortovspassage da en hvælvet gang til fodgængere blev lagt ind i bygningen. Professor Julius Lassen var Regensens afholdte provst fra 1896 til 1918. Københavns Bymuseum.

tion, (10) og han må betragtes som førstemanden i det fællesnordiske samarbejde. Resultatet var hos os købeloven, kommissionsloven, aftaleloven og afbetalingsloven. Lassen og Grundtvig var begge som medlemmer af civilretskommissionen med til at udarbejde købeloven af 1906. Grundtvig skrev betænkningens motiver og behandlede loven i en kommentarudgave. Hans

udgivne konkurrenceafhandling var *Om Reklamation i Formueretsforhold med særligt Hensyn til Køb og Salg*, 1903.

Grundtvig var året før blevet dr. jur. på *Konnossementet. En søretlig Studie I* (fortsættelsen kom ikke). Sørensen var en gammel kending i jurastudiet, dog med en sekundær plads. Viggo Bentzon havde i 1890 skabt ny interesse for faget ved sin disputats *Begrebet vis maior i romersk og nordisk Ret med særligt Hensyn til Reders Ansvar for Ladning*. Grundtvig udgav – ligesom Bentzon – en *Søret* til brug ved forelæsninger og i 1909 en kommentar til søloven af 1892. En tredje søretlig disputats var Axel Møllers *Erstatningsansvaret ved Skibssammenstød I*, 1914; ligesom Grundtvigs disputats fik heller ikke den en fortsættelse. Fra 1920'erne deltog *Kr. Sindballe* i søretligt lovarbejde, men en senere lærebog kunne ikke ændre det indtryk at faget ikke hos ham kom til at nyde godt af nogen intens forskningsindsats.

I *person-, familie- og arveretten* er perioden fra 1870 til 1930 delt nogenlunde ligeligt mellem Deuntzer og Bentzon. Vigtige er de nedenfor nævnte lovforberedelser. De havde en forløber i loven af 1899 om formueforholdet mellem ægtefæller der var konciperet af Nellemann og Deuntzer.

J.H. Deuntzer gjorde sig tidligt bemærket ved sine korte studievenlige lærebøger. Senere fulgte to mere fyldige fremstillinger af *Den danske Familieret*, 1882, og *Den danske Arveret*, 1892. Det var i de frugtbare årtier da så mange af lære- og håndbøgerne fra det 19. årh.s midterste trediedel fandt afløser. *Viggo Bentzon* blev efter 1900 en meget virksom deltager i det nordiske lovsamarbejde. (11) Ligesom Julius Lassen oplevede han at se samarbejdet resultere i ny lovgivning: to ægteskabslove, en myndighedslov og en adoptionslov. Af hans bøger skal fremhæves *Den danske Arveret*, 1910, *Personretten*, 1916-18, og *Familieretten I-II*, 1924-26.

Strafferet

Det strafferetlige lovgrundlag blev fornyet med vedtagelsen af straffeloven af 1866. Det tilfaldt den ved lovens vedtagelse 31-årige *Carl Goos* at behandle det nye lovstof. I en halv snes år måtte man vente på de første afsnit af en ny fagets almindelige del, og endnu længere varede det at få den specielle del på bogmarkedet.

Af *Den danske Strafferet* udkom to bind i 1875 og 1878: *Indledning til den*

danske Strafferet og Den danske Strafferets almindelige Del I, Om Forbrydelsen. Bind 1 handler om straffeteorier, retskilder og straffeloves gyldighed i rum og tid. Goos' redegørelse for dansk straffemyndighed i international henseende er grundig og hans egen opfattelse klart bedre end den der prægede straffeloven af 1866. Bind 2 behandler forbrydelsens objektive og subjektive sider; her findes bl.a. hans retsbrudslære. Redegørelsen for forsætsbegrebet har ikke den klarhed i problemformuleringen som den fik hos Torp efter 1900.

De to bind er et ufuldendt værk. (1) Af ansvarslæren mangler bl.a. forsøg og meddelagtighed, og straffesystemet er ikke behandlet. Goos har sikkert ikke fundet tid til at skrive fortsættelsen så bredt som han fandt nødvendigt. Han rådede i nogen grad bod herpå ved at skrive en kort almindelig del til *Nordisk Retsencyklopædi*, 1882. Men beklageligt var det, ikke blot fra et studiesynspunkt, at denne forsømmelse kunne indtræffe.

Kernen i Goos' straffeteori er at det er straffens formål og retsgrund »at bøje Forbryderens Karakter til Lydighed mod Loven«. Handlingen er »det uforkastelige Vidnesbyrd om, at Forbryderens Karakter ikke er formet til fast, ubrødelig Lydighed mod Loven.« (2) Da Goos 17 år senere udsendte sin *Almindelig Retslære II* var det stadig den ulydige viljes rettelse der blev ført i marken. Men nu var Goos blevet opmærksom på at der var lovovertrædere hos hvem forbrydelsen kun er en øjeblikkelig og forbigående »ulydighed«. (3) Og dog måtte der også her indtræde en straf fordi lovovertræderen »har paadraget sig en sædelig Skyld, der sones ved den Lidelse, han underkastes«. Goos affandt sig med at den juridiske teori ikke kunne afgøre endeligt om denne fremgangsmåde var moralsk berettiget. Den måtte fremlægge tanken om den proportionale gengældelse som »et retligt Postulat«.

I 1895-96 udgav C. Goos *Den danske Strafferets specielle Del I-III*. Det er et værk af en helt anden art. En hånd- og lærebogs opgave blev stærkt lovbunden: at beskrive et omfangsrigt katalog over menneskelige fejltrin. Det har altid været anerkendt at Goos viste et stort mesterskab i at udlægge lovteksten. Også i dette værk er der dog højst personlige elementer, dels i systematikken, dels i forfatterens refleksioner over de beskyttede retsgoder. Inddelingen følger ikke lovens ordening og kun delvis forbrydelsernes karakter. Den overordnede systematik skal som i Retslæren afspejle hvad Goos kalder »den rationelle Adskillelse mellem de til Retsanordningen hørende Retsforhold«. (4)

Frantz Dahl, som i 1936 skrev dansk retsvidenskabs historie, meldte sig som en af dem der nærrede en grænseløs beundring for Goos. Han havde i sin tid grebet Goos' bøger »som Manna i den juridiske Ørken«. Det hedder også hos Dahl at Goos' Strafferet »overgaas næppe af noget andet dansk rets-

videnskabeligt Værk og vilde indtage en Førsteplads selv i de største Kultur-landes Litteratur«. (5) Billedet af Goos må imidlertid tegnes mere nuanceret.

Da *Carl Torp* overtog strafferetten indtrådte der et tidsskifte. Goos tilhørte det 19. årh., Torp en ny tid. Det er ejendommeligt at Goos, der for mange stod som dansk retsvidenskabs største autoritet, inden for begge sine fag gav plads for fremskridt da han selv forlod scenen.

Torp havde nået 40 års alderen da han begyndte at publicere noget i sit nye fag. I løbet af få år havde han orienteret sig i retning af en kreds af europæiske fagfæller og en international litteratur som udfordrede de spekulative strafferetsskoler. (6) Man ville se strafferetten omformet til et redskab til kriminalitetens bekæmpelse. Der blev næret store forventninger til den empiriske kriminologis bidrag, for højt opskruede, men dog vidnesbyrd om at denne lovgivning og de strafferetlige forfattere skulle beskæftige sig med samfundsmæssige og menneskelige problemer. I 1899 blev Torp medstifter af og den første formand for Dansk Kriminalistforening som blev et forum dels for udbredelse af kriminalpolitiske tanker, dels for forslag med henblik på en ny straffelov. (7)

Torp forberedte en fornyelse af fagets boggrundlag ved i årene 1894-1900 at udsende fire små bind om afsnit af den almindelige del. I 1905 udkom *Den danske Strafferets almindelige Del* som ikke senere blev revideret. Værket var en af det tidlige 20. årh.s mest betydelige præstationer, præget af Torps evner som skribent og hans trang til at søge den praktiske fornufts løsninger i stedet for filosofiske og begrebsmæssige udgangspunkter. Torp var imidlertid klar over at tiden var løbet fra den straffelov som han skrev om. Og han fik en central rolle da han efter anmodning helt på egen hånd udarbejdede en betænkning med et straffelovsforslag i 1917. Torp havde i årene fra 1906 af politiske og/eller fagpolitiske grunde været sat uden for direkte indflydelse. Hans egen betænkning var et opgør med den kommissionsbetænkning som blev afgivet i 1912 under Goos' ledelse.

Bortset fra denne betænkning skrev Torp ikke meget om strafferettens specielle del. Dog udgav han *Strafbare Angreb på Liv og Legeme*, 1908, og festskriftafhandlingen *Bidrag til Læren om Berigelsesforbrydelserne*, 1909. Med nogle forbehold anerkendte Torp værdien af Goos' specielle del. En lang tidskriftafhandling af Goos om bedrageri roste Torp som »et Mønster paa kritisk-konstruktiv Behandling af et Retsstof, som dansk Lovgivning efter Evne har søgt at forkludre«. (8) Men i øvrigt havde han vist kun med betænkelighed taget mod opfordringen til at bidrage til en 80 års hilsen til Goos. Thi, som han skrev: der var store forskelle mellem dem med hensyn til faglig oplæring og livsanskuelse. (9)

Carl Torp (1855-1929) blev dr. jur. i 1884 og to år efter professor i formueret. Hans indsats inden for tingsretten skabte respekt om ham, men større betydning for hans faglige position fik det at han i 1891 måtte overtage strafferetten efter Goos. Han skaffede sig indgående kendskab til lovgivning, litteratur og straffeteoretiske tendenser i europæiske lande, og med »Den danske Strafferets almindelige Del« fra 1905 bragte han denne del af faget i en bedre form end den havde haft på noget tidspunkt efter Ørsted.

Uden for universitetslærernes produktion bragte perioden 1870-1930 fire strafferetlige disputatser. Foruden Julius Lassens om forsøg var der R.S. Gram: *Om Motivets Betydning i strafferetlig Henseende*, 1889, og H.C. Schau: *Om Straffens Begrundelse og Formaal*, 1889. Sent i perioden kom Jens Hartvig Jacobsens *Dokumentforbrydelserne*, 1927. I 1892 blev Alexander Kraft dr. phil. på afhandlingen *Rettens Forhold til den praktiske Moral*, emnemæssigt et blandingsprodukt der bl.a. handler om straffeteorier og kriminologen Lombroso.

Proces

Nellemanns, Goos' og Deuntzers deltagelse i den processuelle lovforberedelse blev nævnt ovenfor. Proceskommissionens arbejde førte til konkursloven i 1872, udpantningsloven i 1873 og skifteloven i 1874. J.H. Deuntzer udgav fra 1880 en række korte lærebøger om processuelle emner. Mere omfattende

de var *Om Appel i civile Sager*, 1880, og *Den danske Skifteret*, 1885; den sidstnævnte gav en indgående behandling af det langt fra morsomme men praktisk vigtige emne. Der kom også disputatser, af H. Sylow: *Dommens materielle Retskraft*, 1880, (1) af Johs. Ussing: *Om Afgørelsen af Tvistigheder med Forvaltningen*, 1893, og af E. Tybjerg: *Om Bevisbyrden*, 1904. Sylows emne blev senere behandlet af Kr. Sindballe i hans disputats *Bidrag til Læren om judicielle Afgørelses Retskraft*, 1918.

Det var efter 1900 *Hans Munch-Petersen* der skulle sørge for lærebøger. Han udsendte en fremstilling af *Den danske Civilproces i Hovedtræk I-II*, 1906-08, på det gamle lovgrundlag. Her havde han tilstræbt en tilvænning til nye procesprincipper. I forbindelse med de unges studium røber en bemærkning i forordet en vis skuffelse over dele af juriststanden: »Der vil da maaske ogsaa kunne være Haab om, at Reformbestræbelserne af den nuværende juridiske Ungdom vil blive mødt med noget mere Forstaaelse, end det blandt store Kredse af Juristerne hidtil har været Tilfældet«. Han hentydede til den modvilje mod det nye som ofte skyldes almindelig konservatisme og besværet med en overgang til noget nyt. (2)

Til Civilprocessen føjede Munch-Petersen *Den danske Skifteret*, 1911, og *Læren om Tvangsfuldbyrdelse*, 1915. Den utrættelige forkæmper for procesformen kunne omsider skrive om en ny lov. *Den danske Retspleje I-V* udkom i årene 1917-19.

Offentlig ret

Før 1849 var *statsforfatningsret* ikke et fag der kan sammenlignes med det som vi senere har kendt. I studieforordningen af 1821 stod der ganske vist »den positive Statsret med særdeles Hensyn paa den danske Stat«. Men lærerne har interesseret sig mest for begrebet stat som et autonomt område med et territorium, en befolkning og en indfødsret og for forholdet mellem kongerigets og hertugdømmernes statsretlige stilling. Der blev ikke dyrket en lære om hvad enevælde betød, hvad kollegierne kunne foretage sig uden kongens underskrift, og hvad der udgjorde formel afhængighed og reel uafhængighed af kongemagten i den dømmende magt. De udgivne statsretlige forelæsninger af *F.C. Bornemann* er en sammenstilling af manuskripter fra før og efter 1849, (1) og *J.E. Larsens* forelæsninger er holdt i årene 1849-52. (2) Først fra 1871 hedder faget »dansk Statsret«.

En grundigere gennemgang foretog C.G. Holck i 1860'erne. I forelæsninger havde den en varighed af 3 semestre. Holcks tekst blev efter hans død udgivet af Goos og Nellesmann: *Den danske Statsforfatningsret* I-II, 1869. Udgiverne bemærker at fremstillingen havde »aldeles Præget af et fra Forfatterens Haand fuldstændig færdigt Arbeide.« (3) Holcks statsret kom til at stå i skyggen af Matzens. Men det må noteres at Holck ikke kunne antage en ret for kongen til at udstede provisoriske finanslove. Standpunktet skal i 1877 have fremkaldt den bemærkning fra Nellesmann at han ikke kunne anerkende Holck som en autoritet. (4)

Henning Matzen udsendte et par år efter sin udnævnelse to mindre skrifter: *Grundloven og Folkets Selvstyrelse* og endnu ét. Hans hovedværk uden for retshistorien, *Den danske Statsforfatningsret* I-III, udkom i 1881-88, senere i endnu tre udgaver. Det var formentlig tidligt Matzens grundholdning til statsstyret at betone kongens rolle og nedtone Folketinget. Universitetsjuraen kom ind i magtkampen. (5)

Knud Berlin overtog statsretten efter Matzens død. Han var som tidligere nævnt blevet dr. jur. i 1906 på afhandlingen *Opløsningsretten overfor lovgivende Forsamlinger*. Det var i øvrigt Islands historie og statsretlige stilling der optog ham mest. (6) Berlins lærebog *Den danske Statsforfatningsret* I-II udkom i årene 1916-34, sidste bind altså med stor forsinkelse. I 1954 skrev Poul Andersen at han betragtede Berlins Statsret som et fremskridt i forhold til Matzens. (7)

Indtil 2. halvdel af det 19. årh. kan man ikke tale om *forvaltningsret* som en juridisk disciplin i Danmark. Der forekom ganske vist afsnit om hvorledes øvrigheden var indrettet og hvad den beskæftigede sig med. Og visse emner der betragtedes som særlig vigtige blev genstand for redegørelser: politiret, kirkeret og militærret. I F.C. Bornemanns *Almindelige Rets- og Statslære* indgik et afsnit om statsforvaltningen der kort pegede på områder som finans- og politiforvaltning, uddannelsesvæsen og udenrigstjeneste.

Det var Bornemanns efterfølger C.G. Holck der grundlagde et nyt fag, dog langt mere præget af myndighedsbeskrivelse end af grundsætninger for administrativ sagsbehandling. Goos og Nellesmann udgav Holcks forelæsninger i *Den danske Statsforvaltningsret*, 1870. I sin indledning omtaler Holck den inddeling i juridiske discipliner som statens virksomhed giver anledning til og ved hvilken forvaltningsretten bliver »Læren om den udøvende Magts Ordning og dennes Virksomhed for de forskellige Statsformaal«, også betegnet som administrativ ret. Bogen indeholder en redegørelse for forvaltningens organisation, embedsmændenes retsstilling, kommunalvæsenet i by og

på land (8) samt de vigtigste forvaltningsområder. Den overvejende deskriptive behandling afsluttes med en drøftelse af spørgsmålet om domstolenes prøvelsesret over for forvaltningsretlige afgørelser. Det blev ved samme tid behandlet i Nellemanns Civilproces. (9)

Efter 1870 gik forvaltningsretten en usikker fremtid i møde. Fra 1870'erne havde Matzen en halv snes gange faget på semesterplanerne. Poul Johs. Jørgensen annoncerede fra 1904 undervisning i forvaltningsret, men den har i hvert fald nogle gange været beregnet for de statsvidenskabelige studerende. (10) I et hørings svar forud for 1902-anordningen havde Justitsministeriet betonet det ønskelige i at studiet kom til at omfatte grundtræk af forvaltningsretten. (11)

Til samleværket *Nordisk Retsencyklopædi* skrev den svenske docent H. Blomberg bindet *Den nordiska Förvaltningsrätten*, 1887-89. Ligesom nogle samtidige danske bøger af et populært tilsnit var Blombergs en beskrivelse af myndighedssystemet og de vigtigste forvaltningsområder. C.V. Nyholm udsendte i 1880 *Grundtræk af Danmarks Statsforfatning og Statsforvaltning*.

I 1924 blev Poul Andersen dr. jur. på afhandlingen *Om ugyldige Forvaltningsakter*. (12) Bogen indleder en ny epoke i forvaltningsrettens historie her i landet, kendetegnet dels ved forfatterens egen indsats, dels ved virkningerne på et yngre slægtled. Poul Andersen fremhævede at den organisationsbeskrivende og lovrefererende litteratur trængte til at blive suppleret med en retsvidenskabelig behandling. Dette blev i hans udformning et nyt eksempel på metodisk påvirkning fra fremmed ret. I afhandlingen var der indgående gjort rede for tysk og fransk forvaltningsret. Poul Andersen havde været på studieophold i begge disse lande. Hans emne og problemstillinger fik en meget direkte betydning da han senere skulle tilrettelægge en undervisning i forvaltningsret. 1930 er året for Poul Andersens første lærebog.

Folkeretten viklede sig langsomt ud af naturrettens garn og blev et fag for sig selv. Kolderup-Rosenvinge udgav i 1829 *Grundrids af den positive Folkeret*. Han havde hentet inspiration bl.a. i fremmede traktatsamlinger. (13) F.C. Bornemann holdt sig i sine forelæsninger i 1850'erne til Kolderup-Rosenvinges system, men med mange tilføjelser. (14) Begge bruger en tredeling af stoffet: staternes rettigheder og pligter i almindelighed, folkeretten i fredstid (om gesandter og traktater) og folkeretten i krigstid.

Gennem de 60 år fra 1870 optræder Folkeret i lidt skiftende ordvalg i studieranordningerne, men er blevet betragtet som et sekundært fag. Det var

længe *Henning Matzen* der varetog faget, og han udgav i 1900 *Forelæsninger over den positive Folkeret*. Matzen havde stor interesse for internationalt samarbejde. Han var præsident for Haagdomstolens første samling, tog regelmæssigt del i møder og konferencer.

Da fakultetet i 1915 ansøgte om flere lærerkræfter fremhævede man at folkeretten hidtil havde været for stedmoderligt behandlet. Den egnede lærer var docent, dr. jur. *Axel Møller* som blev professor i 1916. (15) Møller udgav *Folkeretten i Fredstid og Krigstid I-II*, 1925-34, der også udkom på engelsk. Om dette værk skrev Alf Ross at forfatteren skaffede Norden »dens første moderne, virkelige Haandbog i Folkeret« (16). Ross citerer en udtalelse af Møller fra 1930'erne da folkerettens dyrkere led store skuffelser: »Mere end selve Forbundspagten trænger Staternes Praksis, den offentlige Mening og ledende Statsmænds Samvittighed til en grundig Reform«.

Retshistorie og romerret

Fakultetets lærer i retshistorie var fra 1870 *Henning Matzen*. Han havde dokumenteret sin kompetence ved den guldmedaljeafhandling som udkom i 1869: *Den danske Panterets Historie indtil Christian V's Lov*. Den viste hans usædvanlige evne til hurtig tilegnelse og bearbejdelse af et stort og vanskeligt materiale. I 1879 udkom det monumentale jubilæumsværk *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 I-II*. Og i 1893-97 publicerede Matzen sine *Forelæsninger over den danske Retshistorie I-VI*, et værk på 1200 sider. Bindene handlede om *Indledning og Retskilder*, *Offentlig Ret 1-3* og *Privatret 1-2*. Meget læservenligt er værket ikke. Uden brug af et noteapparat har Matzen kædet en ofte ret summarisk tekst sammen med kildehenvisninger i en tæt opregning. En mere levende fortælle måde anvendte Matzen i festskriftafhandlingen *Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces*. (1)

Få år efter Matzens debut havde en forsker uden for universitetet ydet et fortræffeligt bidrag til den retshistoriske litteratur. *Chr. L.E. Stemann* udgav *Den danske Retshistorie indtil Christian V's Lov*, 1871. Forfatteren var slesviger; fra 1864 boede han i København, og han var nær de 70 da hans *Retshistorie* udkom. I sine dommerår havde Stemann udfoldet en betydelig forfattervirksomhed inden for slesvigsk ret og retshistorie. (2) Den islandsk fødte *V.L. Finzen* præsterede sideløbende med en dommergerning en værdifuld retshistorisk indsats der helt falder inden for islandsk ret.

Uden for fakultetet stod også V. A. Secher der blev rigsarkivar. Han blev dr.jur. i 1885 på afhandlingen *Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces I* og publicerede i 1891-94 sammen med Chr. Støckel *Forarbejderne til Kong Kristian V's Danske Lov I-II*. Fra 1911 stammer hans tekstkritiske udgave af *Danske Lov*. (3) Af betydning langt ud over retshistorikernes kreds var to kildesamlinger: *Samling af Kongens Rettertingsdomme 1595-1614*, 1881-86, og *Corpus constitutionum Danicæ. Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende*, 1887-1918.

Der var også på andre måder en betydelig retshistorisk aktivitet i den sidste fjerdedel af århundredet. (4)

Overretssagfører Ludvig Holberg blev dr.jur. med afhandlingen *Kong Valdemars Lov*, 1886. Den efterfulgtes af *Dansk Rigslovgivning*, 1889, en studie i de danske love i perioden 1241-82. Efter disse bøger udsendte Holberg i 1890'erne andre med emner fra middelalderens ret: *Dansk og fremmed Ret*, 1891, *Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede*, 1895, og *Kirke og Len under Valdemarerne*, 1899. Det er blevet fremhævet at Holberg i højere grad end Matzen forstod betydningen af fremmed ret og retsforskning. (5) En anden overretssagfører, Chr. Kier, udsendte bl. a. *Bidrag til dansk Retshistorie. Om Overdragelse af Eiendomsret over faste Eiendomme for Tiden indtil Chr. V's Lov*, 1889, og *Valdemars sjællandske Lov*, 1890. Kier studerede også langobardisk ret og gav nordiske jurister et indblik i Hammurabis verden.

Endelig skal nævnes H. Sylow som i 1878 udgav en omarbejdet guldmedaljeafhandling under titlen *Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret*, hvor stoffet var hentet fra dansk domspraksis omkring Danske Lovs vedtagelse. Sylow blev dr. jur. i 1880 med afhandlingen om retskraft og deltog i konkurrencen om et ledigt professorat; han blev dommer i 1884.

Fra 1800-tallets slutning skal også huskes J. Nellesmanns bog *Ægteskabs-skilsmisse ved kongelig Bevilling*, 1882, og J.H. Deuntzers fine skildring af *Henrik Stampe*, 1891, og hans afhandling om *Højesteret i 1683*, 1898. Og der kom skrifter der fastholdt erindringen om A.S. Ørsted. (6) *Carl Ussing* erhvervede doktorgraden med afhandlingen *Anders Sandøe Ørsted som Retslærd*, 1884. (7) Året efter indledtes fire binds værket af Goos, Nellesmann og Øllgaard om *Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling*.

Det år da Henning Matzen afsluttede sin Retshistorie blev den 23-årige *Poul Johannes Jørgensen* cand.jur. med udmærkelse. Snart derefter sad han fordybet i besvarelsen af et prisspørgsmål om dansk strafferet fra reformationen til Danske Lov. Hans afhandling, for hvilken han modtog guldmedaljen, blev al-

Poul Johs. Jørgensen (1873-1947) blev fakultetets notarius i 1897, honorarlønnet docent i 1903 og professor i 1907. Hans glimrende faglige og administrative evner gjorde ham tidligt til et stort aktiv for fakultetet som med sin sparsomme bemanning havde svært ved at opfylde studieordningens krav. I sit hovedfag retshistorie viste Jørgensen en sjælden grad af grundighed og lærdom. Hans »Dansk Retshistorie« er, trods sin emnemæssige begrænsning, det fornemste værk vor retshistoriske forskning har frembragt.

drig udgivet. Jørgensens målestokke for færdiggørelse og offentliggørelse var ikke helt almindelige. Ved Matzens død skrev han at med ham forsvandt »en af vor juridiske og politiske Verdens betydeligste og mest sympatiske Skikkelser«. Men det hed også hos Jørgensen: »Som Videnskabsmand hørte Matzen ikke til dem, der opfører de store og monumentale Bygninger ved langsomt og taalmodigt at lægge Sten paa Sten«. Og videre: at Matzens arbejder ofte led under »nogen Ujævnhed i Behandlingen«. (8) Da Jørgensen døde i 1947 skrev Stig Iuul mindeord om ham. (9) Her blev også Matzen nævnt. Af bemærkninger hos Jørgensen slutter Iuul at Jørgensen oprindeligt havde tænkt sig at skrive en afløser af Matzens Retshistorie, men ændrede denne plan.

Poul Johs. Jørgensen gav ikke sit livsværk fra sig i en endelig form før i 1940, da han efter opfordringer fra kolleger udgav *Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede*. Disse emner havde Jørgensen siden 1904 behandlet i en foreløbig udformning, bl.a. af hensyn til undervisningen. Jørgensens Retshistorie er blandt de allerbedste værker der er skrevet af danske jurister.

Til festskrifter og tidsskrifter skrev Jørgensen mange vægtige afhandlinger, en del af dem med emner fra landskabslovene: *Manddrabsforbrydelsen i den skaanske Ret fra Valdemarstiden*, (10) *Hærværksforbrydelsen i Landskabslovene*, (11) *Tyveri og Ran i de danske Landskabslove* (12) og to bidrag til festskriftet i 700 året for Jyske Lov: *Med Lov skal Land bygges*. Af købstadslovgivningen behandlede han mest udførligt *Christoffer af Bayerns Stadsret for København 1443* (13). I 200 året for eksamensforordningen af 1736 behandlede han indgående perioden forud for den juridiske eksamens indførelse: *Retsundervisningen og Retsvidenskaben ved Københavns Universitet 1537-1736* (14)

Poul Johs. Jørgensen blev ikke selv udgiver af kildepublikationer. Men han øvede en betydelig indsats ved som repræsentant for Det danske Sprog- og Litteraturselskab (hvis formand han blev) at virke som en meget aktiv tilsynsførende ved udgivelsen af *Danmarks gamle Landskabslove*, *Diplomatarium Danicum* og dets parallelserie *Danmarks Riges Breve*. (15)

Da skriftlig prøve i romerret bortfaldt i 1902 ophævedes kravet om en til lægseksamen i latin for studenter af den matematisk-naturvidenskabelige retning. Under studiedrøftelserne fra år 1900 udtalte juristudvalget sig skeptisk om faget romerret: »For os i Nutiden vil Romerretten overhovedet kun kunne have Betydning, for saa vidt den maatte være kulturelt opdragende«. (16)

C.C. Halls lærebog blev i 1882 afløst af *Andreas Aagesens* i to bind: *Forelæsninger over den romerske Privatret*. Aagesen nåede ikke selv at publicere værket; udgiverne forsynede det med en indledning fra Aagesens hånd: »Om Romerretsstudiets Formaal«. (17) I Aagesen fandt romerretten en ivrig dyrker som hævdede de romerretlige kilders betydning for den som ville nå til en forståelse af dansk formueret. Af vigende interesse var nu den romerske familie- og arveret samt den romerske statsforfatnings forskellige stadier. (18)

Julius Lassen blev den sidste der holdt romerretten i live i en forholdsvis bred fremstilling. Romerretten har dog næppe spillet den samme rolle for Lassen som for Aagesen. Konkurrenceafhandlingen om et opgivet emne havde ført Lassen ind på begge de områder han kom til at varetage. Afhandlingen hed *Handlinger paa fremmed Formueretsomraade i romersk og dansk Ret*, 1880. Efter en afhandling *Om Retshandler i Almindelighed efter romersk Ret*, 1892, udsendte Lassen i 1904 to systematiske fremstillinger: *Forelæsninger over romersk Privatret* og *Lærebog i romersk Privatret*.

Studieforhold

Forelæsninger og øvelser

I slutningen af 1800-tallet og de første årtier efter 1900 har professorerne haft en betydelig undervisningsbyrde. Hos Deuntzer forløb 3 semestre således at han delte ugens 6 hverdage i forelæsningsrækker på hver 3 timer med fem forskellige emner. I efterårssemestret 1884 forelæste Goos 4 dage kl. 11-12 over straffepoces, 5 dage kl. 12-1 over almindelig retslære, i alt 9 timer. Efter studiereformen af 1902 har lærerne skiftedes til at holde skriveøvelser, således at hver havde et semester med 4 lørdagstimer oven i ugens forelæsninger. (1)

Naturligvis har forelæsninger og eksaminatorier ofte været en rutinesag. Men for den der var ny ved fakultetet har det været et slid at være forberedt. Endnu i 1920'erne er det forbavsende at se hvor vekslende et repertoire de nytilkomne kunne komme ud for. Sindballe underviste i selskabsret, forsikringsret, søret, skifteret, tvangsfuldbyrdelse, køb og borgerlig ret. Poul Andersen forelæste i sin første tid over personret, skifteret, tvangsfuldbyrdelse, almindelig proces og borgerlig ret. Juristerne holdt forelæsninger for de statsvidenskabelige studerende i de juridiske fag. Og fra 1883 holdt Matzen to ugentlige forelæsninger i kirkeret for teologerne.

I lektionskatalogerne oplyses af og til at forelæsningerne vil blive holdt på grundlag af »autograferede«, »litograferede« eller trykte fremstillinger. I hvilket omfang diktatforelæsninger er praktiseret kan ikke ses af lærernes annoncering. En kollektiv protest mod denne forældede form og et ønske om skriftlige materialer fremkom i 1873 da 128 kandidater og studenter underskrev en henvendelse til fakultetet. Svaret gik ud på at fakultetet som sådant ikke kunne forpligte de enkelte lærere, men enhver ville gøre sit bedste. (2) Det ses et par gange i 1880'erne at Goos' forelæsninger er »beregnet paa at nedskrives«. Som Viggo Bentzon senere huskede praksis var diktatforelæsninger blevet sjældnere i 1890'erne. (3) Det stemmer med at Deuntzer i 1902 omtalte diktatforelæsningerne som noget der blev husket fra tidligere tider. (4)

De spredte efterretninger i memoireværker o.l. gør det ikke muligt at oplyse i objektive vendinger hvorledes professorerne har virket som forelæsere. Der har til alle tider foreligget udtalelser om at denne eller hin udmærkede sig frem for de øvrige. Men nogle bedømmere kunne hæfte sig ved den fængslende form, andre ved det som de lærte af at lytte. Om Deuntzer kan fremhæves hvad en student - dækket af pseudonymet »Justinian« - skrev i Studenterbladet i 1896. Medens andre professorer så forsamlingen reduceres stærkt fandt Deuntzer altid et velbesat auditorium »naar han smilende og elastisk-bevægelig arriverer og indtager sin Plads paa Kathederet«. Deuntzer udbredte ved sit interessevækkende foredrag en munter, ja til tider animeret stemning. En anekdote karakteriserer Carl Torp med lidt andre træk. Da en tilhører gav efter for en gaben blev det bemærket af Torp, og han sagde: »Hvis De tror at det her morer mig, så tager De fejl«.

I 1912 oprettedes *Studenterrådet* og dets fem fakultetsråd. (5) En formand fremhævede senere den trofaste støtte som professorerne H. Munch-Petersen og Viggo Bentzon ydede Studenterrådet. (6) Det juridiske råd bevirkede en mere direkte kommunikation mellem fakultetet og de studerende. Rådet udgav den første samlede overspringelsesliste i 1914.

Studenterrådet arrangerede sammen med Juridisk Diskussionsklub og en tredie organisation et 3 ugers Nordisk Studenter-Juriststævne i september 1918. Der kom 150 norske og svenske jurastuderende. 10 danske lærere holdt forelæsninger, foruden et par af gæsternes lærere. (7) Der var udflugter, fællesnordisk revy, middage og mange taler. »De gaar fra Forelæsning til Fest og fra Fest til Forelæsning«, skrev Akademisk Ugeblad.

Det skyldes muligvis en henvendelse fra Studenterrådet at professorerne omkring 1914 blev optaget af at drøfte hvor hurtigt en komplet undervisningscyclus kunne gennemføres. Det lå tungt med 2. del. Munch-Petersen mente i et notat at fagene plejede at blive gennemgået i deres helhed i løbet af 2-2 1/2 år. Alligevel tegnede billedet sig ikke helt godt, bl.a. fordi Bentzon og Torp i disse år havde en række semestre hvor de var helt eller delvis fritaget for universitetsarbejde. Fr. Vinding Kruse bemærkede i maj 1914 at hans fag hørte til dem hvor det kneb allerhårdest. Ud over tingsretten skulle han gennemgå interessentskabsret, forfatterret, søret og retslære.

Konkrete opgaver og ny borgerlig ret

Kritikken af jurastudiet i 2. halvdel af 1890'erne havde i forstærket form gentaget angrebet på udenadstilegnelse af stoffet og hovedløs stræben efter points ved eksamen. Det vigtigste programpunkt blev praktiske og konkrete retsspørgsmål. Dette ønske førte til resultater allerede før den nye studieordning blev gennemført i 1902. Den første assisterende lærer blev Hans Munch-Petersen. Under den nye overskrift »privatdocent« bekendtgjorde læseplanen fra efteråret 1896 og i 10 semestre at Munch-Petersen »gennem Behandling af Retstilfælde fra det virkelige Liv (ville) holde praktiske Øvelser over Civilret«. Fra 1899 finder man også i hans læseplaner, ret bemærkelsesværdigt, retssammenlignende øvelser over den nye tyske lovbog og øvelser på grundlag af skrifter af Ørsted.

H. Munch-Petersen var i 1896 i en alder af 27 år blevet dr.jur. Samme år blev han assistent i Justitsministeriet. Hans undervisning havde stor tilslutning. Den var i fem semestre ulønnet, men i 1898 blev der bevilget et honorar på 2.000 kr. årligt. (1) Da Munch-Petersen i 1901 blev professor blev den midlertidige stilling forlænget. I realiteten var docentstillingen en ekstra lærerstilling af normalt indhold. I 1909 spurgte Federspiel ministeriet om han af fakultetet kunne få pålagt at holde forelæsninger over bestemte emner og deltage i eksamen. Fakultetet udtalte at docenten uden tvivl havde en almindelig pligt til at bistå fakultetet, og at stillingens indehavere - også Federspiel - havde vedkendt sig denne forudsætning. Ministeriets svar til Federspiel var i overensstemmelse hermed. (2)

Munch-Petersens vigtigste opgave var at indarbejde den nye øvelsesform som bestod i at dyrke sager fra retspraksis og løse konkrete opgaver. Men han kom også til at indlægge sig fortjeneste på anden måde. Han påtog sig nemlig at skrive den introduktionsbog til civilretten som udkom i 1901 med titlen *Den borgerlige Ret i Hovedtræk*. Munch-Petersens gennemgang i efterårssemestret 1901 blev afsluttet i det følgende semester, og vi må formode at dette års begyndere har haft en bedre studiestart end nogen tidligere årgang. Et par gange benyttes det udtryk at bogen vil være grundlag for en gennemgang af »den danske Rets Encyklopædi«. Dette udtryk forsvandt af fagsproget. I anordningen af 1918 hed det »dansk borgerlig Ret i Hovedtræk«.

Munch-Petersens bog var en kort og letfattelig indføring i det vigtigste stof fra person-, familie- og arveret samt formuerettens to hovedgrene. Ligeledes i 1901 udsendte Munch-Petersen et lille hæfte med »Retstilfælde til Brug ved det juridiske Studium«. I forordet til den borgerlige ret skrev han:

Omkring år 1900 blev H. Munch-Petersen (1869-1934) sammen med den 8 år ældre Viggo Bentzon en ivrig fortaler for en bedre studieordning. Hans berygtede bog »Den borgerlige Ret« holdt sig på læseplanken i adskillige årtier. I sit hovedfag oplevede Munch-Petersen retsplejelovens vedtagelse. Han havde ofte taget til orde for de forlængst vedtagne processkikregler, og han skrev lærebøger på det nye lovgrundlag. Inden for universitetets administration øvede han gennem 25 år en betydelig indflydelse.

»Det gælder overhovedet paa det pædagogiske i endnu højere Grad end paa de fleste andre af Livets Omraader, at man skal vogte sig for at henfalde til en blind Dyrkelse af Principer. Man kan, saaledes som dette Skrifts Forfatter, være nok saa fuldt forvisset om det konkrete store Betydning til at fremme en sand Forstaaelse og Tilegnelse af Rettens abstrakte Stof. Indrømmes maa det dog, at det ikke er gjort med det konkrete alene. Meningen er jo, gennem Enkelttilfældene at lede ind til den almindelige Sætning. Man skal for saa vidt altid i det konkrete være almindelig, ligesom omvendt i det almindelige konkret, og Kunsten bliver da at finde det passende Maal i de enkelte Tilfælde«.

I det lange løb undgik faget ikke den fare at den knappe fremstilling i bogen svulmede op ved forelæseres og manuduktørers tilføjelser.

Juridisk Laboratorium

Studieanordningen af 1902 gav anledning til oprettelse af *Juridisk Laboratorium* og af en stilling som praktisk docent. (1)

Tanken om et juridisk »laboratorium« havde været fremme under de forudgående studieforhandlinger. Den var nævnt i Viggo Bentzons artikel i Ugeskrift for Retsvæsen år 1900; han har formentlig i Tyskland set de studerende arbejde i velforsynede bogsale. I nogle kortfattede bestemmelser blev Juridisk Laboratorium betegnet som »en særskilt Institution under Det juridiske Fakultet«. I pkt. 2 hed det: »Laboratoriets Formaal er gennem teoretiske og praktiske Øvelser at føre de Studerende til en dybere Forstaaelse af deres Fag og dets videnskabelige Metode og at skaffe en let Adgang til Benyttelsen af det dertil nødvendige litterære Apparat«. Laboratoriet skulle bestyres af et råd der valgte en forstander. Som den første blev udpeget H. Munch-Petersen, senere afløst af Poul Johs. Jørgensen.

Vigtigst var det at samle et bibliotek. Det blev med rette anført at professorerne vanskeligt kunne medbringe mere end ét eller højst to bind af Ugeskrift for Retsvæsen til en øvelse. Til biblioteket hørte en læsesal. Der må være tænkt på lokaler med en mere hensigtsmæssig møblering end i auditorierne på Frue Plads. Det var også ved at blive klart at universitetets undervisning ikke længere kunne rummes inden for hovedbygningens snævre rammer. Indtil 1910 nævntes i årsberetninger det antal øvelser der havde fundet sted; der var i 6 år gennemsnitlig 6 øvelser à 18 ugentlige timer pr. semester. Efterhånden har man formentlig fundet det for kunstigt at betragte øvelserne som specielt hørende til laboratoriet.

Juridisk Laboratorium fik til huse i lejede lokaler i »Studentarhuset«, Studentersamfundets nyopførte ejendom ved Nørregade og Studiestræde (nu Bispetorvsannekset). I efteråret 1916 flyttede man til den nye Studiegård hvor hele førstesalen blev stillet til rådighed. (2) Mange nulevende jurister har kendt laboratoriet i denne skikkelse, med en større og en mindre læsesal, to mindre øvelsessale og en stor sal der fra starten har været brugt også af andre end juristerne. I det anlæg som blev til Studiegården lå i forvejen den store bygning ud mod Skt. Peders Stræde. Her fik universitetet to gode auditorier. Bygningen havde indtil 1890 rummet Polyteknisk Lærestalt, der også rådede over den endnu eksisterende bygning på gårdens modsatte side ud mod Studiestræde. Her havde H.C. Ørsted haft sin bolig med have.

Juristudvalget af november 1900 havde i sin betænkning spurgt om ikke den praktiske retsundervisning burde overdrages til dommere og sagførere i deltidstilling. (3) Fakultetet så hellere lærerstaben udvidet med hovedstillinger ved universitetet. Det kunne dog måske være nyttigt at tilkalde praktikere til at holde forelæsninger og øvelser. (4) Dette spørgsmål fik en løsning der i hovedsagen svarede til fakultetets ønsker. (5)

En midlertidig lærerstilling var allerede opnået ved ansættelse af H. Munch-Petersen og efter ham Grundtvig og Federspiel. En anden blev oprettet i 1903 til Poul Johs. Jørgensen. Man måtte indtil videre nøjes med årlige forlængelser, fordi der i Folketinget var en mistanke om at professorerne ikke bestilte nok. Finansudvalgets ordfører udtalte i tinget »at det ikke har kunnet undgaa Finansudvalgets og ogsaa andres Opmærksomhed, at en Del af de juridiske Professorer have ikke saa lidt Beskæftigelse udenfor deres Gerning som Lærere ved Universitetet«. Dog turde finansudvalget ikke sige blankt nej til den foreslåede docent. (6)

Overretssagfører *Oskar Johansen* blev beskikket som »praktisk Docent ved Laboratoriet«. (7) Fra 1904 skulle han foruden at undervise i praktisk jura også deltage i at stille og rette eksamensopgaver og gennemgå borgerlig ret. Han skulle ligesom andre docenter have en løn af 2.000 kr. der til dels blev udredet gennem de gebyrer som blev betalt for brugen af laboratoriet. Ved flytningen til Studiegården bortfaldt betalingen for adgangskort og docentlønnen kom på finansloven.

Oskar Johansen fratrådte som praktisk docent i 1908 og afløstes af højesteretssagfører, dr. jur. *Ernst Møller*, (8) en særpræget og højt begavet jurist der havde ydet originale bidrag til den juridiske litteratur og senere slog ind på sprogvidenskabelige og filosofiske spor. I sit skrift *Konkret Retsundervisning* fra 1912 har han udviklet en pædagogisk metode der driver konkretiseringen til den yderste grænse. Alt kom for Ernst Møller an på at træne studenternes skøn, altid på vagt over for farerne ved en slutning ud fra regler og teorier. Ved gentagne analyser af konkrete retstilfælde skulle der hos den studerende udvikles en forståelse af almene synspunkter der hvilede på fastere grund end de abstrakte sætninger i bøgerne. Ernst Møller undgik ikke kritiske bemærkninger. L.A. Grundtvig fremhævede at arbejdet med det teoretiske stof er en nødvendig forudsætning for at høste udbytte af enkelttilfælde. (9)

Efter Ernst Møllers død i 1916 blev stillingen som praktisk docent omdannet til et lektorat der blev besat for 3 år ad gangen. Stillingsbetegnelsen blev hermed den som siden blev anvendt på eksterne lærere. Blandt ansøgerene foretrak fakultetet den 36-årige overretssagfører *O.K. Magnussen* der både havde praktiske erfaringer og skrevet gode afhandlinger. (10) Det blev til 36 års meget påskønnet lærergerning. I en alder af 69 år blev O.K. Magnussen i 1950 dr. jur. på afhandlingen *Naboretlige studier*. (11) I klasse med Magnussens gennemgang af store konkrete øvelsesopgaver kan stilles den der blev præsteret af professor Poul Johs. Jørgensen. Selv de dygtigste studerende

tvivlede om deres muligheder for nogen sinde at komme til at beherske et problem på samme måde som Poul Johs. Jørgensen. (12)

Ud over Juridisk Laboratoriums rolle i undervisningen fik stedet betydning i de studerendes hverdag. Der blev gjort brug af læsesalen, og et stigende studentertal øgede behovet for pladser. (13)

Kriminalistiske interesser

På et eller andet tidspunkt opstod der i fakultetet den tanke at der i tilknytning til Juridisk Laboratorium burde oprettes en afdeling specielt for kriminalistiske fag. Også et processuelt laboratorium blev nævnt. Interessen for disse fagområder skyldes formentlig at der ville komme en ny straffelov og en retsplejereform som gav nye arbejdsopgaver. I 1912 bemærkede Carl Torp at han ventede snart at »stille nye Krav til Adgang til Uddannelse i Strafferettens Hjælpevidenskaber«. (1) Af en skrivelse fra fakultetet i januar 1919 kan man se at overvejelserne har været stillet i bero, fordi lærerne under krigen havde været afskåret fra at skaffe sig kendskab til institutter i andre lande. Det blev også nævnt at psykiatri var en vigtig del af den nye fagkreds. I efteråret 1906 havde psykiateren professor *Knud Pontoppidan* holdt forelæsninger for jurister, og i det følgende semester var det hans kollega professor *A. Friedenreich* der holdt »Forelæsninger om Tilregnelighed og Sindssygdom med Demonstration af Patienter, for Jurister og Medicinere«. De to psykiatere genoptog denne undervisning i årene 1911-13.

Omkring verdenskrigen har man også tænkt på læren om de tekniske hjælpemidler til politimæssig efterforskning. Forbillederne for en empirisk hjælpevidenskab til strafferet og straffepoces fandtes dengang bl.a. i Tyskland og Østrig hvor udtrykket »Kriminalistik« blev almindeligt anvendt. Det spor som man slog ind på ved Københavns Universitet efter verdenskrigen var en undervisning i kriminalteknik. Det skete uden brug af et laboratorium. Den nyudnævnte forstander for Politiskolen *Hakon Jørgensen* havde ved sin faglige opfindsomhed fået en position som polititekniker. Der blev i de år også afholdt kurser i emnet for dommere og fuldmægtige. (2) I 1918 udarbejdede Jørgensen et forslag om et 60 timers kursus. I fakultetets svar på udkastet lå lidt af et forbehold over for den foreslåede emnekreds. Men forslaget blev tiltrådt. Fra 1919 blev der afsat et beløb til kursus i polititeknik (3), og det afholdt Hakon Jørgensen i nogle år.

Universitetsmanuduktører

Det var et gammelt problem for fakultetet om man kunne gøre noget for at holde den private manuduktion nede og give universitetets undervisning en større betydning. En mulighed var at søge den bedste del af manuduktionen lagt i fakultetets regi. Men tanken herom modnedes meget langsomt og synes i lange perioder slet ikke at have været aktuel. I 1880-81 udtalte Goos sig i Folketinget mod universitetsansatte manuduktører. (1) Han fandt ikke manuduktion skadelig. Den kunne misbruges af de studerende, men der fandtes en fornuftig manuduktion som gav dem noget som universitetet ikke kunne tilbyde, nemlig den individuelle undervisning. Hertil føjede Goos: »Skulde det overhoved lykkes at modvirke Manuduktionsvæsenet, er det en Selvfølge, at man maatte forøge Universitetslærernes Tal i en meget betydelig Grad, det vil sige i Virkeligheden ved en Foranstaltning, der maatte gaa ud paa at ansætte et vist Antal – jeg vil kalde det – faste Statsmanuduktører ved Universitetet; men jeg anser det for givet, at det er en Tanke, som ikke kan tiltale Mange i denne Sal, saaledes paa et Omraade, hvor der før var en fri, og det en meget fornuftig fri Konkurrence, at ville autorisere Nogle som Statsmanuduktører og betale dem derfor«. Ordene var ikke meget fremsynede.

Det var et initiativ fra Studenterrådet i 1918 der gav stødet til den første universitetsmanuduktion. (2) I 1919 erkendte fakultetet at der var brug for »en fornyet Gennemgang i hastigere Tempo og paa mindre Hold«. Fakultetet var dog først utilbøjeligt til at følge Studenterrådets forslag om en egentlig universitetsmanuduktion. Man fremlagde en modificeret plan der gik ud på at supplere forelæsningsne med »repetitorier«. Men efter at et forsøg på at opnå en bevilling var strandet blev planen ændret i den retning som Studenterrådet ønskede: at en gennemgang af stoffet kom *før* forelæsningsne. Fakultetet autoriserede en studieform hvor det ved 2. del var manuduktørens og ikke professorens opgave at sætte den studerende ind i fagets grundlag, det modsatte af et repetitionssystem. I 1921 blev de første fire universitetsmanuduktører ansat.

Det økonomiske grundlag for manuduktørordningen fremkom ved komplicerede beregninger. Fakultetet skulle aflønne manuduktørerne, og honorarerne skulle fastsættes således at man kunne tiltrække gode lærere. Studenterne skulle til universitetet betale for manuduktionen, men efter en lavere takst end de 25 kr. pr. måned hos private manuduktører. Desuden skulle fakultetet sørge for fripladser. Alt dette gjorde ordningen afhængig af en finanslovsbevilling. Den blev fra 1921 på 6.000 kr. Ordningen virkede tilfreds-

Juridisk Manuduktion.

Speciale: Gennemgang af Vingsret, Obligationsret, Fæmderet og Strafferet som særlig læste Afsnit.

Peltz, cand. jur.	C. Turkild-Hansen, cand. jur.
Tordenskjoldsgade 144. Tlf. Byen 277 y.	Møstildelvej 69. Tlf. Godth. 674
Årnlæs 9—12 Pm. 2—3 Em.	Manuduktionssted: Grundtvigs Hus, 1. et. 6. / Em.

Juridisk Manuduktion

Politifuldm., cand. jur. J. L. Buch, og cand. jur. H. Wigh Hejlesen, Garnmøltøftsgade 24 ¹ .	Erik Menvedsvej 4.
Telefon Byen 1858 v.	Telefon Nora 3577 y.

Hartvig Jacobsen,

Juridisk Manuduktør.

Leifsgade 16, B (træffes sikrest Kl. 5—7) Telf. Sundby 2238 y.
Manuduktionslokale: Grundtvigs Hus, Studiestræde.

Manuduktion til juridisk Embedseksamen

1ste og 2den Del

Indmeldelser modtages daglig Kl. 10—3 til forskellige Hold.
Fra Begynderhold til 1ste Del og to til 2den Del startes.

Stig Bang.

Math. Edlund

cand. jur. Feldm. v. Sønder Birk.	exam. jur. og cand. jur. Overretssagf.
Blegdamsvej 6 - Tlf. Central 1302.	Vester Voldgade 4. Tlf. Cant. 10981.

Da de studerende fik deres egen presse blev de håndskrevne opslag fra manuduktører efterhånden afløst af trykte annoncer. Eksemplerne her er fra Akademisk Ugeblad 1918.

stillende. Der var oprettet 4 manuduktionshold i hvert semester. Dermed var der taget ca. 90 studenter årligt fra den private manuduktion. Universitetsmanuduktørerne kunne indtægtsmæssigt så nogenlunde holde trit med de private. Men i 1924 måtte fakultetet indstille at årsbevillingen blev forhøjet (3). Det havde vist sig at en gennemgang af hele stoffet ikke varede 1 men 1 1/2 år. Indstillingen om en forhøjet bevilling blev ikke imødekommet.

Eksamen

Prøvernes afholdelse

Den såkaldte juridiske fællesprøve af 1890 bestod af skriftlig og mundtlig prøve i Civilret I og II, Proces I og II samt Strafferet. I hver gren blev der givet en karakter der sammenfattede bedømmelsen af den skriftlige og den mundtlige præstation. Embedseksamens 2. del havde tre skriftlige prøver.

I april 1901 indtraf to gange den lille katastrofe at en student kom for sent til skriftlig eksamen og blev afvist. (1) Den ene kom fra Valkendorfs Kollegium, og da han nåede auditorium 3 fik han at vide af fakultetets notarius Poul Johs. Jørgensen (som studenten kalder notarius publicus) at opgaven i 1. civilret lige var blevet læst op. Ifølge studentens fremstilling gik universitetets ur 2 minutter for hurtigt. Han fik samme dag sit eget ur kontrolleret hos urmager Ranch på Købmagergade. Den anden student kom fra Gyldenløvesgade. Han havde opdaget at hans ur var 10 minutter bagud, og han kom i løb til universitetet da Frue Kirkes ur var et minut i 9 og universitetets ur lige havde slået. I auditoriet havde notarius netop læst procesopgaven op; de tilsynsførende, som skulle bringe opgaveteksten til andre auditorier, var da endnu til stede (hvilket notarius bekræftede). Ingen af de to studerende fik tilladelse til at gå til særskilt prøve. I eksamensbestemmelserne stod der at der ikke kunne tilstedes nogen adgang efter at oplæsningen var begyndt; kandidaterne skulle være til stede »inden Universitetsuret slaar helt Slag«. (2)

Når skriftlig eksamen begyndte foregik der et bogeftersyn. Efter fakultetets ordensbestemmelser måtte kandidaterne benytte nærmere opregnede lovsamlinger. Om disse bøger hed det at heri »maa vel Parallelsteder være tilskrevne, men intet derud over gaaende Fortolkningsbidrag«. Alle andre hjælpemidler var forbudt, men der kunne anmodes om lån af love fra en kammerat eller fra universitetets bogsamling. Bogeftersynet var en temmelig besværlig sag. I marts 1895 sendte en stud. jur. en skrivelse til fakultetet for at gøre opmærksom på en ulempe. (3) Det var manges erfaring at bogeftersynet

på den skriftlige eksamens første dag forvoldte en højst forstyrrende støj og uro. Dekanen professor Matzen bad først notarius dr. Secher som tilsynsførende udtale sig om skrivelsen. Sechers erklæring giver et levende indtryk af de kaotiske tilstande som lovsamlingernes mængde og kontrollen fremkaldte. Her skal citeres et langt stykke fra Sechers erklæring:

»I Henhold til en Praksis, som allerede var gammel, da jeg indstillede mig til Eksamen, aflevere Kandidaterne deres Lovsamlinger Dagen før den skriftlige Eksamen begynder, og Eftersynet foretages da den første Eksamensdag. Efterhaanden som Lovsamlingen er vokset, møde Kandidaterne med flere og flere Bind, og da adskillige af dem meget mangelfuldt have tilskrevet Parallelhenvisninger i deres egne Bøger, møde de desuden med laante Eksemplarer til Reserve. Dette gælder særlig Corpus juris civilis, Danske Lov og Særtryk af større Love, men det sker dog ikke sjældent, at der mødes med to Eksemplarer af Lovsamlingen. Af Corpus juris civilis findes nogle paa Grund af god Citering særlig ansete Eksemplarer, der atter og atter medbringes som Reserver. Efter modtaget Bemyndigelse af Professor Torp har jeg dog i de senere Aar nægtet at lade mere end ét Eksemplar af Lovsamlingen gennemse, og naar nu nogen møder med to, stilles det ene til Side, men hvis Kandidaten senere ønsker at benytte enkelte bestemte Bind, blive disse eftersete for hver enkelt Gang. Derimod har jeg aldrig nægtet at lade gennemse 2 Eksemplarer af Corpus juris civilis eller Lovbogen (Danske Lov) for en Kandidat. Naar nu en Kandidat møder med den store Lovsamling til Dels bestaaende af Lovtidende, og dertil medbringer Ministerialtidende A og den lille Reskriptsamling eller maaske endog den store, hvad af og til forekommer, samt desuden et Par Eksemplarer af Corpus juris civilis og Danske Lov foruden en Haandfuld særtrykte Love, maa nødvendigvis Eftersynet tage Tid, og Manøvreringen med disse Bogmasser kan til Trods for al anvendt Forsigtighed ikke gaa for sig uden nogen Uro, som maaske nok kan afficere stærkt nervøse Mennesker, om end jeg ikke mindes i sin Tid at have følt mig generet ved Eftersynet af min Lovsamling. Noget er Arbejdet dog atter blevet formindsket i de senere Aar ved, at Brugen af Indenrigsministeriets Lovsamling med Kretz og Damkiers Supplement er blevet mere almindelig, men dog kan det antages, at Eftersynet af Lovsamlingerne kræver gennemsnitligt henved 1/2 Time for hver Kandidat. Da der efter gammel Praksis antages en Tilsynsmand for hver 6 Kandidater, faar hver Tilsynsmand henved 6 Lovsamlinger at gennemse, og til Eftersynet medgaar derfor i Reglen 2-3 Timer den første Eksamensdag«. Matzen og hans kolleger blev enige om at tilbyde de studerende en ny ordning med bogeftersyn dagen før skriftlig eksamen. (4)

Nye skriftlige prøver

1890-anordningens korte tid var forbi i 1902. Dog fulgte der derefter en langvarig overgangsfase som fx i 1906 førte til at der efter fem forskellige ordninger indstillede sig i alt 267 eksaminander.

Det var ved 2. del man introducerede de nye konkrete opgaver. At det var en tør kost man hidtil havde præsenteret de studerende for i de samme fag kan belyses ved opgaveteksterne fra eksamen i sommeren 1901: (1)

Civilret I. At udvikle den Fortolkningsregel, hvorefter Lovbud maa forstaas med visse Forbehold under Hensyn til andre Retsregler, og at belyse denne Regel ved Gennemgang af enkelte karakteristiske Eksempler.

Civilret II. Hvorvidt indtræder en Kautionist, der har indfriet sin Kautionsforpligtelse, i Fordringshaverens Ret mod Hovedskyldneren?

Strafferet. Hvorvidt medfører den Skyldiges Ungdom Afgivelser fra de almindelige Regler om Strafansvar?

Proces I. Hvad forstaas ved Sigtelsesed, og i hvilke Tilfælde kan den anvendes?

Proces II. Kan Skifteretten paakende, hvorvidt Nogen er et Dødsbos Skyldner, og har i saa Fald Kendelsen samme Betydning som en almindelig Dom?

Teoretiske opgaver af denne type forsvandt ikke helt med anordningen af 1902. De blev stadig anvendt til stikprøvekontrol inden for de såkaldte særlig læste afsnit af hovedfagene. Det var imidlertid de nye konkrete opgaver der skulle appellere til andre færdigheder. Af dem var der to, med henholdsvis 8 og 4 timers besvarelestid. De blev kaldt den store og den lille (dvs lidt mindre) konkrete opgave. De indeholdt i lange tekster en fortælling om forretningsmænds, gårdejerens, køberens og andres handlinger, krav og konflikter. I deres novellistiske form havde teksterne lighed med de praktiske prøver der var blevet brugt indtil 1871. Men medens opgaverne dengang gik ud på at udfærdige processuelle dokumenter (stævninger, svarskifter etc.) ønskedes nu en drøftelse af de skildrede begivenheders retsproblemer. Alle jurister i det 20. årh. har kendt denne opgavetype, både i dens længste og dens kortere former. Om den »store konkrete« gjorde man den erfaring at selv nogle af de mest pensumkyndige og hukommelsesstærke kunne knække halsen på den.

Til

Kirke- og Undervisningsministeriet.

Undertegnede, jursidige Professorer, Rigsm. Just.
Lassen og Rigsm. V. Bentzon, hermed Justitsministeriet
har overdraget det Høved at deltage som Delegation
delegerede i en Konference, bestående af: Statsadvokaten J.
B. Nordh. J. A. og angaaende et Forslag fra den svenske,
Rigsråds Side om en Sammenlægning af det skandinaviske
virkelige Lovgivningsarbejde paa Obligatorisk og
Forsamlingsrettes Omraade, hvilket sig berodder paa
den til dette Opgaves Opnaaelse foreslåede Foring.
der for deres Vedkommende i den Tid, Regeren til
Stockholm maatte 1909.

Arbejdsat

Lassen

V. Bentzon

Det var længe en pligt for professorerne at ansøge om ministeriel tilladelse hvis de havde planer om at foretage rejser, selv kortvarige. Julius Lassen og Viggo Bentzon indsender her en ansøgning om som de af Justitsministeriet udpegede delegerede at måtte deltage i drøftelser om lovgivningsspørgsmål i Stockholm. Kulturministeriets arkiv, Rigsarkivet.

Ved anordningen af 1918 skete der den ændring at den mindste af de to konkrete opgaver faldt bort. Den blev erstattet af en ny som almindeligvis blev kaldt »almindelig opgave« (AO) og som skulle omfatte en række mindre krævende spørgsmål fra forskellige fag. (2) Disse spørgsmål kunne stilles enten i konkret eller abstrakt form. Hvis fakultetet nu havde holdt fast ved tanken om den konkrete problemløsnings fortræffelighed, ville man have satset helt på de korte konkrete tekster der opridsede et forløb af hændelser. Dette blev også hovedtypen, men man viste en tilbøjelighed til også at benytte rent teoretiske spørgsmål: »Er Fremlaan og Fremleje tilladt?«, »Hvem tilhører Forstranden?«, »I hvilke Tilfælde er Svogerskab Ægteskabshindring?«. Brugen af

den slags spørgsmål kan forklares med at det er langt de letteste at stille, og at der var en tro på stikprøvekontrol i pensum. Men til brugen af stikprøver var der jo den mundtlige eksamen.

Mundtlige prøver

Efter studieordningen af 1902 fulgte der efter skriftlig eksamen fem mundtlige prøver, nemlig i civilret I, civilret II, strafferet, proces og statsret med folkeret. Det sidstnævnte fag blev i 1918 som led i en fagombytning mellem 1. og 2. del erstattet af romerret.

Den afsluttende prøve var endnu omkring 1. verdenskrig en begivenhed som kandidaterne højtideligholdt ved at møde i selskabsdress, de mandlige, som jo var langt de fleste, i kjole og hvidt. Men i februar 1918 skrev Studenterrådet til fakultetet: »Da der blandt de Studerende hersker den fejlagtige Formening, at Universitetet anser det for ønskeligt, at de ved den afsluttende Eksamen er iført Selskabsdragt, skal man herved ærbødigt tillade sig at anmode det højtærede Fakultet om ved offentlig Bekendtgørelse at tilkende-give de Studerende, at det anser det ganske uforholdsmæssigt ved den ovennævnte Lejlighed at være iført denne Paaklædning«. Fakultetet svarede: »Paa givne Foranledning skal man overfor Kandidaterne ved juridisk Embedseksamen gøre opmærksom paa, at det ikke er obligatorisk ved denne Lejlighed at møde i Selskabsdragt«. (1)

Ved de mundtlige eksaminationer skete der som hidtil en overhøring i bogstof. En speciel kritik af denne eksamensform havde længe været rettet mod nogle professorers forkærlighed for at vente egne meninger gengivet. Metoden blev spiddet af en skribent som gengav et intermezzo fra eksamensbordet. Da kandidaten ville indlade sig på en selvstændig besvarelse blev han afbrudt af professoren med den bemærkning: »Det er ikke Deres mening men min mening jeg spørger Dem om«. (2)

Anordningen af 1902 indførte karaktergivning efter en talskala der omfattede de fleste trin fra 0 til 16. Denne skala var gældende indtil den i 1971 blev erstattet af 13-skalaen. Hver prøve fik sin karakter ved votering mellem en lærer og to censorer. Der var fastsat talgrænser for opnåelsen af de forskellige hovedkarakterer. Indtil 1918 havde hovedkaraktererne stadig de gamle navne: »laudabilis«, »haud illaudabilis 1mi gradus« og »2di gradus«, 1. og 2. karakter som det hed fra 1918. (3)

I den periode der her er tale om giver karakterreglerne stadig officielt udtryk for at der forekom et særlig fornemt eksamensresultat der betegnedes »laudabilis et quidem egregie«, dvs udmærkelse. Denne markering af det exceptionelt gode havde været kendt siden slutningen af 1700-tallet. Den ældste praksis gik ud på at når nogen udmærkede sig i særlig grad kunne dette tilkendegives »ved en passende Tilføjning til bedste Character«; man talte om laudabilis præ ceteris, hvoraf fulgte betegnelsen prækandidat. (4) Før 1820 var denne hædrende omtale tilfaldet J.F.V. Schlegel, A.S. Ørsted, N.M. Spandet og P.E. Sporon. Efter dem kom A.W. Scheel, F.C. Bornemann, A.F. Krieger og Poul Johs. Jørgensen (»Præ-Johannes«) og i det 20. årh. endnu nogle navne, indtil betegnelsen gik af brug.

Det eksamensbevis som blev udfærdiget efter overstået embedseksamen havde indtil 1890 været affattet på latin, men på Torps foranledning fik det dansk tekst. (5) Eksamensbeviset havde den tilføjelse at eksamensløftet var aflagt, se herom senere.

Juridisk eksamen for ustuderede

Den juridiske eksamen for ustuderede (dansk juridisk eksamen) bortfaldt ved studieanordningen af 11. april 1931. Det havde lige fra 1736 været fremhævet at en prøve af denne art var en nødløsning der midlertidigt skulle skaffe retsvæsenet nogle aktører med nogenlunde acceptable kvalifikationer. Gang på gang blev studiets afskaffelse overvejet og igen opgivet. Man følte flovhed over at et universitet lagde navn til en eksamen der lå så langt fra idealer om akademisk dannelse. I realiteten havde fakultetet aldrig foretaget sig noget der specielt passede til disse vordende eksaminander. I 1865 havde man over for ministeriet præciseret at der ikke var nogen pligt til at sørge for undervisning af de ustuderede. (1) Det var altså ikke en undervisningsbyrde men eksamensordningen og det ringe faglige niveau der bekymrede fakultetet. I 1883 kunne man fortælle ministeriet om nogle mindre heldige følger af at de ustuderede kunne indstille sig til prøven et ubegrænset antal gange. (2) I årene 1875-83 havde 44 % af de tilmeldte eksaminander tidligere indstillet sig. Censorer og professorer spildte tid på at læse klart umodne opgavebesvarelser. Det blev nu vedtaget at de der faldt igennem ved prøven først kunne indstille sig igen efter et års forløb.

Da fakultetet i 1916 havde et forslag om studieændringer parat blev det

foreslået at ophæve studiet for ustuderede. (3) Medvirkende hertil var en overproduktion af juridiske kandidater. Antallet af danske jurister tydede ikke på at de spillede nogen væsentlig rolle på juristmarkedet. Der havde siden århundredskiftet gennemsnitlig været omkring 15 nye danske jurister om året, medens det årlige antal juridiske kandidater var steget støt fra 60 til 100. Fakultetet fremhævede at ønsket om at skaffe unge af de mindre bemidlede klasser erhvervsmuligheder nu gjorde sig gældende med ringe styrke. Justitsministeriet kunne ikke gå ind for en ophævelse af juridisk eksamen for ustuderede. Fakultetet fastholdt sit forslag, men opgav det derefter.

I de otte år fra 1924 til 1931 blev eksamen bestået af i alt 69 tilmeldte eller knap 9 i årligt gennemsnit. Som følge af omgængeri var antallet af nye examinati dog noget mindre, nemlig 55. Omsider blev de ustuderedes eksamen da ophævet i 1931. Den sidste prøve blev afholdt i sommeren 1936, 200 år efter denne eksamens indførelse. 16 år senere, i 1952, levede der 344 examinati juris; (4) efter endnu nogle årtiers forløb ville der ikke være nogen tilbage.

1930-2000

Lange linier gennem 70 år

Retsgrundlaget

De 70 år som nu skal omtales viser en langtidsbevægelse der ændrede meget i fakultetets organisatoriske rammer og i forskningens og uddannelsens indre liv. Der kan ikke angives et årstal som sætter et afgørende skel. Universitetsloven af 1970 er kun ét af grænsemærkerne; nogle nye tendenser havde allerede da vist sig, og andre tog først fart efter den tid.

Det fremgår allerede af nogle statistiske opgørelser at studiet og forholdene ved fakultetet fra 1930 til 2000 kom under forandrede vilkår i en grad som ingen tidligere periode havde kendt. Det årlige antal immatrikulerede jurastuderende steg fra under 200 til over 600 og antallet af indskrevne studerende fra ca. 1.200 til 4.000 70 år senere. Det årlige antal kandidater steg fra ca. 130 til ca. 400. Flere tal vil senere blive føjet til disse.

Den følgende fremstilling vil gå let hen over personnavne og videnskabelig produktion i det 20. årh.s sidste årtier. Det drejer sig for en stor del om de jurister der endnu udgør fakultetet eller forlod det for at overgå til anden virksomhed. En senere historieskrivning vil tage stilling til hvad der havde et præg af kvalitet og fik betydning i en længere sammenhæng, og hvorledes forholdet udviklede sig mellem universitetsjuraen og den stadig voksende litteratur af håndbøger, lovkommentarer mv. som blev leveret fra anden side. Det ligger også uden for fremstillingens formål at munde ud i en redegørelse for studiets indretning omkring år 2000. Der kan kun opridses nogle signifikante tendenser i de første årtier efter 1950. De nugældende regelsæt rummer en i høj grad detaljeret kombination af studievejledning og -krav og giver en forestilling om hvor omfattende et administrativt bagland der hører til kontrollen med flere tusinde stærkt individualiserede studieforløb.

Enevældens ophør havde efterladt et juridisk-politisk spørgsmål om hvilke sider af den højere uddannelse der var et anliggende for den lovgivende magt og hvad der var overladt til forvaltningen. Skolevæsenets indretning, og dermed også den gren der var en forudsætning for videregående studier,

blev genstand for lovgivning. Men fagstudierne blev et forvaltningsområde hvis lovgrundlag i hovedsagen lå i bevillings- og normeringslove; de fastslog bl.a. læreanstaltens navne og fakultetsinddelingen. Lovforslag og udvalgsbetænkninger kunne indeholde mere eller mindre bindende forudsætninger om hvad nye professorer skulle beskæftige sig med og hvor mange assisterende lærere der skulle være etc. Rigsdagens medlemmer har vidst og accepteret hvorledes uddannelsen af jurister foregik. Men den studiemæssige helhed blev tegnet ved kongelige anordninger og ministerielle bekendtgørelser. Der var, som det tidligere er omtalt, opnået den afklaring at det tilkom lovgivningsmagten at afgøre om der skulle gælde eksamenskrav med hensyn til adgangen til stillinger og hverv.

Fra 1960'erne blev Rigsdagens interesse for egen betydning vakt, og det havde bl.a. en sammenhæng med at den højere uddannelses vilkår blev præsenteret som et spørgsmål om indførelse af demokrati. Derimod beskæftigede man sig fortsat ikke med uddannelsens indhold; dog blev det en politisk målsætning at det til en uddannelse og en akademisk titel nødvendige stof skulle overkommes inden for en strammere tidsramme.

Styrelsesloven af 1970 var en rammelov for universiteterne med mange bindende forskrifter. I forarbejderne var det lige til 1970 forudsat at retsgrundlaget fortsat ville være en kgl. anordning. Men det blev en lov. (1) I sin reviderede form fra 1973 omfattede den også andre højere læreanstalter. Det rets- og statsvidenskabelige fakultet blev ophævet; det er denne retsvidenskabelige afdeling der i det foregående for nemheds skyld er kaldt det juridiske fakultet. I stedet skulle juraen finde sin plads inden for et samfundsvidenskabeligt hovedområde, og med hjemmel i loven blev dette hovedområde opdelt således at juraen fik eget fagråd og studienævn. I de generelle regler blev fagråds og studienævns repræsentation for lærere, studerende og administrativt personale fastlagt. Om den juridiske embedseksamen gjaldt fortsat anordningen af 1966, men med hjemmel i styrelsesloven blev anordningen erstattet af en bekendtgørelse af 1971, se herom nedenfor om studieordningerne.

Optakten til styrelsesreformen forløb ikke uden kontroverser og spektakler. De var ikke værst hos juristerne, men der viste sig dog tilløb til den fraktionsdannelse som fulgte efter lovens ikrafttræden. Det var heldigvis ikke en front mellem lærere og studerende. Studenterne dannede organisationer af forskellig observans. Det lod sig ikke gøre på lærersiden, men nogle modsætninger var her mærkbare i en længere årrække. Der var en venstrefløj med ret forudsigelige standpunkter. Over for den stod en række enkeltpersoner der ikke kunne bringes på en fælles formel men hver for sig tog stilling til

problemerne fra sag til sag. Herom skal der ikke nu skrives historie; det kan eventuelt ske engang når alle vidner er borte.

Ved reformen var spørgsmål om studiets tilrettelæggelse, skemalægning, ansættelse af manuduktører etc. gennem studienævnet skilt ud fra fagrådets generelle kompetence med hensyn til studieordninger, budgetlægning, ansættelse af videnskabeligt personale, tildeling af akademiske grader etc. Der var ingen rekurs fra studienævn til fagråd inden for studienævnets virkeområde. Derimod var der ikke i reglerne om fagrådet og dets medlemmers stemmeret gjort nogen sondring mellem spørgsmål der forudsatte faglig kompetence og andre spørgsmål, herunder bevillingsansøgninger og fordelingen af bevilgede midler.

I én henseende, ganske vist af ringe praktisk betydning, måtte den nye ordning dog få konsekvenser. Med sin nye sammensætning kunne et fagråd ikke udøve den responderende virksomhed med hensyn til juridiske tvivsspørgsmål som et professorkollegium havde haft. I et tidligere afsnit er omtalt de fakultetsresponsa som forekom i det 18. årh. og i trykt form blev en del af den mest virkelighedsnære juridiske litteratur. I de seneste årtier før styrelsesloven modtog fakultetet nogle få anmodninger fra offentlige myndigheder om at afgive responsa om juridiske spørgsmål. I forbindelse med forslag om ændringer i retsplejeloven udtalte man sig i 1958 om den dengang bestående højesteretssagførerprøve og om voteringsformen i Højesteret. (2) I 1960 blev der forelagt et spørgsmål om beføjelsen til at foretage en administrativ ændring (permutation) i fundatsbestemmelser om en kostskole i Jylland. (3) Fakultetet afgav i 1961 en udtalelse om den påtænkte udlevering til Island af de islandske håndskrifter. (4) Et lovforslag om landbrugslove gav i 1963 anledning til en henvendelse om en foreslået bestemmelses forhold til ekspropriationsreglerne. (5)

Forandringer på de indre linier

Juristernes fag og prøver havde altid været ens for alle. Ganske vist var det tidligt blevet nævnt at ikke alle kandidater havde brug for det samme stof: i retsvæsenet skulle der arbejdes med civilret, strafferet og proces; i administrativ tjeneste var der brug for andre færdigheder. Men andet talte imod en liniedeling; bl.a. var det ikke hensigtsmæssigt at de studerende tidligt skulle lægge planer for deres senere arbejdsfelt.

1950'erne så de første tilløb til en begrænset valgfrihed i forhold til udbudte kurser, – begrænset både med hensyn til kursusmuligheder og kursernes eksamensmæssige vægt. Men denne undervisningsform viste sig at have nogle gode sider. De sidste konsekvenser heraf blev draget da det fælles læsestof blev normeret til et treårigt grundstudium, medens valgfriheden og kursusformen fik et vidt spillerum i en overbygningsfase. Denne ordning havde nu ikke kun sin årsag i juristernes erfaringer og tanker om studiet. Den var også resultatet af centralmyndighedernes og lovgivernes ønske om at udforme en skabelon for de højere uddannelsers forløb, bl.a. for at opnå en rimelig tidsbegrænsning af studierne.

På lærersiden skal først nævnes de landvindinger som universitetsmanuduktionen opnåede. De første havde vist sig før 1930, men længe efter dette år florerede stadig en privatmanuduktion. Den blev omtrent udraderet da fakultetet blev sat i stand til at udbyde manuduktion uden betaling fra de studerendes side. Gennem fagmøder og fagseminarer blev universitetsmanuduktørerne inddraget i et samarbejde om et fags pædagogiske og indholdsmæssige problemer.

Denne integration omfattede også de eksterne lektorer. Men den øgede brug af disse stillinger havde i øvrigt en anden baggrund. I de første 20 år fra 1930 havde fakultetet kun de få for længe siden bevilgede lektorater og fra 1940'erne endnu et par lektorer til nye kurser der ikke var valgfri og ikke havde prøver. Fra omkring 1950 blev det et mål at skaffe alle hovedfag en ekstern lektor til aflastning af professorerne ved undervisning og eksamen. Kvalifikationskravene var strengere end for manuduktørernes vedkommende, men der blev ikke krævet dokumenterede interesser og evner for teoretisk arbejde.

Antallet af professorer steg fra 11 i 1930 til 20 år 2000. Det stærkt øgede antal må forklares med fagenes specialisering, det hertil svarende kursusudbud og ønsker om at skaffe advancement til nogle som længe havde været interne lektorer. Medens en professor tidligere havde den hovedopgave at gennemgå et obligatorisk fag i hele dets pensummæssige udstrækning, skete der en forskydning i retning af det mindre timetal og den begrænsede emnekreds der hører til et kursus.

Af stor betydning blev indførelsen af heltidsansatte lektorer. Denne udvikling vil senere blive omtalt. Det samme gælder det hermed sammenhørende spørgsmål om licentiatgraden samt oprettelsen af institutter.

Rekrutteringsmønstret ændrede sig. Fra 1950 og i en snes år var de fleste nyansatte professorer jurister der havde skrevet disputats jævnsides med en

oplæring i centraladministrationen eller som advokater, og som havde været eksterne lektorer. De nye adjunkturer og faste lektorater bevirkede en tendens til en tidligt indledt studietilværelse ved universitetet og en intern rekruttering til professoraterne. Når faglige baner uden rod i praktisk jura af og til blev berørt i lærerkredse viste der sig to meninger herom: at mangelen på praktisk erfaring og faglig disciplinering hos seniorer var et tab, og at den var uden betydning. Der kan ikke anvises en metode til at afgøre hvilket standpunkt der har de bedste grunde for sig.

Forskningens og studiets hverdag har for mange lærere og studerende helt skiftet karakter over et halvt århundrede. De faste læreres hjemmearbejde er afløst af en arbejdsdag på kontoret. De studerende har i stedet for læsepladserne i det gamle Juridisk Laboratorium fået Jurahuset i Studiestræde og Det kgl. Biblioteks samfundsfaglige afdeling i Fiolstræde.

Den i 1903 stiftede »Juridisk Diskussionsklub« lever endnu i bedste velgående. I live er også bladet »Stud.jur.« som Juridisk Diskussionsklub grundlagde i 1935 og igen er udgiver af siden 1984. »Det lille kvikke studentertilblad« har i perioder været begunstiget af meget talentfulde redaktører og forfattere. Med humor og venlig brodd har det kunnet praktisere en form som engang i en rosende mening kunne kaldes studentikos. Kun som et eksempel skal nævnes hvor blidt og muntert man kunne behandle et fakultet. Det var i 1964 da international og professionel fodbold var blevet interessant hos os. I »Stud. jur.« blev nu 11 fakultetsmedlemmer skildret på et fodboldholds forskellige pladser, fx.: »Centreforward, Alfo Rossi: Holdets frygtede spydspids, der med sine fantastiske finter og et dræbende kanonskud har sendt utallige klubber ned i 2. division«. Til højre for ham var en innerwing med det rumænsk klingende navn Waabenescu: »Den tilbagetrukne strateg er en stor teknisk begavelse og ligeledes en farlig mand inde i straffefeltet«. Og med denne tilføjelse: »Hans spil ser måske ikke ud af så meget, men afleveringerne er altid præcise«. Det siges at han endnu i sin høje alder er ret glad for at hans spillestil engang er blevet sådan rost.

Studiets fag og struktur

Studieordninger 1931-44

Ændringer i det juridiske studium var gennem lange tider variationer over nogle velkendte temaer. Gennem alle faser vedblev den faktiske studietid med at være længere end den normerede, slet og ret for lang. Der var ét punkt som var ubestridt fra 1890: studiet måtte bestå af flere dele, først to, så tre, sidst endnu flere. Opdelingen blev en nødvendighed fordi studiet måtte falde i overkommelige faser. De nye bøger overvandt ikke den kendte kritik af det store hukommelsesstof. Det ofte fremførte krav om lærebøger der blev suppleret i undervisningen blev ikke retningsgivende for bogproduktionen. Metoden ville vel også have ført til idelige klager over at der var spurgt om noget som ikke stod i bøgerne.

De tilbagevendende studieproblemer kan formuleres i spørgsmål som disse: Hvilke nye eller hidtil forsømte fag skal der skaffes plads til? Er der andet som kan udgå? I hvilken rækkefølge skal fagene komme? Skal et fag have både mundtlig og skriftlig prøve? Specielt om de skriftlige prøver: Hvorledes skal vægten fordeles mellem de konkret problemorienterede og stikprøver i huskestoffet? Endelig det ældste problem af dem alle: Hvad kan fakultetet gøre for at styrke sin egen rolle i undervisningen og bekæmpe den private manuduktion?

1930'erne bragte to nye studieordninger: anordning nr. 116 af 11. april 1931 og nr. 234 af 13. juli 1937. (1) Begge var ledsaget af en ministeriel bekendtgørelse og en studievejledning fra fakultetet. Anordningsformen blev først forladt i 1971. Det er allerede tidligere omtalt at dansk juridisk eksamen bortfaldt i 1931.

Til 1931-ordningens forarbejder hørte at Justitsministeriet i slutningen af 1929 spurgte Undervisningsministeriet om ikke den praktiske uddannelse burde bringes mere i forgrunden. Fakultetet svarede at overvejelser allerede var i gang. I svaret fik man indflettet en bemærkning der skulle antyde at det i første række måtte påhvile andre at skaffe kandidaterne en praktisk uddannelse.

Møde i Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet ca. 1928. Af juristerne sidder ved det forreste bords højre side – regnet fra højre – Oluf H. Krabbe, Henry Ussing og Fr. Vinding Kruse, og i øvrigt fra venstre O.K. Magnussen og Knud Berlin (nr. 3 og 4) samt under mødesalens billeder H. Munch Petersen, Poul Andersen, Viggo Bentzon, Poul Johs. Jørgensen, Frantz Dahl og Axel Møller. De øvrige er fra den statsvidenskabelige afdeling.

Studiet blev nu delt i tre dele. Der blev indført en skriftlig opgave i borgerlig ret og statsret med folkeret ved 1. del (i 1937 udvidet til også at gælde forvaltningsret). Dette hang sammen med et vist principskifte fra fakultetets side i forhold til studieordningen af 1902. Hvis studietiden ikke skulle blive for lang kunne man ikke give de studerende god tid til gennem propædeutisk indføring at vænne sig til hvad jura var. 1. del skulle også være en prøve på juridiske færdigheder og muliggøre en tidlig udskillelse af de studieeegnede. Viggo Bentzon, som havde forladt fakultetet i 1930, skrev senere kritisk om denne nye mening med 1. del. (2) Han mente ikke at det eller de første mislykkede forsøg på at klare 1. del fik ret mange til at opgive studiet.

Bemærkelsesværdigt er det at studieordningen af 1931 gav de studerende et valg mellem retshistorie og romerret, begge henlagt til den nye 2. del sammen med 1. civilret og strafferet. Mange ville nok have ventet at romerretten nu helt kunne opgives.

Der lå ikke tungtvejende reformønsker bag den studieændring som blev gennemført allerede i 1937. Fakultetet fandt at der i 1931 i det store og hele var fulgt rigtige retningslinier. Studenterrådet og censorerne havde sluttet

sig til det forslag om justeringer som fakultetet nu fremlagde. Anordningen af 1937 grupperede fagene på en lidt anden måde. Den samlede de civilretlige fag på 3. del, medens strafferet og proces blev anbragt på 2. del.

Allerede i 1942 blev der indledt nye drøftelser om studieordningen. De blev afsluttet med anordning nr. 245 af 19. juli 1944. Den var fælles for fakulteterne i København og Århus, men Århus havde endnu kun et 1. dels studium. Anordningen blev retningsgivende for studiets udbygning i Århus i 1947 og 1949. Århus Universitet sendte sine første seks juridiske kandidater ud i sommeren 1950.

Anledningen til de nye forhandlinger fra 1942 var at universitetskommissionen af 1935 havde fremsat nogle forslag om ændringer i fagstudierne. (3) Kommissionen havde ønsket en normalstudietid på 5 år og for juristernes vedkommende en større brug af universitetsmanuduktører. De forslag der blev stillet af fakultetet sigtede især på en forkortelse af studietiden; (4) i denne sammenhæng interesserede man sig for en begrænsning af læsestoffet. For 1. dels vedkommende beklagede man de private manuduktørers tildiktering af 3. dels stof i den borgerlige ret. Den skriftlige prøve i borgerlig ret fandtes at have bidraget hertil; prøvens indførelse betegnedes som en misforståelse (dvs. et fejlgreb), og fakultetet foreslog den afskaffet, hvilket også skete. Et fejlgreb blev det også kaldt at strafferet og proces var blevet henlagt til 2. del, efterfulgt af de civilretlige fag ved 3. del. Her foretog anordningen af 1944 en ombytning.

Fakultetet forsøgte at træde nye spor ved at indføre tre obligatoriske kurser: ved 2. del i obligationsrettens specielle del og i sø- og selskabsret, ved 3. del i kriminologi. De to civilretlige kurser var tænkt som en aflastning af eksamenspensum. Det tungeste stof var det som i anordningen hed obligationsrettens specielle del med undtagelse af læren om køb. Det svarede til Henry Ussings bog *Enkelte Kontrakter* hvis emner i oversigtsform blev præsenteret i 1. dels borgerlige ret: lån, leje, veksler og checks, forsikringsaftaler m.v. Kursus i sø- og selskabsret omfattede to fag der altid havde været af marginal betydning i studiet, men som man ikke holdt af at springe helt over. Det var dette kursus' opgave at overkomme to heterogene fag. Den tilsigtede aflastning af studiet bestod i at kurserne ikke var karaktergivende. Studenten skulle »fremlægge bevis for, at han regelmæssig og på tilfredsstillende måde har deltaget i et kursus«. Dette lignede den metode der blev fulgt med hensyn til det mærkværdige bogholderikursus; her blev sluttet af med en prøve der enten var »bestået« eller »ikke-bestået«. Samme bedømmelse blev i øvrigt i 1944 indført i retshistorie og romerret.

I forbindelse med 1944-anordningens ikrafttræden blev der oprettet tre nye eksterne lektorater til kurserne. I de to civilretlige fag var det to advokater. Overværelsen af denne kursusundervisning ved 2. del var en sløvende affære. Hovedsagen var for deltagerne at undgå så hyppigt beviseligt fravær at kurset ikke kunne siges at være gennemført »på tilfredsstillende måde«. Der lever endnu gamle jurister som husker disse seancer i Juridisk Laboratoriums store øvelsessal, hvorfra man ellers har gode minder om en tredje advokat, O.K. Magnussen, og hans gennemgang af store konkrete opgaver.

Valgfri fag vinder frem

Det kan ikke undre at nogle hurtigt fandt noget at kritisere. Allerede i 1947 blev der nedsat et udvalg som repræsenterede de to fakulteter i København og Århus. Medlemmer af udvalget blev fra Århus Knud Illum og fra København Henry Ussing, Alf Ross og Stig Juul. Ross publicerede i 1948 en lang artikel om hvorledes han på dette foreløbige stadium forestillede sig en rationel studieopbygning. (1) Han havde ligesom Bentzon i sin tid været på rejse; besøgene gjaldt denne gang de norske og svenske universiteter. Ross tog afstand fra en liniedeling af studiet, men stillede sig imødekommende over for en vis specialisering af uddannelsen.

Først i 1955 havde fakulteterne en indstilling til ministeriet færdig. (2) Forslagene var blevet tiltrådt af de to Studenterråd. Det fremgår af indstillingen at det igen var den lange studietid der voldte bekymringer. Over halvdelen anvendte 7 år eller mere på studiet. På et vist tidspunkt forelå der i udvalget et ikke nærmere omtalt forslag der havde »en forholdsvis radikal karakter«. Da det ikke fandt tilslutning samlede man drøftelsen om de ændringsforslag som der var enighed om.

En revision af studieordningen blev gennemført i 1956 ved anordning nr. 13 af 19. januar og bekendtgørelse nr. 17 af 20. januar. Af ordningens indhold skal først refereres det som angik velkendte tvivlsspørgsmål. Derefter er der særlig grund til at opholde sig ved en positiv holdning til kursusformen i undervisningen.

(1) Den skriftlige prøve ved 1. del blev igen afskaffet. I stedet skulle der være to mundtlige prøver i offentlig ret. Man antog at den skriftlige prøve bidrog til et udbredt omgængeri. 1. del havde ikke udskilt flere studerende end før indførelsen af skriftlig prøve i 1931.

(2) Studiets 2. og 3. del blev igen slået sammen. Man håbede at samtidig læsning af og eksamen i alle fag ville bevirke mindre spildtid.

(3) Den teoretiske opgave ved 2. del blev opgivet. Denne meget hukommelsesprægede opgave vil senere blive omtalt.

(4) Romerret blev nu ikke længere en valgmulighed; i stedet hed det kun: retshistorie, der tænkte tilrettelagt på en ny måde. Til gengæld indførtes et nyt valg. Almindelig retslære blev et valgalternativ til retshistorie. Nu havde behovet for stofreduktioner altså i løbet af 50 år ført til at hverken romerret, retshistorie eller almindelig retslære var obligatorisk læsning. Men ét af de to sidstnævnte fag skulle læses for at et almendannende element kunne blive reddet. (3)

Den lange studietid og den store mængde læsestof fremkaldte i fakultetsbetænkningen af 1955 denne hidtil usete konklusion:

»Udviklingen er ... efterhånden ført til det punkt, at man må opgive den tidligere ordning, hvorefter alle juridiske kandidater havde studeret de samme udsnit af retsordenen. En vis specialisering under studiet synes uomgængelig nødvendig, når man kommer uden for de discipliner, hvis betydning er så stor for den juridiske uddannelse, at den må være obligatorisk for alle jurister. Rent praktisk tænkes det sidstnævnte problem løst ved at afløse de nuværende obligatoriske kursusfag med en kursusordning, hvorefter de studerende skal udvælge 2 discipliner mellem en række bifag... For de studerende vil en sådan ordning være af pædagogisk og uddannelsesmæssig værdi, derved at den giver mulighed for et valg bestemt af interesse eller praktiske formål. For videnskaben vil den betyde en stimulans, derved at et videnskabeligt initiativ på nye områder kan kobles sammen med den valgfri undervisning. Samtidig vil der åbnes mulighed for efter behov og mulighed, varigt eller forbigående, fastere eller løsere til lærerstaben at knytte specialister af forskellig art, herunder jurister fra det praktiske liv«. (4)

De tre obligatoriske kurser fra 1944 blev nu erstattet af et valg af to kursusfag inden for det repertoire som fakulteterne havde at byde på. Kurserne blev afsluttet med karaktergivende prøver. (5) Her finder man oprindelsen til den individuelle sammensætning af studiefag som senere ændrede studiet mere gennemgribende.

Kursusordningen fra 1956 blev fastholdt ved anordning nr. 288 af 21. juli 1966. Der var igen indledt et centralt udvalgsarbejde om de højere uddannelser, men resultatet heraf forelå ikke da de to fakulteter i december 1965 afgav deres indstilling. (6) Endnu engang var oplysninger om studietidens længde en kraftig bevæggrund. Der var anfægtelser – eller skal man kalde det dårlig

Efter Metropolitanskolens udflytning i 1938 overtog universitetet C.F. Hansens smukke skolebygning der blev til Metroannekset. I stedet for et fotografi bringes her bygmesterens facade-tegning fra 1809. Rigsarkivet.

samvittighed? – over at opretholde et valg mellem retshistorie og almindelig retslære: »Det var vel ønskeligt, at et egnet læsestof indenfor begge fag var obligatorisk for alle studerende. Både retshistorie og almindelig retslære indeholder, eller kan indeholde, så væsentlige elementer af juridisk almindelig dannelse, at de burde være læst af alle studerende. På den anden side er ønsket om at undgå studieforlængelse så tungtvejende, at fakulteterne ikke finder det rigtigt at gøre begge de nævnte fag obligatoriske ...«.

Der var stor tilfredshed med kursusordningen. Man fremhævede at den gav »en fortrinlig undervisningsform med god kontakt mellem lærer og student og udpræget aktivitet fra studenternes side«.

Men fakultetet i København havde et problem, og det var skatteret. Begge fakulteter havde skatteret under kursusordningen. I København ville man gerne give faget en mere central placering. Det var praktisk vigtigt, og det havde en professor. Men efter megen tvivl valgte det københavnske fakultet ikke at gå ind for en forskel i forhold til Århus ved for sit eget vedkommende at gøre skatteret til et obligatorisk læsefag. Fakulteterne fik i stedet en bemyndigelse til at indføre et tredje kursusfag og bestemme dets indhold. Århusfakultetet havde ikke noget imod en regel om denne mulighed. København gjorde brug af den fra 1971 ved at normere kursuspligten til i alt 120 undervisningstimer, dvs. tre kurser på hver 40 timer. Dette gav bedre plads til skatteret som imidlertid ikke blev et obligatorisk tredje »valg«.

Om studieordningen af 1966 er der i øvrigt det at fremhæve at man fulgte den studie- og eksamensmæssige etapedelings princip. 1. del blev opdelt i 1. og 2. årsprøve (de kunne naturligvis også have været kaldt 1. og 2. del), og til 1. årsprøve blev henlagt person-, familie- og arveret sammen med en indledning til formueretten (en afløser for borgerlig ret), medens 2. årsprøve omfattede offentlig ret og økonomi. Det var altså det velkendte hovedfag 1. civilret der blev prøvestenen på om den studerende skulle modtage den tilsigtede stopprøves advarsel.

Med hensyn til 2. del var man stærkt fristet til at vende tilbage til den tidligere kendte deling, men nøjedes med at få indføjet en bemyndigelse hertil: »Fakultetet kan bestemme, at prøverne i strafferet og retspleje skal eller kan afholdes i en tidligere eksamenstermin end prøverne i formueret«. Denne bestemmelse gjorde fakultetet i København brug af i 1969 ved at etablere eksamen i strafferet og retspleje forud for eksamen i formueret. (7)

Herefter blev det fast terminologi at omtale undervisningsforløb og eksaminer som 1., 2., 3. og 4. årsprøve, efterfulgt af en kursusfase på ét semester og med det alternative fag Retslære/Retshistorie placeret mere ubestemt mellem 1. årsprøve og de sidste prøver. (8) Dette var det stærkest opdelt og mest skoleprægede studieforløb man endnu havde set. Totalt opgivet var den gamle tanke om at den studerende skulle tilegne sig en række fag i sammenhæng før der meldte sig en eksamen.

Efter styrelsesloven af 1970 blev studieanordningen af 1966 afløst af bekendtgørelse nr. 570 af 23. december 1971. Den var i det væsentlige identisk med anordningen.

Ny studiestruktur

Hurtigt efter reglerne fra 1966 begyndte der at komme en strøm af artikler og udvalgsbetænkninger om juristuddannelsens mål og indhold. (1) Indlæggene viste nu en langt større kreds af medvirkende. Foruden bidrag fra juridiske lærere (2) og studerende var der tilkendegivelser fra det offentlige og private arbejdsmarked og fra Danmarks Juristforbund. Jævnligt blev der efterlyst eller formuleret målsætninger. Men retsregler kommer let til let kort når det gælder ønsker om at få sagt at uddannelsen skal være kundskabsmeddelende, samfundsorienteret, kritisk, tværfaglig, problemorienteret, gruppeorganiseret, interessevækkende eller hvad man ellers har kunnet finde på.

I København afholdt fakultetet i marts 1970 en konference om studiet med deltagelse også af praktikere. (3) Og i 1974 nedsatte studienævnene i København og Århus et fællesudvalg der fremlagde sin indstilling i 1976. I fortsættelse af 1966-ordningen foreslog udvalget en opdeling i en fællesfase på 3 år og en tilvalgsfase på 2 år. Den sidste var udformet således at en del af valgfaseen udgjorde en liniedeling hvor fagene hørte enten til retssektoeren eller til den offentlige forvaltning. (4) I denne studiefase skulle den studerendes fagvalg være bundet til en konstellation af fag der var relevante for domstols- og advokatvirksomhed eller for offentlig ansættelse. Denne liniedeling vakte betænkeligheder. Den studerende skulle to år før endelig eksamen bestemme i hvilken af de to sektorer den pågældende ville søge sin fremtid. Hvis dette arbejdsmarked til den tid viste sig anstrengt kunne det være et handicap at fremlægge sit eksamensbevis i den anden sektor. Det blev også nævnt at tvedelingen overså behovet for at ekspandere på det private arbejdsmarked. Betænkeligheder blev udtrykt fra flere sider, således af Advokatrådet, Justitsministeriet og Jurist- og Økonomforbundet, samt – så vidt det kan ses af et mødereferat – fra flertallet af censorer ved Københavns Universitet.

I 1984 nedsatte Direktoratet for de videregående uddannelser et underudvalg under det faglige landsudvalg for de samfundsvidenskabelige og sociale uddannelser. Det skulle udarbejde forslag til en reform af den juridiske kandidatuddannelse. Formand for udvalget blev højesteretsdommer Erik Riis (mangeårig ekstern lektor); blandt repræsentanterne for de forskellige afdelingsgrupper var også to andre tidligere eksterne lærere: advokat Niels Fisch-Thomsen og konsulent i Justitsministeriet Michael Christiansen. I den faldige repræsentation for lærere og studenter ved de to fakulteter var ved betænkningens afgivelse professorerne Hans Gammeltoft-Hansen (der havde afløst Claus Gulmann), Henrik Zahle og Mogens Koktvedgaard, sidstnævnte som repræsentant for det faglige landsudvalg. Resultatet forelå i december 1985 i betænkningen »En reform af den juridiske kandidatuddannelse«.

De centrale punkter i udvalgets forslag var: 1) en normeret studietid på 4 1/2 år; inden for denne faldt 2) en grunduddannelse på 3 år med de væsentlige privatretlige og offentligretlige fællesfag, heraf formueret og offentlig ret i et fortsat 3-års forløb (»søjlefag«), 3) en overbygningsfase på 1 1/2 år med valgfri kurser. Hertil faldtes 4) en obligatorisk skriftlig afhandling.

Udvalgets forslag blev i alle væsentlige henseender gennemført ved bekendtgørelse nr. 475 af 22. juni 1987 der trådte i kraft 1. september s.å. På nogle punkter var der afvigelser fra forslaget. Overbygningsfasen blev for-

længet til 2 år og den normerede studietid altså til 5 år. Dette skyldtes en sent fremkommet politisk-administrativ tilladelse til at føje et halvt år til de 4 1/2 år, en tilladelse som i sidste øjeblik skabte delte meninger om hvorvidt et halvt år burde lægges til grundstudiet eller til overbygningen. Spørgsmål som bekendtgørelsen lod stå åbne skulle afgøres af de to fakulteter. Dette skete for Københavns vedkommende ved studienævnets regelsæt af 31. maj 1988.

Den der gennemførte grunduddannelsen kunne fra 1993 betegne sig som »bachelor« (BA). Dette var resultatet af en generel studiestruktur ved universiteterne, jf. bekendtgørelse nr. 573 af 2. juli 1993. (5) Tanken var at denne 3-års uddannelse skulle være et afrundet uddannelsesforløb som gav grundlag for at udøve erhvervsfunktioner, og udtrykket »kandidatuddannelse« blev reserveret for de 2 års overbygning. Efter 3. år skal den studerende nu »søge optagelse« på det fortsatte studium. Det kan diskuteres om denne konstruktion er hensigtsmæssig for juristernes vedkommende. I virkelighedens verden vil betydningen af at have opnået bachelorværdigheden bero på om arbejdsgiverne kan bruge en bachelor til andet end studenterarbejde.

Det seneste regelsæt før år 2000 er bekendtgørelse nr. 698 af 21. juli 1994 med enkelte ændringer i 1995. I forhold til reglerne fra 1987 skal der kun peges på følgende træk:

Både formueret og offentlig ret har fået en klarere opdeling, også i fagbetegnelserne.

Procesfaget har genvundet en plads i fagkredsen.

Almene fag er gjort til en enhed, men består fortsat af retshistorie, retslære og retssociologi.

Retslære og retssociologi har opslugt introduktionsfaget »Ret og samfund« som man havde fundet på i 1987. Dets forhold til retssociologi var ikke beskrevet – der var næppe heller mange der vidste hvad retssociologi var –, og faget »Ret og samfund« var formentlig kun sluppet med fordi det var oplyst at Århus allerede havde et fag ved navn »Samfundsfilosofi«.

Der er nu under 3. år en obligatorisk bachelorrapport inden for et af de tre års fag (bortset fra de almene) som grundlag for en mundtlig prøve.

Lærere

Professorer indtil 1960

I perioden 1930-2000 indtræder der flere ændringer i stillingsstrukturen. Den ældre brug af docentstillinger falder bort, og det samme sker med de ekstraordinære eller personlige professorater. Vigtigst er det imidlertid at der kommer en ny kategori af heltidsansatte; de hedder først amanuenser og derefter lektorer. I det følgende omtales først professoraterne.

Ved død eller afgang sluttede embedstiden for dem der var ansat før 1930. De anføres her med tilføjelse af deres efterfølgere. (1) En oversigt over afgang og tilgang kan ikke samtidig vise en ubrudt succession i de enkelte fag. Den brydes af interne aftaler i fakultetet om fagfordelingen.

Forgænger:	Efterfølger:
<i>Viggo Bentzon</i>	<i>O.A. Borum</i>
<i>Knud Berlin</i>	<i>Poul Andersen (2)</i>
<i>H. Munch-Petersen</i>	<i>Stephan Hurwitz</i>
<i>Axel Møller</i>	<i>Alf Ross</i>
<i>Oluf H. Krabbe</i>	<i>Erwin Munch-Petersen</i>
<i>Poul Johs. Jørgensen</i>	<i>Stig Juul</i>
<i>Fr. Vinding Kruse</i>	<i>W.E. von Eyben</i>
<i>Kr. Sindballe</i>	<i>Carl Rasting (3)</i>
<i>Henry Ussing</i>	<i>Anders Vinding Kruse</i>

Af de tidligere ansatte lærere afgik desuden *Fr. Dahl* hvis personlige professorat i retsvidenskabens historie ikke skulle opretholdes. På den anden side fik fakultetet en tilgang af fire professorater, heraf tre personlige. Om de nye professorater skal tilføjes enkelte oplysninger.

Ernst Andersen var blevet dr.jur. i 1940 på den forvaltningsretlige afhandling *Administrativt Tilsyn med Kommunalforvaltningen* og lektor i 1942. Da

Fr. Vinding Kruse (1880-1963) var den ældste af de lærere der endnu i et par årtier efter 1930 satte deres præg på jurastudiet.

Han blev dr.jur i 1913 på den emnemæssigt utraditionelle afhandling »Arbejdets og Kapitalens Organisationer retslig bedømt«; i sit hovedfag publicerede han det bredt anlagte værk »Ejendomsretten« I-V. Men hans senere værk »Retsslæren« blev kun en parentes i dette fags historie.

fakultetet søgte og fik et ekstraordinært professorat til Ernst Andersen synes det at have været forudsat at han især ville komme til at opdyrke skatteretten og kommunalretten. Men det blev ikke tilfældet, og efter nogle år inden for den offentlige ret overtog Ernst Andersen 1. civilret.

Et ekstraordinært professorat fra 1950 havde en ret speciel baggrund. Da Kr. Sindballe valgte at gå af fra sin stilling i 1949 indkom der efter opslag en ansøgning fra den da 56-årige *Sven Clausen* (1893-1961). Han var ikke nogen meget aktiv juridisk forfatter, men havde for længere tid siden udgivet en belønnet besvarelse af et prisspørgsmål og en disputats om kreditforeningsforhold, desuden en samling essays om retslære. Sven Clausen havde slået sit navn fast som dramatisk forfatter og essayist. Et udvalg indstillede under tvivl Clausen til den ledige stilling hvis område især ville blive forsikringsret. Men et fakultetsflertal forkastede indstillingen. Kendeligt utilfreds hermed anmodede Undervisningsministeriet om fornyet behandling af sagen. Fakultetet fastholdt sin indstilling, men tilføjede at et flertal ville se med sympati på en ansættelse som ekstraordinær professor. Sven Clausen fik i 1950 en sådan personlig stilling.

Da Stephan Hurwitz blev ombudsmand i 1955 måtte hans professorat holdes disponibelt til hans eventuelle tilbagevenden til universitetet. Strafferetten blev overtaget af *Knud Waaben*, først ved konstitution, senere i et ekstraordinært professorat.

Skatteretten fik i 1963 et professorat som blev besat med *Thøger Nielsen*; det skete ved en såkaldt kaldelse uden opslag. Thøger Nielsen havde opdyrket denne disciplin ved Århus Universitet.

Nye årgange

Det foregående har allerede vist at et nyt generationsskifte var på vej. Der kom jurister som var blevet kandidater efter 1945 og i næsten alle tilfælde var gledet ind i undervisningen som eksterne lektorer. En ny oversigt vil - med enkelte gentagelser fra det foregående - føre fakultetets bemanning frem til omkring 1980. (1)

Forgænger:	Efterfølger:
<i>Henry Ussing</i>	<i>Anders Vinding Kruse</i> , 1955
<i>Stephan Hurwitz</i>	<i>Knud Waaben</i> , 1955
<i>Erwin Munch-Petersen</i>	<i>Bernhard Gomard</i> , 1958
<i>Poul Andersen</i>	<i>Bent Christensen</i> , 1958
Nyt professorat	<i>Allan Philip</i> , 1963
Nyt professorat	<i>Thøger Nielsen</i> , 1963
<i>O.A. Borum</i>	<i>Isi Foighel</i> , 1964
Nyt professorat	<i>Mogens Koktvedgaard</i> , 1966
<i>Carl Rasting</i>	<i>Ole Krarup</i> , 1969
<i>Alf Ross</i>	<i>Ole Espersen</i> , 1971
Nyt professorat	<i>Erik Siesby</i> , 1971
Nyt professorat	<i>Preben Stuer Lauridsen</i> , 1977
<i>Allan Philip</i>	<i>Hans Gammeltoft-Hansen</i> , 1977
<i>Ernst Andersen</i>	<i>Finn Taksøe-Jensen</i> , 1978
<i>Stig Juul</i>	<i>Ditlev Tamm</i> , 1978
Nyt professorat	<i>Henrik Zable</i> , 1983 (konst. 1979)
Ubesat professorat	<i>Lars Nordskov Nielsen</i> , 1983

Om fagenes fordeling gælder nu som før at aftaler i fakultetet bragte ændringer. De havde det fornuftige formål at give en professor plads inden for den gren af juraen hvor den pågældende havde sin hovedinteresse. Udsat for gennemtræk var procesfaget. Erwin Munch-Petersens efterfølger Bernhard Gomard var den der nåede at udrette mest for faget, men det kunne ikke være hans blivende sted; flere afløste da hinanden indtil udnævnelsen af Hans Gammeltoft-Hansen der havde uddannet sig i dette fag. Nye professorater gav egne stillinger til fag som skatteret, international privatret, immaterialret og almindelig retslære, senere også bl.a. arbejdsret, miljøret, socialret, retsinformatik og retssociologi.

Indtil 1970'erne skete der udnævnelse til »professor i retsvidenskab«. Heri lå en ret for fakultetet til at bestemme og eventuelt ændre fagenes fordeling, en ordning der havde været udtrykkelig nævnt i forordningen af 1821. Der er tidligere anført mange eksempler på fagskift og fagkombinationer; nyan satte professorer kunne endnu i 1920'erne komme ud for at skulle undervise i mange forskellige fag. En også i det 20. årh. forekommende formodnings sætning: at professorkompetence og udnævnelse betød kompetence i alle juraens fag, blev dog mere og mere en fiktion. Fra 1970'erne er opslag og udnævnelse sket i »retsvidenskab med særligt henblik på (en af forskningens og undervisningens discipliner)«.

Andre faste stillinger

Ved Københavns Universitet som helhed var der i årtierne efter 1930 en stærk vækst i antallet af fast ansatte forskere og lærere i andre kategorier end professorerne. (1) Der kom kun nye professorater i et langsomt tempo, og i 1955 var der næsten lige så mange amanuenser og (faste) videnskabelige assistenter som professorer. Talforholdet ændredes endnu mere udtalt i 1960'erne. Problemer og behov vekslede fra den ene faggruppe til den anden. Der kunne være forskellig betoning af faktorer som undervisnings- og eksamensbyrde, forskningsmæssig specialisering og ønsker om at sætte de oplagte talenter eller fuldt udviklede forskere i en venteposition.

Juristerne kom sent med i denne bevægelse i retning af andre faste stillinger. Der var efter 1900 opnået en vis faglig specialisering og en lettelse i undervisnings- og eksamensbyrden gennem docentstillinger, i realiteten professorater til en billigere betaling, og der blev ad den vej åbnet for nye pro-

fessorater. Men i øvrigt bestod juristernes hjælpetropper af eksterne lærere fra det praktiske retsliv. I forskningsmæssig henseende blev en ekstern lærer først synlig hvis den pågældende indleverede en doktorafhandling. Den var efter skik og brug normalt blevet til uden kontakt mellem forfatteren og fagprofessoren. Den som var tiltrukket af den teoretiske og skriftlige arbejdsform vidste at dette var et spørgsmål om talent; var det til stede kunne man selv bevise at det var tilfældet. Ingen forestillede sig dengang at juridisk teori i skriftlig form var noget man kunne uddannes til.

Den første ansættelse i en ny videnskabelig stilling hos juristerne skete da Karl O. Christiansen i 1957 blev amanuensis ved det samtidig oprettede Kriminalistisk Institut. Denne ansættelse var ikke typisk for forholdene i de juridiske fag. Den hang sammen med en institutmæssig nydannelse som senere vil blive omtalt. Det viste sig i 1960'erne at indførelsen af amanuensisstillinger hos jurister kom sammen med en nyvakt interesse for institutoprettelse. Ved etableringen af Retsvidenskabeligt Institut blev Ole Krarup og Jørgen Mathiassen de først ansatte amanuenser, og de var samtidig lektorer. I 1970 havde fakultetet 10 amanuenser og enkelte deltidsansatte videnskabelige assistenter.

Fra 1972 blev der gennemført en ny stillingsstruktur. Amanuensisstillingen bortfaldt, idet man dog bevarede betegnelsen »amanuensisgruppen« til at sammenfatte to nye kategorier: adjunkt og lektor, svarende til en stipendieordning i uddannelsesøjemed og en heltidsansættelse som lektor. (2) Ansættelse som adjunkt var tidsbegrænset; den skete for perioder på 2 år, og forlængelser kunne ikke give den en længere varighed end 6 år. Ansættelse som lektor var uden tidsbegrænsning, og dette blev altså betegnelsen for den nye heltidsstilling ved siden af professoratet. Det forudsattes at overgang til lektoransættelse ville være det normale forløb for den der havde kvalificeret sig dertil som adjunkt. Til lektoransættelse hørte bedømmelse ved et sagkyndigt udvalg, og ansættelse som lektor af en kvalificeret person kunne godt ske uden forudgående adjunktansættelse.

Tre år før denne strukturændring havde anordning nr. 412 af 19. august 1969 genindført licentiatgraden. Denne grad og dens afløser PhD vil senere blive omtalt. I stillingsstrukturen af 1972 blev licentiatgraden indkoblet på den måde at graden ikke eo ipso gav ret til lektoransættelse, men påvirkede vilkårene for adjunktansættelse hvis lektoransættelse ikke kunne ske.

Retsvidenskaben

Almindelig retslære

Viggo Bentzon havde indledt århundredet med besindige ord om den almindelige retslæres opgaver. Lærebogsmæssigt gav han faget overkommelige dimensioner. Men Bentzon gav derefter slip på faget som indtil 1950 hørte til *Fr. Vinding Kruses* område. Retslæren var ved at glide ud af de studerendes bevidsthed. I løbet af godt 50 semestre har Vinding Kruse næppe forelæst over den mere end 8-10 gange.

Efter to filosofiske værker udsendte Vinding Kruse i 1943 sin *Retslæren* I-II hvis 1. bind blev pensumbog i en kort årrække, men ikke fik nogen indflydelse. 2. bind handlede om forfatterens visioner om en bedre indretning af stats- og samfundsforhold. Sådanne spørgsmål blev også behandlet i det stærkt kontroversielle værk *Det kommende Samfund*, 1944. Det lovede ikke godt når man i *Retslæren* kunne læse at retten er »et Mindretals, en Elites gigantiske Forsøg paa at hæve den øvrige Menneskehed opad til Virken for de højeste Maal, for en Tilværelse under de højeste Livsformer. Retsordenen er de Udvalgte Riddervagt om Menneskehedens Ideal. Med Sværdet i Haand har denne Riddervagt gennem Aartusender tvunget den genstridige Menneskehed, Dyret i Mennesket, til at afstaa fra at dræbe, saare og paa anden Maade skade hinanden ...« (1) *Retslæren* blev kritisk anmeldt af Stig Juul, (2) O.A. Borum (3) og Alf Ross. (4) Der var et dybt modsætningsforhold mellem Vinding Kruse og Ross. Vinding Kruse stemte mod Ross' docentansættelse i 1935, men ikke mod professorudnævnelsen i 1938.

Alf Ross bestod juridisk embedseksamen i 1922. Hans lyst til at drive teoretiske studier var til stede fra første færd. Studierne tog ikke retning mod et større arbejde inden for en gren af den dogmatiske jura. Ross valgte at dyrke forbindelsen mellem den almene filosofi, retsfilosofien og de juridiske fag. (5) Rent bortset fra hans interesser og anlæg var dette også et tillukkende arbejdsfelt fordi den almindelige retslære befandt sig i et dødvande. I 1923 rejste Ross på et studieophold i udlandet. I Wien ville han hente inspiration hos

Alf Ross (1899-1979) rettede fra første færd sine studiemål mod en filosofisk funderet og antimetafysisk orienteret analyse af rettens væsen og af retsvidenskabens opgaver. Hans hovedværker på den almindelige retslæres område er »Virkelighed og Gyldighed i Retslæren«, 1934, og »Om Ret og Retfærdighed«, 1953. Inden for den positive ret blev folkeretten og statsforfatningsretten Ross' vigtigste lærefag. Både om retslære og om mange andre juridiske emner publicerede han ud over sine bøger talrige tidsskriftafhandlinger.

professor Hans Kelsen. Som resultat af dette ophold afsluttede han i 1926 en afhandling der blev forkastet som juridisk disputats i København men antaget som filosofisk disputats i Uppsala og udgivet i 1929 under titlen *Theorie der Rechtsquellen*. Afgørelsen i 1926 er i dag uforståelig, selvom det må indrømmes at bogen var langt fra at varsle et morgengry i dansk retslære.

Ross' anliggende var at overvinde naturretlige og metafysiske forestillinger og at lægge grunden til »en kritisk bestemmelse af rettens socialreale positivitet«, anderledes udtrykt: en forståelse af forholdet mellem rettens »Sein« og »Sollen«. I to store bøger gik Ross videre med en analyse af forskellen mellem den normative og den empiriske tænkning. En væsentlig impuls kom fra professor Axel Hägerström i Uppsala hos hvem han havde studeret efter Wien. *Kritik der sogenannten praktischen Erkenntnis*, 1933, var et opgør med den opfattelse at moralsætninger kan være genstand for videnskabelig erkendelse. *Virkelighed og Gyldighed i Retslæren*, 1934, anvendte de moralfilosofiske synspunkter på retten som et normativt system. Værket stillede det krav til opfattelsen af begrebet ret og til videnskaben herom at der som i an-

den videnskab skulle være tale om empiriske fænomener. I dette program havde Ross dybest set ikke fundet nyt land, men han fik sin egen domicil i en storfamilie betegnet som den realistiske retslære. Her fandtes også de svenske forfattere Axel Hägerström, Vilhelm Lundstedt og Karl Olivecrona, og Ross bekendte sin gæld til A.S. Ørsted og Viggo Bentzon. Til retsrealismen hørte også amerikanske forfattere som Holmes, Grey og Cardozo. Med »Virkelighed og Gyldighed i Retslæren« blev Ross i 1934 dr. jur. ved Københavns Universitet. Året efter blev han docent, og i 1938 udnævntes han til professor med folkeret som fag. Han forelæste nogle gange over retslære, men faget hørte indtil 1950 til Vinding Kruses fagkreds. Da Ross overtog faget var det for længst blevet kendt at han kunne dukke op på ethvert retsområde og at enhver skrivende jurist løb en risiko ved ikke at leve op til hans krav om stringent analyse og præcis begrebsanvendelse. Hans teoretiske tekster blev underfundigt varieret i den meget beundrede afhandling *Tû-Tû* fra 1951. (6) I 1953 udsendte Alf Ross *Om ret og retfærdighed*, det centrale værk i dansk retslære efter Ørsted.

Det fremgår af bogen at Ross foretrækker at kalde sin fremstilling retsfilosofi frem for almindelig retslære. Hans indvending mod den sædvanlige betegnelse er dog uden vægt, da det ikke er nærliggende at tillægge udtrykket den mening som Ross lagde i det: »den dogmatiske retsvidenskabs mest almindelige del«. (7) Noget overraskende virker en udtalelse som denne: »Retsfilosofiens genstand er ikke retten, nogen del eller side af denne, men retsvidenskaben«. (8) Men det følgende kapitel handler alligevel om begrebet »gældende (dansk) ret« og de næste om rettens kilder. En historisk dimension er der ikke blevet megen plads til hos Ross, bortset fra udførlige referater af naturretsdoktriner. Bogen var ikke skrevet for dem der ventede at kunne læse om forholdet mellem religion, moral og ret under forskellige kulturforhold. For Ross har det både analytisk og pædagogisk været tilstrækkeligt at udrede det der kaldes »gældende (dansk) ret«.

Det må beklages at Ross ikke påtog sig at tilvejebringe en revideret udgave af »Om ret og retfærdighed«. Meget tyder på at han – hvis sproglige udtryksform alle dage havde været forbilledligt prægnant – i stigende grad foretrak forenkling og jævn tilgængelighed. Han kom sit læsende publikum og sine kolleger nærmere. Den som vil undgå at fortegne billedet af Ross ved kun at plukke i »Om ret og retfærdighed« må også gøre brug af senere fremstillinger. Til den lille studiebog *Indledning til retsstudiet*, 1956, bidrog han med 70 sider om *Ret som teknik, kunst og videnskab*. (9) De mest filosofisk interesserede vil især fremhæve bogen *Directives and Norms*, 1968.

Henry Ussing anmeldte »Virkelighed og Gyldighed i Retslæren«. (10) Han skrev her hvad han forstod ved en fremstilling af gældende ret: »Det er dels Oplysninger om Love, Domme og andet historisk Stof, der kan ventes at motivere Retsafgørelser, dels Udtalelser om, hvad Forf. som Retsudøver vilde finde sig motiveret til at gøre, og hvad han derfor anbefaler de retsudøvende Myndigheder at lade sig motivere af. Efter min Mening er det dette, der er Kærnen i Juraen«. I 1949 behandlede Ussing emnet i afhandlingen *Retstridighed*. Det fremadrettede (prognostiske) element er også her tydeligt: en retsregel kan kaldes gældende »når det må ventes, at domstole og andre retsudøvende organer vil lægge den til grund for deres afgørelser«. (11) Der kan næppe konstateres nogen stor afstand mellem Ussing og Ross i opfattelsen af retsbegrebet og af retsvidenskabens karakter og opgaver.

Ross lagde stor vægt på sondringen mellem retsdogmatik og retspolitik. Han tildeler en gren af retsvidenskabens som han kalder retssociologi en fremskudt plads i den retspolitiske aktivitet. (12) Det sker formentlig ud fra den opfattelse at der skal være et kvantum fastslåede kendsgerninger i retspolitiske diskussioner og forslag. Også i retspolitikens turbulente verden ønskede Ross en plads reserveret for den objektive erkendelse af virkeligheden. Retssociologi optræder som en noget abstrakt markør af en vidensbaseret kategori der fornuftigvis bør findes i tænkningen omkring lov og ret. Men Ross var på den anden side klar over at en retssociologisk forskning praktisk talt ikke fandtes i Danmark.

Efter Ross' afgang fik retslæren i 1977 et nyt professorat der blev besat med *Preben Stuer Lauridsen*. Hans disputats *Studier i retspolitisk argumentation*, 1974, havde Ross' værk som basis for problemstilling og kritik. (13) Efter disputatsen fulgte lærebogen *Retslæren*, 1977.

Civilret

Af formuerettens to hovedgrene var *tingsretten* ved denne periodes begyndelse og endnu i 20 år *F. Vinding Kruses* fag. Han havde i 1920'erne vundet betydelig anseelse ved at lægge grunden til den reform der blev gennemført ved tinglysningsloven af 1926. Det skete med afhandlingen *Tinglysning samt nogle Spørgsmaal i vor Realkredit*, 1923. Det var en af århundredets mest betydelige enkeltmandspræstationer inden for den lovforberedelse der er faldet i universitetslæreres lod.

I årene 1929-33 udkom Vinding Kruses hovedværk *Ejendomsretten I-V*. Det adskilte sig meget fra bogtraditionen i obligationsretten med dens minutiøse redegørelse for gældende ret. Værket er skrevet i en bred og kraftfuld stil som markerer forfatterens nærværelse på bogsiderne. Før bedømmelsen af Vinding Kruse fra 1940'erne blev påvirket af nye værker og begivenheder havde han med hovedværket erhvervet sig en fremtrædende position i den danske og nordiske juristverden.

Efterfølgeren fra 1951 *W.E. von Eyben* skrev som afløser af Vinding Kruses *Ejendomsret* de to bøger *Formuerettigheder*, 1958, og *Panterettigheder*, 1959, begge en bearbejdning af forelæsninger. De tog mere hensyn til lærebogsfunktionen og til redegørelsen for retspraksis. En senere bog, *Fast ejendoms regulering*, 1965, beskæftigede sig med tingsrettens ændrede karakter på baggrund af den voksende offentligtretlige lovgivning om begrænsninger i ejeres rådighed. Den samme tendens gav også v. Eyben anledning til som redaktør at forestå udgivelsen af *Dansk miljøret I-V*, 1977-78.

Vinding Kruse havde ændret fagbetegnelsen fra tingsret til ejendomsret. Men i den fremstilling som fagligt nåede højest kaldte Knud Illum i Århus fortsat sit fag *Dansk Tingsret*, 1952. Til bogen herom sluttede sig *Tinglysning*, 1950, samt nogle monografier, af hvilke den først udkomne var *Servitutter*, 1943. v. Eyben lod imidlertid fagbetegnelserne gå noget i opløsning. I hans bogtitel *Formuerettigheder* var et systematisk overbegreb gjort til betegnelse for en fremstilling der i traditionens lys måtte kaldes tingsretlig eller ejendomsretlig. (1) Medens studiebekendtgørelserne siden 1956 kun har brugt udtrykket *Formueret*, er fagbetegnelserne *Obligationsret* og *Ejendomsret* siden vendt tilbage.

Forfatter- og kunstnerret, patent-, mønster- og varemærkeret etc. blev af Fr. Vinding Kruse opfattet slet og ret som ejendomsret. Han mente tilmed at »al privat Ejendomsrets inderste Begrundelse netop i den aandelige Ejendomsret naar sit højeste Udtryk«. (2) Senere er de immaterielle rettigheder blevet opfattet som en særlig gruppe af indbyrdes meget forskelligartede retsbeskyttede interesser. Fra dansk retslitteratur skal her kun fremhæves Mogens Koktvedgaards disputats *Konkurrenceprægede immaterialretspositioner*, 1965, (3) og samme forfatters *Lærebog i immaterialret*, senest 5. udg. 1999. Litteraturen om databeskyttelse og informationsret hører til århundredets sidste årtier.

I *obligationsretten* går der en ubrudt linie fra Julius Lassen til *Henry Ussing*. Kendere vil sikkert kunne påvise at der også var forskelle mellem dem. Men

Henry Ussing (1886-1954) blev i en alder af 28 år dr.jur. på den erstatningsretlige afhandling »Skyld og Skade« og er formentlig allerede da blevet betragtet som den selvfølgeligste efterfølger for Julius Lassen (fra 1918). I fortsættelse af dennes forfatter-skab publicerede Ussing i 1930'erne den række af hånd- og lærebøger i obligationsret som befæstede dette fags position i praktikeres bevidsthed og i den juridiske uddannelse.

slående er det dog at Ussing var af Lassens skole og at der fagligt var en betydelig afstand fra dem til de to kolleger som hver i sin generation vakte mere opmærksomhed: C. Goos og Fr. Vinding Kruse. Både Lassen og Ussing havde interesse for dansk og nordisk lovforberedelse og fik stor indflydelse på den. Men love om køb, aftaler mv. skulle langt fra beskrive og løse alle tvivls-spørgsmål, kun lægge et fundament. De to professorer inddrog i deres forfatterskaber en myriade af enkeltspørgsmål som havde været eller kunne komme for domstolene. De gik til den opgave med skepsis over for generelle principper og konstruktive metoder; i stedet udviklede de deres sans for at leve sig ind i problemområderne og pege på de løsninger der bedst tjente samfundets tarv, almene eller reale hensyn, livsforholdene, det økonomiske samkvems interesser, forudberegneligheden i kontraktsforhold eller hvordan man nu vil udtrykke det. Denne evne gav dem begge stor autoritet hos domstolene.

Med to bøger havde Henry Ussing tidligt slået sit navn fast. Det var disputatsen *Skyld og Skade*, 1914, og monografien *Bristende Forudsætninger*, 1918. De blev begge højt berømmede. Ussing efterfulgte nu Julius Lassen i profes-

soratet, og der indtrådte en ny forberedelsens tid hvor Ussing først blev medforfatter til Lassens *Haandbog i Obligationsretten. Speciel Del I*, 1923. Som en del af dette værk fremtrådte også *Kaution*, 1928, som helt var Ussings arbejde. Fra 1930'erne udkom alle de hånd- og lærebøger der trådte i stedet for Lassens: *Dansk Obligationsret. Speciel Del I og II: Køb*, 1939, og *Enkelte Kontrakter*, 1940, *Dansk Obligationsret. Almindelig Del*, 1935-37, *Aftaler paa Formuerettens Omraade*, 1931, og *Erstatningsret*, 1937. Bortset fra den sidstnævnte udkom disse bøger i flere udgaver. Ussing nåede ikke at revidere og udvide sin Erstatningsret. (4)

Ussings fag obligationsretten var fra 1960'erne delt mellem *Anders Vinding Kruse* og *Bernhard Gomard*. Vinding Kruse havde i nogle år været ved Århus Universitet efter at have disputeret med afhandlingen *Restitutioner*, 1950, en studie i den formueretlige berigelsesgrundsætning. Han udgav derefter bl.a. *Advokatansvaret*, 1952, *Ejendoms køb*, 1954, og *Erstatningsretten*, 1964, 5. udg. 1989. Den sidstnævnte bog blev den københavnske lærebog i denne gren af obligationsretten.

Bernhard Gomard blev professor i proces i 1958. Om hans meget tiltrængte fornyelse af boggrundlaget i dette fag henvises til et senere afsnit. Gomards hovedinteresse lå imidlertid på obligationsrettens område. Han havde erhvervet doktorgraden med afhandlingen *Forholdet mellem erstatningsregler i og uden for kontraktsforhold*, 1952. I disputatsen undersøges hvorledes grænsen drages mellem erstatning for delikt og for misligholdelse, og hvad der kan være forskelle med hensyn til culpasympunkter på de to områder. Samme år introducerede han en ny problemkreds i *Erstatningsretlige problemer i forbindelse med atomenergiens udnyttelse*. (5) Senere overtog Gomard kontraktsretten hvor han blev den der videreførte faget på det niveau hvor Lassen og Ussing havde placeret det. Efter en hovedtræksmæssig fremsstilling, *Obligationsretten i en nøddeskal I-III*, 1972-77, fulgte de mere omfattende i *Obligationsret I-IV* og *Almindelig kontraktsret* (begge værker senere nyudgivet). En væsentlig udvidelse fik Gomards emnekreds med selskabsretten. Siden Matzen og Torp har ingen fagligt spændt så vidt. Da han overtog selskabsretten i 1960'erne befandt dette fag sig ikke i nogen god tilstand. Dets betydning inden for erhvervsretten var imidlertid i stærk vækst, og lovgrundlaget blev fornyet. Hovedværket i en række bøger er *Aktieselskaber og anpartsselskaber*, 1974 og senere udgaver, og den kortere *Selskabsret*, 1998.

Person-, familie- og arveret var O.A. Borums fag. Han udgav *Familieretten I-II*, 1936-41, og *Personretten*, 1942. Da han derefter vendte sig til arveretten var

det ventet at der hurtigt ville blive vedtaget en ny arvelov som afløser for arveforordningen af 1845, men der kom ikke resultater af en kommissionsbetænkning. I denne periode af uvished om udviklingen skrev Borum *Arvefaldet*, 1949, og *Arveretten*, 1950. Han blev medlem af arvelovsudvalget af 1954 hvis arbejde resulterede i arveloven af 1963.

Ved fakultetet skiftede Borum fag, og person-, familie- og arveretten blev overtaget af *Ernst Andersen*. I løbet af 12 år fornyede han fagets bogbestand med grundige og velskrevne fremstillinger, bl.a. præget af deres islæt af historiske tilbageblik. Først kom *Ægteskabsret I-II*, 1954-56, derefter *Arv og Legat*, 1961, der efter arvelovens vedtagelse udkom som *Arveret*, 1965. Sidst kom *Personret*, 1966. Bogen *Legater og Stiftelser*, 1962, handlede om fundatørs oprettelse og ændring.

International privatret indgik først i 1931 i studiets pensum. Anordningen føjede til person-, familie- og arveret: »hovedpunkter af den internationale og den intertemporale privatret« (således også i 1937 og 1944). Den intertemporale ret udgik af denne formulering i 1956, og der havde vistnok heller ikke været nogen grund til at medtage den. I dansk retslitteratur var den internationale privatrets almindelige del blevet behandlet af H. Federspiel i bogen *Den internationale Privatret i Danmark*, 1909. Derefter skal man vist frem til *O.A. Borum* for at finde en forsker med interesse for dette fag. Han havde skrevet disputats på dette felt og udgav i 1931 lærebogen *Lovkonflikter*. Retsforhold med tilknytning til flere lande var af stigende praktisk betydning. Dette i forbindelse med den intellektuelle stimulans i læren om intrikate lovvalg fremkaldte inden for få årtier en række danske afhandlinger: N.P. Madsen-Mygdal: *Ordre public og Territorialitet I-II*, 1946, Torben Svenné Schmidt: *Kvalifikationsproblemet i den internationale privatret*, 1954, samme forf.: *International skilsmisse- og separationsret*, 1972, Allan Philip: *Studier i den internationale selskabsrets teori*, 1961, Ole Lando: *Kontraktstatuttet*, 1963, Erik Siesby: *Søretlige lovkonflikter*, 1965. En afløser for Borums bog blev Allan Philips *Dansk international privat- og procesret*, 1971.

Offentlig ret

Efter Knud Berlins afgang i 1934 havde *Poul Andersen* både statsretten og forvaltningsretten at passe. I sine forelæsninger skiftede han mellem de to

fag, alternerende med Alf Ross og senere med Ernst Andersen. I 1944 udsendte Poul Andersen 1. bind af *Dansk Statsforfatningsret*. Det tegnede til at blive et lige så omfangsrigt værk som Berlins. Der var bl.a. 100 sider om dansk indfødsret, et emne som Poul Andersen senere skød ud. Da det trak ud med fortsættelsen på statsretten skrev Alf Ross og Ernst Andersen i 1948 *Dansk Statsforfatningsret II*, en lærebog til midlertidig brug. Efter grundloven af 1953 udsendte Poul Andersen i 1954 *Dansk Statsforfatningsret* i ét bind.

Forholdsvis sjældent har fakultetets lærere efter deres disputatser udgivet bøger som uden for studiepensum fremlagde resultater af juridiske studier og åbnede perspektiver ud over det danske retslivs hverdag. Produktive i den retning var imidlertid Alf Ross og Ernst Andersen. I forbindelse med statsretten skal foreløbig kun nævnes *Ernst Andersens bog Forfatning og Sædvane*, 1947. Dens hovedtemaer er grundlovsfortolkning, domstolsprøvelse af loves forenelighed med grundloven og forfatningsmæssig sædvaneret. Bogen får sit særlige præg af forfatterens interesse for juridiske doktrinens oprindelse i middelalderlig teori og for forholdet mellem USA's skrevne forfatning og den federale Højesterets praksis. Forfatteren samlede nogle afhandlinger i bogen *Fra juraens overdrev*, 1953.

Alf Ross overtog statsretten i 1958 og udsendte det følgende år *Dansk Statsforfatningsret I-II*. I 1959 udkom også *Statsretlige Studier* der samlede nogle afhandlinger om specielle emner, væsentlige navnlig for opfattelsen af forholdet mellem den lovgivende og den udøvende magt. Inden for den almindelige statslære havde Ross allerede i 1946 udsendt bogen *Hvorfor demokrati?* i hvilken han gav en fængslende redegørelse for de politiske iders og statsformernes udvikling og et velargumenteret opgør med totalitært styre.

Faget statskundskab (political science) hørte normalt ikke til læseplanen, men kom til i de godt 10 år da Sven Clausen var professor. I de første år holdt han forelæsninger over den offentlige mening, parlamentarismen, revolutionsteorier og politiske partier. I de år udgav han bøgerne *Magt*, 1952, *De vestlige statsteorier*, 1952, *De danske statsteorier*, 1953, og *Essays om naturret*, 1954. Fra 1956 blev den nye kursusordning rammen om Sven Clausens undervisning. Som grundbog udsendte han *Omrids af statskundskab*, 1956. Sven Clausens bøger lignede ikke nogen andens. Med historiskrivningens og analysens målestokke faldt han igennem. Hans metode var at samle og kommentere citater fra 2000 års litteratur om staten. Han fangede opmærksomheden ved en uhøjtidelig sprogbrug, en ikke altid helt

Poul Andersen (1888-1977) blev med sin disputats »Om ugyldige Forvaltningsakter«, 1924, grundlægger af det videnskabelige studium af forvaltningsretten. Som professor overtog han senere også statsforfatningsretten. Af Poul Andersens »Dansk Forvaltningsret« og ny lovgivning spirede i det 20. årh.s 2. halvdel en række vigtige forvaltningsretlige specialfag der også kom til at præge studieordningen.

diskret munterhed og spidse bemærkninger om næsten alt hvad han citerede.

Forvaltningsretten var længe om at skaffe sig en fast plads på studieplanen. Faget havde endnu i de første årtier af 1900-tallet svage vækstpunkter i litteraturen, og først med *Poul Andersens* disputats *Om ugyldige Forvaltningsakter* fra 1924 kom der betydningsfuldt nyt. Da fakultetet i 1930 afgav en indstilling om ny studieordning var der heri den ejendommelige regel at de studerende ved 2. del havde valget mellem dansk retshistorie, romerret og forvaltningsret med næringsret. (1) Efter forhandling bl.a. med Justitsministeriet ændrede fakultetet dette forslag, så at reglen om offentlig ret kom til at lyde på »statsforfatningsret, forvaltningsret samt grundtræk af folkeret«.

Poul Andersens lærebog *Hovedpunkter af Forvaltningsretten* udkom i 1930 og var altså parat da faget fik sin obligatoriske status. I sin definitive form hed værket fra 1936 *Dansk Forvaltningsret* (sidst nyudgivet i 1965). Ud

over anvendelsen i undervisningen fik værket stor betydning for praktikere der havde brug for vejledning inden for den stadig vigtigere administrative myndighedsudøvelse. I Poul Andersens Forvaltningsret indgik som en hovedbestanddel forfatterens lære om ugyldige forvaltningsakter. Men værket rummede også en beskrivelse af forvaltningens opbygning, en redegørelse for tjenestemandsbegrebet og en fremstilling af domstolsprøvelsen af forvaltningsakters lovlighed.

Poul Andersen havde holdt forelæsninger over næringsretten siden 1931. Det år fik landet en ny næringslov, og i 1932 udsendte Poul Andersen *Næringsretten i Hovedtræk*. I anordningen af 1937 hed det »Forvaltningsret med næringsret«. Det er nok et vidnesbyrd om en endnu meget traditionel samfundsstruktur at man betragtede reglerne om næringsbreve til handlende og håndværkere som erhvervslivets vigtigste juridiske regulering. Pensum omfattede bl.a. det såkaldte vandrebrev, en slags husekræmmerbevilling der gav ret til at sælge hjemmestrikkede strømper o.l. ved dørene.

I 1940 disputerede *Ernst Andersen* med afhandlingen *Administrativt Tilsyn med Kommunalforvaltningen*. Han var ligesom i sin tid Poul Andersen (og senere Bent Christensen) ansat i Indenrigsministeriet der var forvaltningsrettens vigtigste praktiske hjemsted. (2)

Bent Christensen overtog forvaltningsretten ved Poul Andersens afgang i 1958. Han var samme år blevet dr. jur. på afhandlingen *Nævn og råd* i hvilken han kortlagde den forvaltningsvirksomhed der udøves gennem specielle fritstående forvaltningsorganer. Han blev selv formand for Overfredningsnævnet i årene 1960-70. Til værket om Højesteret 1661-1961 bidrog Bent Christensen med afhandlingen *Rettens forhold til regeringen efter 1849*, (3) og til den af W.E. von Eyben udgivne *Dansk Miljøret* 1, 1978, med et afsnit om den nye lovgivning. Fra 1988 gav Bent Christensen den forvaltningsretlige litteratur en gennemgribende fornyelse med sin *Forvaltningsret*, i den seneste udgave to bøger med undertitlerne *Opgaver. Hjemmel. Organisation*, 1997, og *Prøvelse*, 1994.

Poul Andersens og Bent Christensens virke og den stærkt øgede betydning af offentligretlig regulering satte sig spor i en interesse for forvaltningsretlige studier. Her skal kun nævnes tre disputatser: af Niels Eilschou Holm: *Det kontradiktoriske princip i forvaltningsprocessen*, 1968, Ole Krarup: *Øvrighedsmyndighedens grænser*, 1969, og Jørgen Mathiassen: *Aftaler i forvaltningsretten*, 1974.

Indførelsen af en Folketingets ombudsmand i 1955 fik betydning for myndighedsudøvelsen og for forvaltningsretten som teoretisk disciplin.

Ombudsmandens beretninger bragte i et gennem årene stærkt øget omfang et materiale af konkrete sager, hvor man tidligere ikke havde haft meget andet at holde sig til end de sager der kom for domstolene. Ombudsmandsembedets praksis var en vigtig bestanddel af den *Forvaltningsret* som i 1998 blev udsendt af ombudsmanden Hans Gammeltoft-Hansen og tre af hans medarbejdere (2. udg. 2002). Stephan Hurwitz' efterfølger som ombudsmand Lars Nordskov Nielsen blev efter sin fratræden professor ved fakultetet.

Efter 1950 har ingen af forvaltningsrettens specielle discipliner været anset for vigtigere end *skatteretten* og *miljøretten*. Fagene fandt deres plads i jurastudiet.

Skatteretten vandt indpas ved kursusordningen af 1956. Som ekstern lektor ansattes Mogens Glistrup. I undervisningens sammenhæng var det usædvanligt at en ekstern lektor selv sørgede for boggrundlaget, det meget omfattende værk *Skatteret*, 1957, der var resultatet af en helt igennem selvstændig bearbejdelse af retsstoffet og ikke skulle ligne nogen anden lærebog. Forfatterens mål var endnu dengang at lægge op til »en omfattende retsvidenskabelig debat«. Som professor i skatteret fik fakultetet i 1963 *Thøger Nielsen*. Han publicerede sit hovedværk *Indkomstbeskatning I-II* i årene 1965-72. Men Thøger Nielsen forlod universitetet i 1979 i en alder af 60 år, og faget befandt sig igen i en venteposition.

Alf Ross blev professor i *folkeret* i 1938 efter Axel Møller. Ross' *Lærebog i Folkeret. Almindelig Del* udkom første gang i 1942 og senere i endnu fem udgaver. Den blev oversat til engelsk og tysk. Med basis i Ross' retskildelære analyserede Max Sørensen den internationale domstols praksis i disputatsen *Les sources du droit international*, 1946. Begge disse forfattere levede med i en politisk og juridisk udvikling der omformede folkeretten efter Folkeforbundets sammenbrud og den 2. verdenskrig: De Forenede Nationer, Kul- og Stålunionen (emnet for en disputats af Paul H. Fischer i 1957), Europarådet, Det Europæiske Fællesskab, Menneskerettighedskonventionen. I 1950 udgav Ross bogen *Constitution of the United Nations* og i 1963 *De Forenede Nationer. Fred og fremskridt*.

Med Danmarks tilslutning til De Europæiske Fællesskaber skabtes behovet for en så omfattende juridisk beskrivelse at den ikke kunne rummes i Ross' Folkeret. Der kom et nyt kursusfag, og den første egentlige lærebog var Isi Foighel og Karsten Hagel-Sørensen: *EF-ret. Almindelig del*, 1977. I litteraturen om EF- og EU-ret har også været nogle københavnske disputatser.

Den øgede traktatmæssige aktivitet gjorde det stadig hyppigere aktuelt at

tage stilling til hvorledes de af dansk deltagelse følgende folkeretlige forpligtelser kan omsættes til dansk ret. Dette var emnet for Ole Espersens disputats *Indgåelse og opfyldelse af traktater*, 1970.

Strafferet og proces

Oluf H. Krabbe var professor i strafferet da den nye straffelov blev vedtaget i 1930. Han var landsdommer da han i 1925 i en alder af 53 år efterfulgte Carl Torp. Krabbe havde ikke megen litterær produktion bag sig, men var som tidligere medlem af Straffelovskommissionen af 1917 fortrolig med den nye lovs indhold og med de legislative tvivlsspørgsmål som i et par årtier havde optaget fagfolk. Nyttig for praktikere og brugbar i undervisningen blev Krabbes bog *Borgerlig Straffelov udgivet med Kommentarer*, 1931 (4. udg. 1947), til hvis udarbejdelse han havde kunnet benytte et udkast skrevet af Carl Rasting. (1) I 1939 udgav Krabbe *Dansk Presseret*.

Krabbe efterfulgtes af *Stephan Hurwitz* som i 1942 skiftede fag efter 7 år i processen. Strafferetten var det fag som havde hans største interesse, og i det havde han kvalificeret sig til en universitetsansættelse. Det var sket med to bøger: *Konfiskation i Anledning af begaaede Lovovertrædelser*, 1930, en prisopgavebesvarelse med hvilken forfatteren havde erhvervet guldmedaljen, og disputatsen *Bidrag til Læren om kollektive Enheders pønale Ansvar*, 1933. Det var noget nyt i dansk teori at en forfatter havde beskæftiget sig med emner der overvejende – i den sidstnævnte bog udelukkende – lå på særlovsområder. Disputatsen kom til at virke som en tilskyndelse til en videre brug af bødeansvar for juridiske personer.

Det er omtalt i anden sammenhæng at Hurwitz tog initiativet til indførelse af kriminologi i undervisningen for jurister. Han havde som Carl Torp en levende interesse for udviklingen af et mere differentieret sanktionssystem og havde set det tage form efter straffelovens ikrafttræden. Hurwitz' første bog efter 1945, da han vendte hjem efter tvungen udlændighed, blev *Kriminologi* der udkom i 1948. Forfatteren havde her systematiseret en stor stofmængde inden for den overvejende fremmedsproglige litteratur om kriminalbiologi og -sociologi. Trods bogens åbenbare nyhedsværdi måtte det dog senere erkendes at den her valgte form for præsentation ikke var tidssvarende, et forhold som der kun delvis kunne rettes op på da Karl O. Christiansen påtog sig en revideret udgave, 1968-71.

Stephan Hurwitz (1901-81) havde udgivet en guldmedaljeafhandling og en disputats, begge i strafferet, da han i 1935 fik det ledige professorat i processret. Her udgav han bl.a. en omfattende systematisk fremstilling af »Den danske Strafferetspleje«; det er formentlig hans bedste juridiske arbejde. I 1942 skiftede han til strafferet; han skaffede kriminologien en plads i fakultetets fagkreds. Efter at have udsendt »Den danske Kriminalret« i to bind (almindelig og speciel del), 1951-55, blev Hurwitz i 1955 landets første ombudsmand og virkede i denne stilling til 1971.

Efter lærebogen i kriminologi fulgte *Den danske kriminalret. Almindelig del*, 1950-52, og *Speciel del*, 1955. Hermed forelå den meget tiltrængte fornyelse af den systematisk ordnede strafferet. Det var studiemæssigt indbydende læsning, men også en ny forøgelse af bogstoffet. Mere aktualitetsprægede bidrag til den strafferetlige litteratur fremkom fra Hurwitz' hånd i talrige dagbladskronikker; en del er samlet i *Respekt for mennesket*, 1951, og *Det menneskelige ansvar*, 1961.

Et strafferetligt emne af både teoretisk og praktisk interesse blev behandlet af W.E. von Eyben i disputatsen *Strafudmåling*, 1950. Samme forfatter skildrede oversigtsmæssigt retsopgøret efter besættelsen i bogen *Thi kendes for ret*, 1968. Dette emne blev senere fyldigere behandlet af retshistorikeren Ditlev Tamm i *Retsopgøret efter besættelsen*, 1984.

Om strafferetlige emner skrev Alf Ross sent i forfatterskabet en række afhandlinger af hvilke de fleste blev samlet i to bøger: *Skyld, ansvar og straf*, 1970, overvejende retsteoretiske og begrebsanalytiske studier med udgangs-

punkt i slægtskabet mellem moral og ret, og *Forbrydelse og straf*, 1974, der hentede sine emner fra strafferettens ansvarslære.

Da Hurwitz i 1955 blev udnævnt til Folketingets første ombudsmand efterfulgtes han af *Knud Waaben*, dengang ansat i Justitsministeriet, ekstern lektor og forfatter til den udgivne guldmedaljeafhandling *Betingede straffedomme*, 1948. Senere kom disputatsen *Det kriminelle forsæt*, 1957, der opnåede at blive genoptrykt adskillige gange, og en studie i de strafferetlige særforanstaltninger: *Utilregnelighed og særbehandling*, 1968. Han skrev *Strafferettens almindelige del I-II* og *Strafferettens specielle del*, begge senere udsendt i reviderede udgaver. Sammen med psykiaterne Peter Kramp og Villars Lunn udgav Waaben bogen *Retspsykiatri*, 1996, og træk af den ældre retspsykiatri blev skildret i *Retspsykiatri og strafferet i historiens lys*, 1997. Rets- og kulturhistoriske interesser spores også i andre arbejder.

I fortsættelse af Carl Torps legislative indsats havde professorerne i strafferet en nær tilknytning til det lovforberedende arbejde der blev genoptaget fra 1950. Hurwitz var formand for Straffelovskommissionen i 1950'erne og derefter for Straffelovrådet; Waaben var medlem af Straffelovrådet og dets formand i årene 1971-95.

Stephan Hurwitz var kommet til fakultetet i 1935 som Hans Munch-Petersens efterfølger i *proces*. Han udgav i årene 1937-40 *Den danske Strafferetspleje*, og inden sit fagskifte udsendte han i 1941 *Twistemål* om civilprocessen. De to bøger var meget forskellige. Strafferetsplejen var en omfattende fremstilling af de straffeprocessuelle principper og detailproblemer, bogen om civilproces var en udpræget lærebog der tilstræbte knaphed. Målt med de to procesdiscipliners betydning for jurastudiet var der langt fra balance mellem bøgerne. Fra praktikeres synspunkt blev Strafferetsplejen imidlertid til stor nytte. Man var desuden godt hjulpet med *Kommenteret Retsplejelov* der udkom i 1939 og siden er blevet holdt à jour. Uden for procesfagets slagne veje skrev Hurwitz i 1937 *Lovgivningens Stilling til Pressens Behandling af Retssager*, et forhandlingsgrundlag til et nordisk juristmøde.

Hurwitz' efterfølger i procesfaget *Erwin Munch-Petersen* var blevet dr. jur. i 1935 på de to bøger *Konkurssurrogater* og *Overdragelse til Fyldestgørelse*. Ud over en videreførelse af to af faderens bøger blev Munch-Petersens tid i professoratet 1942-56 ikke præget af videnskabelig produktivitet. I juristverdenen indlagde Munch-Petersen sig fortjeneste ved at give Juristforbundet og dets tidsskrift »Juristen« fornyet respektabilitet, efter at det i nogle år havde befundet sig på et sidespor.

Også *Bernhard Gomard* fik sit første virke ved fakultetet i procesretten. Og også han skrev nye lærebøger, og han vedblev med at dyrke faget efter at være vendt tilbage til sine interesseområder i formueretten. De to første lærebøger var *Fogedret*, 1960, og *Skifteret*, 1963-66, efterfulgt af en kommentarudgave af *Skifteloven*, 1964. Senere fulgte *Civilprocessen*, 1977. Gomards *Studier i den danske straffeprocess*, 1976, var ikke en lærebog men en bearbejdelse af stof der stammede fra efteruddannelseskurser. I bogen *Adhæsiionsproces*, 1969, var tidligere behandlet reglerne om pådømmelse af civile krav under en straffesag.

Under de skiftende studieordninger, til og med 1966, bevarede processen en uændret status med sine fire grene: civilproces, fogedret, skifteret og straffeprocess. Men fakultetet besluttede i 1966 at der skulle ske en kraftig beskæring af straffeprocessen. I det øjemed skrev Mogens Koktvedgaard den korte *Lærebog i den danske strafferetspleje*. Men da det praktiske retsliv og de valgfri kursusfag ikke kunne nøjes med det obligatoriske studiums boggrundlag fik også Hurwitz' bog sin afløser: *Hans Gammeltoft-Hansens Strafferetspleje I-III*, 1989-97. Dens forfatter var efter en adjunkt- og lektortid blevet professor i proces i 1977. Han havde året før erhvervet doktorgraden med afhandlingen *Varetægtsfængsling* der fik et sidestykke i *Straffeprocessuelle tvangsindgreb*, 1981. Disse og andre processuelle emner var genstand for reformovervejelser i Retsplejerådet og Strafferetsplejeudvalget; de mange betænkninger herfra har bidraget meget til proceslitteraturen.

Inden for bevisretten i vid forstand er der navnlig fra omkring 1970 fremkommet en række skrifter. W.E. von Eyben, der havde dommererfaringer og i 10 år var medlem af Den særlige Klageret, redigerede *Proceduren*, 1969, og samme år jubilæumsskriftet *Retsplejeloven 50 år*, var medforfatter til *Parts- og vidneafhøring*, 1981, og udgav *Bevis*, 1986. Hertil skal føjes tre disputatser: Finn Taksøe-Jensen: *Materiel procesledning i borgerlige sager*, Henrik Zahle: *Om det juridiske bevis*, 1976, og Eva Smith: *Vidnebeviset*, 1986.

Retshistorie og Romerret

Stig Iuul efterfulgte i 1944 Poul Johs. Jørgensen. Han havde været lektor og docent og havde til undervisningen skrevet *Grundrids af den romerske Formueret*, 1942. Som retshistoriker havde Stig Iuul tidligt vist en usædvanlig modenhed og sikkerhed. En guldmedaljeafhandling i studietiden udkom i

1934 under titlen *Fideikommissarisk Substitution*. I 1940 blev Iuul dr. jur. med afhandlingen *Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov*. Sammen med arkivar Erik Kroman gjorde Iuul landskabslovene tilgængelige i den fortræffelige udgave *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk I-III*, 1945-48, hvor Iuuls retshistoriske indledning blev den hidtil bedste introduktion til landskabslovene. Som universitetsfestskrift og selvstændig publikation udkom i 1954 *Kodifikation eller kompilation?*, hvor forfatteren gennemgik Danske Lovs tilblivelseshistorie og gav sin vurdering af lovbogens nyhedsværdi i retsudviklingen. Fra retshistorien efter 1683 skal nævnes en afhandling om *Højesterets domspraksis som retskilde*. (1) De lange linier i dansk retshistorie blev behandlet dels i to bidrag til et samleværk hvor Iuul skrev om *Den danske Strafferets Udvikling*, (2) dels i den lille bog *Lov og Ret i Danmark*, 1942.

Ved studieanordningen af 1931 fik de studerende valget mellem retshistorie og romerret. I studiepraksis blev retshistorie det fag som de fleste valgte. I 1937 indførtes en bemyndigelse for fakultetet til at slå de to fag sammen; dansk retshistorie skulle da suppleres med træk af europæisk retshistorie. Denne bemyndigelse blev gentaget i 1944. I studieanordningen af 1956 hed det kun: »retshistorie«. Dette fag blev nu alternativt sammen med almindelig retslære, et valg der blev opretholdt i 1966. Om retshistorien bemærkede indstillingen af 1955: »Det er tanken, at faget retshistorie foruden hovedlinierne i den danske retsudvikling indtil nutiden tillige skal omfatte en meget kortfattet fremstilling af den romerske formueret med særligt henblik på dens indflydelse på dansk ret og de vigtigste moderne retsordener«. (3) Stig Iuul efterlod sig ved sin død i 1969 manuskripter om europæisk retsudvikling. En bearbejdelse heraf blev udgivet af O.A. Borum i 1970 under titlen *Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling fra romerretten til nutiden*.

Det kan ikke skjules at retshistorien i lange tider ikke blev gjort tilgængelig for de studerende i en tilfredsstillende form. De store krav som Poul Johs. Jørgensen og Stig Iuul stillede til deres eget arbejde før de slap det løs til trykning kom til at koste jurastudiet en vigtig del af det almindelige element hvis betydning fakultetet gang på gang betonedede. Da Jørgensens *Dansk Retshistorie* blev trykt var det kun et udsnit af den ældre retsudvikling der blev læst om; som pensumbog blev værket skåret i stykker ved talrige overspringelser. Siden læste man i en lang periode uddrag af landskabslovene sammen med Stig Iuuls indledning hertil og hans bog om Danske Lov. Det kan undre at Iuul ikke bearbejdede den lille bog »Lov og Ret i Danmark« til en grundbog i undervisningen.

Medens retshistorien således gik i dvale i jurastudiet kom den retshistoriske litteratur i øvrigt til at opvise anden landvinding efter 1930.

Dommer Poul Gædeken disputerede i 1934 i en alder af 57 år med afhandlingen *Retsbrudet og Reaktionen derimod i gammeldansk og germansk Ret*. Fra gammel dansk ret hentede også Poul Meyer sit emne da han behandlede det gamle danske landsbystyre i disputatsen *Danske bylag*, 1949. Den noget forsømte danske retshistorie i det 18. årh. blev behandlet af Thøger Nielsen i *Studier over ældre dansk Formueretspraksis*, 1951. En kombination af erhvervsret og kvinderet i historisk lys var emnet for Inger Dübecks *Købekoner og konkurrence*, 1978. Estrup-tidens forfatningsretlige strid blev behandlet af Jens Himmelstrup i *Den provisoriske Lovgivning i Danmark*, 1948. Endelig skal nævnes en belønnet prisopgavebesvarelse af Frants Thygesen: *Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800*, 1968.

Flere runde år blev behørigt fejret med samlinger af retshistoriske bidrag:

Festskrift i Anledning af tohundrede Aars Dagen for Indførelsen af Juridisk Eksamen ved Københavns Universitet, 1936,
Med Lov skal Land bygges (om Jyske Lov), 1941,
Højesteret 1661-1961 I-II, 1961,
Anders Sandøe Ørsted 1778-1978, 1980,
Danske og Norske Lov i 300 år, 1983,
Jydske Lov 750 år, 1991.

Højesterets virksomhed og dommerkollegium siden 1790 blev skildret i bøger af Troels G. Jørgensen som desuden skrev juristbiografier af Andreas Hojer, A.S. Ørsted, A.F. Krieger m.fl.

Medens alt det foran nævnte stort set angår dansk retshistorie forholder det sig anderledes med nogle værker der skiller sig ud fra danske forfatters foretrukne emnekredse.

Studiet af romerretten fik en lærd og selvstændig dyrker i stiftskriver C.W. Westrup hvis hovedværk *Introduction to Early Roman Law I-V* udkom i årene 1934-54. Under fællestitlen *Tænkt og skrevet* udgav samme forfatter 1940-41 bøgerne *Rettens Opstaaen, Stat og Borger* og *Mand og Kvinde* der indeholder en række på én gang lærde og let tilgængelige studier over rettens udviklingshistorie. Westrup blev æresdoktor ved Københavns Universitet i 1950.

Ernst Andersen havde lagt sine historiske interesser for dagen i de tidligere omtalte lærebøger, og i 1970-73 udsendte han *Træk af juraens udvikling*

Stig Iuul (1907-69) fik som student universitetets guldmedalje for den senere udgivne afhandling »Fideikommissarisk Substitution«, og han befæstede sin position som en fremragende retshistoriker med disputatsen »Hovedlod og Fællig«, 1940. Af senere arbejder må fremhæves »Kodifikation eller compilation?« om Danske Lov, og efter hans tidlige død blev udgivet hans forelæsninger over europæisk retsudvikling. Iuuls alsidige evner bl.a. til administrativt virke bragte ham mange hverv på og uden for universitetet. Han blev medlem af Carlsbergfondens direktion i 1955 og var dens formand fra 1963.

I-II. Titelbladenes udtryk »essays« skal sige at det ikke er en systematisk europæisk retshistorie, men afsnit om epoker og personer der har fanget forfatterens interesse. Værket bygger på en omfattende læsning i de ofte vanskeligt tilgængelige tekster om europæisk ret fra romerretten over de italienske skoler og kanonisk ret til tysk og fransk retslitteratur i det 16-18. årh. Til dette værk slutter sig *Bankvæsenets oprindelse*, 1976.

Fra 1970'erne blev der effektivt rettet op på den ovenfor berørte skævhed i lærebogstilstanden. Allerede før *Ditlev Tamm* i 1978 overtog det ledige professorat i retshistorie forelå der et nyt lærebogsmateriale, senere udbygget og udsendt som *Retshistorie 1-2*, 1990-91, der realiserer den ovenfor omtalte ældre tanke om at sammenarbejde den danske og den europæiske retshistorie. Tamm blev i 1977 dr.jur. med afhandlingen *Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab'. Studier over betydningen af fremmed ret for Anders Sandøe Ørsteds privatretlige forfatterskab*, og han erhvervede i 1984 den filosofiske doktorgrad ved Odense Universitet med *Retsopgøret efter besættelsen*.

Akademiske grader

Doktorgraden

Doktorgraden og dens betydning for tilgangen til lærerstillinger er et kapitel af fakultetshistorien som tager sin begyndelse omkring 1870. Før den tid havde disputatsen en anden karakter, og doktorgraden var ikke den normale forudsætning for ansættelse i et professorat. Det sidste gælder også i nogen grad i de første årtier efter 1872 da de stærkt forældede regler om adgangen til at disputere blev afløst af nye. (1) I det 20. årh. er der kun i få tilfælde sket udnævnelse til professor uden erhvervet doktorgrad. Der kom i 1927 den senere bortfaldne bestemmelse at »doktorer skal hver i sit fag komme i særlig betragtning ved embeder, hvortil kundskab i faget udkræves«. I bedømmelsen af ansøgere er en disputats indgået med betydelig vægt, men graden har ikke i sig selv givet professorkompetence.

Gennem 120 år fra 1872 tildelte Københavns Universitetet 97 forfattere den juridiske doktorgrad. I to perioder på hver 60 år var antallet henholdsvis 30 og 67. (2) Der var altså i den sidste periode gennemsnitligt lidt mere end én disputats om året. Totalt set søgte og fik ca. 60 % juridiske professorater, men i den sidste periode var denne andel nær ved 70. Det kan næppe afgøres hvor mange der har haft denne ansættelse som målet for deres arbejde. Men doktorgradens vigtigste sociale eller erhvervsmæssige funktion har været at danne rekrutteringsbasis for professoransættelser.

Den juridiske doktorgrad fik ry for at være vanskelig at opnå. Adskillige disputatser har været meget store af omfang, bl.a. som følge af en bred emneafgrænsning, store mængder af deskriptivt stof og utilstrækkelig koncentration i fremstillingsformen. Fra fakultetets side er der flere gange uofficielt givet udtryk for at en fremstilling på omkring 300 sider eller mindre let kunne opfylde kravene til antagelse, når den på selvstændig måde behandlede en velafgrænset emnekreds og bragte noget væsentligt nyt. Ud fra denne målestok er adskillige disputatser kommet nær det ideale. Det har aldrig været praksis at hjemvise en afhandling med den begrundelse at den ville vinde ved større koncentration.

Efter anordningen af 1927 var det som hidtil kun en cand.jur. med 1. karakter der havde en ret til at få en afhandling bedømt. Der har i hvert fald i ét tilfælde været taget stilling til om fakultetet – som det havde mulighed for – ville tage en afhandling op til egentlig bedømmelse når forfatteren havde 2. karakter ved eksamen. Efter en til formålet tilstrækkelig bedømmelse blev resultatet at tilladelsen ikke blev givet.

Der blev også anledning til at tage stilling til om en afhandling skrevet af en ikke-jurist kunne admitteres. Dette spørgsmål blev aktuelt da magister i filosofi, lektor Karl O. Christiansen indleverede den kriminalsociologiske afhandling *Landssvigerkriminaliteten i sociologisk belysning*, 1955. Et hermed forbundet spørgsmål var om den juridiske grad kunne tildeles for en afhandling der ikke rummede retsvidenskabelig analyse og heller ikke var retshistorie. Dette spørgsmål må have foreligget da Louis le Maire indleverede afhandlingen *Legal Kastration i strafferetlig Belysning*, 1946. Uden at efterforske eventuelle interne diskussioner kan man formode at to synspunkter har været berørt: at også et empirisk (eller filosofisk) arbejde med en retlig relevans burde komme i betragtning, og over for dette: at den juridiske doktorgrad var beregnet for retsvidenskab, således at anden forskning måtte henvises til det forum hvor sociologi og anden samfundsvidenskab hørte hjemme. Her skal det kun konstateres at både Louis le Maire og Karl O. Christiansen erhvervede den juridiske doktorgrad. (3) Den førstnævnte blev professor i strafferet i Århus og senere højesteretsdommer; Christiansen fik et professorat i kriminologi. Kriminologiske arbejder har også senere ført til doktorgraden.

Anordningen af 1927 blev senere afløst af bekendtgørelser; nu gælder nr. 750 af 14. august 1996. Hverken de ældre eller de nugældende regler har kunnet sige noget væsentligt om de videnskabelige krav til en doktorafhandling. Det beror på de enkelte fag og fakulteter og de udpegede bedømmers kvalifikationer hvorledes niveauet skal lægges og om den konkrete bedømmelse rammer plet eller er for mild eller for streng. Efter det akademiske gradsystems indretning er det en selvfølge at kravet er væsentlig højere end til en PhD-afhandling. I bekendtgørelsen af 1996 hedder det at doktorgraden skal være en »anerkendelse af, at forfatteren har betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre« (§ 3, stk. 2, jf. § 5, stk. 2). Hvis en afhandling ikke forholdsvis klart var til antagelse eller forkastelse, har fakultetet gjort brug af to fremgangsmåder: at tilkendegive en udsigt til antagelse under påpejning af ønskelige forbedringer, og at antage en afhandling sammen med et tidligere

offentliggjort arbejde. Bekendtgørelsen af 1996 indeholder den bestemmelse at bedømmelsen kan ske på grundlag af en enkelt afhandling »eller flere afhandlinger, der er beslægtede i emnekreds eller metode«.

Licentiat- og PhD-graden

Licentiatgraden var blevet afskaffet i 1800-tallet men genindførtes i 1969. De to matematisk-naturvidenskabelige fakulteter i København og Århus og derefter universiteterne som helhed havde tilrådet indførelsen af denne grad for at styrke forskerrekrutteringen. Anordning nr. 412 af 19. august 1969, der var fælles for universiteterne og deres fakulteter, opregnede de licentiatgrader der kunne erhverves, blandt dem den juridiske hvis indehaver betegnes licentiatus (licentiata) juris eller lic.jur. (1) En embedseksamen gav ret til at blive indskrevet som licentiatstuderende, forudsat at et studieprogram blev fremlagt og godkendt. Studiet afsluttedes med indlevering af en afhandling og i tilfælde af dennes antagelse en forelæsning over et opgivet emne. (2) Bedømmelsen blev foretaget af et sagkyndigt udvalg.

At kravene til en licentiatafhandling måtte sættes lavere end til en disputats kunne man slutte af bestemmelsen om licentiatstudiets varighed af højst 3 år, en tid der normalt ikke var tilstrækkelig til færdiggørelse af en juridisk doktorafhandling.

Licentiatgraden blev i 1988 afløst af PhD-graden. Ændringen skyldtes nogle fags ønske om en titel som i international sammenhæng vækker forestillinger om et niveau der er velkendt og tillidvækkende. I PhD-titlen indgår ikke nogen fagbetegnelse. I bekendtgørelse nr. 627 af 17. oktober 1988 hed det at en læreanstalt »kan tildele licentiatgraden, PhD, der i det følgende betegnes PhD-graden ...« Efter en senere bekendtgørelse kunne institutionen tildele »PhD-graden (licentiatgraden)«. Nu har bekendtgørelse nr. 114 af 8. marts 2002 kun ordene »tildele ph.d.-graden«.

Efter reglerne er tildeling af graden resultatet af et heldigt gennemført 3 års uddannelsesforløb. Der hører hertil en eller flere vejledere, deltagelse i kurser og i et aktivt forskermiljø, oplæring i undervisning eller anden formidling og gennemførelse af et selvstændigt forskningsprojekt. Alt skal foregå efter forud lagte planer og med halvårige vurderinger af forløbet. Den PhD-studerendes endelige afhandling bedømmes af et udvalg; hvis bedømmelsen falder positivt ud skal afhandlingen forsvares ved en offentlig handling.

Reglerne rummer vistnok plads for en dommerfuldmægtig eller en fuldmægtig i administrationen som på egen hånd i sin fritid har skrevet en afhandling om et emne der optager den pågældende. I bekendtgørelsens § 15, stk. 2, hedder det: »Institutionen kan i særlige tilfælde beslutte, at en afhandling tages under bedømmelse, uden at forfatteren har gennemført en ph.d.-uddannelse, hvis forfatteren på anden måde har erhvervet kvalifikationer, der kan sidestilles hermed«. Den som ikke er tiltrukket af PhD-graden kan som hidtil dokumentere sine evner for teoretisk og skriftligt arbejde på anden måde, fx ved at skrive tidsskriftafhandlinger eller disputats.

Prisopgaver

Selvom universitetets guldmedalje ikke er en akademisk grad bør der i en forskningssammenhæng tilføjes lidt om besvarelser af de retsvidenskabelige prisspørgsmål. Disse opgaver har engang spillet en ikke ubetydelig rolle som tilskyndelse til at gøre et forsøg med videnskabeligt arbejde.

Længe udskrev juristerne årligt kun én opgave, men fra 1926 to og senere normalt fire, således at det ville være mere sandsynligt at noget vakte nogens interesse. Men som det her skal omtales gik det helt anderledes med interessen for denne arbejdsform. Besvarelsesfristen har været godt et år. Ved siden af guldmedaljen var der fra gammel tid den anerkendelse som kaldtes *accessit* (»er kommet nær til målet«), i 1972 ændret til sølvmedalje. (1)

I to 30 års perioder 1870-99 og 1900-29 blev der tildelt henholdsvis 10 og 5 guldmedaljer, ikke imponerende tal, men der var glimrende afhandlinger mellem de indleverede. I en godt 30-årig periode fra 1930 var aktiviteten imidlertid stor. Der blev erhvervet 24 guldmedaljer af jurister og 18 fik *accessit*. Ved afhandlingens aflevering var 9 af de 24 stud.jur., 7 advokater eller advokatfuldmægtige og et tilsvarende antal sekretærer i centraladministrationen. 13 af de 24 blev professorer. Uden tvivl har det tidlige skriftlige arbejde haft betydning for den videnskabelige interesse og modenhed.

I århundredets sidste tredjedel svandt interessen for prisopgaverne. Fra 1967 skal man 20 år frem i tiden for at finde den næste guldmedalje, og den blev erhvervet af en læge der besvarede en kriminologisk opgave. Der kan tænkes flere forklaringer, bl.a. nye muligheder for at skrive en afhandling med et selvvalgt emne og med bedre tid til at afslutte et arbejde.

Institutter

Kriminologi og et nyt institut

Faget kriminologi blev anledning til at fakultetets juridiske afdeling i 1957 fik sit første institut. Forhistorien hertil er den undervisning i kriminologi som her skal opridses i store træk.

Kriminologi blev et obligatorisk kursusfag i 1944. Det blev henlagt til 3. del hvor også strafferet og retspleje nu var placeret. Dets genstand betegnes i fakultetsbetænkningen og anordningen som kriminalbiologi og kriminalsociologi. Ministeriet bad under sagens gang om at måtte få en begrundelse for forslaget og en redegørelse for stoffets art og omfang. Fakultetet nævnte fagets store betydning for moderne strafferetsvidenskab, navnlig med hensyn til studiet af »medfødte anlægs og milieuets betydning for kriminogene faktorer« og det empiriske grundlag for sanktionsvalget i straffesager. Ophavsmand til idéen om denne undervisning var Stephan Hurwitz. Den nye stilling som ekstern lektor kunne besættes med en velkvalificeret kriminolog, den da 36-årige Karl O. Christiansen der var mag.art. i filosofi med speciale i sociologi og kriminologi.

I 1957 oprettedes *Kriminalistisk Institut* der var tænkt som et fælles arbejdssted for kriminologi og strafferet. (1) Et institut med arbejdsværelse var næppe noget personligt behov for Stephan Hurwitz, der først havde stillet forslaget, og det blev det heller ikke for hans efterfølger fra 1955 der fik tanken realiseret. Trods smukke møbler fra kriminalforsorgens anstalter og en stor reproduktion af Brueghel arbejdede denne bestyrer bedst hjemme og på Det kgl. Bibliotek og udrettede derfor næppe andet end at skaffe nye bevillinger og stillinger. Det var hensynet til kriminologien og dette fags lærer der talte for nye og i juristernes kreds ukendte ydre rammer og faciliteter. Strafferetsjuristernes ønske om at knytte kriminologien til de juridiske fakulteter gav sig i 1950'erne lignende udslag ved andre nordiske universiteter. I forbindelse med Kriminalistisk Instituts oprettelse fik Karl O. Christiansen ansættelse om amanuensis. Denne stilling var i begyndelsen kombi-

ret med hans eksterne lektorat. Forsknings- og undervisningsmæssige funktioner blev siden forenet i stillingsstrukturen. Dette begrænsede en tilvækst af yderligere heltidsstillinger, idet kursus i kriminologi – som fra 1956 var et valgfrit fag – ikke kunne opfylde den undervisningsforpligtelse for heltidsansatte som blev indført. Karl O. Christiansen blev professor i 1967. Han efterfulgtes af Ulla Bondeson der kom fra universitetet i Lund. I kriminologi virkede også Flemming Balvig hvis professorat kom til at lyde på retssociologi.

Lokalemæssigt og med hensyn til bevillinger til sekretærhjælp, bøger mv. fik Kriminalistisk Institut en beskedent start. Efter et taglokale i St. Kannikestræde og et noget større lokale i Bispetorvsannekset fik instituttet en lille lejlighed i Studiestræde 10. En flytning til Rosenborggade 17 og til sidst til Skt. Peders Stræde 19 gav tilfredsstillende lokaleforhold. I 1996 besluttede fakultetet i fortsættelse af den nedenfor omtalte institutdannelse hos juristerne at omdøbe Kriminalistisk Institut til Retsvidenskabeligt Institut D. (2)

Institutter for juristerne

I 1950'erne var det langt fra alle juridiske professorer der øjnede en fordel ved at arbejde under institutforhold. Traditionen var at arbejde i de hjemlige omgivelser. Ud over dekanværelset i Nørregade-bygningen og et lærerværelse i Studiegården var der ingen lokalemæssige faciliteter. Opgavemøder med censorer kunne holdes under private forhold; på et vist tidspunkt blev den gamle professorbolig i universitetsgården fakultetshus, og her kunne holdes møder i stueetagen. Fakultetsmøder blev afholdt ca. en gang om måneden i Udvalgsværelse IV. Juristernes universitetsliv var som det havde været i mere end 200 år: fakultetet var professorerne, og de kom kun på universitetet til forelæsninger, eksamen og møder. Nogle spiste af og til frokost i lærernes spisestue i Nørregade 10. Sekretærhjælp var ukendt, medmindre nogle skaffede sig en bevilling. Fakultetet i Århus havde arbejdsrum til lærerne og fra omkring 1954 de første institutter.

Hos nogle af de yngre fakultetsmedlemmer var det dog et ønske at få arbejdsværelse og sekretærhjælp samt flere bøger i nærheden. Fakultetet afgav sin første indstilling om oprettelse af et institut i juli 1960, men den førte ikke til et positivt resultat. Det blev derfor vedtaget at reducere det tidligere projekt væsentligt for at få gjort en begyndelse. I fakultetets fornyede indstil-

Fra 1916 havde Juridisk Laboratorium lokaler i den nye Studiegård. Her fandtes en større og en mindre læsesal, og megen undervisning fandt sted i de tre såkaldte øvelsessale. De blev også benyttet af andre fag, den største bl.a. til filosofikum-forelæsninger. Efter ombygning fik flertallet af fakultetets lærere deres arbejdsværelser her. Den ældre bygning til venstre havde indtil 1890 huset Polyteknisk Læreanstalt; to auditorier her blev til både nytte og pryd for universitetet. Billedet viser bygningerne og gården omkring 1930.

ling var der kun regnet med fem arbejdsrum i den indledende fase. Hertil kom en stilling som videnskabelig medarbejder og en stilling som kontor-medhjælper samt beskedne bevillinger til annuum og medhjælp.

Det retsvidenskabelige Institut blev oprettet i foråret 1964. Dets bestyrer var Bernhard Gomard. På hans initiativ blev der skaffet instituttet meget betydelige gaver udefra til opbygning af en bogsamling. Instituttet fik sine første lokaler på en 2. sal i Krystalgade 16 på hjørnet af Fiolstræde. I 1967 fik man desuden nogle lokaler i Skt. Pedersstræde 19. (1) Instituttet husede da foruden nogle professorer to amanuenser (Ole Krarup og Jørgen Mathiasen), to deltidsbeskæftigede videnskabelige assistenter og 4-5 kontormedhjælpere. I 1970 havde de to afdelinger arbejdsrum til 9 professorer, 5 amanuenser, 2 videnskabelige assistenter og 8 kontormedhjælpere.

Skønt Det retsvidenskabelige Institut var etableret som en ramme om alle de juridiske fag, bortset fra det der henhørte under Kriminalistisk Institut,

skete der hurtigt efter 1964 nye institutdannelse. De må nærmest forklares ved ønsker om at bringe nogle fagbetegnelser til udtryk i institutnavne og på brevpapiret: Institut for Skatteret, Institut for international Ret og Europaret samt Institut for Forvaltningslære. Det sidstnævnte instituts tilblivelse havde i særlig grad tilfældighedens præg. Den daværende formand for Administrationsrådet, tidligere statsminister Viggo Kampmann, havde tilbudt fakultetet et institut, og fakultetet mente at det var rigtigst ikke at sige nej tak.

Fra 1973 er Institut for Skatteret og Institut for international Ret og Europaret udgået. Det retsvidenskabelige Institut er opført med tre adresser (Pilestræde 58, Skt. Pedersstræde 19 og Studiestræde 10), og fra sidstnævnte adresse meddeles: »Instituttet, som siden februar 1973 har haft til huse i Studiestræde 10, er i sommeren 1973 etableret som et selvstændigt institut«. Her hedder det også at de videnskabelige medarbejdere har »optaget nogle grundlæggende retsteoretiske spørgsmål til behandling ud fra en materialistisk retsopfattelse«. (2) Fra 1976 bruges navnene: Det retsvidenskabelige Institut A, B og C (nu Forskningscenter I-III). De tre institutter var nu flyttet til nyistandsatte lokaler i Studiegården, Studiestræde 6. (3) Juristerne havde her fået gode arbejdsvilkår. Til gengæld måtte de første der nåede afgangsalderen konstatere at de ikke længere var ønskede på stedet. Det var anderledes hos økonomerne i samme bygning. Året efter at den lokalemæssigt renoverede Studiegård var taget i brug flyttede Kriminalistisk Institut til de ligeledes istandsatte lokaler i Skt. Pedersstræde 19.

Udviklingen viste at institutopdelingen ikke efter Kriminalistisk Instituts oprettelse fulgte det princip at samle fagene i enheder der havde fælles emnekredse (offentlig ret, privatret, international ret etc.). Den var nærmest baseret på personlige valg af tilhørsforhold.

Styrelsesloven af 1970 gjorde institutter til en obligatorisk del af universitetets administrative struktur. (4) Det fulgte af § 9, stk. 1, at al forskningsvirksomhed formelt lå inden for et institut, og at alle videnskabelige medarbejdere var knyttet til et institut. Bestemmelsen sagde også at disse medarbejdere varetog undervisningen. For juraens vedkommende kunne undervisningen dog ikke gøres til et institutanliggende og bestemmes af et institutråd. Det enkelte institut kunne rumme repræsentanter for flere fag; medlemmer af et institutråd kendte ét fag men ikke de andre. Tilrettelæggelsen af et års undervisning og indstillinger om ansættelse af eksterne lærere kunne derfor kun ske ved beslutninger truffet af et fags faste lærere. En centralinstans for undervisningen blev studienævnet.

Undervisning

Eksterne lektorer

Der var omkring 1930 et stærkt behov for at skaffe professorerne medhjælp i undervisningen og ved eksamen. Fakultetet havde kun én ekstern lektor, O.K. Magnussen. Hans stilling var den gamle »ved Juridisk Laboratorium«, og hans domæne var de konkrete øvelsesopgaver. I 1931-32 så man at læseplanen var sårbar over for forhindringer; i tre semestre holdt to eller tre professorer fri af helbredsgrunde eller for at kunne afslutte et videnskabeligt arbejde. To advokater fik flere gange beskikkelse som eksaminatorsuppleanter. Den ene holdt også som privatdocent forelæsninger over dele af den nye straffelov af 1930.

Studieanordningen af 1931 førte til oprettelse af to nye lektorater. (1) De blev besat med Stephan Hurwitz og Carl Rasting. Efter Hurwitz' udnævnelse til professor i 1935 blev Knud Illum hans efterfølger. Da han og Rasting i 1936 blev de første lærere i retsvidenskab i Århus blev de to lektorater overtaget af Erwin Munch-Petersen og Stig Juul. Alle de her nævnte var dr. jur. ved ansættelsen eller blev det senere.

Et nyt lektorat blev oprettet i 1939. Det var bedre aflagt end de to andre og blev af den grund kaldt »det store lektorat«. Munch-Petersen overtog denne stilling, og i hans sted udnævntes C. Popp-Madsen. (2) Også han var dr.jur., men han knyttede sine videre forhåbninger til krigens udfald og nåede i 1945 til en regnskabets time i anledning af sine nazistiske meriter. (3) Det nye lektorat var i realiteten trådt i stedet for Frantz Dahls ekstraordinære professorat; fakultetet ønskede nemlig et lektorat med »væsentlig samme pligter som fakultetets faste lærere«. Af hensyn til den fremtidige rekruttering betonedes man at der reelt var brug for en heltidsstilling uden betegnelsen docent som ellers var den sædvanlige løsning: det har »meget stor betydning, at lektorstillingerne honoreres saaledes, at der er en mulighed for, at yngre jurister nogenlunde kan leve af dem eller ihvertfald blive saaledes økonomisk stillet, at de kan ofre en meget væsentlig del af deres arbejdskraft paa universitets-

undervisning og videnskabeligt arbejde. Med de nuværende honorarer kan lektorgerningen kun blive en mindre bibeskæftigelse for en mand, der i øvrigt er væsentlig optaget af andet erhverv«. Skønt den udvidede bemanning endnu i princippet var baseret på eksterne ansættelser, kan man læse disse skrivelser fra slutningen af 1930'erne som et forvarsel om en senere tids interne lektorater.

Nu havde fakultetet altså tre lektorater (foruden O.K. Magnussens). Ingen af dem var knyttet til et bestemt fag; de var beregnet på alt forefaldende arbejde. Hertil blev i 1944 føjet endnu to (foruden et kriminologisk) til de nye obligatoriske kursusfag. (4) Omkring 1947 må det have været indlysende at der var brug for en mere planmæssig udbygning af lektorordningen. Der kom store årgange af studerende efter krigen; de havde både skriftlig og mundtlig eksamen ved alle studiets tre dele. Det årlige antal kandidater steg fra ca. 200 i årene 1945-47 til næsten 300 i de to følgende år. Ved hver af sommerekseminerne 1947 og 1948 var der ikke mindre end seks særligt beskikkede eksaminatorer. (5) Fakultetet fik en bevilling til ansættelse af seks hjælpelærere der først havde titel af undervisningsassistenter men fra 1952 blev lektorer. (6) De var hver knyttet til et hovedfag og supplerede eller alturnerede med fagets professor i undervisningen og ved eksamen. Skønt forskning stadig var en privatsag - eventuelt med visse forhåbninger på begge sider - var det ved at blive en selvfølge at et hovedfag havde to personer til at dele ugens og semesterets byrder. De unge deltidslærere fik lange arbejdsdage, da de jo skulle udfylde deres plads på de arbejdssteder hvor de fik deres uddannelse; det var på den måde man blev jurist. Nogle tog nattetimer og weekend'er i brug for også at kunne arbejde på en disputats. Justitsministeriet og Indenrigsministeriet viste respekt for studier ved at give unge sekretærer perioder af arbejdslettelse.

Universitetsmanuduktion

De første universitetsmanuduktører var blevet ansat i 1921. Et nyt fremstød blev gjort i 1931. (1) Antallet af studerende og den skærpede konkurrence mellem dem om det fremtidige arbejdsmarked var efter fakultetets opfattelse blevet »udnyttet af forretningsdygtige manuduktører til at udvide manuduktionen udover det nødvendige«. Denne undervisning var, som man længe havde vidst, uden for enhver kontrol med den faglige kvalitet. Man nævnte og opgav igen en tanke om at tilbyde kvalificerede private manuduktører en

slags autorisation og til gengæld opnå en vis kontrol fra fakultetets side. I stedet valgtes en udbygning af ordningen med universitetsmanuduktører. De skulle nu indføres også ved 1. dels studiet; forslag om repetitionshold blev der taget afstand fra. De økonomiske beregninger var som tidligere komplicerede, men enden på sagen blev at der fra 1933 var 8 universitetsmanuduktører. Da de studerende stadig betalte for denne undervisning var finanslovsbevillingen i realiteten en garantiordning med henblik på eventuelt underskud. I 1939 kunne fakultetet oplyse at ingen del af bevillingen var taget i brug. (2)

Med virkning fra 1. september 1960 blev universitetsmanuduktørerne fuldtud aflønnet som undervisningsassistenter efter en revideret tarif, og studenternes betaling bortfaldt. Ændringen var det sidste led i et forhandlingsforløb ved hvilket Danmarks Juristforbund med støtte af fakultetet og studenterrådet repræsenterede manuduktørerne over for Undervisningsministeriet og Finansministeriet. (3) Reformen var en naturlig konsekvens af et længe næret ønske om at se den bedste del af manuduktionen placeret som en ordinær bestanddel af undervisningen. De nye honorartakster og bortfaldet af studenterbetalingen styrkede på afgørende måde universitetet over for den private manuduktion. Det har siden været klart at universitetet med lethed kunne tiltrække den bedste del af de yngre jurister der var interesserede i at undervise. Blandt de tidligere private manuduktører havde der været nogle som langvarigt opretholdt en mere og mere rutinepræget erhvervsvirksomhed. Den mest søgte kunne man høre gennem et åbent vindue i St. Kannikestræde når han omsatte retshistoriens højdepunkter i fyndord som dette: »Bisperne ud og kongerne ind med en stor cigar i munden«. Universitetsmanuduktionen bragte den gode praksis at de fleste kun beholdt denne ansættelse i en begrænset årrække, dels fordi undervisningen blev kedelig ved for mange års gentagelser, dels fordi de fagligt dygtigste blev helt optaget af deres hovedbeskæftigelse. Antallet af universitetsmanuduktører var i 1962 16, det følgende år 21 og i 1970 81. Det som før 1950 havde været en stor begivenhed: at opnå en bevilling til flere eksterne lektorer og manuduktører, blev efterhånden noget af en rutinesag.

Forelæsninger

Om forelæsnings form og kvalitet er det nu som før umuligt at generalisere. Måske er nogle af de værste uvaner fra tiden før 1930 blevet overvun-

Ernst Andersen (1907-2002) blev dr.jur. i 1940 med afhandlingen »Administrativt Tilsyn med Kommunalforvaltningen«. Den var det fremragende resultat af at et stof fra forfatterens praktiske arbejdsfelt i Indenrigsministeriet var behandlet med interesse og evne for teoretisk fremstilling. Efter udnævnelsen til professor i 1944 faldt Ernst Andersens indsats på andre områder end det forvaltningsretlige. Han overtog person-, familie- og arveret og skrev meget selvstændige og fængslende lærebøger herom. Historiske interesser førte til den sidste fase af hans forfatterskab: »Træk af juraens udvikling« I-II, 1970-73, og andre bøger om europæisk retsudvikling.

det, og det kan formodes at forelæsningsformen gennemgående er blevet »yngre« og har fået mindre præg af en forkyndelse af visdom. Uden at det kan siges bestemt i hvilket omfang, har forelæsningsformen hyppigere været kombineret med spørgsmål til auditoriet. Men spørgsmålsstillingen – og især forsøg på at provokere debat mellem de studerende indbyrdes (som det sker ved de gode amerikanske universiteter) – møder hos os den vanskelighed at passiviteten ofte hviler tungt over auditorier med mange studerende.

Stephan Hurwitz og Alf Ross holdt hver på sin måde elegante og velordnede forelæsninger. Hos Ross måtte man beundre den stringens med hvilken han fik gamle teorier og begrebsbestemmelser til at falde fra hinanden. Henry Ussing var anderledes. Hans stemmeføring lå ikke for personlig udfoldelse, og de mindre kyndige eller dårligt forberedte fik med urette det indtryk at det var bøgerne om igen. O.A. Borum var behageligt causerende, men lod undertiden dem i stikken der ventede præcision. Han kunne fx sige om

et svært spørgsmål i arveretten: »Dette har jeg tidligere gennemarbejdet tre gange, men jeg har hver gang glemt igen, hvad resultatet blev«. Af de lidt yngre har W.E. von Eyben selv berettet om sin eksperimenteren med pædagogikkens virkemidler, bl.a. frigørelsen fra katederpositionen og brugen af visuelle hjælpemidler. (1) Fr. Vinding Kruse gjorde i sin velmagtstid stort indtryk på mange studerende ved sin kraftfulde retorik og de mange udtryk for personlige interesser. Når han fx gennemgik ålegårdsretten, i sig selv et emne af begrænset juridisk betydning, lod han tanken gå på langfart og beskrev ålens vandringer gennem de store have. Hjemme igen sluttede han af med at bede de studerende huske at man meget vel kunne risikere at blive hørt i ålegårdsretten ved eksamen.

Efter 1950 var det ikke kun professorernes forelæsninger der var genstand for vurdering, for ofte var det de eksterne lektorer der stod for en gennemgang. Blandt dem har været nogle af fakultetets bedste undervisere; én af dem var Lars Nordskov Nielsen i strafferet.

Særligt interesserede studerende har i perioder kunnet nyde godt af den undervisning som blev tilbudt af sagkyndige uden for lærernes kreds. Noget af denne eksterne undervisning har kunnet gentages år efter år, således dr. Georg E. Schrøders timer i psykiatri i midten af 1930'erne og fra 1938 undervisning ved professorerne Knud Sand i retsmedicin og Hjalmar Helweg i psykiatri.

En dr. jur. havde jus docendi og kunne som privatdocent til lektionskataloget anmelde en forelæsningsrække. Da straffeloven var vedtaget gennemgik dr. J. Hartvig Jacobsen dele af den. Hans gamle kollegiekammerat Jens Himmelstrup, der var cand. jur. og doktor i filosofi (senere også dr. jur.), anmeldte i 1931 i to semestre en gennemgang af dele af arbejdsretten.

Særlig begunstiget af bidrag udefra var folkeretten. Fra 1932 assisterede landsretssagfører Erik Brüel hos Axel Møller (fra 1938 hos Alf Ross) med folkeretlige øvelser m.v. Dette fortsatte i 1940'erne med varierende udbud. Brüel blev dr. jur. i 1940 og anmeldte derefter sin undervisning som privatdocent med tilføjelsen: »Indehaver af det af Carnegiefondet oprettede lektorat i international ret og organisation til disposition for de nordiske universiteter«. Af lektionskataloget ses det at Brüel før og efter 2. verdenskrigs udbrud gav »en månedlig kommentar til den løbende udvikling«. Dr. Georg Cohn – en velkvalificeret medansøger til det professorat der tilfaldt Ross – holdt ligeledes i perioder forelæsninger, i øvrigt også i andre af ham opdyrkede fag som sociologi og retsfilosofi. I nogle semestre efter 1945 holdt Cohn forelæsninger over »krigsforhindringsvidenskab«. I 1952 udgav han bogen »Eksistentia-

lisme og retsvidenskab«. Den er vendt mod den hævdvundne opfattelse at retlige konflikter løses ved hjælp af loven, praksis, teorien mv. »Tværtimod er den konkrete konflikt og dens løsning den eneste virkelige, levende retskilde der findes«.

Af og til blev en udenlandsk berømt indbudt til at holde en eller flere gæsteforelæsninger. Men man kunne støde på den vanskelighed at for få lod sig lokke hen for at se og høre disse kapaciteter som jo ikke var eksamensrelevante. Det er forekommet at dekanen, gæsten og dennes nærmeste fagkollega trådte ind i et auditorium hvor der sad 4-5 mennesker, hvorefter man besluttede i stedet at drikke kaffe på Universitetscaféen. En brugbar løsning blev det at indlægge en gæsteforelæsning i et fags ordinære timeplan.

Det er tidligere nævnt at Justitsministeriet i 1929 udtrykte et ønske om at se et kraftigere indslag af praktisk jura i studiet. Dette tog fakultetet også stilling til da man i 1930 afgav den indstilling som førte til anordningen af 1931. (2) Man ønskede ikke at indføre en obligatorisk praktisk undervisning. Men det blev fremhævet at de studerende burde overvære retsforhandlinger under kyndig vejledning. Herom foreslog man en bestemmelse der blev optaget i anordningen: »Endvidere skal enhver, der indstiller sig til 3die Del af juridisk Embedseksamen, fremlægge Bevis for, at han har overværet Behandlingen af et Antal Retssager efter nærmere Anvisning af Fakultetet«. Denne lidet gennemtænkte bestemmelse blev ophævet i 1937. (3)

Lærebøger

Før 1930 er der vistnok aldrig oplysninger om at fakultetet har lagt planer om en maksimering af bogstoffet. Spørgsmålet var jo også vanskeligt. Det hørte til den akademiske frihed at den enkelte professor valgte form, indhold og omfang af et fags præsentation i bogform, og det var også ham der havde den afgørende indflydelse på de overspringelser som det blev almindeligt at bekendtgøre.

Ved forberedelsen af studieanordningen af 1931 blev der skrevet noget herom, dog ikke i selve anordningen eller bekendtgørelsen. Fakultetet erkendte blankt at læsestoffet havde fået lov at vokse ukontrolleret. Det samlede bogstof efter fradrag af noter og overspringelser blev opgjørt til 7.300 sider. Der var nu iværksat en beskæring med ca. 1.000 sider, og en yderligere gevinst på ca. 500 sider var ventet. Et konstruktivt bidrag var det at fakultetet

indførte et stående eksamensudvalg som efter forhandling med faglærerne skulle bestemme omfanget af læsestof og overspringelser.

I 1943-44 var der igen et fakultetsudvalg der talte sider. (1) Når alt eksamensstof ved de tre dele blev opgjørt og omregnet til normalsider var slutsummen 7.600 sider. Nu blev der igen regnet med en reduktion på mindst 1.000 sider som resultat af en ny studieændring. Fakultetsudvalget gjorde i øvrigt den rigtige bemærkning at en sideoptælling ikke gav nogen sikker målestok for de enkelte fags krav. Enhver der har oplevet de tider vil huske at der var en verden til forskel mellem at læse ejendomsret hos Fr. Vinding Kruse og obligationsrettens almindelige del hos Henry Ussing. Til Ussing var der ingen nemme genveje; derimod kunne Vinding Kruse erstattes af tre stencilerede hæfter med sammendrag af professorens værk, skrevet af en manuduktør.

Fra et studiemæssigt synspunkt var nogle pensumbøger nær ved det ideelle af omfang og skrivemåde, men andre var et langt stykke derfra. En så central forfatter som Henry Ussing skrev bøger af forskellig type. Det samme illustreres hos Alf Ross af en sammenligning mellem hans Folkeret og hans Statsforfatningsret. I den periode som denne fremstilling især handler om, de første tre fjerdedele af 1900-årene, er det nok i almindelighed blevet set som en fordel at juristuddannelsen gør brug af de bøger som også er standardværkerne for praktikere. At forene de to formål er i hvert fald i nogle fag blevet anset for muligt. 1900-tallets juridiske bøger er vist blevet skrevet med stigende opmærksomhed over for studietidens krav. Således vandt den praksis indpas at lade det for indlæringen mindre væsentlige trykke med pettit. (2)

Det må tilkomme en senere tid at bedømme om noget ændrede sig i de sidste årtier under indflydelse af årsprøver, kortere studietid, kursusundervisning og nye pædagogiske idéer. En forandring til det bedre var indførelsen af samlinger af domme og andre materialer. Det begyndte i folkeret så tidligt som i 1944.

Kursusundervisning

Indførelsen af valgfri kursusfag var uden tvivl et stort fremskridt i den praktiserede undervisning. Et kursusfag er normalt valgt af interesse og/eller ud fra overvejelser om hvad den studerende mener eller håber at få brug for.

Undervisningsformen har store fortrin. Passivitet på de studerendes side overvindes lettest på de forholdsvis små hold; der kan uddeles opgaver; færre studerende sidder med uløste vanskeligheder. Der er også tidligere forekommet såkaldte øvelser hvor det er lykkedes at gennemføre en samtaleform. Men det har været en sjældenhed.

Det er ikke muligt at bringe al kursusundervisning på en fælles formel med hensyn til metode, kvalitet og udbytte. Der vil være adskillige variationer, bl.a. beroende på stoffets karakter, lærerens talent og pædagogiske stil, kursusholdets størrelse og karakteren af det skriftlige grundlag: fra den egnede lærebog til de mere sammenstykkede materialer. Studiebetænkningen af 1985 opstillede det ønskemål »at de udbudte specialfag kommer til at befinde sig på et højere fagligt niveau end det, der generelt kendetegner de kurser, som udbydes under den nuværende kursusordning«. Omkring år 2000 blev der udbudt ca. 70 kurser i hvert semester. Det kan ikke altsammen være lige godt eller lige frugtbart for den juridiske uddannelse.

Kursusordningen blev anledning og middel til på anden måde at styrke et element af selvvalgt aktivitet i studiet, nemlig med hensyn til udarbejdelse af et selvstændigt skriftligt arbejde.

Siden 1931 havde der været adgang til at skrive en afhandling om et selvvalgt og godkendt juridisk emne. Hvis afhandlingen blev antaget trådte den i stedet for prøve i retshistorie eller romerret. Derfor blev den kaldt en afløsningsopgave. Fra 1956 var det kursusprøver der kunne afløses på denne måde. (1) Muligheden for at skrive en afhandling blev længe ikke meget benyttet. En ældre opgørelse viser at der i fire perioder på hver fem år 1951-70 var 10, 7, 9 og 18 afløsningsafhandlinger. En stigning fortsatte med 46 opgaver i 1971-75.

Under studiedrøftelserne i 1970'erne og 80'erne var det et almindeligt ønske at et skriftligt arbejde blev gjort obligatorisk, således som det var tilfældet med hensyn til visse andre studiers specialeskrivning. Efter studiereformen af 1987 blev der dels knyttet en rapport med mundtlig prøve til grunduddannelsens 3. år, dels foreskrevet en pligt til i den afsluttende studiefase at udarbejde et speciale, hvortil kommer eventuelle afløsningsopgaver. Om specialet henvises nu til studiebekendtgørelsen.

Om juristers uddannelse må det tilføjes at efteruddannelseskurser for kandidater har antaget et meget stort omfang fra slutningen af det 20. århundrede.

Eksamen

Prøver og karakterer

Her skal for sidste gang mindes om studieforhold som ældre jurister husker. Referatet bygger på de studieregler der var gældende fra 1944 til 1956, men dækker også i det væsentlige den forudgående tid og en årrække efter 1956.

Eksamen samlede sig under det tredelte studium om tre afgrænsede forløb der efter normalplanen indtrådte ca. hvert andet år, og som for manges vedkommende betød at man efter nogle ganske magelige semestre afsatte ét semester til intens eksamenslæsning. I april eller november faldt de skriftlige prøver, således at karaktererne kunne foreligge før de mundtlige prøver i juni og januar. På en mundtlig eksamensdag gik fem eksaminander op i alle den pågældende studiedels fag på samme dag, altså for person-, familie- og arverettens, ejendomsrettens og obligationsrettens vedkommende tre mundtlige prøver i løbet af 5-6 timer med ventetid ind imellem. Dette foregik altid i universitetets hovedbygning. Ved den sidste prøve kendte eksaminator og censorer den studerendes aktuelle karakterregnskab, og det var ved voteringen praksis at man ikke ønskede at give en karakter der ville betyde ét point for lidt til beståelse eller til en samlet 1. karakter. I konsekvens heraf kunne der ved en velvillig bedømmelse gives op til ét point »for meget«, ellers blev facit to for lidt.

Indtil 1966 var der både skriftlig og mundtlig prøve i alle hovedfag; de almindelige opgaver talte med vægten 1 1/2. Ved anordningen af 1966 indtrådte der en større fleksibilitet. Kun det samlede antal prøver var fastlagt sammen med nogle nærmere angivne krav om skriftlig prøve. I øvrigt var valget af prøveform overladt til fakultetet. Nogen betydelig ændring i eksamenspraksis kom der ikke ud af dette. Men det blev i de følgende årtier hyppigere diskuteret hvad der var den skriftlige og den mundtlige prøves stærke og svage sider. Til fordel for den skriftlige anførtes bl.a. et lighedsprincip og de bedre muligheder for en efterfølgende klagebehandling. Den mundtlige prøve bød på den anden side på en samtaleform hvor kombinationer og va-

Ejendommen Store Kannikestræde 11 rummede længe universitetets sidste professorboliger. I stueetagen boede indtil 1956 professor Erwin Munch-Petersen. Her holdt han opgavemøder med censorerne og den daværende lektor i strafferet om det dengang fælles opgavesæt i proces og strafferet. I huset findes nu fakultetets administrationskontorer. Nationalmuseet.

riationer i det juridiske stof kunne bringe noget frem om de opnåede færdigheder.

De nye eksterne lektorer fra omkring 1950 betød en væsentlig reduktion af professorernes arbejdsbyrde. I fagene strafferet og proces, der stillede et fælles opgavesæt, var det i en længere årrække således at professoren i strafferet stillede og bedømte opgaver sammen med lektoren i proces, og omvendt ved næste halvårseksamen. Tilsvarende blev de mundtlige eksamensdage delt mellem professor og lektor i faget. Der skulle komme tider hvor det store antal eksaminationer gjorde denne fordeling mellem to helt utilstrækkelig, og nogle manuduktører fik eksaminatorbeskikkelse.

Kursusprøverne fra 1956 viste sig hurtigt at give gode karakterer der hjalp på gennemsnittet og formentlig i en del tilfælde var atypiske i forhold til den pågældendes øvrige faglige niveau. I to semestre 1957 blev der afholdt i alt 15 kurser i 11 fag. Bedst gik det de 59 studerende der gik til statskundskab hos Sven Clausen; de fik 13,52 i gennemsnit (16-skalaen), altså noget over de

13,00 der blev kaldt kancellilaud ved embedseksamen. Mindre udbytte høstede 37 studerende i skatteret med et gennemsnit på 12,00; her kom en del af de eksaminerede ned på 9 og 10, hvilket næppe var praktisk muligt i statskundskab.

Eksamensforløbet efter 1987 er et noget andet end det man kendte tidligere i århundredet. En første ændring var indtrådt med årsprøveordningen med dens stofopdeling og hyppige prøver. Hertil kom derefter det ændrede forhold mellem obligatoriske fag (grundstudium, bacheloruddannelse) og valgfri fag (overbygningsfase, kandidatuddannelse) samt de skriftlige arbejder.

Karaktergivningen blev ændret fra 16-skalaen til 13-skalaen i 1971. Ændringen gjaldt generelt for de højere uddannelser, jf. bekendtgørelse nr. 148 af 5. april 1971. For juristernes vedkommende bortfaldt de gamle sondringer mellem samlede hovedkarakterer, herunder grænsen mellem embedseksamen med 1. og 2. karakter der senest var nævnt i bekendtgørelsen af 21. juli 1966. Beståelsesgrænsen blev ændret fra 10 til 6 og gælder nu også bacheloruddannelsen som betingelse for videre studium. Siden 1987 har en prøve der var bestået med mindst 6 ikke kunnet tages om.

Ved bedømmelsen af skriftlige og mundtlige prøver medvirkede indtil 1956 altid to censorer (bortset fra bedømmelsen af de sjældne afløsningsopgaver). Fra 1956 var der kun én censor ved kursusprøver, og samme ændring indtrådte senere med hensyn til andre prøver. I bekendtgørelsen af 1971 hed det om de obligatoriske fag: »en eller to censorer efter universitetets nærmere bestemmelse«.

Trods bortfaldet af den dobbelte censormedvirken er censorkorpset siden 1950'erne blevet stærkt forøget og har fået en ændret sammensætning. For en ny periode blev i 1952 beskikket 8 faste censorer og 5 suppleanter, alle dommere. Fra 1955 kom to advokater til, siden censorer med anden praktisk baggrund, og år 2000 var der i alt 82 censorer; ingen kaldes længere suppleanter. Af de 82 var 37 dommere, 21 advokater og 12 kom fra centraladministrationen. Flere dommere ville have været at ønske.

Jurastudiet i tal

I det foregående er der ikke lagt vægt på at supplere fremstillingen med tal der viser bevægelser i den immatrikulerede studenterbestand og den årlige

kandidatproduktion. De afsluttede embedsstudier kan ligesom de ustuderes eksaminer belyses langt tilbage i tiden; immatrikulationstal findes først fra 1913. (1) Nyttens af sådanne opgørelser beror meget på hvilken brug af dem man har for øje. I nogle henseender måtte man naturligvis i langtidsbevægelser supplere tallene med korrektioner i forhold til det stigende befolkningstal. Kandidatproduktionen har sin største umiddelbare interesse i relation til vekslende muligheder på arbejdsmarkedet. Langtidsledighed for kvalificerede jurister er det håndgribelige udtryk for et misforhold der ikke kan forebygges ved planlægning. I forhold til landets behov for juridiske kandidater måtte man for de seneste 50 års vedkommende tage Århus-fakultetets eksaminer i betragtning.

Det juridiske fakultet har gennem det meste af sin levetid været ret immun over for fluktuationer i studenterbestanden. Ved forelæsninger har der været plads til dem der kom, og de studerende kunne i et par århundreder finde deres daglige næring på det private manuduktionsmarked der var bevægeligt i forhold til den vekslende søgning. Ved universitetsmanuduktions vækst og senere monopolstilling har stigende tilgang i det væsentlige ytret sig i de mere eller mindre automatisk virkende bevillingsjusteringer. Hovedstaden har formentlig i højere grad end Århus haft det fornødne kvantum kvalificerede ansøgere. Men idealer om passende holdstørrelser har ikke altid kunnet opfyldes.

Fakultetets største ressourceproblem har da antagelig i nogle perioder været byrden med skriftlige og mundtlige prøver. Dette er berørt nogle steder i det foregående.

Ved grundlæggelsen af universitetets Aarbog foretog udgiveren H.P. Selmer en opgørelse over beståede eksaminer, for juraens vedkommende baseret på eksamensprotokollerne gennem 100 år. (2) Omgængere var her kun medregnet én gang, denne reduktion til nettotal for nye kandidater er ikke foretaget i senere perioder, men det har ingen væsentlig betydning.

Indtil o. 1800 nåede det årlige antal nye cand.jur.er ikke over 20. Tendensen var stigende, og i årene 1800-35 lå det årlige gennemsnit nogenlunde fast i overkanten af 30. (3) Beregnet i 5 års gennemsnit stiger dette tal til et niveau mellem 40 og 60 årligt fra 1860, og her holder det sig århundredet ud. Men 1900-tallet viser nogle bevægelser som ikke her skal kommenteres nærmere.

	<i>5 år i alt</i>	<i>Årligt gn.snit</i>
1900-04	468	94
1905-09	490	98
1910-14	475	95
1915-19	559	112
1920-24	470	94
1925-29	606	121
1930-34	657	131
1935-39	762	152
1940-44	875	175
1945-49	1.185	237
1950-54	1.134	227
1955-59	608	122
1960-64	525	105
1965-69	884	177
1970-74	1.161	332
1975-79	1.480	296
1980-84	1.492	298
1985-89	1.646	329
1990-94	1.798	359
1995-97	1.082	361

I de første 30 år ligger niveauet omkring 100. Så begynder der en stigning som når unormale højder efter 1945, til dels en følge af krigs- og besættel-
sestidens forsinkede studieforb. Nye fald kan ses som en normalisering der
også skal ses i lyset af den nye juridiske uddannelse i Århus. Men faldene af-
løses fra 1960'erne af en stærkt øget tilgang til studiet, en studenterbemand
der er på vej mod de 4.000 og en årlig kandidatproduktion på 3.400. Fra
1980'erne er de kvindelige studerendes og kandidaters antal større end de
mandliges. (4)

Et eksamensløfte fra 1736

Indtil omkring 1960 blev bevaret den gamle skik at kandidaten aflagde eksa-
mensløftet i forordningen af 1736 efter den sidste mundtlige eksamination.
Der var normalt fem eksaminander til stede foran eksamensbordet, efter at

den sidste havde fået sin karakter. I overværelse af censorerne fremsagde eksaminator løftets ordlyd: at hver af kandidaterne ville »love og forpligte sig til aldrig vidende at vige fra ret og retfærdighed, ikke at råde nogen til uforholdne processer, og ej heller ved råd eller i andre måder at befordre nogen uretvis sag eller intention«. Eksaminator bad kandidaterne bekræfte løftets aflæggelse med deres håndtryk, hvilket ingen vægrede sig ved. Hvis en kandidat i sin glæde eller det modsatte eller af distraktion allerede havde forladt hovedbygningen, blev den pågældende indkaldt til at give møde på dekanens kontor, og her blev den korte ceremonie udført.

Der fulgte en periode hvor dekanen forestod en samlet løfteafgivelse ved en sammenkomst på universitetet forud for den kandidatmiddag som Danmarks Juristforbund dengang gav i festsalen. Da også denne fremgangsmåde forsvandt nøjedes man med at trykke eksamensløftet på eksamensbeviset. Disse ændringer hang vistnok sammen med at det efter nye studieordninger ikke altid var en bestemt mundtlig prøve der afsluttede studiet. Det kunne på mere tilfældig måde være en kursusprøve hvor det var vanskeligt at holde styr på hvem der netop nu blev cand.jur., eller det kunne være en skriftlig karakter der kom i løbet af sommerferien. Også ved fakulteterne i Oslo og Bergen er løftet trykt på eksamensbeviset. Løftet bekræftes med et håndtryk når dekanen ved en afsluttende højtidelighed på universitetet overrækker eksamensbeviset. Der er vist et stænk af fiktion i den nu i København fulgte praksis, når fakultetet uden nogen løfteafgivelse skriver på eksamensbeviset at dette har kandidaten lovet.

Noter

1479-1736

Retsstudier i middelalderen

- 1) Om universiteter og retsstudier henvises til Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 I-II*, 1879, H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 I-IV*, 1868-74, William Norvin: *Københavns Universitet i Middelalderen*, 1929, samme forf. *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder I-II*, 1937-40, Poul Johs. Jørgensen i *Festskrift i Anledning af to hundrede Aars Dagen for Indførelsen af juridisk Eksamen ved Københavns Universitet*, 1936, Stig Iuul: *Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling fra romerretten til nutiden*, 1970, Ernst Andersen: *Træk af juraens udvikling I-II*, 1970-73, Ditlev Tamm: *Romerret og europæisk retsudvikling*, 1991, samme forf.: *Retsvidenskaben i Danmark*, 1992, Martin Schwarz Lausten i *Københavns Universitet 1479-1979 I*, 1991.
- 2) Trykt med dansk og engelsk oversættelse i *Universitas Studii Haffniensis* ved Jan Pinborg, 1979, s. 84 ff.
- 3) Om dansk og europæisk ret i 1200-tallet se Niels Skyum-Nielsen: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, 1963, s. 17 ff.
- 4) *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk I*, 1945, s. 99 ff. Om Anders Sunesen se Stig Iuul i *Svensk Juristtidning* 1946 s. 6 ff.
- 5) Chr. R. Jansen i *Jydske Lov 750 år*, 1991, s. 109 ff.
- 6) Ellen Jørgensen i *Historisk Tidsskrift* 8. rk. VI, 1915-17, s. 199 og Vello Helk: *Danske-norske studierejser fra reformationen til enevælden*, 1987, s. 40 ff.
- 7) Først trykt i 1504, se nu teksten i *Danmarks gamle Landskabslove IV*, 1945, og tillæg, 1961; Stig Iuul i *Med Lov skal Land bygges*, 1941, s. 121 ff.
- 8) Stig Iuul *anf. st. s.* 129.

Et fakultet med én professor

- 1) Pinborg 1979 s. 102 ff.
- 2) Norvin 1929 s. 145 ff.
- 3) V. Villadsen i *Københavns Universitet 1479-1979 IV*, 1980, s. 127 ff.
- 4) Norvin 1937 s. 251 f.
- 5) Pinborg s. 132 ff.
- 6) Norvin 1929 s. 206 f.
- 7) Om Lunge se Rørdam I s. 37, Norvin 1929 s. 207.

Opløsning, reformation og ny fundats

- 1) Den latinske tekst gengives hos Norvin 1940 s. 9 ff, uddrag i dansk oversættelse hos Tamm 1992 s. 25 f.
- 2) Rørdam I s. 110.
- 3) Rørdam I s. 301 f.
- 4) Poul Johs. Jørgensen s. 18 ff, bl.a. om Melanchton, se endv. Tamm 1992 s. 27 ff.
- 5) Matzen I s. 221 ff, Norvin 1937 s. 212 ff.
- 6) Norvin 1937 s. 216 f.
- 7) Matzen II s. 91 f.

Professorer og andre jurister

- 1) Norvin 1937 s. 196 f, Poul Johs. Jørgensen s. 24 ff.
- 2) Rørdam I s. 425 ff.
- 3) Rørdam I s. 605 f, II s. 754.
- 4) Rørdam I s. 623 ff.
- 5) Om denne side af professorernes virksomhed se Poul Johs. Jørgensen s. 25 f.

- 6) Rørdam II s. 462 ff, Poul Johs. Jørgensen s. 25.
- 7) Rørdam II s. 180 f.
- 8) Rørdam I s. 648, II s. 180 f.
- 9) Rørdam I s. 303 f og 415 ff.
- 10) Rørdam III s. 144 ff, 173 ff.
- 11) Tamm 1992 s. 35 ff.
- 12) Rørdam II s. 332.

Nicolaus Theophilus og Leonhard Metzner

- 1) Om Theophilus se Rørdam II 181 f og 632 ff, III s. 143 f.
- 2) Rørdam IV s. 296 og 303. - Universitetet havde i øvrigt fire faste rejsestipendier at uddele. Tre af dem var for teologer og ét for en mediciner.
- 3) Rørdam II s. 223 f, Kancelliets Brevbøger 1584-88 s. 648, 674 og 683.
- 4) Rørdam II s. 637 f, Tamm 1992 s. 57 ff.
- 5) Rørdam III s. 299 og 625 ff, IV s. 556 f, Poul Johs. Jørgensen s. 43 ff, Breve fra og til Ole Worm ved H.D. Schepelern I, 1965, s. 203 f.
- 6) Poul Johs. Jørgensen s. 44 f.
- 7) Rørdam IV s. 675 og 689.
- 8) Poul Johs. Jørgensen s. 39 ff og 79 ff. - I et brev af 12. oktober 1572 lader Frederik 2. professorerne vide at han har erfaret »at en del af jer skal være forsømmelige med jeres forelæsninger og heller ikke disputerer så ofte som fundatsen kræver«, Rørdam IV s. 239.
- 9) Norvin 1937 s. 259 ff, Fritze Smith: Doktordisputatsens historie ved Københavns Universitet, 1950, Poul Johs. Jørgensen s. 49 ff.
- 10) Ole B. Thomsen: Embedsstudiernes universitet I s. 51.

Claus Plum og hans efterfølgere

- 1) Rørdam III s. 299 f, IV s. 653 ff, Poul Johs. Jørgensen s. 26 og 43 ff, Frantz Dahl: Hovedpunkter af den danske Retsvidenskabs Historie s. 8 f, Kai Fr. Hammerich 1936 s. 268 f.
- 2) Rørdam III s. 314 ff.
- 3) Om videnskaben se H.D. Schepelern i Christian IV.s Verden, red. Svend Ellehøj, 1988, s. 276 ff. Året 1988 bragte også et stort opbud af lærdomsminder i Rundetårn, se Christian IV og Europa, 1988, s. 397 ff.
- 4) Breve fra og til Ole Worm II, 1967, s. 326 og 343.
- 5) Breve III, 1968, s. 489.
- 6) Anviisning for en dansk Jurist, 1777, s. 64.
- 7) Danske Magazin 5. rk. I, 1887-89, s. 37 ff, Norvin 1940 s. 80, Poul Johs. Jørgensen s. 30 og 48.
- 8) Norvin 1937 s. 252 f, 1940 s. 85 f.
- 9) Fotografisk optrykt 1971.
- 10) En dansk Lov-Historie I s. 220 ff.
- 11) Fotografisk optrykt 1971.
- 12) Borgmester Niels Jacobsens Stambog, udg. Albert Fabritius, 1966, s. 22.
- 13) Stig luul: Kodifikation eller kompilation? 1954, s. 30 ff.
- 14) Om Müller se Poul Johs. Jørgensen s. 26 f, 31 f, 43 ff, 46 f, Norvin 1937 s. 196.
- 15) Norvin 1937 s. 196, Poul Johs. Jørgensen s. 57 ff, Ole B. Thomsen s. 44 og 48 ff.
- 16) Poul Johs. Jørgensen s. 57 ff, 68 f, 73 og 77.
- 17) Om juridiske professorers deltagelse i Højesterets virksomhed se Holmboe m.fl. i Højesteret 1661-1961 II s. 208.
- 18) Om Resen som historiker og topograf se Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 1931, s. 133 ff.

- 19) Poul Johs. Jørgensen s. 59, G.L. Grove i Personalthistorisk Tidsskrift 5. rk. V, 1908, s. 249 ff.
- 20) Om indholdet af hans og kollegernes disputater se Tamm 1992 s. 67 f.

Akademiet i Sorø og Henrik Ernst

- 1) M. Mackeprang og W. Norvin i Sorø. Klostret – Skolen – Akademiet I, 1924, s. 374 ff og 593 ff.
- 2) Sechers Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve IV s. 134.
- 3) Norvin i Sorø I s. 606 ff.
- 4) Refereret af Poul Johs. Jørgensen s. 36 ff.
- 5) Poul Johs. Jørgensen s. 48.
- 6) Norvin i Historiske Meddelelser om København 2. rk. V, 1931-33, s. 105 ff.

Jura i embeds- og retslivet

- 1) P.G. Lindhardt: Nederlagets mænd, 1968, s. 87.
- 2) Ole Degn: Christian 4.s kansler, 1988, s. 55 ff, Ditlev Tamm: Christian den Fjerdes kanslere, 1987, s. 109 ff.
- 3) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie s. 148 ff.
- 4) Se til det følgende Gunner Lind i Dansk Forvaltningshistorie I, 2000, s. 178 ff, Ole Feldbæk sst. s. 241 ff, Birgit Bjerre Jensen: Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730, 1987, s. 260 ff, Kai Fr. Hammerich 1936 s. 265 ff.
- 5) E. Ladewig Petersen i Historisk Tidsskrift 93, 1993, s. 279 ff.
- 6) Poul Johs. Jørgensen s. 64.
- 7) Om prokuratorer se Tage Holmboe, A.

Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen i Højesteret 1661-1961 II s. 231 ff.

- 8) Om Ursin og Lowson se H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869, 1935, s. 339 og 217.
- 9) Poul Johs. Jørgensen s. 74 f.
- 10) Anviisning s. 65 ff.

Gamle vaner og nye signaler

- 1) Poul Johs. Jørgensen s. 18 f.
- 2) Om Conring og receptionen se Poul Johs. Jørgensen s. 52 ff, Ernst Andersen: Træk af juraens udvikling II, 1973, s. 540 ff, Stig luul: Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling fra romerretten til nutiden s. 90 f.
- 3) Om Pufendorf og Danmark se Tamm i Ugeskrift for Retsvæsen 1982 s. 185 ff.

Chr. Reitzer og Henrik Weghorst

- 1) Om Christian Reitzer se Th. A. Müller: Den unge Ludvig Holberg, 1943, s. 143 ff.
- 2) Poul Johs. Jørgensen s. 70 og 77; det anses her for sandsynligt at senere anmeldelser af »jus danicum« skal forstås på samme måde.
- 3) Th. A. Müller anf.st. s. 144.
- 4) Poul Johs. Jørgensen s. 59 f og 69 ff.
- 5) Poul Johs. Jørgensen opgør Weghorsts håndskrifter til ca. 6.000 sider. Se også om Weghorst Dansk biografisk Leksikon 2. og 3. udg.
- 6) Th. A. Müller anf.st. s. 243.

Holbergs Naturret

- 1) F.J. Billeskov Jansen: Liv og Lærdom, 1983, s. 123. Se endv. samme forf. i Dansk Litteraturhistorie, 2. udg. II s. 21 ff, Kåre Foss: Ludvig Holbergs Naturret, 1934, Th. A. Müller anf.st. s. 133 ff.
- 2) Ludvig Holbergs Værker i tolv Bind I ved F.J. Billeskov Jansen.
- 3) Ludvig Holbergs latinske Smaaskrifter ved A. Kragelund I, 1974, s. 68 ff, Th. A. Müller anf.st. s. 252 ff, E. Spang-Hanssen: Fra Ludvig Holbergs unge Dage, 1968.

1736-1820

Forordningens baggrund

- 1) Danske Samlinger I. rk. III, 1867-68, s. 358 ff, Poul Johs. Jørgensen s. 85, Troels G. Jørgensen: Andreas Hojer s. 97 ff, Ole B. Thomsen: Embedsstudiernes universitet I s. 34 f, Birgit Løgstrup i Københavns Universitet 1479-1979 I, 1991, s. 315 ff.
- 2) Danmarks og Norges Beskrivelse, 1729, i Ludvig Holbergs Samlede Skrifter V, 1920, s. 298 f og 307.
- 3) Poul Johs. Jørgensen s. 91 f, H. Hjorth-Nielsen 1936 s. 314 ff. Se også disse forfattere om et rundspørge til amtmændene i 1731 om retsbetjentene.
- 4) Citeret efter H. Hjorth-Nielsen 1936 s. 314.
- 5) Kai Fr. Hammerich: Den danske Dommerstand under Enevælden, 1931, s. 13 ff.
- 6) H. Hjorth-Nielsen 1936 s. 311 ff, samme forf.: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869, 1935.
- 7) Christen Sørensen Testrup: Relation om Tingene og Tingstederne s. 48.

Forordningens tilblivelse

- 1) Poul Johs. Jørgensen s. 89 ff.
- 2) Rørdam: Historiske Samlinger og Studier II s. 220.
- 3) Rørdam anf.st. IV s. 151 ff.
- 4) Poul Johs. Jørgensen s. 95.
- 5) Troels G. Jørgensen: Andreas Hojer s. 101 og 150 ff.
- 6) Kristof Glamann: Otto Thotts Uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand, 1966, s. 57 ff.
- 7) Thotts tekst hos Glamann s. 118.
- 8) Ditlev Tamm i Ugeskrift for Retsvæsen 1986 B s. 41 f.
- 9) Poul Johs. Jørgensen s. 92, H. Hjorth-Nielsen 1936 s. 317 f.

Studieordningens juridiske discipliner

- 1) Bestemmelser om fakultetet og studiet gengives efter Schous Forordninger og Fogtmans Reskripter.
- 2) Om fakultetet, studiet og juristerne i det 18. årh. henvises til G.L. Baden: Den danske og norske Lovkyndigheds Historie, 1809, s. 70 ff, H. Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie I-II, Frantz Dahl: Hovedpunkter af den danske Retsvidenskabs Historie, 1937, s. 7 ff, Ditlev Tamm: Retsvidenskaben i Danmark, 1992, s. 73 ff, Ole B. Thomsen: Embedsstudiernes universitet I-II, 1975, Ejvind Slottved: Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977, 1978, Pernille Ulla Knudsen: Lovkyndighed og vederhæftighed. Sjællandske byfogeder 1682-1801, 2001, s. 51 ff.

Dansk ret i studiet

- 1) Om universitetet i Kiel siges det her at det skal »ansees som indlændisk«.
- 2) Forestilling paa en Dansk Jurist s. 43.
- 3) Kort Anviisning, 1755, s. 50 og 55.
- 4) Henrik Stampes Autobiografi ved H. Stampe Stampenborg i Personalhistorisk Tidsskrift 8. rk. III, 1924, s. 45.

Kofod Anchers og Stampes tid

- 1) En del af bogens indhold er gengivet i Troels G. Jørgensen: Andreas Hojer s. 242 ff.
- 2) Se om Scheidt E.C. Werlauff i Historisk Tidsskrift 2. rk. VI, 1856, s. 330 ff, F. Frensdorff i Allgemeine Deutsche Biographie 30, 1890, s. 710 ff.
- 3) Hans Gram skrev i september 1739 i et brev: „den stakkels Professor Scheidt er bleven en Byrde lettet, nemlig at hand ei behøver at lære Dansk over Hals og Hoved, for at interpretere Jus Danicum for vores Ungdom; thi Kongen har været saa naadig at conferere ham nu Professionem Juris naturæ et Jus publicæ«, Breve fra Hans Gram, udg. Herman Gram, 1907, s. 176.
- 4) P.F. Suhm: Samlede Skrifter 10, 1793, s. 29.
- 5) Ansøgninger og votering er publiceret i Danske Samlinger 1. rk. V, 1869-70, s. 239 ff. Se også Troels G. Jørgensen anf.st. s. 289 ff.
- 6) Konsistoriums Kopibog 1740-48 s. 101.
- 7) Om successionen i de juridiske professorater se Ejvind Slottved: Lærestole og lærere s. 88 ff.
- 8) Stampe efterfulgte Holberg som universitetets kvæstor i 1751.
- 9) Troels G. Jørgensen anf.st. s. 12 ff, 52 og 60.
- 10) Stampes Autobiografi anf.st. s. 43 f.

J.E. Colbjørnsen, L. Nørregaard og det yngre slægtled

- 1) Frantz Dahl s. 25 ff.
- 2) Københavns lærde Efterretninger 1802 s. 95. Se endv. Schlegel i Astræa IV, 1802, s. 371 ff.
- 3) Kancellipromemoria af 4. oktober 1800.
- 4) N.C.L. Abrahams: Meddelelser af mit Liv, 1876, s. 80 f.
- 5) Iris og Hebe 1797 II s. 241 ff, Statistisk, Juridisk og Litterarisk Bibliothek V, 1797, s. 293.
- 6) Statistisk, Juridisk og Litterarisk Bibliothek I, 1792, s. 28 ff.
- 7) Fonden ad usus publicos II s. 178 f. I Forestilling 1811 om denne bevilling siges om Gudenrath at hans kundskaber forlængst kunne have indbragt ham en offentlig ansættelse »dersom ikke hans lidenskabelige Heftighed gjorde det saa vanskeligt at vedligeholde et venskabeligt Embeds- og Kollegial-Forhold«.

Almindelige træk

- 1) P.K. Trojel: Commentære eller Forklaring over den Danske og Norske Lov I, 1780, Fortale.
- 2) Matzen II s. 89.
- 3) Waaben i Danske og Norske Lov i 300 år, 1983, s. 100 ff.
- 4) I det følgende angives med årstal hvilken udgave der henvises til.
- 5) Matzen i Brickas Dansk biografisk Lexikon I s. 205.
- 6) Frantz Dahl s. 16.
- 7) Således også N.M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie V.2, 2. udg. 1871, s. 30.

Naturretten

- 1) Til det følgende henvises til Stig Luul: Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling s. 93 ff, Tamm 1992 s. 73 ff, Thøger Nielsen: Studier over ældre dansk Formueretspraksis, 1951, s. 19 ff, Ole Fenger: Romerret i Norden, 1977, Franz Wieracker: A History of Private Law in Europe, 1995, s. 199 ff.
- 2) Anviisning 1777 s. 16.
- 3) Samtidig med Hübners værk udkom i dansk oversættelse en bog af Burlamaqui: Grundsætninger til Naturens Ret, 1757. Den blev rost af Kofod Ancher i Anviisning 1777 s. 57. Få år før denne bog var udkommet Hans Paus' Naurens Ret, se herom Tamm s. 85 f.
- 4) Der henvises til en anonym artikel i Danske Samlinger IV, 1868-69, s. 297 ff, Fr. Bajer i Personalhistorisk Tidsskrift 4. rk. VI, 1903, s. 52 ff, samme forf. i Historisk Tidsskrift 7. rk. V s. 100 ff og Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II, 1919, s. 117 ff. Hos Friis hedder det s. 135: »Mellem alle borgerlige Danske, med hvem Bernstorff fik Samarbejde gennem Tyske Kancelli, er der ingen, der naar Martin Hübner i alsidig politisk økonomisk Viden, i Kendskab til Udlandet, i selvstændig og klar Tænkning«. Men Friis antager også at der var træk i Hübners personlighed som skabte problemer.
- 5) Essai sur l'histoire du droit naturel II s. 446 ff.
- 6) Anviisning 1755 s. 40.
- 7) Deuntzer s. 78 ff. Se endv. s. 80 om indflydelse fra Wolff på synspunkter de lege ferenda.
- 8) Orla Lehmann: Efterladte Skrifter, 1872, s. 28.
- 9) Københavnske lærde Efterretninger 1799 og 1807.
- 10) L. Nørregaard: Natur- og Folke-Rettens første Grunde s. 96 ff, J.F.W. Schlegel: Naturretten I s. 18 ff.

Dansk ret

- 1) Frantz Dahl s. 22.
- 2) Troels G. Jørgensen: Andreas Hojer s. 260 ff og Frantz Dahl s. 10 ff.
- 3) Hjorth-Nielsen 1936 s. 346 ff.
- 4) Akademiske Forelæsninger over den Danske og Norske Lov IV, 1780-81.
- 5) Ved universitetet i Lund havde studiet fra 1729 David Nehrmans »Inledning til then Swenska Jurisprudentiam Civilem«, som efter udstedelsen af Sveriges Rikes Lag 1734 blev suppleret med et tillæg fra 1746. Nehrmans værker er nyudgivet i fotografisk optryk i 1979 af Kjell Å. Modéer.
- 6) Om de her nævnte forfattere henvises til Frantz Dahl s. 30 ff.
- 7) H.N. Nissen, professor i Sorø og vicelandsdommer, udgav Sjællandsfars Landstings Efterretninger, 1791-96, Sjællandsfars Landstings Tidende, 1796-1805, og Themis, 1797-1806.
- 8) Det lykkedes professor Schlegel at holde liv i tidsskriftet »Astræa« gennem fem bind. Om de tidlige forgængere for Ugeskrift for Retsvæsen se Frantz Dahl: Juridiske Profiler, 1920, s. 191 ff.

Retshistorie

- 1) Andreas Hojers korte programskrift ville, hvis det havde fået en bredere udformning, have omfattet bl.a. et afsnit om »den dansk-norske Rets Oprindelse og Historie«, Rørdam: Historiske Samlinger og Studier IV s. 161.
- 2) Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 1931, s. 165 f.
- 3) J.H. Bärens udgav Kofod Anchers Lensret på tysk i 1788 og forsynede bogen med en levnedbeskrivelse.

- 4) Anviisning 1777 s. 75 ff.
- 5) Anviisning 1777 s. 137 f.

Lovgivningsvidenskab

- 1) Ørsted bruger udtrykket lovgivningsfilosofi, se Tamm: Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab' s. 365 ff.
- 2) Beccarias bog er nyudgivet i oversættelse ved Sven Helles: Om forbrydelse og straf & Voltaires Kommentar, med en efterskrift af Ditlev Tamm, 1998.
- 3) Se hertil Edvard Holm: Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af 18de Aarhundrede, 1883. - Montesquieus hovedværk er genopstået på dansk i Om lovenes ånd I-II, oversat af Merete Klenow With, 1998.
- 4) Videnskabernes Selskabs Skrifter VI, 1754, s. 2.
- 5) Anviisning 1777 s. 13 og 96, desuden skrifter nævnt af Tamm 1992 s. 98 ff.
- 6) En meget personlig tolkning af 1600- og 1700-tallets danske statslære er givet af Sven Clausen: De danske statsteorier, 1953, s. 97 ff, se også om Montesquieu samme forf.: De vestlige statsteorier, 1952, s. 143 ff.
- 7) J.H. Deuntzer: Henrik Stampe s. 101 ff.

Stampes Erklæringer og fakultetsresponsa

- 1) Danske Kancelli, Sjællandske Registre 1753 nr. 53 og 54.
- 2) Deuntzer anf.st. s. 34 ff.
- 3) I det følgende henvises til nogle sager ved bindnummer og sidetal. Se i øvrigt Edvard Holm anf.st. s. 94 ff og 122 ff.

- 4) A.S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie I, 1851, s. 181.
- 5) Deuntzer anf.st. s. 10, Edvard Holm anf.st. s. 126.
- 6) Se Astræa 1-5, Juridisk Arkiv 1-3, Nyt juridisk Arkiv 3-4, 18, 20 og 26, Arkiv for Retsvidenskab 6.
- 7) Ud over de trykte arbejder er i det følgende benyttet spredte oplysninger i Dekanatspapirer.
- 8) Stampes og Sevels samlinger s. 104 ff og 301 ff.
- 9) Straffesager om bedømmelsen af tilståelser og rækkevidden af D.L. 1-15-1 var ikke sjældne i det 19. årh.
- 10) Deuntzer anf.st. s. 46 f.
- 11) Troels G. Jørgensen i Smaaskrifter tilegnede Professor Aage Friis, 1940, s. 180 ff.

»Professorernes ustadighed«

- 1) Københavns Universitet 1479-1979 2 s. 75 ff og 115 ff.
- 2) Se fx Jacob Baden: Raisonnemens over Kiøbenhavns Universitet, 1771, s. 45, Badens Universitets-Journal 1793, 3. og 4. hft.
- 3) N.M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie, 2. udg., V.2, 1871, s. 25.
- 4) Juridisk Lommebog for Aaret 1796 s. 192 f. Se også Jacob Baden i Universitets-Journal III, 1795, s. 147 f og J.C. Fabricius: Über Academien, besonders in Dänemark, 1796, s. 81.

Stillinger som notarius og adjunctus

- 1) Stampes Erklæringer V, 1797, s. 524 ff.
- 2) Se også fundatsens kap. 1 § 11.
- 3) Matzen I s. 115, II s. 68 f.

- 4) Danske Kancelli, Sjællandske Registre 1739 nr. 370, indlæg.
- 5) Danske Kancelli anf.st. 1756 nr. 22, indlæg.
- 6) Ordet docent betyder i denne periode kun: én der forelæser. Om jus docendi, retten til at forelæse, se Matzen II s. 70 ff.
- 7) Kancellipromemoria af 11. december 1790, reskript af 27. maj 1791.
- 8) Collegialtidende 1798 s. 118 f, reskript af 13. september 1799.
- 9) Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr. 764, ældre indlæg.
- 10) Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris 1736-1936 III, 1957, s. 205.

Offentlig og privat undervisning

- 1) Om undervisning i 1700-tallet se Ole B. Thomsen anf.st. II s. 379 ff.
- 2) Konsistoriums Kopibog 1749-59 nr. 232.
- 3) En københavnsk Embedsmand. Jacob Gudes Optegnelser 1754-1810, Memoirer og Breve 27, 1918, s. 65.
- 4) Universitets-Journal 1793 s. 23 ff.
- 5) Ole B. Thomsen anf. st. I s. 232 ff.
- 6) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013, indlæg.
- 7) Brickas Dansk biografisk Lexikon 4 s. 15.
- 8) Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr. 764, ældre indlæg.

Kommunitetsundervisning

- 1) C.E.F. Reinhardt i Historisk Tidsskrift 3. rk. III, 1862-64, især s. 181 ff, Ole B. Thomsen II s. 415 ff.
- 2) Jacob Baden: Raisonnemens over Kiøbenhavns Universitet, 1771, s. 66.

Forelæsningsplaner

- 1) Rørdam i Historiske Samlinger og Studier IV s. 146.
- 2) Kort Anviisning s. 51 ff.
- 3) Ole B. Thomsen anf. st. I s. 230.
- 4) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013, indlæg.

Regler om prøverne

- 1). G.L. Baden: Den danske og norske Lovkyndigheds Historie, 1809, s. 81. - Om afskaffelse af privat eksamen se Stamps Erklæringer V s. 527.
- 2) Se Københavns Universitets arkiv 1479 - ca. 1910, 1978, s. 317 ff om de alfabetisk ordnede petita.
- 3) C.E. Werlauff: Erindringer af mit Liv. Memoirer og Breve 13, 1910, s. 34.
- 4) Henrik Steffens: Hvad jeg oplevede II, 1840, s. 12 f.

Eksamensprotokollerne

- 1) Københavns Universitets arkiv 1479 - ca. 1910, 1978, s. 320 ff.
- 2) Stamps Erklæringer V s. 528.
- 3) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013, indlæg.

Statskundskab eller Notitia statuum

- 1) Kancellipromemoria af 7. september 1793. - Om lærerne fra historiens og statistikens områder se Harald Ilsøe i Københavns Universitet 1479-1979 10, 1980, s. 369 ff, Axel

Holck: Dansk Statistiks Historie 1800-1850, 1901, s. 22 ff, Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 1931, s. 209 ff, samme forf.: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1943, s. 165 ff.

- 2) L. Engelstoft: Bemærkninger angaaende Statistikkens Forbindelse med Lovkyndighedens Studium, 1818.
- 3) I Hof- og Statskalender 1789 og derefter anføres Eggers som ekstraordinær »Juris publici et scientiarum cameralium Professor«. Betegnelse 2. led stammer fra Eggers' tilknytning til det filosofiske fakultet. – Se Fonden ad usus publicos I, 1897, s. 78 ff om bevilling til en løn for at læse over »de theoretiske Cameral-Videnskaber«.

Censorer

- 1) Inger Dübeck i Betænkning om censorinstitutionen, 1971, s. 193 ff.
- 2) Universitetsdirektionens Forestillinger 1820 nr. 749, 753 og 756, 1822 nr. 812 a.

Juridiske Levnedsløb

- 1) Danske Kancelli, Fællesafdelingen, Deklarationer fra norskfødte Embedsmænd om at forblive i dansk Tjeneste, 1814-15.
- 2) En af professorerne er Holger de Fine Olivarius (1758-1838). Efter eksamen i 1777 fortsatte han sine studier i Kiel og Göttingen. I 1781 blev han professor i dansk ret og dansk sprog i Kiel. Se Stamtavler over Slægterne Olivarius og de Fine, 1894, s. 17, med 2. tillæg 1934 s. 22.
- 3) H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869, 1935, s. 186.

Akademiet i Sorø

- 1) William Norvin i Sorø. Kloretret – Skolen – Akademiet II s. 87 ff, K.F. Plesner: Jens Schelderup Sneedorff, 1930, s. 20 ff, Ole B. Thomsen anf. st. I s. 239 ff.
- 2) Se til det følgende de af Norvin publicerede aktstykker i Danske Magazin 6. rk. III, 1923, s. 223 ff.
- 3) Om Hojers plan se Norvins aktstykker s. 230 ff og 271. – Hojer har også foreslået læsning af Danske Lov i folkeskolen, se Waaben i Danske og Norske Lov i 300 år, 1983, s. 89 ff.
- 4) Norvins aktstykker s. 289 ff.
- 5) Edvard Holm: Nogle Hovedtræk af Tryk-kefriehtidens Historie 1770-73, 1885, s. 98 ff.
- 6) Juridisk Lommebog for Aaret 1795 s. 163.

Studium og eksamen

- 1) Om denne eksamen henvises til Kai Fr. Hammerich: Den danske Dommerstand under Enevælden s. 73 ff, samme forf. i Festskrift 1936 s. 285 ff, Ole B. Thomsen anf. st. I s. 236 ff, Pernille Ulla Knudsen: Lovkyndighed og vederhæftighed. Sjællandske byfogeder 1682-1801, 2001, s. 58 ff. – Grethe Illsøe har i Personallistorisk Tidsskrift 105, 1985, s. 111 ff gennemgået kildematerialet vedrørende de første 30 årgange af ustuderede jurister. Her gengives s. 142 ff spørgsmål og svar ved den prøve som »fraværende« (se nedenfor) som Jørgen Hiort aflagde i 1744 under tilsyn af Peder Marsvin på Trudsholm.
- 2) Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr. 764, bilag C.
- 3) Det havde en forløber i et kancellipromemoria af 5. marts 1791.

De ustuderede jurister i retslivet

- 1) Grethe Ilsøe: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735-65, 1978. Se også samme forf. i *Personalthistorisk Tidsskrift* 105, 1985, s. 111 ff.
- 2) Ole Feldbæk i *Dansk Forvaltningshistorie I* s. 322 ff. Det oplyses at alle herredsfogeder i Nordslesvig i 1800 havde en juridisk eksamen fra Kiel eller Tyskland. – Se også Kai Fr. Hammerich: *Den danske Dommerstand under Enevælden* s. 87 f, H. Hjorth-Nielsen i *Festskrift 1936* s. 340.
- 3) H. Hjorth-Nielsen i *Festskrift 1936* s. 334 ff.
- 4) *Juridisk Tidsskrift* 14 I s. 255, se også Hjorth-Nielsen *anf.st.* s. 343.
- 5) *Extract af Fyenboe Landsting 1783*, dom af 25. juni 1783.
- 6) Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris 1736-1936 II* s. 299 ff, *Dansk biografisk Leksikon* 3. udg. 7 s. 367.
- 7) *Reskript af 18. juli 1817*, *Collegialtidende 1817* s. 667 ff.
- 8) *Aarbog 1849-56* s. 48 f.
- 9) Om fakultetets medlemmer efter 1820 se Frantz Dahl s. 61 ff.
- 10) Om rejsestipendier til jurister se *Fonden ad usus publicos II*, 1912, s. 305 f, III, 1947, s. 186 f, 345 og 597 f.
- 11) Bangs forelæsninger, bortset fra den latinske, er publiceret i *Juridisk Tidsskrift* 17, 1831, s. 1 ff.
- 12) *Universitetsdirektionens Forestilling 1836 nr. 1702*, indlæg.
- 13) *Anf.st. nr. 1706*.
- 14) *Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1855 nr. 3611*, indlæg.
- 15) Viggo Sjøqvist: Peter Vedel, 1957, s. 44 ff.
- 16) Om lektorpraksis se bl.a. *Universitetsdirektionens Forestilling 1818 nr. 591*, 1839 1993 og 2106, 1844 nr. 2519, 1847 nr. 2880, *Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1851 nr. 3328*, 1856 nr. 3680 og 1858 nr. 40.

1820-1870

Studieordningen af 1821

- 1) *Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr. 764* med indlæg, *Collegialtidende 1821* s. 186 ff.
- 2) Se til det følgende den nævnte forestilling, ældre indlæg.
- 3) G.L. Baden: *Den danske og norske Lovkyndigheds Historie*, 1809, s. 93.
- 4) *Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013* med indlæg.
- 5) *Aarbog 1849-56* s. 235 ff.
- 6) *Aarbog 1864-71 II* s. 21 ff.
- 7) Se i øvrigt Tamm 1992 s. 157 ff.
- 8) *Danske politiske Breve I*, 1945, s. 40.
- 9) Om akademikerne i politik i det 19. årh. se Povl Bagge i *Historisk Tidsskrift* 12. rk. IV, 1970, s. 423 ff.

Anders Sandøe Ørsted

Fakultetets lærere 1820-1870

- 1) I *Aarbog 1844* s. 26 ff findes en oversigt
- 2) Om Ørsteds studietid og eksamen se Ditlev Tamm i *Juristen & Økonomen* 1978 s. 509 ff. Den mest udførlige Ørsted-biografi er Troels G. Jørgensen: *Anders Sandøe Ørsted*, 1933, ny udgave 1957, se endv. af

- samme forfatter: Anders Sandøe Ørsted som Dommer, 1928.
- 2) Genudgivet med indledning og aktstykker ved Frantz Dahl: Frederik VI og Anders Sandøe Ørsted i 1826, 1929. Se endv. Leif Grane i Anders Sandøe Ørsted 1778-1978, 1980, s. 123 ff.
 - 3) Om Ørsted som politiker se Povl Bagge i Mindeaften for Anders Sandøe Ørsted. Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab: Oversigt 1978-79 s. 121 ff.
 - 4) Erindringsværkets bd. I-IV suppleres af Ørsteds udførlige omtale af videnskabelige arbejder, publiceret i Juridisk Tidsskrift 4. årg., 1918, s. 341 ff og 391 ff.
 - 5) Af mit Livs og min Tids Historie I s. 185.
 - 6) Om fortegnelser over Ørsteds juridiske skrifter se Axel Rafael: Register til Anders Sandøe Ørsteds Skrifter, 1917, og Ditlev Tamm i Anders Sandøe Ørsted 1778-1978, 1980, s. 165 ff. Et stort udvalg af Ørsteds skrifter, Anders Sandøe Ørsted: Skrifter i Udvalg I-VII, blev udgivet 1930-36 af Bestyrelsen for Det Anders Sandøe Ørstedske Prisedaille-Legat ved Troels G. Jørgensen. Ørsteds Arbejder om Trykkefriheden er genudgivet af Haralds Jørgensen, 1947. Om Ørsted som jurist se C. Goos, J. Nellemann og H. Øllgaard: Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling I-III, 1885-1906, Frantz Dahl: Hovedpunkter af den danske Retsvidenskabs Historie s. 46 ff, flere forfattere i den nævnte samling af foredrag: Anders Sandøe Ørsted 1778-1978, Ditlev Tamm: Retsvidenskaben i Danmark s. 119 ff, samme forf.: Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab', 1976.
 - 7) Om Ørsted og filosofien se Mogens Blegvad i Anders Sandøe Ørsted 1778-1978 s. 33 ff, Carl Henrik Koch sst. s. 87 ff, og samme forf.: Dansk oplysningsfilosofi, 2002, s. 44 ff og 342 ff, Den danske idealisme 1800-1880, 2004, s. 177 ff.
 - 8) Der henvises til C. Goos i Anders Sandøe Ørsteds Betydning 3. afd. I s. 165 ff og Alf Ross: Virkelighed og Gyldighed i Retslæren, 1934, s. 39 ff og 97 f.
 - 9) Se også den senere udgaves Blandede Skrifter, 1933, s. 1 ff og 37 ff. I Eunomia I stod allerforrest en afhandling fra 1801 som tidligt viste et brud med naturretten og en relativisering af retsbegrebet: Om Regjeringens Ret til at ophæve eller forandre Stiftelser, optrykt i Privatretlige Skrifter II, 1930, s. 1 ff.
 - 10) Haandbog I s. 90 og 285.
 - 11) Om den historiske skole, Savigny og Ørsted henvises til Tamm: Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab' s. 344 ff og 375 ff. Se også Stig Juul: Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling s. 104 ff og Jørgen Dalberg-Larsen: Retsvidenskaben som samfundsvidenskab, 1977, s. 162 ff.
 - 12) Eunomia I s. 126.
 - 13) Indiciebevisets endelige anerkendelse skete ved forordning af 8. september 1841, se herved Collegialtidende 1841 s. 793 ff.

Almindelig retslære

- 1) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013, indlæg.
- 2) H. Martensen: Af mit Levnet I, 1882, s. 18 f og 80 ff.
- 3) Fr. Hammerich: Et Levnetsløb, 1882, s. 190 f.
- 4) Samlede Skrifter V s. 3 ff.
- 5) Anf.st. s. 596 f. - Om Bornemann i en filosofihistorisk sammenhæng se C.H. Koch: Den danske idealisme, 2004, s. 220 f.
- 6) I forbindelse med det følgende referat henvises til Alf Ross: Virkelighed og Gyldighed i Retslæren, 1934, s. 48 ff.

Civilret

- 1) Haandbog I s. 482 ff og VI 467 f, Arkiv for Retsvidenskaben III s. 14 ff.

- 2) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013 med indlæg.
- 3) Om den retlige systematik's udvikling henvises til Tamm: Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab' s. 45 ff og 429 ff og Stig Jørgensen: Træk af privatrettens udvikling og systematik, Acta Jutlandica 38, 1966. - Ret sent i forfatterskabet gav sondringen mellem fysiske og juridiske personer Ørsted anledning til at behandle de sidstnævnte, Haandbog VI s. 468 ff.
- 4) Samlede Skrifter 2. afd. 1-3.
- 5) Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1851 nr. 3339.
- 6) Nordisk Universitets-Tidsskrift 1857 I s. 229.
- 7) Som professor skrev Scheel i 1839 festskriftafhandlingen Om Tilbageholdelsesretten efter de danske Love, hvor også almindelige spørgsmål om tinglig sikkerhedsret blev behandlet.
- 8) Se 2. bind s. 11.
- 9) Tamm: Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab' s. 81 ff, især 91 ff.
- 10) Samlede Skrifter II, 1864.
- 11) Juridisk Tidsskrift 23, 1834, s. 326 f og 331 ff samt bemærkninger af P.G. Bang s. 333 ff.
- 4) Eunomia II, Fortale og s. 73.
- 5) Disse to afhandlinger udgør bind II i nyudgaven af Strafferetlige Skrifter, 1931.
- 6) Se videre herom Goos i Anders Sandøe Ørsteds Betydning III 1 s. 358 ff og III 2 s. 32 ff og 218 ff, Waaben i Anders Sandøe Ørsted 1778-1978 s. 55 ff.
- 7) Eunomia I s. 59 f, Arkiv for Retsvidenskab III s. 42.
- 8) Juridisk Tidsskrift 9 II s. 57.
- 9) Collegialtidende 1840 s. 212 ff.
- 10) Troels G. Jørgensen: De Ørstedske Straffelove, 1948.
- 11) Maanedsskrift for Litteratur V, 1831, også i Samlede Skrifter 4. afd. 1861, s. 1 ff.
- 12) Juridisk Tidsskrift 36, 1840, s. 236 ff, Samlede Skrifter V s. 94 ff.
- 13) Samlede Skrifter III samt Bornemanns sidste forelæsninger sst. Tillæg I. Sidstnævnte sted tages der stilling bl.a. til Ørsted og Hegel.
- 14) Udkast til Straffelov for Kongeriget Danmark med Motiver, 1864.
- 15) Samlede Skrifter III s. VI f.

Strafferet

- 1) Juridisk Arkiv bd. 15, 21, 22, 29 og 30, genoptrykt i Arkiv for Retsvidenskaben III-V, 1826-28, med titlen Indledning til den danske og norske Criminalret.
- 2) Eunomia II, 1817, s. 1 ff, Strafferetlige Skrifter I, 1933, s. 72 ff.
- 3) Juridisk Tidsskrift 6 og 7, 1823, se også 11, 1825. Ørsteds kritik udkom ligesom hans Grundregler på tysk i hans Abhandlungen aus dem Gebiete der Moral- und Gesetzgebungs-Philosophie I-III, 1818-26.
- 1) Om disse spørgsmål se Eunomia I s. 146 ff, III s. 462 og IV s. 165 ff, Processuelle Skrifter, 1932, s. 68 ff, 158 ff. og 428 ff.
- 2) Nyt juridisk Arkiv 10, 1815, s. 1 ff, Juridisk Tidsskrift 1, 1820, s. 273 ff.
- 3) Juridisk Tidsskrift 5 I, 1822, s. 1 ff og Blandede Skrifter, 1933, s. 243 ff.
- 4) Udtalelsen fra Nellemann er gengivet af Troels G. Jørgensen i Juristen 1941 s. 126 f, se også samme forf.: Tre Professorer, 1958, s. 43 ff.
- 5) Anders Sandøe Ørsteds Betydning I s. 61 og 231 f.

Proces

Retshistorie og romerret

- 1) Om retshistorikerne efter 1820 se Frantz Dahl s. 75 ff.
- 2) Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1943, s. 15 og 70.
- 3) Om J.E. Larsen og P.V. Jacobsen se Ellen Jørgensen anf.st. s. 18 ff, 70 f, 79, 92 ff og 98 f. Som en tredje historiker med juridisk eksamen omtales H.M. Velschow der i 1833 blev professor i historie.
- 4) H.N. Clausen i Chr. Poulsens Samlede mindre Skrifter I, 1857, Knud Fabricius og Johs. Lomholt-Thomsen i Flensborgeren, Professor Chr. Paulsens Dagbøger, 1946.
- 5) Fra årtiet før Bang skal nævnes en introduktion til romerretten på 130 sider i Schlegels Juridisk Encyclopædi, 1825, s. 185 ff.
- 6) Bangs forelæsning er trykt i Juridisk Tidsskrift 17, 1831, s. 22 ff.
- 7) Thøger Nielsen: Studier over ældre dansk Formueretspraksis, 1951, s. 63. Se endv. Stig Juul: Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling s. 160 ff, Ole Fenger: Romerret i Norden, 1977, s. 33 ff, 129 ff, Tamm: Fra 'Lovkyndighed' til 'Retsvidenskab' s. 36 ff og 386 ff.

Forelæsningsplaner

- 1) Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr. 764.
- 2) Anf. st. 1842 nr. 2322.
- 3) Aarbog 1845 s. 25, Universitetsdirektionens Forestilling 1845 nr. 2654.
- 4) Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1849 nr. 3207.
- 5) Aarbog 1864-71 I s. 324 f og II s. 107 ff.
- 6) Departementstidende 1850 s. 737 ff.

Offentlige og private forelæsninger

- 1) Matzen II s. 57. - Som en anden art offentlige forelæsninger skal nævnes at Algreen-Ussing i vintrene 1841-42 og 1842-43 gennem 3 måneder gav en populær fremstilling af laugs- og næringsforhold i 3 ugentlige aftentimer. Han havde omkring 200 tilhørere. Aarbog 1842 s. 165 og 1843 s. 131.
- 2) Aarbog 1837 s. 77, 1838 s. 84 og 1839 s. 168.
- 3) Universitetsdirektionens Forestilling 1831 nr. 1343.
- 4) Anf. st. 1832 nr. 1431.
- 5) Aarbog 1839 s. 34 ff.
- 6) Aarbog 1844 s. 34 f.
- 7) Rigsdagstidende 1857, Folketingets Forh. sp. 542, 550 f og 2924.
- 8) Anf. st. sp. 554.

Lønningsforhold

- 1) Matzen II s. 46 ff, Københavns Universitet 1479-1979 II s. 115 ff.
- 2) Ejvind Slottved: Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977 s. 30 ff, Universitetsdirektionens Forestilling 1840 nr. 2106, Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1850 nr. 3247 og 1853 nr. 3511.
- 3) Rigsdagstidende 1857, Anhang A sp. 471.
- 4) Universitetsdirektionens Forestilling 1828 nr. 1112, 1829 nr. 1217, 1832 nr. 1431.
- 5) Nyt juridisk Arkiv 27, 1819, s. 175.
- 6) Universitetsdirektionens Forestilling 1808 nr. 134, 1810 nr. 211. Se endv. Fonden ad usus publicos III, 1947, s. 253 f. Bornemann modtog 1832 en gratifikation på 500 rd. og et lån af samme størrelse.

- 7) Universitetsdirektionens Forestilling 1840 nr. 2095, indlæg.
- 8) Om Kolderup-Rosenvinge se Universitetsdirektionens Forestilling 1830 nr. 1220 og 1281, 1833 nr. 1471, 1834 nr. 1571 og 1837 nr. 1819 a.
- 9) Nyt theologisk Bibliothek 17, 1830, s 336 f.
- 10) Stig luul og V. Villadsen : Samling af de for Københavns Universitets legater gældende bestemmelser, 1962, s. 185 ff.
- 11) Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne I, 1945, s. 218.
- 12) Højesteretstidende 1861 s. 45.
- 13) Rigsdagstidende 1857, Anhang A sp. 496 og 504 f.
- 14) Rigsdagstidende 1857, Folketingets Forh. sp. 2941.

A.S. Ørsted som privatlærer

- 1) Ørsteds curriculum vitae, oversat af Ditlev Tamm, Juristen & Økonomen 1978 s. 521.
- 2) Af mit Livs og min Tids Historie I s. 31, 42, 44 og 92 f.
- 3) Københavnske lærde Efterretninger 1800 s. 125.
- 4) Breve fra og til Hans Chr. Ørsted, 1870, s. 305 ff.
- 5) Laurids Engelstofts Skrifter III, 1862, s. 335.
- 6) Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1850 s. 97 ff.
- 7) Juridisk Arkiv 9, 1806, s. 224 ff.
- 8) Juridisk Arkiv 11, 1807, s. 27.
- 9) Juridisk Arkiv 11 s. 25 ff, 14 s. 180 ff samt 17 s. 170 ff.
- 10) Juridisk Arkiv 27 og 28, 1811, s. 1.

Manuduktion og debat om studiet

- 1) J.P. Trap: Fra fire Kongers Tid I, 1966, s. 31, J.J.A. Worsaae: En Oldgranskers Erindringer, 1934, s. 90. – W. Kornerup i Memoirer og Breve 42, 1924, s. 104 oplyser at hans far betalte 8 rdl. om måneden i 4 år.
- 2) Orla Lehmanns Efterladte Skrifter I, 1872, s. 37 ff.
- 3) Se til det anførte Breve fra P.V. Jacobsen, 1899, s. 12, 173, 184, 186, 198, 209 og 236 samt Jacobsens dagbog i Personalhistorisk Tidsskrift 4. rk. II s. 101.
- 4) A.B. Rothe: Bemærkninger angaaende Privat-Manuductionen, 1833.
- 5) F.E. Elberling: Om det juridiske Studium ved Københavns Universitet, 1833. Se også samme forf.: Fornøden Oplysning til Recensionen i Maanedsskrift for Litteratur (et svar til H.C. Ørsted).
- 6) Breve fra og til Henrik Hertz, 1895, s. 3 f.
- 7) Tage Algreen-Ussing: Ogsaa nogle Bemærkninger om det juridiske Studium ved Københavns Universitet, i Bibliothek for dansk Lovkyndighed I, 1833, s. 602 ff.
- 8) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013 med indlæg, Aarvog 1839 s. 62 ff.
- 9) Rothe anf.st. s. 21 f.

Det juridisk-praktiske Selskab

- 1) Se til det følgende H. Hjorth-Nielsen i Tidsskrift for Retsvidenskab 1926 s.84 ff.
- 2) Af mit Livs og min Tids Historie I s. 180 f.
- 3) Collegialtidende 1826 s. 146 ff.
- 4) Elberling anf.st. s. 21.
- 5) Algreen-Ussing anf.st. s. 635 ff.
- 6) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013, indlæg.

- 7) Anf.st. 1845 nr. 2638, Aarbog 1845 s. 26 ff.
- 8) Aarbog 1857-63 s. 76 ff.
- 2) Aarbog 1864-71 I s. 115.
- 3) Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1856 nr. 3665.

Slesvigsk ret

- 1) Danske politiske Breve II, 1948, s. 292 f. Se også Aarbog 1843 s. 62 og Poul Erik Olsen i Jydske Lov 750 år, 1991, s. 235 f.
- 2) Om Stænderforsamlingernes behandling af slesvigske spørgsmål se J.E. Larsens Samlede Skrifter 4. afd., 1861, s. 204 ff og Hans Jensen: De danske Stænderforsamlingers Historie I-II, 1931-34, register.
- 3) A.S. Ørsted: For den danske Stats Opretholdelse i dens Heelhed, 1850, s. 191 ff.
- 4) Chr. Paulsens Dagbøger s. 357 ff.
- 5) Mindre juridiske Skrifter I s. 694 ff.
- 6) Samlede mindre Skrifter s. 568 ff og 580 ff.
- 7) Se til det anførte Collegialtidende 1834 s. 502 ff, bekendtgørelse 21. november 1850, patent 22. november 1851 og 26. august 1853. – Om eksamen i hertugdømmerne se Aarbog 1864-71 s. 57 ff.
- 8) Om udviklingen 1850-56 se Aarbog 1849-56 s. 115 ff, 253 ff.
- 9) Dagbøger s. 384 f. Se endv. om Schmid s. 284, 330 og 370.
- 10) J.J. Holten: I dansk og ægyptisk Statstjeneste, 1923, s. 53.
- 11) Om de nævnte stillingsbesættelser se Aarbog 1849-56 s. 253 ff, 1857-63 s. 135 ff og 1864-71 s. 16 ff.
- 12) Aarbog 1864-71 s. 319 ff.
- 13) Kirke- og Undervisningsministeriets Forestilling 1866 nr. 5, 1868 nr. 8 og senere.
- 4) Selmers Nekrologiske Samlinger I, 1849, s. 44.
- 5) Se også Elberling anf.st. s. 16.
- 6) Rothe anf.st. s. 20.
- 7) Otto Müller: Om det juridiske Studium og den juridiske Examen ved Kjøbenhavns Universitet, 1867, s. 6. En statistisk opgørelse tyder på at der i 1820'erne indtrådte et stærkt fald i den andel af de juridiske kandidater der klarede sig med mindre end 5 studieår. Se Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen i Københavns Universitet 1479-1979 3, 1986, s. 413.
- 8) Tidsskrift for Retsvæsen 1863 s. 262 og 499, 1864 s. 255 og 1865 s. 91. Jf. Otto Müller anf. st. s. 22.
- 9) Ugeskrift for Retsvæsen 1868 s. 211, 1869 s. 229, 1870 s. 212 og 1871 s. 185 og 973.

Censorer eller eksamenskommissioner

- 1) Se til det følgende Matzen I s. 109 og 117, II s. 170 f, Inger Dübeck i Betænkning om censorinstitutionen, 1971, s. 15 ff og 193 ff.
- 2) Troels G. Jørgensen: Højesteret fra 1790 til Grundloven, 1950, s. 181.
- 3) Se til det anførte Aarbog 1839 s. 77 og 1857-63 s. 79 ff.
- 4) Se hertil bekendtgørelse nr. 81 af 25. april 1871 samt to meddelelser i Ministerialtidende 1871 s. 133 og 136.
- 5) Bibliothek for dansk Lovkyndighed I s. 632.
- 6) Tidsskrift for Retsvæsen 1863 s. 82 ff.
- 7) Aarbog 1864-71 I s. 63 ff og 97 ff, se også 1856-63 s. 59 ff.
- 8) Rigsdagstidende 1874, Folketingets Forh. sp. 1330 ff.

Regler om prøverne

- 1) Universitetsdirektionens Forestilling 1835 nr. 1631.

9) Rigsdagstidende 1902-03, Folketingets Forh. sp. 3521.

Juridisk eksamen for ustuderede

- 1) Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr. 764, Collegialtidende 1821 s. 190 ff.
- 2) Plakat af 18. august 1820 der henviser til § 24 i forordning af 20. juni 1788 om stavnsbåndets ophævelse.
- 3) Aarbog 1838 s. 144.
- 4) Aarbog 1837 s. 74, 1838 s. 81 og 1839 s. 164.
- 5) Tidsskrift for Retsvæsen 1863 s. 83.
- 6) Nyt theologisk Bibliothek III, 1823, s. 286 ff.

Eksamenssproget

- 1) Collegialtidende 1821 s. 197.
- 2) N.C.L. Abrahams: Meddelelser af mit Liv, 1876, s. 70 og 80 f.
- 3) Bibliothek for dansk Lovkyndighed I s. 633 ff.
- 4) Maanedsskrift for Litteratur X, 1833, s. 507 ff.
- 5) J.P. Trap: Fra fire Kongers Tid I, 1966, s. 32.
- 6) Universitetsdirektionens Forestilling 1839 nr. 2013 med indlæg.
- 7) Anf. st. 1847 nr. 2971 med indlæg, Aarbog 1847 s. 52 ff, Matzen II s. 177.

Akademiske afhandlinger

- 1) Fritze Smith: Doktordisputatsens historie ved Københavns Universitet, 1950, s. 70, 75 ff, 93 ff og 103 ff.

2) Fritze Smith anf.st. s. 75 f, A. Lomholt i Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942 II, 1950, s. 112 ff.

3) Universitetsdirektionens Forestilling 1837 nr. 1821, Aarbog 1837 s. 134.

4) Aarbog 1857-63 s. 248 f.

5) Universitetsdirektionens Forestilling 1836 nr. 1720.

6) Anf. st. 1839 nr. 1936.

7) Anf. st. 1845 nr. 2714.

8) Troels G. Jørgensen: A.F. Krieger som Jurist, 1923, s. 7 ff.

Doktorgraden, licentiatgraden og prisopgaver

- 1) Fritze Smith anf. st., Matzen II s. 196 ff.
- 2) Doktorgraden kunne også erhverves efter indbydelse samt honoris causa, Fritze Smith anf.st. s. 68 ff.
- 3) Collegialtidende 1824 s. 89 ff hvor udviklingen fra 1732 oprideses.
- 4) Om 10 juridiske doktorer indtil 1855 se F.E. Hundrup: Biographiske Efterretninger om dem, der ved Københavns Universitet have erholdt de høieste akademiske Værdigheder, 2. hft. 1855, s. 109 ff.
- 5) Departementstidende 1854 s. 462 ff.
- 6) Ministerialtidende 1872 s. 269.
- 7) Matzen II s. 194 f.

Adkomsten til embeder

- 1) Universitetsdirektionens Forestilling 1821 nr 764 med indlæg.
- 2) Collegialtidende 1821 s. 199 ff.
- 3) Anf. st. s. 191 f og 200.

- 4) Kai Fr. Hammerich i Den danske Central-administration, 1921, s. 469 ff.
- 5) Bibliothek for dansk Lovkyndighed I s. 604 ff.
- 6) Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer I, 1876, s. 19 f.
- 7) Rigsdagstidende 1859, Folketingets Forh. sp. 2202 ff og 4244.
- 8) Rigsdagstidende 1860, Folketingets Forh. sp. 1522 f.
- 9) Rigsdagstidende 1856, Folketingets Forh. sp. 3115.
- 10) Aarbog 1889-90 s. 81 ff, navnlig 89 ff.
- 9) Anf. st. sp. 590 ff.

Veje bort fra juraen

- 1) Breve til og fra Sibbern, 1866, I s. 15, II s. 37 og 69, Københavns Universitet 1479-1979 10, 1980, s. 49 ff og 145 ff.
- 2) Københavns Universitet 1479-1979 13, 1979, s. 191 ff og 389 ff.
- 3) C.E. Werlauff: Erindringer af mit Liv. Memoirer og Breve 13, 1910, s. 34.
- 4) J.P. Trap: Fra fire Kongers Tid I, 1966, s. 22.
- 5) C.E.F. Reinhardt: Autobiografiske Fragmenter (stenc.), 1967, s. 15.
- 6) Johs. Steenstrup: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer, 1934, s. 11 og 13, Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1943, s. 130 ff og 218 ff, Kai Hørby i Københavns Universitet 1479-1979 10, 1980, s. 441 ff.
- 7) Niels Møller - Valdemar Vedel. Brevveksling 1885-1915, 1959, s. 11 f, se endv. Vedels bog Firsernes Førere, 1923, s. 1 om studietiden.
- 8) Om Vedel og Møller se K.F. Plesner: Gode Klerke, 1944, s. 135 ff og 141 ff.
- 9) Jørgen Mathiassen: Hans Egede Schack som jurist og politiker, 1978, s. 27 ff.
- 10) Oehlenschlägers Erindringer I, 1850, s. 168, Breve fra og til Adam Oehlenschläger I, 1945, s. 32, 36 og 62.
- 11) Morten Borup: Peder Hjort, 1959, s. 17, Udvalg af Breve til Peder Hjort, 1867, s. 38 jf. 31.
- 12) J.J.A. Worsaae: En Oldgrandskers Erindringer, 1934, s. 90 og 117.
- 13) Københavns Universitets Festskrift November 1891 s. 140, En sprogmands levned, 1938, s. 22 og 27 f. - Det er nævnt af

Jurister kritiserer deres studium

- 1) Dagbladet 7. november 1862.
- 2) Tidsskrift for Retsvæsen 1863 s. 64 ff. Hos Schjørring er der henvisninger til mange af de foregående års dagbladsartikler om studiet.

Politisk debat om studier og jurister

- 1) Rigsdagstidende 1857, Folketingets Forh. sp. 547 f og 2972 f.
- 2) Anf. st. sp. 2951.
- 3) Anf. st. 1860, Anhang A sp. 1469 f, Folketingets Forh. sp. 1551.
- 4) Anf. st. 1860, Folketingets Forh. sp. 1537.
- 5) Anf. st. 1860, Folketingets Forh. sp. 1563.
- 6) Anf. st. 1860, Folketingets Forh. sp. 1608.
- 7) Anf. st. 1860, Folketingets Forh. 1592 ff. - Om Grundtvigs syn på embedsstanden se Poul Andersen: Grundtvig som Rigsdagsmand og andre Afhandlinger, 1940, s. 43 f.
- 8) Rigsdagstidende 1880-81, Folketingets

- Holger Pedersen i Københavns Universitets Festskrift November 1927 s. 139 at Madvig havde rådet Vilh. Thomsen til at studere jura (et rigtig dårligt indfald).
- 14) Georg Brandes: Levned I, 1905, s. 107 ff, 132, 137 og 152.
 - 15) Troels-Lund: Et Liv, 1924, s. 350 f.
 - 2) Indtil 1904 var 37 kvinder blevet cand. med., 35 cand.mag. eller magister, og 5 havde bestået den statsvidenskabelige eksamen.
 - 3) Kvindelige Akademikere 1875-1925, red. Lis Jacobsen, 1925, s. 223 ff, sml. 184, Adda Hilden i Bur, 1997, red. Karen Hjorth m.fl., s. 164 ff. Den første kvinde havde bestået de ustuderedes eksamen i 1887.
 - 4) Aarbog 1915-20 I s. 250 ff.
 - 5) Bentzon anf.st. s. 444 f.

1870-1930

1800-tallet rinder ud

- 1) Aarbog 1864-71 I s. 63 ff og 241 ff.
- 2) Kriegers Dagbøger V s. 171.
- 3) Aarbog 1889-90 s. 87.
- 4) Festskrift 1936 s. 415 ff.
- 5) Om to forskellige forslag fra fakultetet se Aarbog 1889-90 s. 81 ff.

Debat om teoretisk og praktisk jura

- 1) Om kritik og forslag se E. Tybjerg i Tilskueren 1890 s. 609 ff.
- 2) Om det følgende henvises til Dekanatssager 1901-02 med kronologisk ordnede bilag fra 1899, endv. Aarbog 1902-03 s. 445 ff.
- 3) Ugeskrift for Retsvæsen 1900 s. 657 ff.
- 4) Det juridiske Studium. Beretning fra det paa Juristmødet den 10. Oktober 1900 nedsatte Udvalg, 1901; også i Aarbog 1902-03 s. 463 ff.
- 5) Dekanatssager 1901-02.
- 6) Aarbog 1902-03 s. 480 ff.

Nye spor fra 1902

- 1) Aarbog 1902-03 s. 445 ff.

Tredive års stilstand

- 1) Ejvind Slottved: Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977 s. 45.
- 2) Aarbog 1880-81 s. 1172 ff.
- 3) Ugeskrift for Retsvæsen 1957 B s. 150.
- 4) Aarbog 1890-91 s. 514 ff, 591, 1891-92 s. 981.
- 5) Anf.st. 1864-71 II s. 21 ff.
- 6) Anf.st. 1871-73 s. 136 ff.
- 7) Anf.st. 1871-73 s. 132 f.
- 8) Anf.st. 1885-86 s. 16 f.
- 9) Justitiarius i Højesteret Niels Lassen skildrer i Erindringer II, 1919, det to års studieophold 1872-74 som med støtte af Stampes Rejsestipendium førte ham og hans hustru til Heidelberg, München, Leipzig, Göttingen, Schweiz og Italien. Hans Munch-Petersen fik Hurtigkarls Rejsestipendium og kom 1893-95 til Paris, Marburg, München, Wien, Turin og London.
- 10) Aarbog 1871-72 s. 136 ff, 1880-81 s. 1172 ff.
- 11) Om islandsk ret se nedenfor.
- 12) Aarbog 1885-86 s. 17 ff.
- 13) Dekanatssager 1903-04 nr. 130 og 1905-06 s. 102. I sine spredte Erindringer fra et langt Liv, 1952, s. 20 ff omtaler Berlin disputatssagen som han gjorde sig bekendt med da han blev professor og dekan.

Vækst efter år 1900

- 1) Aarbog 1898-99 s. 18 ff, 1901-02 s. 16 f.
- 2) Anf.st. 1902-03 s. 428 ff, 1903-04 s. 850 ff, 1904-05 s. 19 ff, 1906-07 s. 751 ff, 1910-11 s. 21.
- 3) Anf.st. 1913-14 s. 27 ff, 1915-21 IV s. 138 ff.
- 4) Anf.st. 1925-26 s. 24.
- 5) Anf.st. 1929-30 s. 17 f.
- 6) Anf.st. 1901-02 s. 17 ff, 1902-03 s. 426 ff.
- 7) Anf. st. 1911-12 s. 480 f, 1913-14 s. 22 ff.
- 8) Anf.st. 1909-10 s. 959 f, 1910-11 s. 22, 1915-20 IV s. 144.
- 9) Anf.st. 1913-14 s. 27 ff, 1915-20 IV s. 129 ff.
- 10) Anf.st. 1915-20 IV s. 134, 151 ff.
- 11) Anf.st. 1924-25 s. 19 f, 1927-28 s. 16 f.
- 12) Anf.st. 1915-20 IV s. 141 ff.
- 13) Anf.st. 1902-03 s. 426 ff.
- 14) Fakultetet støttede bl.a. sin indstilling på fundatsen af 1788 der talte om konkurrence mellem de ansøgere »imellem hvilke Valget kunne være tvivlsomt«, Aarbog 1913-14 s. 23.
- 15) Dekanatssager 1913-14 nr. 40 og 41, Aarbog 1913-14 s. 22 ff.
- 16) Aarbog 1915-20 s. 162.
- 4) Dekanatssager 1910-11 nr. 6.
- 5) Troels G. Jørgensen: Tre Professorer, 1958, hertil Stig luul i Ugeskrift for Retsvæsen 1959 B s. 148 ff og Jørgensens skrift Rets-historie og Kritik, 1961. Se endv. Tamm 1992 s. 163 ff og 225 ff.
- 6) Fra fakultetets statsvidenskabelige afde-ling kom i årene efter 1870 N.C. Frederik-sen, W. Scharling, V.A. Falbe-Hansen og L.V. Birck til Rigsdagen.
- 7) Knud Berlin: Spredte Erindringer fra et langt Liv s. 49 ff.
- 8) Rigsdagstidende 1904-05, Folketingets Forh. sp. 3904 f.
- 9) Anf.st. 1903-04, Landstingets Forh. sp. 1331 ff, 1380 ff og 1400 ff.
- 10) Stig luul i Den danske Rigsdag 1849-1949 V, 1953, s. 588 ff.
- 11) Erik Arup: Viggo Hørup, 1914, s. 60.
- 12) Højesteret 1661-1961 I, 1961, s. 185, II s. 222 f og 436 ff, Troels G. Jørgensen: Højesteret fra Grundloven til Retsreformen, 1951, s. 47 ff.

Kommissionsarbejde og politik

- 1) Om procesreformens gang se Henrik Tamm i Retsplejen gennem 50 år, red. O.A. Borum, Axel Graff og W.E. von Eyben, 1969, s. 9 ff.
- 2) Om juristmøderne se Henrik Tamm: De nordiske juristmøder 1872-1972, 1972.
- 3) Rigsdagstidende 1904-05, Tillæg A sp. 3309 ff, 1916-17, Tillæg A sp. 2505 ff, 2641 ff og 2915 ff.

Islandsk ret

- 1) Dekanatssager 1907-08 nr. 24 og 47.
- 2) Brevvekslingen mellem ministeriet og fa-kultetet indtil 1872 er gengivet i Aarbog 1871-73 s. 46 ff.
- 3) Aarbog 1888-89 s. 708.
- 4) Se herom ovenfor.
- 5) Knud Berlin: Spredte Erindringer fra et langt Liv s. 76.

Almindelig retslære

- 1) Aarbog 1864-71 I s. 249.
- 2) Retlære I s. 3 ff.

- 3) Se især Retslære I s. 41 ff samt 58. Om Goos henvises i øvrigt til Alf Ross: Virkelighed og Gyldighed i Retslæren s. 52 ff.
- 4) Der henvises til Henry Ussing: Retsstridighed, 1949, og Alf Ross anf.st. s. 347 ff, samme forf.: Om Ret og Retfærdighed s. 292 ff.
- 5) Aarbog 1902-03 s. 483.
- 6) Viggo Bentzon: Almindelig Retslære s. 23 f. Om Goos og Bentzon se Tamm 1992 s. 178 ff og Jørgen Dalberg-Larsen: Retsvidenskaben som samfundsvidenskab s. 371 ff.
- 7) Alf Ross: Virkelighed og Gyldighed i Retslæren s. 142 ff og Om Ret og Retfærdighed s. 5, 37 f og 127.
- 8) Viggo Bentzon: Skøn og Regel s. 53 ff.
- 9) Ugeskrift for Retsvæsen 1918 B s. 17.
- 10) Udvalgte Afhandlinger s. 11 ff.
- 11) Se Viggo Bentzon: Nordisk Fælleslovgivning, i Det 11. nordiske Juristmøde 1919.

Strafferet

- 1) Den danske Strafferets almindelige Del s. 10.
- 2) Indledning s. 60 og 63. Goos ser ikke sin »Tugt paa Villien« som en præventionslære (*ne peccetur*), men som en reaktion fordi der er fejlet (*quia peccatum est*), Almindelig Retslære II s. 620. Men at tugte til lydighed er jo at forebygge gentagelser. Goos har kun haft øje for et delvist sammenfald mellem tugt og forbedring, men forbedring kan efter Goos ikke være et strafformål, da den henhører under moralen og ligger uden for rettens opgaver. Et muligt svar herpå ville være: moralen kan sigte på at forbedre mennesker, men retten kan have det mål at skaffe bedre borgere.
- 3) Man var netop da nået til den tid da nordiske strafferetsjurister med stor iver drøftede brugen af betingede domme over for lejlighedsforbrydere. Goos' holdning var en kølig velvilje.
- 4) Specielle Del I s. 2.
- 5) Frantz Dahl s. 97, samme forf.: Juridiske Profiler, 1920, s. 33 ff og 54 ff.
- 6) Waaben: Retspsykiatri og strafferet i historiens lys, 1997, s. 92 ff, samme forf.: Strafferettens almindelige del II, 4. udg. 1999, s. 4 ff.
- 7) Peter Garde: Dansk Kriminalistforening 1899-1999, 1999, s. 5 ff.
- 8) Tidsskrift for Retsvidenskab 1900 s. 42 ff
- 9) Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B s. 15 ff.
- 1) Tamm 1992 s. 130 ff, 141 f, 175 ff og 186 ff.
- 2) Niels Lassen: Erindringer I s. 221.
- 3) Frantz Dahl s. 91.
- 4) Festskrift november 1913 s. 81 ff.
- 5) Frantz Dahl s. 121 ff, Niels Lassen: Erindringer II, 1919, s. 93. Om disputatsen skriver Lassen at han senere var „voxet noget fra hele Tankegangen“.
- 6) Om Niels Lassen og Højesteret i orkanens øje o. 1915 se Troels G. Jørgensen: Højesteret fra Grundloven til Retsreformen, 1951, s. 199 ff og Georg Nørregård i Højesteret 1661-1961 I s. 462 ff.
- 7) Nogle af Lassens afhandlinger er samlet af Frantz Dahl i Udvalgte Afhandlinger, 1925.
- 8) Henry Ussing i Ugeskrift for Retsvæsen 1947 B s. 131. Det nævnes her at Lassen så et ideal i de store engelske juristers fremstillinger, men at hans sans for systematik og sammenfatning i almindelige sætning-

Proces

- 1) Sylow havde i 1878 udgivet guldmedalje-afhandlingen »Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret« og i 1880 »Studier paa Civilprocessens Omraade«. Han deltog i professorskonkurrencen efter Aagesens død og blev dommer.
- 2) Hans Munch-Petersen: Retspleje og Kultur, 1913, s. 1 f.

Offentlig ret

- 1) F.C. Bornemann: Samlede Skrifter I, 1863, s. VII ff (Goos og Krieger) og 291 ff.
- 2) J.E. Larsen: Samlede Skrifter I. afd. III, 1857, s. 1 ff.
- 3) C.G. Holck: Den danske Statsforfatningsret I s. XIII.
- 4) Frantz Dahl s. 74
- 5) Fra litteraturen om de statsretlige stridspunkter skal nævnes Jens Himmelstrup: Den provisoriske lovgivning i Danmark, 1948, Poul Andersen: Dansk Statsforfatningsret, 1954, s. 57 ff, 147 ff og 372 ff, Alf Ross: Dansk Statsforfatningsret I, 2. udg. 1966, s. 115 ff.
- 6) Poul Andersen i Festskrift november 1955 s. 107 ff.
- 7) Poul Andersen anf.st. s. 110. Her omtales også Berlins skrifter om europæiske statsforfatninger.
- 8) Holck nævner at det egentlig ville have været mest korrekt at udskille kommunalforvaltningen til selvstændig behandling.
- 9) Se herved Bent Christensen i Højesteret 1661-1961 I, 1961, s. 394 ff.
- 10) En kort mimeograferet udgave af Jørgensens forelæsninger (2. opl. 1924) synes udsendt af hensyn til de statsvidenskabelige studerende. - Ifølge Stig Juul i Festskrift november 1947 s. 156 forelå der o. 1910 i

korrektur en fremstilling af forvaltningsretten, men Jørgensen lod den ikke udkomme.

- 11) P.F. Schou udgav i 1881 »Landkommunernes Forfatning og Styrelse«, efterfulgt i 1901 af et tilsvarende bind om købstæderne. Den praktisk kyndige amtmand W. Oxholm udgav i 1916 »Haandbog i Dansk Kommunalvæsen I: Landkommunernes Styrelse«, men den planlagte fortsættelse kom ikke.
- 12) Bogen udkom på tysk i 1927.
- 13) På Udenrigsministeriets foranledning udkom der fra 1874 en samling af Danmarks Traktater.
- 14) F.C. Bornemann: Samlede Skrifter V s. 213 ff.
- 15) Aarvog 1915-20 IV s. 129 ff. Her gengives også Poul Johs. Jørgensens særvotum om brødrene Georg og Naphtali Cohn.
- 16) Festskrift november 1938 s. 144 ff.

Retshistorie og romerret

- 1) Festskrift til Kongens fødselsdag 1893.
- 2) Frantz Dahl s. 83.
- 3) Sechers nyudgivelse af Danske Lov var begyndt allerede i 1878. Hans udgave fra 1911 er tekstgrundlag for Stig Juuls udgave 1949.
- 4) Frantz Dahl s. 107 ff.
- 5) Tamm 1992 s. 236.
- 6) Fra ikke-juridisk side fremkom en meget tiltalende levnedsskildring af kirkehistorikeren L. Koch: Anders Sandøe Ørsted, 1896.
- 7) Genudgivet af Oluf H. Krabbe i Carl Ussing i Skrift og Tale, 1935.
- 8) Ugeskrift for Retsvæsen 1910 B s. 161.
- 9) Historisk Tidsskrift II. rk. II, 1947-48, s. 547 ff. Se også Stig Juul i Festskrift november 1947 s. 155 ff.

- 10) Festskrift november 1922.
- 11) Festskrift til Kr. Erslev 1927 s. 31 ff.
- 12) Festskrift til Fr. Vinding Kruse 1940 s. 155 ff.
- 13) Historiske Meddelelser om København 3. rk. VI, 1943, s. 1 ff. Se også sst. 3. rk. III, 1939, s. 272 ff.
- 14) Festskrift 1936 s. 11 ff.
- 15) Stig luul i Festskrift november 1947 s. 159.
- 16) Aarbog 1902-03 s. 482.
- 17) Se også Aagesens rektortale om samme emne i Ugeskrift for Retsvæsen 1871 s. 1057 ff.
- 18) Således også fakultetet i Aarbog 1864-71 I s. 246.

Forelæsninger og øvelser

- 1) Rigsdagstidende 1904-05, Tillæg B sp. 249 ff.
- 2) Aarbog 1871-72 s. 44 f.
- 3) Festskrift 1936 s. 420 f.
- 4) Tidsskriftet Spejlet juli 1902.
- 5) Beretningen om forhandlinger og endelig vedtagelse findes i Aarbog 1911-12 s. 447 ff. Se også de første regler i Aarbog 1912-13 s. 992 ff, 1914-15 s. 540 ff samt 1915-20 s. 321 ff; endv. den første beretning i Aarbog 1914-15 s. 543 ff.
- 6) N.P. Sørensen: Studenterråd og studenter 1912-1962, 1962, s. 33.
- 7) Studenterrådet publicerede samme år forelæsningerne i bogen Det Nordiske Studenter-Jurist-Stævne i København.

Konkrete opgaver og ny borgerlig ret

- 1) Rigsdagstidende 1898-99, Tillæg B sp. 291 f og Aarbog 1898-99 s. 18 ff.

- 2) Aarbog 1909-10 s. 962 f.

Juridisk Laboratorium

- 1) Aarbog 1902-03 s. 456 f, 490 f, 498 f, Rigsdagstidende 1902-03, Tillæg A sp. 1087 f.
- 2) Aarbog 1915-20 IV s. 67, Oluf J. Skjerbæk i Ugeskrift for Retsvæsen 1917 B s. 121 ff.
- 3) Aarbog 1902-03 s. 467 f, 478.
- 4) Anf.st. s. 458.
- 5) Anf.st. s. 428 ff, 1903-04 s. 830 f og 884 f.
- 6) Rigsdagstidende 1902-03, Folketingets Forh. sp. 3512 ff.
- 7) Aarbog 1902-03 s. 432 f og 577.
- 8) Aarbog 1908-09 s. 478. Om Ernst Møller se Frantz Dahl: Juridiske Profiler, 1920, s. 71 ff.
- 9) Ugeskrift for Retsvæsen 1913 B s. 26 ff. - I 1901 stillede Ernst Møller uden tilslutning fra andre forslag om et fag ved navn »legislativ Retslære«. Det skulle erstatte den hidtil kendte retslære og beskæftige sig med hvorledes man finder frem til de hensyn og overvejelser der bestemmer indholdet af en ny og bedre lovgivning; se Aarbog 1902-03 s. 486 ff.
- 10) Aarbog 1915-20 IV s. 135 f.
- 11) Om O.K. Magnussen se Anders Vinding Kruse i Festskrift november 1973 s. 131 ff.
- 12) Stig luul i Festskrift november 1947 s. 159.
- 13) Rigsdagstidende 1924-25, Tillæg A sp. 1883 f.

Kriminalistiske interesser

- 1) Dekanatssager 1912-13 nr. 5. Om Torps interesse for psykiatri se Waaben: Retspsykiatri og strafferet i historiens lys, 1997, s. 128 ff. Juristudvalget år 1900 havde som eksempel på ønskelig undervisning i »fak-

tiske Forhold« nævnt at læsestof om tilregnelighed burde »bygge paa en vis Kundskab om Sindssygdomme«.

- 2) Se bl.a. Ugeskrift for Retsvæsen 1916 B s. 223 f og 1917 B s. 287 f.
- 3) Aarbog 1915-20 I s. 281 ff, III s. 71, Rigsdagstidende 1918-19, Tillæg B sp. 1639 ff, 1919-20, Tillæg A sp. 1463 f.

Universitetsmanuduktører

- 1) Rigsdagstidende 1880-81, Folketingets Forh. sp. 601 f.
- 2) Aarbog 1920-23 III s. 107 ff. - En universitetskommission af 1912 havde i sin betænkning haft denne tamme bemærkning om manuduktionen: »Det vilde vistnok i og for sig være et Gode, hvis Universitetet selv kunde ordne Manuduktionen (ved Beskikkelse af »Repetenter«), men en saadan Ordning vilde støde paa forskellige Vanskeligheder«, Betænkning afgiven af Universitetskommissionen, 1913, s. 9.
- 3) Om de økonomiske beregninger se Aarbog 1924-25 s. 106 ff og 1926-27 s. 104 ff.

Prøvernes afholdelse

- 1) Dekanatssager 1901-02 nr. 81 og 84.
- 2) Samling af de for Universitetsforholdene gjældende Retsregler II, 1885, s. 583 f.
- 3) Dekanatssager 1894-95 nr. 43.
- 4) Dekanatssager 1895-96 nr. 9 og 11.

Nye skriftlige prøver

- 1) Opgaveteksterne fra hver eksamen blev aftrykt i Aarbog. Senere blev der udarbejdet opgavehefter til øvelsesbrug.

- 2) Om opgavetekster fra overgangstiden o. 1918 se Aarbog 1915-20 I s. 41 ff.

Mundtlige prøver

- 1) Dekanatssager 1917-18 nr. 34.
- 2) O. Hein i Tilskueren 1896 s. 616.
- 3) Om karaktergivning efter 1918-ordningen se bekendtgørelse af 20. april 1918.
- 4) Se Arild Falk-Jensen: Juridisk og statsvidenskabelig Stat, 22. udg. 1952, s. 9 og 12.
- 5) Aarbog 1891-92 s. 880, Dekanatssager 1891-92 nr. 14.

Juridisk eksamen for ustuderede

- 1) Aarbog 1854-71 I s. 407 ff.
- 2) Anf.st. 1883-84 s. 55 ff, bekendtgørelse af 18. oktober 1883.
- 3) Anf.st. 1915-20 I s. 266 ff.
- 4) A. Falk-Jensen: Juridisk og statsvidenskabelig Stat 1952 s. 9 ff.

1930-2000

Retsgrundlaget

- 1) Om forarbejderne se Årbog 1969-70 s. 76 ff.
- 2) Folketingstidende 1957-58 B sp. 401 ff.
- 3) Ernst Andersen: Legater og stiftelser, 1962, s. 82 ff.
- 4) Folketingstidende 1960-61 B sp. 1073 ff.
- 5) Folketingstidende 1962-63 B sp. 1207 f.

Studieordninger 1931-44

- 1) Se herom og til det følgende Aarbog 1930-31 s. 143 ff og 1936-37 s. 200 ff.
- 2) Festskrift 1936 s. 444 ff.
- 3) Aarbog 1941-42 s. 3 ff.
- 4) Anf.st. 1943-44 s. 183 ff.

Valgfri fag vinder frem

- 1) Ugeskrift for Retsvæsen 1948 B s. 145 ff.
- 2) Årbog 1953-58 s. 322 ff.
- 3) Anf.st. s. 326 f.
- 4) Anf.st. s. 322 f.
- 5) I 1963 blev fakultetet bemyndiget til at godkende at prøver ved danske og udenlandske universiteter trådte i stedet for lignende prøver i det juridiske studium, Årbog 1958-63 s. 320 f.
- 6) Se til det følgende Årbog 1965-66 s. 166 ff.
- 7) Årbog 1968-69 s. 96 ff.
- 8) Vejledning for de juridiske studerende 1970 s. 6: »Studiet er normeret til 4 1/2 år, nemlig 4 årsprøver og et halvt år til kursusfag i slutningen af studiet«.

Ny studiestruktur

- 1) I en stencileret oversigt, Synspunkter vedrørende det juridiske studium, 1975, refererede Peter Blume og Børge Dahl de enkelte indlæg i perioden 1966-75.
- 2) Fra københavnske læreres side skal blot nævnes Bernhard Gomard i Juristen 1968 F s. 139 ff og Bent Christensen sst. 1974 F s. 246 ff.
- 3) Referat af indlæg og drøftelser på konferencen om det juridiske studiums målsæt-

ning, eksamens- og undervisningsformer (stenc.).

- 4) Se også Juristen 1968 F s. 57 ff. En todelt 3. del havde her betegnelserne »administrativ linie« og »almen-juridisk linie«.
- 5) Årbog 1993 s. 697 f.

Professorer indtil 1960

- 1) Der henvises til bedømmelsessager i Aarbog 1929-30 og senere årgange.
- 2) Poul Andersen var forvejen professor i forvaltningsret. Hans personlige professorat blev til et docentur som først tilfaldt Alf Ross, derefter Stig Luul.
- 3) C. Rasting og A. Vinding Kruse, senere også Thøger Nielsen, kom fra professorater ved Århus Universitet.

Nye årgange

- 1) Se også her Årbog om udnævnelser. De sidste publicerede bedømmelser af ansøgere findes i Årbog 1963-64 s. 46 ff og 1965-66 s. 86 ff.

Andre faste stillinger

- 1) Niels Thomsen i Københavns Universitet 1479-1979 3, 1986, s. 98 ff.
- 2) Betænkning om stillingsstrukturen ved universiteterne og de højere læreanstalter, 1970, Årbog 1971-72 s. 72 ff.

Almindelig retslære

- 1) Retslæren I s. 27.
- 2) Juristen 1945 s. 65 ff.

- 3) Svensk Juristtidning 1944 s. 375 ff.
- 4) Tidsskrift for Rettsvitenskap 1946 s. 273 ff.
- 5) I hundredåret for Alf Ross' fødsel har den norske jurist Sverre Blandhol behandlet hans retsfilosofiske synspunkter i bogen Juridisk ideologi. Alf Ross' kritikk av naturretten, 1999.
- 6) Festskrift til Henry Ussing, 1951, s. 468 ff.
- 7) Om ret og retfærdighed s. 38.
- 8) Anf.st. s. 35.
- 9) Dette afsnit og andre afhandlinger er genoptrykt i bogen Ret som teknik, kunst og videnskab, udg. Isi Foighel, Hans Gammeltoft-Hansen og Henrik Zahle, 1999.
- 10) Ugeskrift for Retsvæsen 1934 B s. 289 ff.
- 11) Henry Ussing: Om retstridighed, 1949, s. 9 ff.
- 12) Om ret og retfærdighed s. 29 ff, 418 og 422.
- 13) Anmeldt af Koktvedgaard i Ugeskrift for Retsvæsen 1975 B s. 87 ff og Ross sst. s. 229 ff.

Civilret

- 1) Se herved v. Eyben: Formuerettigheder, 7. udg. S. 9 ff og Knud Illum: Udvalgte artikler, 1976, s. 328 f; endv. Bernhard Gomard: Obligationsret I, 2. udg. 1989, s. 1 f.
- 2) Ejendomsretten I s. 97 ff.
- 3) Fra 1940'erne stammer to disputater, Torben Lund: Billedkunsten i retlig Belysning, 1944, og Hardy Andreasen: Varemærkeretten i konkurrenceretlig Belysning, 1948.
- 4) Om Ussings forfatterskab se Knud Illum: Udvalgte artikler, 1976, s. 139 ff.
- 5) Ugeskrift for Retsvæsen 1958 B s. 197 ff, også som særtryk. Fra erstatningsretten kan tilføjes Børns erstatningsansvar, 1980.

Offentlig ret

- 1) Aarbog 1930-31 s. 156 og fakultetsudkastets §§ 4 og 5.
- 2) En embedsmand i Socialministeriet, Tyge Haarløv, blev i 1956 dr. jur. på afhandlingen »Administrative opdragelsessanktioner« om forsorgsforanstaltninger over for børn og unge. Emnet havde tilknytning til samme forf.s »Administrativ frihedsberøvelse«, 1948.
- 3) Højesteret 1661-1961 I, 1961, s. 344 ff.

Strafferet og proces

- 1) Kommentarformen fik senere en meget benyttet fortsættelse med »Kommenteret straffelov« I-II ved Vagn Greve, Bent Unmack Larsen og Per Lindegaard, i nye udgaver med en ændret forfatterkreds.

Retshistorie og romerret

- 1) Højesteret 1661-1961 II, 1961, s. 1 ff.
- 2) Kampen mod forbrydelsen I, 1951, s. 239 ff og II, 1952, s. 9 ff.
- 3) Årbog 1953-58 s. 327.

Doktorgraden

- 1) Regler og praksis før 1872 er omtalt under perioden 1820-70.
- 2) Se fortegnelsen hos Tamm 1992 s. 255 ff. – Om juridiske disputater ved begge universiteter siden 1950 se Peter Blume i Ugeskrift for Retsvæsen 1993 B s. 169 ff.
- 3) Om kriminologi og den juridiske doktorgrad se Hurwitz i Ugeskrift for Retsvæsen 1947 B s. 120 f og v. Eyben i Juristen 1955 s. 269.

Licentiat- og PhD-graden

- 1) Årbog 1968-69 s. 83 ff.
- 2) Anordningens § 7 gav et fakultet valget mellem en afsluttende prøve og en forelæsning, evt. begge dele. Det juridiske fagråd valgte forelæsningen.

Prisopgaver

- 1) Se Årbog 1971-72 s. 82 ff om konsistoriums regler, jf. tidligere Årbog 1947-48 s. 188 ff.

Kriminologi og et nyt institut

- 1) Om instituttets oprettelse og første tid se Waaben i Kriminalistisk Instituts Stencilserie nr. 40, 1987, s. 53 ff.
- 2) Årbog 1996 s. 59.

Institutter for juristerne

- 1) Årbog 1963-64 s. 17, 1964-65 s. 155, 1965-66 s. 211, 1966-67 s. 49 og følgende årgange.
- 2) Årbog 1972-73 s. 78.
- 3) Institut for Forvaltningslære er i Årbog 1980-84 anført under Retsvidenskabeligt Institut B; fra 1985 optræder faget ikke med eget institutnavn.
- 4) Årbog 1969-70 s. 76 ff.

Eksterne lektorer

- 1) Aarbog 1930-31 s. 54 ff, 1931-32 s. 39 f.
- 2) Anf.st. 1938-39 s. 49 ff.
- 3) Anf.st. 1944-45 s. 29 ff.

- 4) Anf.st. 1944-45 s. 26 ff.
- 5) Se også om de følgende år Årbog 1948-53 s. 100 ff.
- 6) Årbog 1948-53 s. 93 f.

Universitetsmanuduktion

- 1) Aarbog 1930-31 s. 158 ff og 170 ff.
- 2) Anf.st. 1939-40 s. 148 f, 1943-44 s. 212.
- 3) Se hertil Juristen 1960 F s. 34 og 100 og Stud.jur. 1960 s. 123 f og 139, 1961 s. 42 og 157.

Forelæsninger

- 1) W.E. v. Eyben: Tema med variationer, 1982, s. 50 ff.
- 2) Aarbog 1930-31 s. 157 f.
- 3) Aarbog 1936-37 s. 207.

Lærebøger

- 1) Aarbog 1943-44 s. 188 f.
- 2) Se til det anførte fx Ernst Andersen: Ægte-skabsret II, 1956, s. 417.

Kursusundervisning

- 1) Et udvalg af afhandlinger er trykt i bogen Studenterafhandlinger til Ugeskrift for Retsvæsen ved 100 års jubilæet 1967.

Jurastudiet i tal

- 1) Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen i Kø-

benhavns Universitet 1479-1979 3, 1986,
s. 351 ff.

- 2) Aarbog 1837 s. 3 ff.
- 3) Talforholdet mellem fakultetets to juristgrupper er omtalt i forbindelse med perioden 1736-1820.
- 4) Se foruden Aarbog oversigter hos Tobias Werner i Københavns Universitet 1479-1979 6.II, 2001, s. 362 og 365 ff.

Litteratur

Med enkelte undtagelser er i denne litteraturliste ikke medtaget artikler, pjecer o.l. der er nævnt i tekst og noter.

- Andersen, Ernst*: Træk af juraens udvikling I-II, 1970-73.
- Baden, G.L.*: Den Danske og Norske Lovkyndigheds Historie, 1809.
- Baden, Jacob*: Kiøbenhavns Universitets-Journal, 1793-1801.
- Bentzon, Viggo*: De juridiske Eksaminer i Tyskland og Danmark, Ugeskrift for Retsvæsen 1900 s. 657 ff.
- Bentzon, Viggo*: Juridisk Studium og Eksamen fra 1879 til Dato, Festskrift 1936 s. 413 ff.
- Blandhol, Sverre*: Nordisk retspragmatisme: Savigny, Ørsted og Schweigaard, 2003.
- Bårens, J.H.*: Biografi af P. Kofod Ancher i tysk udgave af dennes Lensret, 1788.
- Dahl, Frantz*: Hovedpunkter af den danske Retsvidenskabs Historie, 1937, separat udgave af Festskrift 1936 s. 115 ff.
- Dalberg-Larsen, Jørgen*: Retsvidenskaben som samfundsvidenskab, 1977.
- Dansk biografisk Leksikon, 3. udg. 1-16, 1979 ff.
- Danske og Norske Lov i 300 år, red. *Ditlev Tamm*, 1983.
- Deuntzer, J.H.*: Henrik Stampe, 1891.
- Deuntzer, J.H.*: Højesteret i 1683, 1898.
- Engelstoft, L.*: Universitets- og Skole-Annaler, 1806-13.
- Falk-Jensen, A. og H. Hjorth-Nielsen*: Candidati og examinati juris 1736-1936 I-V, 1954-59.
- Fenger, Ole*: Romerret i Norden, 1977.
- Fenger, Ole*: Lov og ret i Europas historie, 2001.
- Festskrift i Anledning af tohundrede Aars Dagen for Indførelsen af juridisk Eksamen ved Københavns Universitet, red. *Erik Reitzel-Nielsen og Carl Popp-Madsen*, 1936 (cit. Festskrift 1936).
- Goos, C., J. Nellemann og H. Øllgaard*: Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling I-III, 1885-1906.
- Hammerich, Kai Fr.*: Den danske Dommerstand under Enevælden, 1931.
- Hammerich, Kai Fr.*: Juristerne og Embedslivet, i Festskrift 1936 s. 257 ff.
- Hjorth-Nielsen, H.*: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869, 1935.
- Hjorth-Nielsen, H.*: Af den danske Sagførerstands Historie 1736-1936, i Festskrift 1936 s. 309 ff.
- Hjorth-Nielsen, H.*: se også *Falk-Jensen, A.*
- Hundrup, F.E.*: Biographiske Efterretninger om dem, der ved Kjøbenhavns Universitet have erholdt de højeste akademiske Værdigheder, 1855.
- Højesteret 1661-1961 I-II, red. *Povl Bagge, Jep Lauesen Frost og Bernt Hjejle*, 1961.
- Iuul, Stig*: Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov på baggrund af ældre ret, 1954.
- Iuul, Stig*: Forelæsninger over hovedlinier i europæisk retsudvikling fra romerretten til nutiden, 1970 (cit. Iuul 1970).
- Juridisk og statsvidenskabelig Stat, 22. udg. ved A. Falk-Jensen, 1952 (forgængere her udeladt).

- Jørgensen, Poul Johs.:* Retsundervisningen og Retsvidenskaben ved Københavns Universitet 1537-1736, i Festskrift 1936 s. 9 ff.
- Jørgensen, Poul Johs.:* Dansk Retshistorie, 4. opl., 1969.
- Jørgensen, Troels G.:* Tre Professorer. Goos, Nellemann, Matzen, 1958.
- Jørgensen, Troels G.:* A.F. Krieger som Jurist, 1923.
- Jørgensen, Troels G.:* Andreas Hojer, 1961.
- Jørgensen, Troels G.:* Anders Sandøe Ørsted, 1. udg. 1933, 2. udg. 1957.
- Kjøbenhavns Universitets-Journal ved *Jacob Baden*, 1793-1802.
- Kjøbenhavns Universitets Aarboeg for 1837-48, udg. *H.P. Selmer* med fortsættelse ved *A.C. Linde* m.fl. (cit. Aarboeg, Årbog).
- Københavns Universitet 1929, red. *Povel Fønss* og *Erik Rindom*, 1929.
- Københavns Universitet 1479-1979 I-XIV, 1979 ff.
- Københavns Universitets arkiv 1479 – ca. 1910, udg. af Rigsarkivet, 1978.
- Matzen, Henning:* Kjøbenhavns Universitets Retshistorie I-II, 1879.
- Müller, Th.A.:* Den unge Ludvig Holberg, 1943.
- Nielsen, Thøger:* Studier over ældre dansk Formueretspraksis, 1951.
- Norvin, William:* Københavns Universitet i Middelalderen, 1929 (cit. Norvin 1929).
- Norvin, William:* Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder I-II, 1937-40 (cit. Norvin 1937 og 1940).
- Pinborg, Jan:* Universitas Studii Haffnensis. Stiftelsesdokumenter og Statutter 1479, 1979.
- Rosenkrantz, Palle:* Prokuratorerne i Danmark I-II, 1927-28.
- Ross, Alf:* Reform af den juridiske Uddannelse, Ugeskrift for Retsvæsen 1948 B s. 145 ff.
- Rørdam, H.F.:* Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 I-IV, 1868-77.
- Rørdam, H.F.:* Historiske Samlinger og Studier I-IV, 1891-1902.
- Rørdam, H.F.:* Fra Universitetets Fortid, 1879.
- Samling af de for Universitetsforholdene gjældende Retsregler I-II, udg. *C. Goos*, 1884-85.
- Slottved, Ejvind:* Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977, 1978.
- Stybe, Svend Erik:* Universitet og åndsliv i 500 år, 1979.
- Tamm, Ditlev:* Fra 'lovkyndighed' til 'retsvidenskab'. Studier over betydningen af fremmed ret for Anders Sandøe Ørsteds privatretlige forfatterskab, 1976.
- Tamm, Ditlev:* Træk af det juridiske studiums historie ved Københavns Universitet i 500 år, Ugeskrift for Retsvæsen 1979 s. 169 ff.
- Tamm, Ditlev:* Retsvidenskaben i Danmark, 1992.
- Tamm, Ditlev:* Retshistorie. Danmark – Europa – Globale perspektiver, 2002.
- Thomsen, Ole B.:* Embedsstudiernes universitet I-II, 1975.
- Ussing, Carl:* Anders Sandøe Ørsted som Retslærd, 1884, genoptrykt i Carl Ussing i Skrift og Tale, udg. *Oluf H. Krabbe*, 1935.

Vedel, Sophus: Den Dansk-Norske Høiesterets Historie under Enevælden fra 1661 indtil 1790, 1888.

Ørsted, Anders Sandøe: Af mit Livs og min Tids Historie I-IV, 1851-57.

Ørsted, Anders Sandøe: Efterladte Optegnelser, udg. af *Naphtali Cohn*, Juridisk Tidsskrift 1918 s. 341 ff og 391 ff.

Register

A

Abrahams, N.C.L. 187
Accursius 20
adjunkt 94 f, 281
adkomst til embeder 63 f, 192 f, 195, 198, 264
administration, statens 27, 42 f, 64, 92 f, 104, 121, 193
afløsningsopgaver 316
akademier i Sorø 40 f, 66, 120 f
akademiet i København 42, 50
akademiske afhandlinger 188 f
akademiske grader 33
akademiske år, det 96, 160, 180
Albertsen, Peder 19, 25
Algreen-Ussing, Tage 140, 154, 171, 188, 190, 193
amanuensis 288 f, 305, 307
Amelung, A. 25
Ancher, P. Kofod 35, 37, 51, 66 f, 75 f, 82 f, 84 f, 97
Anchersen, H.P. 92
Andersen, Ernst 277 f, 279, 290, 292, 299 f, 312
Andersen, Poul 219, 240, 277, 279, 289 f, 291 f
anordningsmyndighed 194 f, 263 f
artefakultetet 22, 26
arveret 152, 234, 288 f

B

bachelor 276
Baden, G.L. 73, 136 f
Baden, Jacob 98, 100
Bagger, Christian 51, 61, 66
Baldus 20
Bang, P.G. 138, 157 f, 166
Barfod, Fr. 199
Bartholin, familien 35
Bartholin, Thomas 39
Bartolus 20
Beccaria, Cesare 85
Beldenak, Jens Andersen 42 f
Bentham, Jeremy 85
Bentzon, Viggo 208 f, 213, 222, 228 f, 269, 277, 282
Berlin, Knud 217 f, 225, 239, 277
Berntsen, Arent 38
Bielke, Jens 43
bogeftersyn ved eksamen 254 f

Bologna, retsskole 19 f
Bondeson, Ulla 306
Bording, Jacob 29
borgerlig ret 211, 247
Bornemann, Cosmus 38 f, 46
Bornemann, F.C. 139, 147 f, 154 f, 162, 181, 190
Bornemann, M.H. 72, 165
Brandes, Georg 203
Brandt, Enevold 123
Borum, O.A. 218, 277, 279, 289
Brorson, Chr. Bagger 72, 81, 91
Brostrup, Jens 19
Brüel, Erik 313
bygninger, universitetets 22 f, 33, 64, 99, 127, 149, 273, 307, 318
Bärens, J.H. 93

C

censorer 108, 114 f, 183 f, 319
Charisius, Jonas 29 f
Christensen, Bent 279, 292
Christian I 19
Christian IV 43
Christiansen, Karl O. 281, 302, 305
civilret 137, 150 f, 160, 229 f, 285 f
Clausen, Sven 278, 290 f
Clitau, Thomas 75, 98
Cohn, Georg 313 f
Cohn, Naphtali 221
Colbjørnsen, J.E. 70 f, 80 f, 98
Cold, C.M.T. 72
Cold, I.A. 121 f
Collett, Peter 86, 117
Conring, Hermann 47 f
corpora 164
Corpus juris canonici 21
Corpus juris civilis 19, 23, 27
Cypæus, Poul 29

D

Dahl, Frantz 219, 235, 277
Danmarks Juristforbund 296, 322
Danske Kancelli 41, 61, 114, 142, 192
Danske Lov 38, 45, 51, 84, 86
dansk juridisk eksamen 124 f, 137, 185 f, 208, 259 f
dansk ret 46, 52, 65 f, 80 f, 102
designation til stilling 92 f
Deuntzer, J.H. 213, 215, 218, 223, 237 f, 246

diktatforelæsninger 36 f, 101, 197, 245
disputats, se doktorgrad
disputationer 32 f
disputereøvelser 159
docentur 217 f, 247, 250, 280
doctor juris utriusque 21
doktorgrad 189 f, 214, 217, 281, 301 f
dommerstanden 43 f, 58, 117, 129 f
domssamlinger 81, 122
Dons, Jens Bing 70, 80

E

Eggers, C.U.D. von 72 f
ejendomsret, se tingsret
eksamen 104 f, 180 f, 187, 254 f, 317 f
eksamensbevis 108, 181, 259
eksamenskommissioner 183 f
eksamensløfte 104, 321 f
eksamensopgaver og -spørgsmål 106 f, 110 f, 112 f, 128, 256 f
Elberling, F.E. 170
encyklopædi, juridisk 136, 207, 211, 247
Engelstoft, L. 111
Erichsen, John 122 f
Ernst, Henrik 40 f, 44
Espersen, Ole 279
Estrup, H.F.J. 176
EU-ret 293
Evaldsen, A.C. 214, 230
Eyben, W.E. von 277, 286, 297

F

fakulteter, de første 27
fakultetsresponsa, se responsa
familieret 151, 234, 288 f
Federspiel, H. 220 f, 247
Feuerbach, P.J.A. von 153
Fichte, J.G. 79, 144, 153
Filangieri, G. 85
Finsen, V.L. 226, 241
Fogh, E. Berregaard 94
Foighel, Isi 279
folkeret 77, 122, 146, 207, 240 f, 293
forelæsninger 26, 96 f, 101 f, 159 f, 245 f, 311 f
forfatterret, se immaterialret
forordning af 1736 57 f
forvaltningsret 146, 239 f, 291 f
Friedenreich, A. 251
Fries, Bernart Wigbolt 28

Friis, Christen 43
fundatser 23, 26, 42, 47, 58, 64, 121
fællesprøven af 1890 208, 254

G

Gammeltoft-Hansen, Hans 279 f, 293, 297
Gemeines Recht 48
generalauditør 69, 92 f
generalprokurør 69, 87, 92
Gilsheim, Rembert 28
»Gjenboerne«, Hostrups 175
glossatorer 19 f
Gomard, Bernhard 279 f, 288, 297, 307
Goos, Carl 200, 213, 216, 224, 227 f, 234 f, 252
Gram, F.T.J. 151 f, 199, 229
Gram, Hans 49, 62, 82, 121
Gratian 21
Grotius, Hugo 48 f, 76
grundlove 155, 179, 221
Grundtvig, L.A. 218, 233 f
Grundtvig, N.F.S. 163, 200
Gude, Jacob 98
Gudenrath, J.J. 73
gulmedalje, se prisopgave
Gunner, biskop 21
gæsteforelæsninger 314

H

Hall, C.C. 140 f, 158, 164, 188, 207
Hansen, J.O. 138, 155 f
Hedegaard, C.D. 81
Heineccius, J.G. 74
Hemmingsen, Niels 30 f
Hesselberg, E. 81
Hobbes, Thomas 52
Hof og Stadsretten 117, 130, 142, 153
Hojer, Andreas 52 f, 57, 61 f, 66 f, 80, 101, 121
Holberg, Ludvig 51 f, 57, 59, 69
Holck, C.G. 138, 178, 239 f
Holstein, J.L. 60 f
Hurtigkarl, Fr.Th. 72, 119, 144, 166
Hurwitz, Stephan 277, 293 f, 296
Hübner, Martin 70, 77 f
Hägerström, Axel 283 f
Højesteret 39, 44 f, 91 f, 114 f, 117, 180, 183, 225
højesteretsadvokater 118
Hørup, Viggo 224

Høst, Jens Kragh 73

I

Illum, Knud 286
immaterialret 230, 286
institutter 305 f
international privatret 289
Irnerius 20
islandske studerende 116, 225
islandsk ret 225 f, 265
luul, Stig 277, 279, 297 f, 300

J

Jacobsen, P.V. 157, 169
Jespersen, Niels 130
Jespersen, Otto 130, 203
Johansen, Oskar 250
Jurahuset 267
Juridisk Diskussionsklub 246, 267
juridisk eksamen for ustuderede, se dansk
juridisk eksamen
Juridisk Forening 209
Juridisk Laboratorium 248 f, 267
Juridisk-praktisk Selskab 168, 173 f
Juridisk Samfund 209, 226
juristmøder 1900-01 209
juristmøder, nordiske 156, 217, 222
Jyske Lov 22, 24, 179
Jørgensen, Hakon 251
Jørgensen, Poul Johs. 218, 240, 242 f, 250
f, 277

K

Kall, J.C. 138
kamaralvidenskab 73
kammerjunkereksamen 104
kandidater, antal 115 f, 127, 195, 263, 310, 320 f
kanonisk ret 20 f, 27, 35
Kant, Immanuel 79, 144, 153
karaktergivning 63, 108, 182, 258, 319
Kelsen, Hans 283
Kiel, universitetet i 130, 176 f
kirkeret 136, 168, 207, se også kanonisk ret
Knoppert, Albert 28 f
Kofod Ancher, se Ancher
Koktvedgaard, Mogens 279
Kolderup-Rosenvinge, J.L.A. 84, 137, 139,
156 f, 166
kommentatorer 20
kommissionsarbejde, se lovforberedelse

kommunalret 278, 292
kommunitetsundervisning 100
Kongslev, L.L. 81, 122
konkrete opgaver 209, 212, 247 f, 256 f
konkurrence, se professorkonkurrence
Krabbe, Erik 29
Krabbe, Oluf H. 218, 277, 294
Kraft, Jens 122
Krarup, Ole 279, 281
Krieger, A.F. 140, 178, 189 f, 207
Kriminalistisk Institut 281, 305
kriminalret, se strafferet
kriminologi 294, 302, 305
kursusfag 266, 270, 271 f, 315 f, 318 f
kvindelige kandidater 212, 321
Køln, universitetet i 19

L

landboret 137
»lands lov og ret« 88
Larsen, J.E. 138, 151, 154, 157 f
Lassen, Julius 213, 215, 222, 231 f, 244
Lassen, Niels 186, 229 f, 231
Lassen, Peder 38, 41
latin 98, 108, 187 f, 259
latinsk-juridisk eksamen 135
Lehmann, Orla 169
lektorer 140, 164, 266 f, 271, 280 f, 309, 318
le Maire, Louis 302
levnedsløb, juridiske 115 f
licentiatgrad 33, 189 f, 281, 303 f
liniedeling af studiet 265, 275
lovforberedelse 93, 221 f, 232 f, 285, 296
lovgivningsvidenskab 76, 84 f, 145
lovsamarbejde, nordisk 222
Lowson, Andreas 45
Lunge, Vincents 25
Luxdorph, B.W. 85
læreboøger 101, 135, 197 f, 268, 314 f
Lætus, Erasmus 29
lønningsforhold 164

M

Magnussen, O.K. 212, 250, 271
manuduktion 98 f, 135, 169 f, 252 f, 266,
310 f, 320
Mathiassen, Jørgen 281
Matzen, Henning 195, 213, 218, 223 f, 230,
239, 241, 243
Metroannekset 273

Metzner, Leonhard 32
Mikkelsen, Knud 22
Montesquieu 85 f
Munch-Petersen, Erwin 277, 279, 296, 318
Munch-Petersen, Hans 210, 218, 238, 247 f, 277
Muncheberg, F.C. 97
Møinichen, Chr. 57
Müller, Johs. 38
Müller, Otto 197
Münster, Oluf 125 f
Møller, Axel 219, 241, 277
Møller, C.J. 96
Møller, Ernst 250
Møller, Jens 166, 186
Møller, Niels 201 f
Møllmann, Bernhard 67 f, 92

N

nationaløkonomi 164, 201, 211 f
naturret 27, 31, 47 f, 76 f, 86, 144, 146
Nellemann, J. 140, 156, 213 f, 223 f
Nielsen, Thøger 279
Nielsen Rosenkrantz, Erik 23 f
Nissen, H.N. 122
Nordskov Nielsen, Lars 279, 293, 313
norske jurister 116 f, 129
notarius 94 f
notitia statuum, se statskundskab
næringsret 292
Nørregaard, L. 71 f, 79, 81, 95, 115, 144

O

Obelitz, B.G. 70, 97 f, 111
obligationsret 152, 230 f, 270, 286 f
offentlig ret 212, 238 f, 289 f
Ombudsmand, Folketingets 292 f
Ostensen Vejle, se Vejle
Overbygningsfase 275 f

P

Paris, studiested 21
Paulsen, Christian 157, 176 f
Paus, Hans 75
Petersen, Henny 212, 220
PhD-grad 281, 303
Philip, Allan 279
Plum, Claus 33 f
politik, jurister i 141, 219, 222 f
politiret 136
polititeknik 251

Pontoppidan, Knud 251
postglossatorer 20
praktisk jura 136, 173, 186, 207 f, 268, 314
prisopgaver 96, 143, 191, 214, 242, 297, 304
procesreform 221 f
procesret 80, 155 f, 237 f
professorater, antal 22, 38, 63, 92 f, 137, 160, 213, 217, 266
professorkonkurrencer 67 f, 138, 215, 219 f
prokuratorer 45, 58 f, 118, 129 f, 185
Pufendorf, Samuel 49 f, 52, 76

R

Rasting, Carl 277, 279
reception af romerret 20, 47 f, se også tysk-romersk ret
reformationen 23, 26 f
Regensen 233
Reitzer, Chr. 47, 49
repetenter 172
Resen, Peder Hansen 38 f
responsa 27 f, 89 f, 265
retshistorie 82 f, 156 f, 241 f, 272 f, 297 f
retslære 144 f, 146 f, 227 f, 272 f, 282 f
retspleje, se procesret
rettsociologi 276, 285
Retsvidenskabeligt Institut 306 f
Rigsdagen, debat 163 f, 166 f, 183 f, 197 f, 215, 264
romerret 19 f, 23, 27, 46 f, 102, 157 f, 188, 244, 269, 272, 298
Rosenkrantz, Ivar 61
Rosenvinge, se Kolderup-Rosenvinge
Ross, Alf 277, 279, 282 f, 290, 293
Rostgaard, Fr. 58
Rothe, A.B. 169 f

S

Savigny 145
Scavenius, Peder 38 f
Scheel, A.W. 139 f, 151, 190
Scheidt, C.L. 67 f
Schjørring, P. 184 f, 186, 195 f
Schlecht, Tileman 25
Schlegel, J.F.W. 72, 79, 84, 106, 112, 163, 165
Schmid, A.C.J. 177 f
Schouw, J.F. 141, 200 f
Schweigaard, A.M. 152
Schytte, Andreas 122
Schütze, Th.R. 178 f

Secher, V.A. 201, 215, 226, 242, 255
Sehested, Christen Thomesen 43
selskabsret 270, 288
Sevel, F.C. 70, 89, 91
Sibbern, F.C. 200
Siebeneicher, Laurentius 28
Siesby, Erik 279
Sindballe, Kr. 219, 234, 277
skatteret 273, 278 f, 293, 308
Skånske Lov 21
slesvigske ret 157, 176 f, 241
Smyther, Ditlev 25
Sneedorff, Jens Schelderup 122
Sorø, se akademier
Sperling, Otto 42
Stampe, Henrik 68 f, 78, 87 f, 97, 108, 127 f
statskundskab 65, 111 f, 290 f, 318
statutter 1479 23
statistik, se kandidater, antal
statsforfatningsret 146, 238 f, 289 f
Steenstrup, Johs. 201
Stemann, Chr. L.E. 241
Steffens, Henrik 107
strafferet 152 f, 234 f, 294 f
Struve, G.A. 74
Studenterrådet 246, 252, 271
Studiegården 249, 307 f
studienævn 264 f, 308
studieordning 63 f, 135 f, 159, 171, 207 f,
211 f, 268 f
studierejser 21 f, 40, 65, 121, 140, 210
studiestruktur 255, 268, 274 f, 317
studietidens længde 137, 182, 197, 272 f
»Stud.jur«, bladet 267
Stuer Lauridsen, Preben 279, 285
styrelseslov, se universitetslov
stænderforsamlinger 141, 159, 165, 176, 189 f
Sunesen, Anders 21
Sylov, H. 242
Sørensen, Max 293
søret 136, 207, 234, 270

T

Taksøe-Jensen, Finn 279
Tamm, Ditlev 279, 300
tamperret 27
Testrup, Christen Sørensen 60
Theophilus, Nicolaus 31 f
Thestrup, Chr. 67
Thomasius, Chr. 49

Thott, Otto 61
tidsskrifter 81, 122
tingsret 151, 230, 285 f
Torp, Carl 214, 218, 230, 236 f, 251
Troels-Lund 203
Trojel, P.K. 74 f, 81
Trojel, P.M. 75
Tscherning, A.F. 193 f, 197 f
Tyskland, universiteter 21
tysk-romersk ret 47 f, 74, 84, 102

U

udmærkelse som eksamenskarakter 108,
181, 259
universitetsloven 263 f, 308
universitetsmanuduktion 252 f, 266, 310 f
Ursin, Hans 45
Ussing, Henry 218, 277, 279, 285, 286 f

V

valgfri fag, se kursusfag
Vedel, Peter 140
Vedel, Valdemar 201 f
Vejle, Christen Ostensen 37
Vibe, Mikkel 34
Videnskabernes Selskab 188
Vinding Kruse, Anders 277, 279, 288
Vinding Kruse, Fr. 218, 220, 277, 282, 313

W

Weghorst, Henrik 42, 47, 50 f
Westrup, C.W. 299
Wolff, Chr. 49, 78
Worm, Ole 34 f
Waaben, Knud 279, 296

Z

Zahle, C.Th. 211
Zahle, Henrik 279
Zahle, P.C. 163, 199

Ø

Ørsted, A.S. 81, 135, 142 f, 148, 150, 152 f,
156, 167 f, 172, 176, 182, 184, 202, 242
Ørsted, H.C. 188

A

Aagesen, Andreas 140, 213, 229 f, 244
Århus Universitet 270, 273, 275 f, 321
årsprøver 274

Tegning af Ebbe Sadolin: Store Kannikestræde. © Ebbe Sadolin/COPY-DAN Billedkunst
20040511